
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक
हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र M 618 विषय आयुर्वेद

नाव. वसुवराज (MSS)

लेखक/लिपीकार श्रीनीलकंठ.

पृष्ठ 303 काळ —— पूर्ण/~~अपूर्ण~~

वसवंशजीय॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ श्रीविश्वकर्मनायनमः॥ वसुराज ग्रंथ आरंभः॥

अविघ्नमस्तु॥ श्रीनीलकंठ भुजगेंद्र भूषणं॥ नागार्जुन राजकला

निधानं॥ गौरीश्वरं वनमुनींद्रसेव्यं देवं भजे श्री गिरीराज नाथं॥१॥

श्रीनीलकंठ वंशाब्धि चंद्रमाः॥ चंद्रासारीखे वसुवराज वृषः॥

वक्ष्यामी॥ वृषराजीय॥महाशिखामणीं॥ श्रीनीलकंठ वंश श्री

शंभकरजो॥नीलकंठवंशम्हणावा॥उदधि॥ समुद्रास्ये ठाई॥

चंद्रमा॥चंद्रजो॥वसुवरां वृषः॥वसुराजतो॥अहं॥

आपण वक्षामी॥ सांगता जाला॥ वचनं लोकोपकारकं॥

समस्त शास्त्रसंमतं॥माधावियं॥एक ग्रंथ संमतं॥

सिध्दसाध्यविधां॥ भेषजकल्पं ॥आयुर्वेदं॥ पूज्यपादोदितं॥
आश्विनेयकल्पं॥ नित्यनाथीयं ॥नयोनादीयं॥चिंतामणीयं॥
सिंधूरमणीयं॥मतांतरं अन्यशास्त्रं ॥आग्निमतं॥ तरं॥नात
वर्म॥ शारीरं॥ ब्रम्हनारदं॥ चिकित्सासारं ॥सिध्दसं हं॥ देवी
शास्त्रं ॥कर्मविपाकं ॥काशीखडं ज्योतीषं॥चंद्रकल्पं॥रेवको
सिध्दकल्पं नागत्रादिग शास्त्रं ॥विचारुन॥ करलता आं
भाषा बसुवराजाचे ॥महावैद्य शिखामणी जो सर्व रोगनिदान॥
साध्यासाध्य ॥जगवैद्य सर्वसंग्रहः॥१॥ श्लोक ॥ उवाच देव
महारोग विनाशाय नाना विधाय भवच्छिन्न निर्मिलायै॥ब्रम्हा

विष्णु सुर सिध्द विलोलचि ज्ञात्वा विजृंभण महावृषकस्मरामि॥

टीका॥ ब्रम्हाविष्णुसुराशिध्द लच्चितै:॥ ब्रम्हादि॥ ब्रम्हभममजो॥

विष्णुश्रीमहाविष्णुजो वजो सिध्द: सिध्दजो॥ विलोलच्चितै:॥

महावैद्यसंलो देवरोग विनाशाय॥ देवमहादेव वडीलजो॥

रोगविन गाय॥ निमित्त॥ नाना विधाय॥ भवच्चिन्त नीमित्ताथै॥

नानावि कव्याधीजो॥ निमित्ताथै॥ व्याधीने त्स कारण॥

ज्ञात्वा॥ विजृंभण महा वृषक स्मरामि॥ विजृंभण महा॥ कर॥

व्युहवृषकं॥ वसुवराजीमं॥ ज्ञात्वा॥ सांगता॥ स्मरामी॥

स्मरण॥ सांगता झाला॥ श्लोक॥ कुतेषुच्चरक भोक्तं त्रैते सिध्दरस्य

बहुज्ञात्रमुलं कायादिबालग्रहरोगसंधचिकित्सका धारसधातु
शोधनं ॥ कषायम नाघुटिकानुपाने तैलादिलेह्यं मूलमंत्र यंत्राः ॥
स्नानादिशुध्दि ॥ विषम रंपाषाणमाद्यं सकलंच शुध्दिः ॥ अन्ये
प्रवक्ष्ये नददेशकालां लिंग देहं प्रकृति मलादीन् ॥ सनाडीका
स्थेन वधुल छिन्नं कुपथ्य पथ्येनय मयादिशं ज्वरादिमूलां सक
लांच रोगान् ज्ञात्वा भिषक्कर्म समारभाहे ॥ ६ ॥ टीका ॥ धन्वंतरोक्तं
धन्वंतरी केलेला ॥ बहुज्ञात्रयुक्तं ॥ बहुश्रुतजो ॥ शुध्वा ॥ समस्तजो
हे क्रियाजो ॥ कर्ता झाला ॥ कायादि ॥ शरीरजो ॥ बालग्रहादि ॥
रोगसंधाः ॥ हे रोगपीडाजो ॥ चिकित्सकाधा ॥ हे चिकित्सजो ॥

रस धातु शोधनं ॥ रस शुद्धिजो ॥ कषायभानं ॥ कषायादिजो ॥
गुटिकां ॥ गुटिकाते ॥ विषम फेनारां ॥ विषाचिकित्साजो ॥ पाषाण
मार्यं ॥ पाषाण क्रियते ॥ सकलंच शुद्धि ॥ सकल शुद्धिजो ॥ अन्य
भवक्षे ॥ अनेकजो ॥ अथा ॥ त्यानंतर ॥ देशकालं ॥ देशकालजो ॥
लिंगाख्य देहं ॥ लिंग देहजो ॥ अकालीं मलादीन् ॥ मलशुध्यादि ॥ अवलीं ॥
सनाडिका ॥ नाडी परिक्षजो ॥ अथा ॥ त्यानंतर ॥ दुलस्यैन्हं ॥ दुलक्षणं ॥
कुपथ्या ॥ अपथ्यजा ॥ आमयादिलं ॥ राहिले व्याधीजो ॥ ज्वरादिमूलं ॥
ज्वरादिकजो ॥ सकलांश्च रोगान ॥ सकलरोगजो ॥ ज्ञात्वा जाणून ॥
भिषक् ॥ वैद्यराज ॥ कर्मा ॥ हे कर्मजो ॥ समारभामहे ॥ करावे ॥ १ ॥

श्लोक॥ ज्योरोत्पत्तिः॥ युगक्रमाद्धर्मापरस्य नाशो॥ तथा क्रमजीव

गतिश्चरीते॥ कृतायुगे आस्थिगतत्व जिवो त्रेतायुगे मद्यगतो

विधेयः॥ द्वापारंगे स्नगतोपरस्य जिवो कलौ युगे तिष्ठति जांन्न

पानैः॥ ज्ञात्वा अयोगं त्रि बुधौ कलौ अयोग पर्थ्यां सुतरां

॥४॥ ॥४॥

पुवैद्य ॥ टीका॥ युक्रमात॥ ह गद्धर्म परस्य नाशाः॥ धर्मघटे॥

तथा॥ त्यानंतर॥ क्रमात॥ क्रमे ॥ जीवगतः॥ जीवगतिजा॥

शरीरे जीवगति जाये॥ लक्षणं कृतयुगे॥ कृतायुगाचे ठायी॥

आस्थिगत जिवः॥ त्रेता युगे ज्ञागतः॥ द्वापारेमासगतः॥

शोष्यां ॥ शोषनें कडून पित्त वृद्धि ॥ तस्मात ॥ जेणें कडून उत्पन्न: ॥

पित्त विषमाग्निरूपं पित्त ॥ आज्ञारूप ॥ भवंति ॥ पित्तज्वनाभि ॥

हे पैत्य ॥ नाभीच्या वामभागी ज्वरमुल कांशु: ॥ ज्वर वातादिदोषा

नंतं ॥ वातज्वर ॥ नाशकं ॥ नाशस्यात् ॥ होईल ॥ अंतर्गत ॥ अंतर्ग

तजे ॥ बहिरेव गम्यते ॥ मध्यांगुलीच्यात ॥ तथा ॥ त्यानंतर ॥ वायु

जठरे ॥ उदराच्या ठायी ॥ वातनाडीजे ॥ ज्वराति प्रकार: ॥ ज्वर

तीव्र कडून नाडीच्यालते पैत्य जाणावे ॥ दोषत्रय वातपित्त श्लेष्म

येकत्र च्यालते तर द्वंदज ज्वरे कडून दोष सन्नीपात ये ॥ आमं ॥

आमातिसार ॥ विष: ॥ विषमज्वो ॥ इत्यादि रोगान् हे सर्व गजे ॥

॥५६॥

बहुनिकृत्वा॥ बहुप्रकारे॥ बहुप्रकोर॥ दृष्ट्वा॥ पाहून॥ प्रयत्नः॥

प्रयत्ने करून॥ चिकित्सा:॥ चिकित्सज्ञो॥ क्रियते॥ करावे॥ श्लोक॥

लंघनानंतरं ज्ञात्वा रोगमुक्तं चिकीत्सकं॥ वह्निअग्निर्यथापूर्वं

गच्छंतित्वाशया रू॥ अनुबंधानं प्रभावंच ज्ञात्वारोगं

आविष्याति॥ बालुभ्योपच्यदोषां अन्यवदेत्सयात्क्रमं॥ अलगत्ता

श्चये दोषां ज्वररूपा बहिर्गतं॥ पुनरामसंसोमार्गे ज्वरपाकम्

वाप्यते॥ तन्मध्येच मपथ्यानि कुरुते जीर्णं मुच्यते॥ टीका॥

लंघनं॥ नंतरं॥ ज्ञात्वा॥ जाणून॥ रोगमुक्तं॥ रोगमुक्तिज्ञो॥

चिकित्सकः॥ चिकित्साकर्णे॥ औषधानं॥ औषधज्ञ॥ प्रभवेच

५६॥

कलौअन्नमेम कडून ज्वरोत्पत्तिः॥ सुवैद्यः॥ सुज्ञजो ॥ज्ञात्वा

जाणून॥ प्रयोग:॥प्रयोग॥ किमले॥ करावे॥ श्लोक॥ अन्नाद्य

पानाश्च पुरीष मूत्रं॥ पूरीषमूत्रा प्रभवंति रोगाः॥ मलस्यशुद्धा

ज्वरमुलमाहुः॥ पित्ताधीकस्या ज्वर मूलदोषः ॥ जोत्रचरंश्चा

सकलाश्च जीवः॥ प्रसूती भाजाः मल मुद्दरंते॥ तस्थानसेव्यादाधि

पित्त वृाध्दिः तत्पास्ता पित्ताविषमभाग्निरूपं॥ पित्तंच्यनाभिस्थित

वामभोगे तत्वाच्च वारव्यं ज्वर मूलकां स्युः॥ वातादिदोषः गल

नाडंकस्यांदलगतो सौभहिरेवगम्यते॥ ततस्य वायुर्नठरे

प्रतिष्ठा स्त्रोतानि रुध्वा ज्वराति प्रकारकः॥ दोष त्रयं द्वंदज

सान्निपात्य आमालिसारं विषमं विदाहं ॥ येह्यानिरोगाणि

बहुनिकृत्वा दूषावा क्षयन्नं क्रियते स्यचिकित्सः ॥ बहिर्गतोज्ञः पुन

रंतकं यथा भाविष्यते येनकृतेनन क्षणात् ॥ विधिः प्रमुक्ता

क्रियतेच्च लंघनात् पाकक्रिया कर्तुमिहिते ते पुनः ॥ टीका ॥

अन्नाच्च पानाच्च ॥ अन्नपाने करून ॥ पुरिष मलमूत्रजो प्रभवंति

रोगाः ॥ उत्पन्नरोगः ॥ ज्वरमूल आहुः ॥ ज्वरेषु ज्ञः ॥ ज्वरमुलः ॥

दोषः ॥ अत्यंतपानः ॥ अत्यंत पानेकरून ॥ पैत्याधि स्याज ॥

पित्तज्वर होय ॥ जलेच्चरस्य ॥ जलच्चरजीवजो ॥ मसूलिभाज

निस्तेजजीवराशीजो ॥ मसुासिम ॥ जं॥ तत्वारइव्यां ॥ जिवराशी

प्रभावेकडून ॥ रोगमुक्तः ॥ रोग गेला असमजून ॥ चिकित्सा ॥ करे ॥

ज्ञात्वारोगं ॥ तेरोग जाणून ॥ आविष्याति ॥ देने ॥ धातुभ्यः ॥ धातुजे ॥

उत्पद्यते ॥ उत्पन्नजे ॥ दोषादि ॥ अंतरगताख्य ॥ अंतरगत ज्वरजो ॥ ये

दोषा ॥ ते दोषेकडून ॥ ज्वररूपाः ज्वरजो ॥ बहिर्गतं बहिरगतअसतो ॥

ज्वरपाकं ॥ ज्वरपाकजो ॥ अवाप्यते ॥ जाणावे ॥ तन्मध्ये ॥ अपथ्या ॥ कुपथ्यजो ॥ येने

कडून जीर्णमुच्यते ॥ जीर्णज्वर जाणावे ॥ श्लोक ॥ रसादृक्जतो

मांसं मज्जामास्ये गतं स्मृतं ॥ येतन्मध्ये मपथ्य धातुगतस्त

दोच्यते ॥ धातुगतमपथ्यानि कुरुते तत्करो भवेत रसगतज्वर ॥

रक्तगतज्वर ॥ मांसगतज्वर ॥ मज्जागतज्वर ॥ हे उत्पन्न होय ॥

धातुगील ॥ कुपथ्ये कडून उत्पन्न होय ॥ धातुगिरः ॥ तथा ॥ त्यानंतर ॥
उच्यते ॥ सांगता झाला ॥ धातुगलम पथ्यानि ॥ धातुगेत्यानि ॥ अ
पथ्ये कडून ॥ तथा ॥ त्यानंतर ॥ क्षयं ॥ क्षयजे ॥ कुरुले ॥ केलाझाला ॥ प
आयुर्वेदा ॥ अष्ट धातु वक्ष्यते ॥ श्लोक ॥ श्लोक ॥ पादयो नाडिकास्थाने
गुल्फश्चांगुलिकात्रयं ॥ हस्तयोस्तु अ वांले माणि बंध्ये गुकत्रयं
कंठ मुलें गुलद्वंद नाहमूले गुला कं ॥ स्थानान्येतानि नाडीनां तेषु
प्राणो व्यवस्थित: ॥ टी ॥ पायाच्ये मुकी ॥ तीन अंगुळा ॥ हस्ताच्ये मूळीं ॥
कंठाचे ठायी ॥ नासिकामुळी ॥ हे अष्ट स्थानी पाहावी ॥ श्लोक ॥
तन्त्रे रेखानि भाषिज्ञा सूक्ष्मान्य पुरुषाश्रिता: मृणालनाडीका

रूपा श्रोतव: सर्व देवगः ॥ टीका ॥ तत्र रेखा ॥ शिरापानासमान॥
नाडीसूक्ष्मगति॥ मोठा शिरा कमलाच्ये पानासारिखे॥ श्लोक॥
जिवीत लाघवं स्वास्थं ॥ ज्वरस्यच्च विमोचनं ॥ चलस्थान विमुंच्यं
तिपादनाडी विनिर्दिशेत ॥ टीका॥ आयुष्य शरीर लाघव ॥ देहस्वस्थ॥
ज्वराविमोचन ॥ ह्याचि परिक्षा ॥ पादनाडी विशेष पाहावे॥ श्लोक॥ तिर्य
ग्वह्म पणेन जह्याति स्थानिंद सदा॥ सूक्ष्मेल्प जड निर्वीर्णं स्थान नाडी
गतेयः ॥ टीका॥ नाडी आपले स्थानी॥ जवयाच्ये चतुर्थांशी हस्ता
च्ये ठायी वगळाच्ये आर्णी पादाच्ये स्थानी चलन झाले तर ॥ ठहरल हीन
अजीर्ण आमदोषंच्च ज्वरं स्वेद मनं क्षुधा वात पित्त कफ तृष्णा
हस्तनाडी विनिर्दिशेत्॥ टीका॥ अजीर्णाच्ये ठायी आमाच्ये ठायी ज्वराच्येठायी

क्षुधेत्वे गयी॥बालपित्तश्लेष्मयालवालनाडी स्थिर राहे॥श्लोक॥
आगांतुक ज्वर तृष्णा॥ भायासं मैथुनं क्रमं भय शोकंच कोपंच कंठनाडी
निदर्शयेत्॥टीका॥ज्वारास तृष्णा व स्त्री संग वाले सन्यकवा
भेल्यास कष्ट्यास कंठनाडी पहावी॥श्लोक॥ मरणं जीवीतं कामं
नेत्ररोगं शिरो व्यथा॥श्रवणान्मुखजान रोगान् नासानाडी
निदर्शयेत॥टीका॥ मरणास व जीवनास व स्त्री मोहास व नेत्र रोगास
वा शिरो रोगास कर्ण रोगास व मुख रोगास नासीका नाडी पहावी॥
॥श्लोक॥ संव्यक्त कानिर्मलत्वं स्वस्थानास्थितीरेवच॥ अचंचलं मंदत्व
सर्वं सुमुख मुत्तमं॥ टीका॥ नाडी आपुले स्थानी स्थीर राहे॥ जउत्वंव

॥८॥

चंचलत्व व व्याकुलत्व नसता शुभ होय समजावे ॥ श्लोक ॥ वात

पित्त कफं चैव द्वंद्वं सान्निपातकं ॥ साध्यासाध्य विवेकं च सर्व

नाडि निदर्शयेत ॥ टीका ॥ वात पित्त श्लेष्मास व द्वंद्वास व दोषास

व सन्निपातास व साध्यास व असाध्यास ॥ विवेकेने नाडी चालते

ते साध्य ॥ अविवेकेने चालते ते असाध्य जाणावे ॥ श्लोक ॥ वात

नाडी वक्रगतिश्चपला पित्तवाहिनी ॥ स्थिरा श्लेष्मगती ज्ञस्य संसर्गी

रलक्षणं ॥ टीका ॥ वातनाडी वक्र चालते ॥ पित्तनाडी वेगेने चालते ॥

कफनाडी स्थिर चालते ॥ द्वंद्वनाडी मिसळून चालते ॥ समजावे ॥ श्लोक ॥

वाताधिके नहदंन्नचांग्र श्लेष्माधिके वहे ॥ हास्य पित्ताधिका नाडी

संनिपात विलक्षणं ॥टीका॥ वातनाडी पहिले बोटावर व पित्त

नाडी मधले बोटावर कफनाडी अनामीकावर ॥दोषसंनिपात

नाडिलीहास्त्रीगतीच्याले समजणें ॥श्लोक॥ वातवातादिकानाडी

व्याकुलाकुटिल स्तथा ॥अत्यंतद्रुष्टवहली रक्तक्षोतात्रिसमातु ति

॥टीका॥ वातनाडी सर्पासारखी चाले ॥अवाभुगे ॥आधिक्याले॥

पित्तनाडी वेगने चाले ॥कावळासारीखे चाले ॥श्लोक॥ पैत्यनाडी

महा॥ बदर्दुर संच्यारचेटका वातिकागति: ॥ कफेन द्रुष्टनाडीच

हंस कुक्कुह गामिनी ॥ कपोतमंदसंच्यारं वहालालिवीनिश्चय:॥

॥टीका॥ कफनाडी॥ सीभनीचाच्याल॥ सरटासारिखे कोमडा

सारिखे अधिक श्लेष्म झालेतर हंसगती॥ मोरीसारखीचालेह॥

श्लोक॥ मुहुः सर्पगतिर्नाडी मुहुर्भेकगतीस्तथा॥ वातपित्तद्वयोगती भूलिं प्रवदंति विचक्षणाः॥ वातपित्तनाडी सर्पासारिखी

सेचा॥ दोन प्रकारचालेल द्वंद्वनाडी॥ पित्तश्लेष्मनाडी॥ मंडुक दिगति

नाडि मयूरादिगतिस्तथा॥ पित्तश्लेष्मा संभूतं प्राहुर्वैद्यविशारदः॥

द्वंद्वनाडी॥ मंडुक व मोरा सारीखे हे चाल पित्तश्लेष्मा॥ श्लोक॥

सान्निपातनाडी॥ मंदं मंदं ।शिथिलं ।शिथिलं व्याकुलं व्याकुलं वा

स्थित्वा स्थित्वा वहति गमनी॥ याति नाशं च सूक्ष्मः नित्य

स्कंधे स्फुरति पुनरपि अंगुलीसंस्पृशेल वा॥ भावैरेवं बहुविधतरः

सान्निपातसाध्यः॥ मंदगति॥ डोलत डोलत॥ व्याकुलं ~~व्याकुल~~

~~वास्थितास्थिता~~ स्थिरत्व॥ चालणे॥ नदिशे॥ सूक्ष्म गलीय

प्रकारे चाले ते सन्नीपात नाडी असाध्य जाणावे॥ श्लोक॥ या

सां मृत्युका॥ स्थिरत्वं तो या त्येवं मंदगामिनी॥ याचरसूक्ष्माच

वक्राच्यलाच साध्यं च नि दिशेत॥ टीका॥ डी दोषयुक्त

॥२०॥

दिशे॥ बलकर नाडी॥ मंद नाडी॥ सूक्ष्म नाडी॥ वक्री ले॥

॥२०॥

नदिशे हे असाध्य जाणावे॥ श्लोक॥ व्याकुली। शिथला मंदा स्थिता

स्थित्वा भ्रयालिया॥ स्थानं क्रमेण मुंचे ले नाडी मरणसंशयः॥

टीका॥ मरणनाडी आपुले ले राहूनराहून नदिशे असाध्य होय॥

मृत्युज्वर निदान॥ अत्यंत शीतलतायस्य स्तैमित्यं नेत्रयोरपि॥
म्लानच्युतिश्च नाडीनां सद्यो मरणहेतवः॥ टीका॥ मुख शीतकराहे॥
डोकेच्ये पालनी उघलेना॥ नाडी स्थानच्यलन होय॥ तात्काल मरण
समजावे॥ श्लोक॥ हृदयस्य स्वस्थानं यवार्धमपि नाडी का सनजी
विलमाप्नोति त्रिदिनै पंचमेवच्च॥ हा नाडी केव्हां तरी सवार्धच्याले
अर्धजो नाडी नराहिलास त्रीदिन अथवा पांचादिन समजणे॥ श्लोक॥
अजीर्णज्वर लक्षण॥ अजीर्णदुष्टवा नाडी कठीना पुरिला जडा॥ असंजा
स्फुटिका शुद्ध क्षुदिनाडि प्रशस्यते॥ टीका॥ अजीर्णनाडी कठोर चाले॥
हकू हकू चाले॥ क्षुधेचीनाडी मीमिकराहे॥ श्लोक॥ बालामपी वृद्धानां

मुक्तानामपि देहिनां। उन्मत्तानमभिन्यास विमुढा मनसामपि॥

न्यस्तं समस्तं द्वंदस्या दोषरूपमशेषत:॥ दर्शयात्यचिराभीत

नाडीद्रव्य निदिपयेत॥ टीका॥ बालासव तरुणासव वृद्धासव

आभिन्यासव योगीजनासव द्वंद रोगास नाडी कडून सकलास

समजावे॥ दिपकाचे तेजे सर्व पदार्थ दिसे तसे समजावे॥ श्लोक

वात श्लेष्म गति नाडि मध्यान्हे चालति। पित्तका। ज्वरं वातविज्ञेयं

पुन: पित्तानिशाध्यके॥ प्रात:काळीपासून दहा घटकापावेतो

वातश्लेष्म नाडी चाले॥ सांयकाळी वात नाडी चाले॥ अर्धरात्री

पैत्यनाडी चाले॥श्लोक॥ दर्शनात्सिचनम् मूल छेदनार्थ मर्धनादपि

त्रास भाणश्च संचार प्रयत्नेन विशोधयेत् ॥टीका॥ दर्शनेकडून

स्वरूप करून ॥ द्रवेकडून ॥मर्दनेकडून ॥भाण वायूजो॥ अनेक प्रयत्ने

कडून ॥शरीर शोधावे ॥श्लोक॥ संदेहनाडी ॥ व्यायामतृष्णातप

पिडितःश्च बुभुक्षितो भुक्तरसोपिजंतो॥अभ्यंगस्नाना स्त्वानवधूप

भोगाक्रीया सुनाडी नव बुध्धनीयं ॥टीका॥ फिरणारास वतृष्णेस

वऊन्ह लागलेत्यास वजेवणारास वडोवल्यावरून स्नानकरणारास

वस्त्रीसंगास नाडी शुध्द दिसणार नाहीं॥श्लोक॥ नाडीगजमंत्र

सोजंयः करोनी चिकित्सकं॥ हारोत्यालिगिरिश्चाधि नस्यनसंम

विदुः॥टीका॥नाडीज्ञान नसमजल्याचिकित्साकरलो कींआंधळा

भ्रमाण॥घोड्यावर बसून पहाडच्यढल्यासारिखे॥श्लोक॥भुक्तस्य

स्नानस्यनीद्रिता मुपवाशिनी॥व्यायामभ्रांतदेहिस्य भूतानाशास्य

रोदने॥सुंदरिणांच संयोगेमद्यपाने मतिभ्रमः॥गांधारीभक्षक

श्चैवपवनाभ्यससाधकः॥कुक्कुटांश मंडूकं सर्वमासानिभक्षकः॥

॥१२॥

अपस्मारीभ्रांतीदेहीनाडीसम्यकसमुधते॥टीका॥स्पर्शलक्षण॥

अतःस्पर्शमिदंवक्ष्ये क्वाचि दुष्णांभभंजनं॥अत्युष्णपैत्यरोगस्तु

द्वंदजाश्च पृथक् पृथक्॥रोग्यासहालतावून पाहावे उष्णअंग

राहिलेलो पैत्य॥शीतकेस शैत्य समजणे॥द्वंदासदोरंराहे॥

॥श्लोक॥ स्वरूपलक्षण॥ तत: स्वरूपं लक्षणं॥ दृश्यते॥ श्यामभाति

प्रभंजनं॥ अत्युष्ण पैत्य रोगस्तु॥ अथवा मातिशीतलं॥ हरिद्रारक्तवर्णा

भा॥ स्वरूपं कफरोगत:॥ मिश्रितं द्वंद्वरोगस्तु त्रिवर्णं सान्निपातके॥

टीका॥ स्वरूप जो कृष्णवर्ण वायूचे॥ पीतवर्ण पैत्याचे॥ मिश्रित जो

दोषसांन्निपातास राहे॥ शब्दलक्षण॥ तत: शब्दगुणंच्चैव समं शब्द

समीरणं॥ हर्षोत्क्रोणे तथा पित्ते श्लेष्मरोगं च हीनत:॥ द्वंद्वजा मिश्रिता

ज्ञेया भिषक् शास्त्रविशारद:॥ ग्रंथांतरे माधवनिदाने॥ आह्निक

ज्वरमाह॥ अथात: संप्रवक्ष्यामी आह्निक ज्वरलक्षणं॥ शैत्यं संपुलकं

कासा दाहा संताप हृद्घन:॥ शिरोरुज्जांगवैकल्यं कुक्षि पार्श्वेषु शूलकृत॥

अपथ्यवांछितं तंद्रा पाद हृन्मुख शोभितः ॥ गात्रं पांडुरवर्णंच पीन

वर्णादि लोचने ॥ नखदंतौ रक्त वर्णानि अतिसारंच जाड्यतः ॥ कर

पादविदाहंच आन्हिकज्वर लक्षणं ॥ टीका ॥ आन्हिकज्वर शीत

पूर्वक राहे शरीरास कोर वारंवारसे दाहा होय घामये अंगकापे

मस्तक दुखे नेत्र पितादिशे नख नेत्र आरक्त दिशे पाद मुखसूजे

अतीसार राहे जडत्व राहे हस्तपाद दाहा होय ॥ श्लोक ॥ सिद्ध

रसार्णवप्रयोगः ॥ देहस्य शितलं कंपरोमहर्षंच्यगायनं ॥ तंद्रामुर्छा

भ्रमंच्चैव शीतज्वरस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ देह शितल राहे ॥ देह परवडे

रोमावली उभी राहे ॥ बडबडे ॥ चक्कर यावे ॥ भ्रमिष्ट राहावे ॥ याप्रकारे

राहावे ॥ श्लोक ॥ शीतज्वर निदान ॥ त्वगिस्थे श्लेष्मानिला शीतं आदौ

जनयति ज्वरं ॥ तया भक्तांजयो पित्तं मं तत्र दाह करोतिच ॥ टीका ॥

शैत्यव्यमान्यिठायीरप्राण ॥ त्यांही ज्वरयें ॥ त्यांला पित्त त्याद्वारेने

कंपवशीतयुक्तज्वर असे ॥ श्लोक ॥ आयुर्वेदाच्ये ठायीं ॥ शीतादिकास ॥

पाशुपतास्त्र रस सांगीतले ॥ श्लोक ॥ रसभस्मं ताम्रभस्मं शुद्धं कुंच

मणिः शिला ॥ पाषाण ॥ द्विलसंच्याथ भृंगी नीरेण ॥ मर्दयेत् ॥ द्विदिनं वालुका

यंत्रं चंडाग्निवह्निमासकं ॥ द्विगुंजा भक्षयेन्नानित्यं आर्द्रकस्यानुपान

कं ॥ पाशुपतास्त्र योनाम सर्वाहिक ज्वरं हरेत ॥ टीका ॥ रसभस्म ॥

ताम्रभस्म ॥ मकशीक ॥ गौरीपाषाण ॥ गंधक ॥ हे सम भाग कज्जली

हे सम भाग कज्जलीकरून महाळुंग्याचे रसांत दोन दिवस मर्दुन वाळ
वून ते कुपीत भरून वालूकायंत्रेने गंधक जीरतवरी शिजवून ॥
स्वांगशीतल जालेने मात्रा दोन गुंजा दोन सांज आलेच्या रसांत
देणे ॥ शीतज्वर जाय ॥ ग्रंथांतरे ॥ सिद्धविद्याभूरसायणनामे शीत
ज्वरास ॥ महापाशुपतास्त्र रस सांगतो झाले ॥ श्लोक ॥ द्विभागं खल

पाषाणं रसिकं नेपालम्लेच्छकं ॥ प्रत्येकं चैकभागस्तु खल्वमध्ये
विनिक्षेपेत ॥ कृष्णदर्दूरतोयेन मर्दितं याममष्टकं ॥ मुद्गमाष
मात्रेण आर्द्रकस्यानुपानकं ॥ एकाहिकं ॥ द्व्याहिकं ॥ त्र्याहिकं ज्वर
नाशनं ॥ टीका ॥ शुद्ध केलेला सोमल दोन भाग ॥ शुद्ध केले कलरवापर ॥
नेपाळ शुद्ध केली ॥ हिंगुळ शोधिलाहे तीन ~~भाग~~ एक एक भाग

खलांत मर्दुन त्यांत काकाढीत त्याचे रसांत अहरमर मर्दुन मुगा

प्रमाणें मात्रा आल्र्काचे रसांत देणें ॥ पथ्य ॥ अलवण ॥ शीतज्वर

नाश ॥ ग्रंथांतर वाहटे ॥ व्याहिक ज्वर लक्षण कश्यादावेदाहेंच

मुखं पांडुर शोभला ॥ अंतर्दाहं बहिः शीतं द्वियाही कज्वर लक्षणं ॥

हस्तपादेहे दाहहो ॥ मुख पीतवर्ण राहे तोंड तापस पोटांत आग

बाही शीतक या प्रकारे व्याहिक ॥ व्याहिकास पहिले पाशुपतास्त्र

सांगितले तेंच करावे ॥ ग्रंथांतरे पुज्यपादनामे नेघंटे हे त्र्या

हिकास देहच्य शामतं वर्णं ॥ कंठशोषंच दाहकूल ॥ गात्रं तु

शीतलं त्रिरात्र ज्वर लक्षणं ॥ टीका ॥ देह काळा वर्ण होय

कंठशोष अंगदाहशरीरशीलकराहे मामकारे त्र्याहिक ॥ त्यास

पोटझाडे दुसरे दिवशी त्यास रस प्रलापमार्तंड द्यावा झकुलीसाफ

होस दुसरे दिवशी पाचन देणें ॥ प्रलापमार्तंड कैसे ॥ श्लोक ॥ रस

हिंगुकनेपालं प्रधाल घांबु मर्दितं बुधै ॥ द्विनाघ्नेनिज्वरं हंती गुंडेकं

शितयासह ॥ चतुर्वल्ल प्रमाणं खादे सर्वज्वर प्रशांतये ॥ टीका ॥

पारा १ भाग हिंगुळ २ भाग शुद्धजेपाळ ४ भाग हे खलांत खलणें

दालिंचे रसाने तीनदीन मर्दुन च्यार गुंज प्रमाण गुळासी वसास

रसीदेणें ॥ श्लोक ॥ महाज्वरांकुश ॥ सूलं गंधं विषं तुल्यधूर्तबीजं

।त्रिभिः समं।।चतुर्थ।द्विगुणंव्योषंचूर्णयेद्धाममात्रकं।।जंबीरस्य
मर्दाभिः आर्द्रकस्य द्रवेणच।।गुंजा द्वयं मदालस्यं वालज्वर हरं
परं।। इदंज्वरांकुश।।नाम सर्वज्वर निवारणं।।एकाहिकद्व्याहिक
त्र्याहिकंचतुर्थकंविषंवा त्रिदोषंवा हंतिसत्यं नसंशयः।।टीका।।
शुद्ध केलेला पारा व गंधक वनाभी तीन सम भाग काळे धोतर्‍या
चे बिज तीन भाग सूंठ मीरे पिपळी चार भाग खलात कज्जली
करून निंबाच्ये रसांत त्रीदिन मर्दन करणे दोन गुंज मात्रा आर्द्रकाचे
अनुपानेसी देणे।।हे योगात सांगीतलेले सकळ रोग जातात।।श्लोक।।
माधवेतच्यातुर्ज्वर लक्षण।।शीतंच पुलकं गात्रं शिरो भ्रमणं कांपितंच
हरिद्रा नेत्र वर्णाभू च्यातुर्थिकज्वर लक्षणं।।टीका।। हिवरज्वराशरीर

५१६॥

शोषे॥शिरभ्रमे नेत्रपित्तहोय याप्रकारे च्यातुर्थीका॥वात पित्त श्लेष्म

रोगेकडून मसूराचेकरोग होय॥गंभीरज्वर राहिले नाडीसान्नि

पातासारिखे च्यातुर्थिकासारखे॥ईश्वर ब्रम्हासारिखे राहेमहा

उग्ररूपी राहेल्यास आठरोज नवरोजा शरीरात फोडआलेले फोड

वाटोळे राहिले तरपित्तकाळे वानराचे केसासारीखे फोडआले

तर श्लेष्मनाडी समजावे॥जिव्हादोषासारिखे वातधातू समजावे

हेलीनप्रकारच्याकृ तर तोप्राणनाश॥आयुर्वेदाचे ठायीसूचिका

ज्वरसांगीतलाश्लोक॥ उग्ररूपं महातेजं त्रिशुलं डमरूं तथा क्रोधी

अग्निश्च यदंष्ट्रश्च शक्ति ज्वरश्च संभवं॥टीका॥ महाउग्ररूपाची महा

५१६॥

महातेजस्वी त्रिशुल डमरु धारिणी क्रोधेची नेत्रजाज* ज्वराहति

दिर्घ दंताचे ऐसी महाशक्तीस भजावी ॥ श्लोक ॥ मसूरीकाज्वर

निदान ॥ शीतज्वरं संतप्तदाह तृष्णा मूर्छास्य दोषावमनं चवंद्वः॥

स्फोटज्वरं विकारीका मसूरिचि ज्वरमष्टकं ॥ दाहविशेषराहे ज्वररहे

भूकराहिल मूर्छा राहे वांतीराहे बडबडावे फोडयावे पोट शुकावे

याअकास्यी मसूरिक ज्वर समजणे ॥ श्लोक ॥ ग्रंथांतरे आश्विनी

भ्रान्ते ॥ श्लोक ॥ दहुंच कुंडलं कुंडा* कंच श्वास कासालि विभ्रमः हिक्का

मुर्छाभ्रमं दाहं असाध्यंच्चा विवर्जयेत ॥ टीका ॥ स्फोटकांनी दादे

सारिखे राहावे गोलराहे तोंड राहावे भाठे मोठे बाटोके राहे हे

*अंतर्वेग न्युनवेगं कृष्णास्य [illegible] नाडीजानं

चार प्रकार कृष्णवर्ण राहे रक्तवर्ण राहे श्वेतवर्ण राहे हे वृद्धि

राहे तो वाचेना स्फोटकामध्ये शोभावंती शूक अतीसार

कंपज्वर तृषा श्वास जांभा कीं हुचके भ्रम मुर्छा तंद्रा हे स्फोटकज्व

राल हे नौ गुण राहिल्यास एकदोन न दिसले तरी वाचणार नाहीं॥

श्लोक॥ ग्रंथांतरे हे स्फोटकज्वरास सिद्धरसार्णव सांगितले॥

॥श्लोक॥ महमग्नं सर्वमनेकरूपं मुर्छा त्रिदोषं ज्वरसन्निपाले:॥ विंद

वरं शाक्ति रूणां मनुष्यं अनेकरूपं बहुलं च्यैकित्सं धूम्रंच यंत्रं तिलकं

मनुष्य:॥ टीका॥ हे स्फोटक ज्वर महापराक्रमी अनेकरूपाची मुर्छा

त्रिदोष सान्निपाताची त्यास अनेक च्यैकित्स्य अनेक धूम्रयंत्र

तंत्र मंत्र॥ येथून मागील ज्वराचे प्रकरण होऊन नंतर मसूरीका आहे

ती अगोदर लीहीली आहे॥ महदग्निकुमाररसः॥ रसं विषं च्याभ्र गंधहिंगुलं

तालकं विषं॥ शुल्बभस्मसम तुल्यं मर्दितं भृंग वारीण॥ काचकुप्यां

विनिक्षिप्य मृत्तिका लेपयेग्दृही वालूकायंत्रके पाच्य दिनमेकं मंद

वन्हिना॥ स्वांगशीतल मुधृत्य दातव्यं च्चणमात्रकं॥ अनुपान

विशेषेण च्चातुर्थिक ज्वरं हरेत॥ सन्निपातानिहन्याशु सर्वज्वर

हरं परं महदग्निकुमारोयं सर्वव्याधि निवारणं॥ टीका॥ पारा॥ नामी॥

अभ्रक॥ गंधक हिंगुल सोमल तालक ताम्रभस्म हे सर्व शोधलेले

समभाग भ्रुंगराजाल मर्दुन वाळवून कुपित घालून वालुकायंत्राने
बाराप्रहर गाढ अग्निने शिजवून स्वांगशीतल झाल्यावर पुन्हा
खलांत घालून माहाळुंग्याचे रसांत मर्दन मात्रा गुंज प्रमाण अनुपान
विशेषेने देणें॥श्लोक॥माधव॥कणाभयं ~~सशर्करं~~ वा कणजीरकं
वासशर्करं केवलजीरकं वा॥उष्णांबु पीत्वा सहसा निहन्यात॥शीत

॥१८॥

स्यकंपं परितापवन्तं॥टीका॥पिपळी व हिरडे सि देणें॥पिपळी जीरे सी
देणें जीरे पेच्य घारे सी देणें॥अधिकास शीतज्वरास देणें आद्र
कांत देणे॥श्लोक॥ग्रंथांतरे॥गिरीकर्णिकयो मूलं मरीच्यं लशुनं
मुलं नश्या शीव हरयाति एकद्वित्रि चतुर्थकं नाश होय॥ग्रंथांतरे॥

आयुर्वेदाच्चे ठायीं सर्व ज्वरास नस्यें सांगितले॥ श्लोक॥ नरकेश भृंगी

तैले काकचुर्नी शापिपलीं नस्य ाशीतज्वरं हंति॥ आन्हिकं हरते क्षणात्॥

॥टीका॥ मनुष्याचे डोईचे केश भृंगीरसात तैल पिंपळी कामुनी मुळीच्या

भुरका नस देणे सर्व शीतान्हिक जाय॥ श्लोक॥ अजमोदं सैंधवंच्चं

लशुन मरिचं समम्॥ अर्कपत्र रसो नस्यं आन्हिक ज्वर नाशनं॥ टीका॥

खुरासानी ओवा॥ लसूण॥ मिरे भुरका करून रुईच्या पान्याचे रसांत

मर्दुन वाळवून नस देणे आन्हिक शीत ज्वर जाय॥ श्लोक॥ मनुष्यैका

ज्वरनिदान वातपित्तकफमसूरिकोंकिका शीतलिकामिषगमंतु मानुषैः॥

गंभिरात्रि त्रिलयेलब्धूपिलांसंनि माहेनच्चतुर्थ कारकाः॥ ईश्वरभक्यात

गतरूपिणां तेन मम दशज्वर अकीर्तिलीं॥ शक्तीरूप मम दशके ज्वरं॥
दोषधातुन वमंतरेदपि॥ इश्वर अलय मुग्ध मुग्धवं वैद्यनाथमिति
कथ्यते॥ दोषधातुन वमंतरेदपि॥ ईश्वर नृणां॥ मधुर मसुरिकापित्त
ज्वालि कृष्णमकरी॥ दद्रु विषजा कफजा त्रिदोष जिव्हीनमानिलंग्रह
त्रिदोषज्वालि हरनीय समुथलाग्निवनिशी रवि रूच्यते लोकत्रयस्येष्टीत
मुग्ध मारणं॥ तिलक हे कोणते होय हे सांगत झाला॥ दृष्ट्वा हारीला:
त्रिकसंहिलाया: हरिद्रा विश्वौषध वाशाकानां मुळूचे निंबा तुलसी दलेना
साजिरकं धान्य सपर्पटंच विडंगल ककोल त्रिजातकंच पाठा दुराल
भयानिंबपत्रं विल्वंच पुरवीमज गंध दारूनां येते समांशांमितर

मसूचिकं ।। टीका ।। वालपित्तश्लेष्म कडून मसूचीक व्याधी त्यास
हळद अडोळसाचे डिर्या गुळवेल तुळसी जिरे गोड धने काकड
सिंगी वावडिंग पाठ इश्वरी पहाड दुर्लभ हिरडा कंकोल तजपत्र जनागे
श्वर बिल्व वेल पुंरवी निरगुडे हे सम भाग चूर्ण करून देने मसुचिक
जाय ।। श्लोक ।। उशीरं निंब पत्रंच धात्री मधुक धान्यकं मुस्ता सौवीरकं
चिन्हं मंजिष्टा ति विषं तथा एला नि सम भागानी तुल्यं चूर्णं जु कारयेत्
क्वाथ मष्टावशेषं तु मसूचीज्वर नाशनं ।। टीका ।। वाळा निंबाच्या पाला
आवळकटी मोह धने नागर मोथा गुळवेल बोराचे बी मंजीष्ट अति
विष हे सम भाग चूर्ण करून कवाथ करावे हे वस्त्राचे साठ गुण

पानि अष्टमांग काढून देणें मसूच्या ज्वर जाय॥श्लोक॥ मधुकं च
समं देवदारुचिरामुलं गुडुची बिल्वमूलं च वालूकं मुस्तकं तथा
क्वाथमष्टावशेषं तु मसुरीज्वर नाशनं॥टीका॥मोहमायफळ देवदार
चिरायीत गुळवेल बेल वाळा नागरमोथा हे सम भाग चूर्ण करून
समान पाणी टाकून अष्टमांश उतरावे कर्ष मात्र देणें॥श्लोक॥सिध्द

॥२०॥

विद्याभूनामे ग्रंथांत कृमी निदान सांगीतले॥श्लोक॥ज्वरो विवर्णता
शूलं हृद्रोगः श्वसनं भ्रमः॥भुक्त द्वेषोतिसाराश्च संजातः कृमि
लक्षणं॥टीका॥ज्वर राहे विवर्णता राहे शूळ राहे अतीसार राहे हृद्रोग
राहे श्वास राहे भ्रम राहे क्षुधा न राहे या प्रकारची कृमी आला पन
राहे॥श्लोक॥माधव निदाने चिकित्सा॥उरनाकस्य पात्रं तु

कृमिघ्नः कृमि शत्रुर्नं ख्यात तस्य समो नास्ति कृमिघ्नो भुवनं त्रयं॥ टीका॥ वावडींग कांजीत मर्दन करून देणें कृमी जाय॥ श्लोक॥ खदिरः कुटजः पिचुमंद त्वचा त्रिकटु त्रिफला त्रिवृत्तः सहितं पशुमूत्र विडंगं पिबते शतिनाशयते स्फुट मेतत् बहीः॥ टीका॥ खदिरं खैराची साल कुटज इंद्रजव वच वेखंड त्रिकटु सुंठ मिरे पीपली त्रिफला हिरडा बेहडा आवळकठी त्रिवृत्त गाढवेल वावडिंग हे समभाग। निंबाच्या साल भुरका करून कषाय करावे। शीजताना गोमुत्र टाकावे तो काढा द्यावी कृमी कुळ नाश होय॥ ग्रंथांतरे माधवे॥ श्लोक॥ पलाशबीजं गुडजं तिलजं तुल्यसंयुतं नारीकेल जलेयस्या पिबे कृमी विनाशनं॥ टीका॥ पळसाचे बिज तीळ वावडींग गुळ नारीकेलाचे पाणी टाकून देणें कृमी जाय॥ श्लोक॥ ग्रंथांतरे अन्यप्रकार॥ विडंगा निर्गुंडि समभयांबु कर्ण

रसेन सौभांजन चित्रकादि क्वाथंनिसेव्य कृमीदुष्टदोषे यथामृतं

स्वर्गरिभेयरेणा॥टीका॥ वावडींग निगुडि मोथा हिरडा अंबुकर्णलसन

चित्रंग मुंगवाहे समभाग घेउन काढा करून देणें गंडु कूकना॥१

होय. जैसे स्वर्गा मध्ये अमृत राहतो त्या प्रमाणे कृमी रोगास देणें

रोग जाय॥माधव॥मुस्तांबुकर्णीफल दारुशिग्रु क्वाथस्य कृष्ण

कृमीशत्रु कल्कः॥जलेन वा हिंगुल विलंगबीजं मलीति माशुः

कृमीजिन्कणाभ्यः॥टीका॥ नागरमोथा खुकर्णी देवदार मुंगना

पिल्ली पिसर॥सहस्त्र मुकी वावडिंग पिपकी हे काढा करून

देणे कृमीरोग जाय॥वावडींग व हींग व पिपकी पाण्यांत उगाकून

देणें नलुजाय॥श्लोक॥ परोकविषवेल्पम्रवास्नु कंमुळ कारीच्या

वुपास्तैने पुराण शाली साष्टकः॥ जंगलं सर्व भाज्येषु रवके याचे

भ्योजयेत्॥ टीका॥ पयेला वेषवेला वेकूवाच्या कोमचक्र वलीमुकेन्य।

बीज मुगाजरीच्या पानी जुने धान वावडींग हे कूमी रोगास पथ्य देणे॥

श्लोक॥ क्षीराणि मासानी गुंड घृतानी दाधिनी शारवानेच पर्वणंली

समास्ल्लाम्लामधुमसांच कूमजिर्धां शुपरिवर्जयेत्ली॥ टीका॥ दुध

मांसवलुप गुल दहि भाजी उडीद अंबट कूमी रोग्यास न देणें॥ श्लोक॥

आमानिशाम नेत्रत्वं पांडुत्वंच दनं भ्रमः ज्वरातिज्वरातिसार

हृच्छूलं कूमिणाम भजायेत॥ टीका॥ अरोच्यक राहा॥ डोले कृष्णवर्ण राहे

वाली शूकअतीसार राहे ज्वर राहे कूमीरोग राहे त्यास भेषज कल्यान

चिकित्सा धन्वंतरोक्ते॥ श्लोक॥ शुध्द सूतं शुध्द गंधं अजमोदा विडं
गकं विशमुष्टी ब्रह्मबीजं क्रमादुर्ध्व गुणं भवेत॥ चुर्णयेत् मधुना लेहं
निष्कैकं जंतुबुध्दुदेत कुटमदि रसो नाम मुस्ता तोयं पिबेदनु॥ टीका॥
पारा शुध्द १ भाग गंधक २ भाग अजमोदा वावडिंग ४ खैराची साल ५ भाग
सायफल ६ भाग हे चूर्ण करून यांत लागेल तितके मध घालून ॥२८५
॥२२॥
मात्रा वल्ल प्रमाण नागरमोथ्याचे कषाय देणे कृमी जाय॥ श्लोक॥
माधवे ज्वरातिसारनिदान॥ ज्वर संताप हृच्छूलं मरोत्र्यकं विरेचनं
आमं वा शोणितं वापि ज्वरातीसार मुच्यते॥ टीका॥ ज्वर राहे दाह शूल
राहे अरोचक हागवण राहे आम स्रव पोटउर दुखे या प्रकारे ज्वरातिसार
सार समजणे॥ श्लोक॥ धान्यं नागरं मुस्तां बुबिल्वकैः कृथितं जलं

ज्वरातिसार विषमं मूर्छा तृष्णा द्विकं जयेत ॥ टीका ॥ धणे सूंठ भद्रमुस्ता

बिल्व हे सम भाग काढा करून देणे ज्वर अतिसार विषम मुर्छा तृषा

दुर होय ॥ श्लोक ॥ पुज्यपाद निघंटी रक्तातिसारास सांगितले ॥ श्लोक ॥

रक्तातिसारं मथवा श्रवाहं पिपासानं च्यैव महाज्वरं च श्वासानविलोम

वातं सकलं विरोधं ज्वरातिसारस्य च नामध्येयं ॥ टीका ॥ रक्तमिश्रीत

मळ होय पातळ होय आसन वाजे विलोमवात होय महाज्वर राहे तृषा

राहे शरीर दुखावे या अर्काश्या ॥ त्यास कनक सुंदर व ग्रहणी गज केसरी

सांगितले ते द्यावे ॥ माधवाच्ये किस्या ॥ श्लोक ॥ शुंठी समुस्तादि विषां

गुळीच्या पाठा कणानत्सक दिप्य क्राथः क्वाथं निहन्यादति सारं मांद्यं सामं

[illegible] शूलं सकफं सरक्तं ॥ टीका ॥ मुस्ता सूंठ अतिविष गुळवेल पाठा

इश्वरी पहाड पीपकी वेखंड वेवा एकत्र करून कषाय देणे हा गवन

शुळ ज्वर रक्तातिसार आमातिसार जाय ॥ चीतामणी निघंटे ॥

श्लोक ॥ अंतर्दाहश्च हि: शीतं करपादेच शीतलं प्रलापं छर्दी हिक्काच

कासश्वासमरोचकं कंपादि भ्रम हृल्लासो जृंभणं जागरं मद: आमरक्तं

हृदि शूलं दोषज्वरस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ अंतर्दाह बाहेर शितल करस्त

पादा शीतल प्रलापन वांती हुचकी जांभावे कफ स्वास अरोचक

कंप भ्रम हृच्छूल निद्रा आमरक्त दोषराहे ॥ श्लोक ॥ चिकित्सारासिध्द

संग्रहे ॥ गुरु दन्नं शितं वारि दिवास्वपुक्रम जेताज्वरितो ज्वर

मुक्तस्य यत्नादाबलला भत: ॥ टीका ॥ ज्वराविल्यारन ज्वरनेसल्यास

सत्वाहिनास शीतळपाणी दिवा निद्रा सुलभ होय ॥श्लोक॥ अनुक्ताहार

चेष्टाभिः पुनरावर्ती तु ज्वरः तंद्राधौ लंघनकार्यं शेषं पूर्ववदाचरेत

॥टीका॥ कुपथ्येन पुन्हा ज्वर उत्पन्न झाल्यास पुर्वीच्ये निमे लंघन करावे

त्यानंतर ज्वराची चिकित्सा करावी॥श्लोक॥ अन्नकांक्षा शिरःकंडू क्षुप

तु गात्र लाघवं प्रस्वेदो मुखपाकंच ज्वरमुक्तस्य लक्षणं॥टीका॥

ज्वरमुक्तास अन्नकांक्षा होय डोशा करवाजे लाघव वाटे मुखसुरस

राहे घामुच्यो पये ज्वरमुक्त समजावे॥श्लोक॥ देहो लघुर्व्यपगत

क्लमोहतापो पाको मुखे करणसौष्ठवमव्यथत्वं स्वेदः क्षवः प्रकृति

योगमनोन्नलिप्सा कंडूश्च मुर्ध्नि विगतज्वरलक्षणानि ॥टीका॥ देह

लघुत्व से आज्ञान ताप तोंडाच्या वास कर्णदुखे डोळ्यांस स्वान

सुरे घाम शीकांप लोंडरुच्यो यज्वर मुकासे हे लक्षण उत्पन्न होय॥ श्लोक॥

ज्वराचा मंत्र॥ ॐ नमो भगवते परमार्थिनि सर्वज्वर रक्ष स्वाहा हरिणा

सारंग सारंग स्वामी तुमच्या प्रसादे हे मंत्र करून पाणी द्यावे कंजपून

देणे सर्वज्वर जाय॥ श्लोक॥ ग्रंथांतरे माधवे॥ सर्वांग दुःख शिरसो

रुघातं मंदोष्ण मत्युष्ण मतिप्रवालं कंपविषं बंधं मल मूत्र शुष्कं दंतो

 ॥२७॥

ष्ठभोगे त्वचवर्ण कृष्णं विजृंभणं शीत मरोचकंच देहे घनं बध

रुजं च पार्श्वे रोमांतकं वांति रुजाबनाहं प्रलापकं मुर्छन खं विदाहं

अत्यंत शैत्य ज्ञाति मुत्रघातं पादो विहीनं नख शोष मूर्छः॥ टीका॥

सर्वांग सूयाहोय शीर दुख शरीर गरम राहे शरीर कांपे मळ घट

राहे मुत्र थोडे होय दंत काळा राहे होट व नख व नेत्राचे शीराव बुबुळे

काळारोह शरीराशीतकराहे अरोचकराहे वांतीराहे मूर्छाठिरदुखे

अत्यंताशीतकराहे करीहेकडाराहे प्रलापराहे बहुमुत्रयावेपाउल

दुखेनखालसूयाहोय याप्रकारच्यावातज्वरसमजावा॥श्लोक॥

आयुर्वेद ग्रंथांतरे माधवे॥पैत्यज्वरनिदान॥सर्वांगदाहं करपाद

दाहं तृष्णाधिकं भ्रमणं शिरोर्ध्वे दाहं विपाकं मुखशोषणंच मुर्छाग्नि

मांद्यं अरुचि कृशत्वं ॥टीका॥ सर्वांगाची आगराहे तळपायतळहात

नेत्र मुत्र आग होय तृष्णा व भ्रम शीरोव्याधि मुखशोषण मुर्छा

अग्निमांद्यं अरुचि ~~कृशत्वं॥टीका॥~~ शरिर सोके याप्रकारचे पीत्त

ज्वर॥श्लोक॥सिध्दाविद्याभु ग्रंथांतरे माधवे॥श्लेष्मज्वरनिदानं

कासश्वासं पीनसं कंठशोषं दाहभ्रमं शैत्यवर्णबलायात् लंद्राकारं
गौरवर्णंचकासांमाधुर्यंन्चद्वारिपूरंसलाभं ।चेतांभीरू।निर्दितं
मंदवन्हीलापंस्वेदंशोभमूत्र।शिरार्ती।स्निग्धं मूत्रंगर्गरंसारणस्य
द्वंलश्लेष्मायोतिलोगंज्वरंस्यात्॥टीकाारवोकला राहेआयास
राहे कंठशोषतृष्णाराहे घर्मअत्यंतय पोयांलथोडेआगसूटेश्वास
राहेहातपायशीतकरोहेअंतदाहराहेल्लोंडपायेवर शोभाराहेबहु
मुत्रजाय शिरदुखरोमावली राहेआतिसार राहे या प्रकारश्लेष्म
ज्वर॥ग्रंथांतरे द्वंदजज्वर निदान॥श्लोक॥ तृष्णामुर्छाभ्रमदाहपीडिता
निद्रानाशोशीरसा ~~आम~~ व्याधयो।पिरोमहर्षहारूच्यीज्वरजृंभा

श्वासकासामिलीकथ्यते बुधैः स्वेदहीन भ्रमकंप शोषणं द्वंदजोनि
मिति कथ्यते स्टणु ॥टीका॥ तृष्णा राहे मुर्छा राहे भ्रमरोहे सर्वांगदाह
निद्रानाश शिरदुखाव रोमावलीउभारोहे अरुची जिव्हाशोष
भ्रमिष्टराहे कंपरोहे असंल ज्वरराहे कंपराहे याप्रकारद्वंदज्वर
होय॥श्लोक॥ सन्निपातज्वर निदान॥ रात्रौ जागरणं दिवाच कृशता।
मुर्छालि दाहवमेत शितं स्वेद प्रलाप मुर्छा कृशता हस्त। हृदि पीडितं
श्वासं कासं विघ्नं शैत्य ज्वर जाड्य तृष्णा। शिरोरोदनं जिव्हादग्ध कृशत
कायपुलकं श्वासं सन्निपातज्वरः॥टीका॥ रात्रौ निद्रानसे अचेतन
राहे मूर्छावाहे दाहराहे वातिराहे असंन शैत्यसहज्वरयेक सांडराहे

નરાહે તૃષ્ણારાહે જીવ્હાશોષે કોટરાહે શ્વાસકફરાહે કૃશત્વસર્વાંગિ

રાહે વારંવારશીતયેજ્વર અત્યંતરાહેન હે પ્રકારચે સાન્નિપાત

જ્વરલક્ષણ રાહે॥ સિદ્ધરસાર્ણવાત સાંગિતલા॥ દાહ॥ પિપાસંમુખ

શોષણંચ પ્રલાપકં દાહમતીવદુઃખં મૂર્છાવિભ્રામ્યવમ રોચનં

ચાલેષુ દાહજ્વરલક્ષણંસ્યાત્॥ ટીકા॥ દાહારાહે હોટસૂકે જિવ્હા

॥૨૬॥ શોષ પ્રલાપરાહે મુર્છા પોટાતજાળ તૃષ્ણા અસંતશરીરદુખેસર્વાંગિ॥ ॥૨૬॥

ચેબલકરવી હોય હાપ્રકાર દાહજ્વરસ્ય॥ શ્લોક॥ ચરકગ્રંથે અજીર્ણ

જ્વરલક્ષણં॥ આહા॥ જ્વરોન્હંમણાહિક્કાચ મંદાગ્નિજાનુનીમ્યથા આમ

સ્વભાવ ગંધશ્ચ અજીર્ણજ્વર લક્ષણં॥ ટીકા॥ જ્વર અજીર્ણાપાસૂન

ज्वरज्यां भाके रव्हावी हुचकी अग्निमांद्य पायाचे पोटके दुखावे

आबरट ढेकर दुर्गंधी यावे या प्रकारची॥श्लोक॥माधवे भूतज्वर

लक्षणं॥अपस्मारं विरूपाक्षं ज्वरो गंत्रं च प्रलापनं अलीव भोजने

वांछा रोमहर्षं च गायनं हास्यं च नृत्तनं तं द्वारस्या भूलज्वरलक्षणं॥

टीका॥अपस्मार रव्हावा माती भ्रंश राहे नेत्र फाडावे ज्वर तिक्ष्ण राहावे

के शउभारा हे गायन करे नाचे वडवडे या प्रकारच्या भूतज्वर॥

माधवे अभिघातज्वर॥पुर व्यायाम कुष्टीं च जायते ज्वर मुलकं दाह

सर्वांग वैकल्यं स्वेद संताप विभ्रमः शीतले भोजने वांछा अभिघात

ज्वराकृतिः॥बहुत चालून थकल्यास ज्वर आल्यास अभिघातज्वर

म्हणावा लोकैसे ज्वर लहान फार सर्वांग दुखे घर्म रोहे बडबडे लाय
माय करे शरीर शील करोहे पोर गडगडे ठर दुखे हात पायाचे बोट दुखे
या प्रकारच्या अभिधान ज्वर ॥श्लोक॥ बाहारी ग्रंथ विषमज्वर
लक्षणं शीताकन्नामलादिं तृष्णादिगर्वि विषम प्रलापंच्छर्दिच
शूलं ज्वरदाहमोहं क्वचिद्दिने रात्रिदिन तृतीये विषंवि दाहविविध
ज्वरं स्यात येलानिरूपं विषमज्वराणां क्वचिल्लेद्वित्रिहीनं विषमं॥
क्षुधा रहे तृषा बहु रोहे क्षणाक्षण॥ शीत यावे ज्वर यावे एक वारंवार होय
वेदना रोहे वांति शूल भ्रम वात रोहे एक दिवसाये रात्रीये दुसरे तिसरे

दिवशीं यावे याअकारस्चे विषमनाडी सुमुखराहते साध्यनाडी कु
टील कुलक्षणीच्याले लोजसाध्यजाणावे ॥ श्लोक ॥ नित्यमन्यथीये
विषमज्वर लक्षणमाह ॥ क्षणेन्योष्णं क्षणे शीतं क्षणे पित्तज्वर
मुक्तटकृदिरात्रौ दिवावापि विषमज्वर लक्षण माह कृत्यिप्रोदा
गुणंवापि द्वितीयं त्रितयो न्हि कंन्चलं चातुर्थिको वापि विषमज्वर
लक्षणं ॥ टीका ॥ क्षण क्षण ॥ उष्णहोय क्षण क्षण शीत राहे क्षणाल दाह
दिवसा रात्रीं दोनच्यारनवे हीज्वर यावे याअकारस्चे ॥ श्लोक ॥
दोषाल्पहितसंभूतज्वरलष्ण ॥ समीरण: ॥ धातुमान्ज नमं ज्ञाप्य
कयाति विषमज्वरं ॥ टीका ॥ धातुस्थानगते दोषे जायते विषमज्वर ॥

धातुस्थानगतेसो ॥ ऽलेस दोषाविषम जाणावा ॥ श्लोक ॥ संततः

संततश्चैव तृतीयकश्चतुर्थकः रसास्थितः संततापि दिवास्वप्न

विमुंचति ॥ टीका ॥ रसधातु व्यापिलातर संतत सतंत्र रात्र दीन त्ये

संतत म्हणावा एके दिनी रहावे रक्तगत झालेनंतर दुसरे दिवशी यावा

॥२८॥ श्लोक ॥ अहो रात्रे संततक द्वौ कालो दनुवर्तते अन्येद्युस्तु प्रातिदिनं ॥२८॥

येकवारं प्रवर्तते तृतीयकस्तु तृतीये वै न्हीं चतुर्थे न्हीं चतुर्थकं मुक्के

न्येन्हि चतुर्दोषि च्यातुर्थिक विपर्यया ॥ टीका ॥ मांसगत ज्वर झाले

तर दुसरे तिसरे दिवशी यावे सकालीच आला त्याचा तुर्थिक म्हणावा

याप्रकारे विषम आन्हिक दुसरे तिसरे दिवशी यावे चातुर्थिक संतत

भूतअभिघात विषमादि जाणावा॥श्लोक॥ याज्वरास स्वछंदभैरव द्यावा॥

श्लोक॥ शुक्लगतज्वर लक्षणमाह॥ त्रिभिर कठिणवाक्यं स्वेद मुर्छा

प्रलापं नंयन जलद दुष्टे वांती वास्य स्थले षु विकल विदेहे दे देहो नष्ट

कांती प्रकुर्यात्द्विविधा विषमा विकारा शुक्ल युक्त ज्वरेण॥टीका॥ शरीरास

ककाराहे मोठे न बोले घर्म राहे मुर्छा वेदना। नेत्राच्या नीरच्या ले वांती लोंढ्या

पानी सुटे विकृती राहे तृष्णा राहे तेज नष्ट होय याप्रकारचे रपहे नाडी चलन

झाले तर असाध्य नाडी स्वस्थ स्वस्थ असले स साध्य जाणावे त्यास

सांगितलेल्या चिकित्सा करावी॥श्लोक॥पुनर्नवा कृमूलंच्या॥ब लावार्तिक

मूलकं कुलुथ मूल बृहती वर्वरं वन्हि मूलं कंकणं चूर्णमिदं खादे शुक्ल

ज्वर निकृतन ॥ टीका ॥ पांढरा वसूस्यी मुळी नागबला वागच्या

मुळ्या कुळथाचे मुळ्या रिंगणी मूळ पिंपळी मूळ लीवडीचे मूळ सूंठ हे

काढा करून घावि शुक्ल ज्वर जाय ॥ श्लोक ॥ भेषज कल्माल आमज्वरानि

दान सांगितले ॥ श्लोक ॥ मल अशोका वैरस्य हृदया शुधरोत्क्लक : गुरु

गात्रादि मूलंच तंद्रा लस्यं विषादं हे आमज्वरस्य लिंगानी नद घाल

लत्र भेषजं ॥ टीका ॥ मळ होयाची समयी अरकावी उर दुखावे अरोचक

राहेव बडबडावी अन्न जीर्ण न होय शरीर फुगळ बहुमुत्र व्हावी लिंग दुखावे

या प्रकारचे आमज्वर ॥ श्लोक ॥ आमज्वरास उपाय न करावा असाध्य

समजावे॥श्लोक॥ पूज्यपाद॥ पच्यमानज्वर लक्षणमाह॥ ज्वरवेगोधि
कातृष्णा प्रलापश्वसनभ्रमः मलप्रवृत्ति हृत्क्लेशः पच्यमानज्वराश्लोक॥
अन्यप्रकार॥ निरामज्वर लक्षण॥ क्षुत्क्षामतालघुत्वंच गात्राणां
ज्वरमार्दवं दोषप्रवृत्ति हृत्क्लेश निरामज्वरलक्षणं॥ टीका॥ क्षुधा
लागावी तृषाराहावी लघुत्व राहे शरीरात ज्वर आहे वाटे देहास
दोषयुक्त राहावे लघुत्व राहावी या प्रकारच्या॥ श्लोक॥ माधवे त्वगगत
ज्वरलक्षण॥ त्वगास्थीगतं रक्तं गतं मांस गतज्वरं प्रवक्ष्यंलेलं निदानं
विजानियं भिदं बुधैः॥ टीका॥ शरीर शुष्कावी आमरक्त व्हावी मांसगत
ज्वर राहावी घ्यालू गत ज्वर। सारीरव राहावी योडा मूत्र व्हावी ज्वर राहे
दाह राहे नाडी मंद चाले थोडके शीर दुखावे या प्रकारच्या त्वगगतज्वर॥

॥श्लोक॥ आमज्वरात्रिरात्रस्य सप्ताहं संचमानवः॥ दोषविनोदशाहूत्वं नि

राम इति कथ्यते। टीका॥ आमज्वर तीन दिवस राहावे मरावे पच्यमान

ज्वर सात रोजा मरावी। निरामज्वर दाहा रोजा भते त्यास माहाकाचे रसात

रससिंधूर द्यावी॥ ईश्वर कृपा झाली तर वाच्यावी असाध्य समजने॥ श्लोक॥

आयुर्वेदे॥ अंतर्गतज्वर लक्षण॥ अंतर्दाहो बहिःशीतं कौटिल्यं संतत ॥३०॥

ज्वरं क्षयः पांडुरबाधिर्यं अंतर्गतस्य लक्षणं॥ टीका॥ पोटांत दाहा व्हावी

बाहिर शीत करा है संतत्र राहावी कुटिलत्व नाडी चालावी शरीर शोषावी

पीतवर्ण मुख व्हावी बधीर राहावी या प्रकारची अंतर्गतज्वर॥ श्लोक॥

ग्रंथांतरे॥ माधवे रक्तगतज्वरलक्षण॥ ज्वरोभ्रंच्यातिदाहंच मदालस्य

मतीभ्रमः अंगवैकल्य मुर्छाच्यज्वरे रक्तगत स्मृता॥ ज्वर उग्ररूप यावे

दहा राहावे शरीर स्मरण न राहावी अकसावी ला है मोहे इस्य शरीर

दुखावे घेरीयावे याप्रकारस्य रक्तगत समजणे॥ श्लोक॥ सिध्दाविद्या

सांगितले॥ मांसगत ज्वर लक्षण॥ अतीतीव्रज्वरश्वास स्वेदतृ

ष्णागदव्यथातंदा विदाहपुलकमुर्छा मांसगत ज्वरं॥ टीका॥

अत्यंत तीव्रज्वर यावे श्वास राहावे घर्म तृष्णा॥ शरीर दुखे पोटव्या

दुखे बडबड दाहा मूर्छा ये याप्रकारस्य आयुर्वेद॥ श्लोक॥ अस्थीगत

ज्वरमाह॥ परिश्रमाविदाह शोकपूर्वं क्रोधोभ्दवे नन्यगात्रं सकंप

तृष्णाविषार्ती मद्यस्य मांसस्य रक्तं कृशार्ति शोषः। शिरोरती

कफमग्निविहीन शोषात क्वचिदिदिने रात्रिरुजं ज्वरं स्या अजीर्णं

मंदोषमलं विरुध्धं बलक्षयं सं दोष महागदानि प्रारब्ध कर्मज्वर

धातुगतौविधियते॥ देहदुखावे मुर्छादाहाकरे शीरबाधा कंपशरीर

शोष पोटाल आग आयास रात्रादिन घर्म राहे ज्वर राहे सर्वांगाशिलल

पडावे दोषमुक्त राहे तृषा राहे अजीर्ण राहे मल बध्ध या प्रकारे आस्थि

गलजानावा॥ ग्रंथांतरे माधवे काल ज्वर लक्षण माहु॥ दाहस्वेद

हिमोद्भवं स्वरजलं हृच्छूलमानाहरं मूर्छा शोषशिरोव्यथा जठरांहल्या

शुकालज्वरः॥ टीका॥ दाह घर्म तृष्णा हृदयदुखे मूर्छा शीरपोटदुखे

शोषराहे हीनस्वरबोले याप्रकारचे कालज्वर असाध्य॥ श्लोक॥

चर्मगतज्वर॥ आश्विनी कल्पांत सांगीतले निदानं॥ चर्मगतज्वरं

यस्या सर्वांग शीत मात्रेय दशरात्र विनिर्मुक्तोनरोजीवेन निश्चयं॥

॥टीका॥ हे ज्वर वाला दाहा दिवस वाचल्या नंतर चिकित्सा करावी॥

॥श्लोक॥ रक्तगतज्वर॥ देहंच पांडुरं वर्णं श्लेष्म रक्त विजृंभणं नवज्वरेच

संतापं काल ज्ञानेन भाषिलं॥टीका॥ शरीर पित वर्ण राहे ठसा वरे वर

रक्तपडे हे रोगास शरीर तृषा उत्पन्न व्हावी हे रोगवाला नव दिवसा

नंतर मरे न मरे त्यास चिकित्सा करावी॥ श्लोक॥ माधवे॥ मांसगत

ज्वरलक्षण काल ज्ञाने॥ मांसगतज्वरं यस्या सर्वांग कृशजायते॥

દ્વાદશીં જાયતે મૃત્યુઃ કાલ જ્ઞાનેન ભાષિતં ॥ ટીકા॥ માંસગલવાતેં સ

શરીર સૂક્ષ્મ હોય મેલ કફ ક્વાવી ત્યાસ બારા દિવસાં ન જાય ન મેલાસ

ઔષધ દ્યાવેં॥ શ્લોક॥ ચરકે શોક્ત રસગલજ્વર સાંગિતલે નિદાન॥

રસો ગલોજ્વર યસ્યા સર્વાંગ સ્ફુર શૈત્યં કઃ ચતુર્થીં જાયતે મૃત્યુઃ કાલ

॥૩૨॥ જ્ઞાનેન ભાષિતં ॥ ટીકા॥ હે જ્વરાસ સર્વાંગ રવનરવન જ્વર રાહે શૈત્ય ॥૩૨॥

સર્વાંગાસ સ્ફૂરે થંડ પડે ચ્યાર દિવસાંત મરે ન મરે ત્યાસ ઔષધ દેણે॥

॥ શ્લોક॥ આગંતુક જ્વર લક્ષણ ॥ આગંતુરભિઘાતાન ॥ ટીકા॥ મરી

બોલે તિરસ્કારે કરૂન શાપે કરૂન આલા જ્વર ત્યો આગંતુક મ્હણાવા॥

॥ શ્લોક॥ માધવે॥ અભિન્યાસ જ્વર લક્ષણ॥ દોષત્રયાસ્મિગ્ધ મુસ્વલાવિ

द्रावैकल्यानिश्चेतननष्टवक्त्र: बलक्षणाश: श्वसनाली विध्यामिन्यास

नामासातिमृत्युकल्प॥त्रिदोष युक्तज्वर रहावे मुखशोषे निद्रानास्ती

तोंडवाकडे होयबलनाश होयश्वासराहे याप्रकारे मृत्युलक्षणराहे॥काम

ज्वरनिदान॥अस्वस्थकालेपिविमूढबुद्धि: विहीनवीर्यंच मनंगतापं

पदार्थमांसव्हाविवर्णतान्यभवंति कामज्वरव्यापितस्य॥टीका॥ काम

ज्वरास शुक्लगती चिकित्सा करावे असाध्य ज्वर समजणे॥श्लोक॥

असाध्यज्वरलक्षणमाह ज्वरोविहन्ती रक्ताक्षंमक्षामं हृदिशूलिनं

सदाश्वसंन्चस्वेदंच शक्तीहिनं हलानलं॥टीका॥ज्वरार्थीतास नेत्र

आरक्त असे चिपडयावे हृदिशूळराहे सदा दमु राहे घर्मराहे निसत्व

रोहे अग्निमंद मृत्युयेन आल्यासाचीकित्साकरावी। श्लोक॥ संग

दोषज्वरानिदाना॥ संगदोषस्याचिन्हानीनेत्ररोग।शीरोव्यथाउरपीडो

दरोदाहे संगदोषज्वरंकृतं।टीका॥ संगदोषज्वरासनेत्रआरक्त

रोहेचिपडरोहे।शिरोव्यथारोहेकुरूपदिशेज्वररोहेदाहाहोयहे संग

दोषप्रकारत्यासशुक्लगतचिकित्साकरावी शरीरसंधीसंधीदुखावे

पोटलआगपडे हे संगदोषाचेलक्षण॥ विषूचिकज्वरलक्षणमाधव

निदानमहाग्रंथांतरे निदानमहा॥ विषूचीका ज्वराली सारानंनदाहे

तृटिलापकः॥ चतुर्थीजायतेमृत्युः कालज्ञानेनभाषितं।टीका॥

।विषूचिज्वरासहिवज्वरयावे।किंवाउष्ण।पुर्वकियावेनाडीमंदगतीच्याके

वीलीराहेउनतिसाररहेभ्रमअंतरदाहबाहीरसर्वांगाशीतकूराहे (त्वा)
नायमाभकरे या प्रकारेचनुर्थीदिवसामृत्युपावेकदापीनाहीस्वस्थ
गलीराहेतराचिकित्साकरावी॥श्लोक॥अरकूमीथिनीपीलाचेंचा
मूलवल्कंवाविनिहंलीआशुविषुचीकासावेदाहुंच्यूलवल्कल
रसस्यापीक॥दही क्वाथासी देणेचींचोच्यामुख्याचेरस क्वाथ
दहीसी देणंआंबेचेमुळीच्यारसदही क्वाथासीदेणं॥विषूचिकाइसे॥
आमुवेदीसलेलीव्यवलेलीवाचेंचाभवेरसमस्तकेनाभीदेशोव्याल
थापादद्येपावा॥विहीललक्षणातहुंलेसावेदाहाविषूचिका॥चेंचा
पत्ररसांतलेललिकाचे घालूनउष्णकरूनमस्तकासमर्दावेनाभी
कमलाभोंनाले लावे दोही पादास मर्दने पोटासपैसाभारआवे

विषूचीशमन होय त्यास अग्नि कुमार आवी॥ श्लोक॥ रसेंद्रगंधा

सहटंकणेन समं विषं मोऽस्य मिदं त्रिभागं कपर्दिशंखास्यपि च द्विभागं

मरीचचूर्णाष्टगुणं विदध्यात् सुपक्वजंबीररसेन घृष्टं क्षुद्बोधभवेत्

दग्निकुमारो यथा विषूचिका रोचक सान्निपातैः देयाद्विगुंजा द्वौ

शास्य जीर्णा श्रीपर्णखंडेन यथाबलं च शीतजलं चानुपिबेत् वरं तां पीका॥ ३७॥

॥३७ पारा गंधक स्वागी भस्म हे तीन समभाग शुद्ध केले नाभी तीन भाग

शंख भस्म व कवडी भस्म तीन भाग मीरे आठ भाग हे कज्जली करून

पक्व निंबांच्या रसांत मर्दन मात्रा दोन गुंजा विड्या मध्ये देणे अजीर्ण विषूचि जाय॥

श्लोक॥ कामीलानिदान॥ कृष्णपीतं शकृन् मुत्रं लंद्रा मोहश्च छर्दिनंदाहो

रुग्विसायानाहृज्वरश्च रक्त नेत्रता असाध्यो श्वासकासार्ते
कामीला ज्वरलक्षणं॥टिका॥ कृष्णापिलवर्णमल मुत्र नेत्र मुख
नखजिव्हा ओष्ठ दंत है कृष्णपील श्वेत राहे किंवा आरक्त है
स्यानी राहे अवघे रूप राहे कवकाच्ये जाणावे॥श्लोक॥ आसप्त
रात्र तरुणौज्वर माहुश्चिकित्सकः मध्यमं दशरात्रं तु जलउर्ध्वं
पुराणकं॥टीका॥ ज्वरास साल दिवस तरुण राहे दहा दीन
मध्यम त्या नंतर वृध्दत्व अयसे समजावे॥श्लोक॥ सप्ताह
औषधं केचिदाहुरस्मै दशाहलंघ्वा अयुक्तं तु सप्ताहं द्विष

पथ्यांतिमानवःगटिका कोणीत्दिवसालदिलेतरावित्राप्रमाण
दशदिवसानंतरघ्यावकदापीमोठेबालकास शोभाअसलेस
शरीराच्चे कोंडासारिखच्चर्मास साळनिघेल्यासवकेशरक्त
वर्णराहेनेत्राचेपाणीनिघेल्यासबालकाचेभायेनेबकान
निंबाचे साळीचारसपावशेरमिरेलोकाभरतेलपैसाभार
तेलाचेटाकूनदोदिसांत भायेने घेणे कवकशोभासबजाय
अशोणीखानोश्लोका मतांतरे सूतिकाज्वरमाहअंगमर्दी
ज्वरः कंपो पिपासागुरुगात्रता शोकं शोभातिशीलंच

सूतिकाज्वरलक्षणं॥ टीका॥ शरीर दुखे सर्वांग शोभा रोहे
अत्यंत शीतकरी होय ज्वर रोहे घर्म रोहे या प्रकार सूतिका रोग
जाणावा॥ श्लोक॥ घर्मलक्षणमाह॥ ज्वरमुक्ते नु सर्वांगे
मलमुक्ते ललाटके प्राणमुक्ते कंठस्य त्रिविधं स्वेदलक्षणं॥
ज्वर जायाची घर्म सर्वांगास यावे मल झाला तर कपाळावर
घर्म यावे कंठास घर्म आला तर प्राणनाश होय॥ श्लोक॥
ज्वरमुक्तं मलामुक्तं प्राणमुक्तं समीरणा सान्निपाते भवेच्चैव
स्वेदो भवति पंचमः॥ टीका॥ घर्म पांच प्रकारचे कोणते ज्वर
मुक्त होय मल मुक्ताचे घर्म प्राणनाश घर्म वात प्रकोप

धर्मसान्निपालाच्चे धर्म पाच प्रकारचे धर्म सांगीतले समजणे॥

॥श्लोक॥ स्वेदोद्गमे कुलुथ्थानां मृष्टानां चूर्णं शोचनं भूनिंब

कारवेल्लैक्ष वर्षविच्यारजः उध्दूलनं। त्रिदोषो घोरस्वेदाभिव्यं

यजं ज्वरोद्रीका॥ कुळथ्या भाजून चूर्ण करून त्यात भु।निंबखाळ

॥३६॥ करून त्यात मिसळावे वेखंड मोहऱ्याचूर्ण मिसळून लावावे ॥३६॥

दोषादि सान्निपातादि। विषमज्वरजाय ॥श्लोक॥ हरीतकेलु

संभ्रेष्यगात्र मुद्धलनं नरः पश्चादेव प्रकुर्वीत देहश्चे दप्रशांतये॥

॥टीका। मोठा हिरडा चूर्ण हरभरेस्थी दाळ भाजून चूर्ण। मिळून अंगास

घासावे घोळसरीच्या साल पत्राचे काढा करून द्यावी दोषा दि

धर्मजाम॥श्लोक॥ ज्वरोपद्रवा नित्य नार्थीये सांगताज्वाल॥

हे समस्त ज्वराच्ये ग्रमीउपद्रव जेस्थेद दोष समजावे॥श्लोक॥रक्त

पित्तलंथा कासं हिक्काच्च शुलश्वासवान् मात मूत्रादि विड् भ्रंशोज्व

रालिनामउपद्रवाः॥टीका॥ज्वराला खोकलाव त्याचे बरोबर रक्त पडे

हुचके राहे पोटदुखावे श्वास राहे मलमूत्र बद्ध राहे भ्रमीज बोलावे

अलाहे ज्वरालयी हुके लक्षण सांगीतले ते राहिले तर तो रोग असाध्य

समजावे॥श्लोक॥श्वासो मुर्छारुचिच्छर्दी तृष्णातीसार विड्ग्रहः

हिक्का कासांगभेदश्च ज्वरस्योपद्रवा दश॥टीका॥ज्वरवालेस

व्यथा दहा प्रकारच्यी श्वास मुर्छा रुच्यी वांति जुला हगवण हुचकी

कास अंगदुखे हे दहा उपद्रव॥श्लोक॥ भ्रम मंचमपस्मारं द्विती

वेत्रभाषणं तृतियं चित्तविभ्रं शं चतुर्थं श्वास मूर्छितानपंचमं

उर्ध्वदृष्टींच षष्ठ मारति कारकं सप्तमं अंगदाहं चवकृला स्पर्शन

मष्टमं नवमं स्वेदगात्रंच दशमं मरणांतिकं ॥टीका॥ ज्यादिवशी

ज्वर आला त्यादिवशी अपस्मार झाल्यास १ दुसरे दिवशी पूर्वी

मेले सासि भाषण २ तीसरे दिवशी मति भ्रमीष्ट होय चतुर्थ दिवशी

मुर्छश्वास पांचवे दिवशी नेत्र उर्ध्व दृष्टी पाहे साहावे दिवसी रती

वासना सातवे दिवशी विदाह होय आठवे दिवशी जिव्हाशोष

नववे दिवशी घर्म फुटे शीतक पेडकोणत्या ज्वरास सर्वा स्या

प्रमाणं उत्पन्न झाले तर दहावा त मरण पावे वैद्याने समजावे श्लोक॥

ग्रंथांतरे माधवी साध्यासाध्य रोग सांगीतले ॥ श्लोक ॥ बलवान
स्वप्नदोषश्च ज्वर साध्येनुपद्रवानुपद्रवमुलो हीनज्वरतेन्द्रिय
नाशानं ॥ टीका ॥ ज्वर आयिला असता थोडका उपद्रव जाला तो वाचल नाही
समजावे ज्वर रोगी सक्तशक्ती हीन जाला तो वाचणार नाही
उपद्रव एकउत्पन्न जाले नष्ट होय पंचेंद्रिय नाहीले तो नष्ट होय ॥
॥ श्लोक ॥ ग्रंथांतरे रसरत्नाकराल ज्वर साध्यासाध्य सांगीतले ॥
निद्रा सौख्यं प्रीती रेखा शरीरं साध्यकं तथा इंद्रियाणां प्रसन्नो
त्स्मि मति बुद्धि प्रतिमा गाति शरीरे यस्य निर्मलियं स रोगी ना
विनश्यति ॥ टीका ॥ सुखी निद्रा लागावी त्यास शरीर उल्लास नाटे
पंचेंद्रिय दृढ राहे त्यास प्रकृतिस अनेक विचार सूचे शरीर स्वच्छ

बारा दिसे ज्वर साध्य समजावे॥ नित्यनाथीय ज्वर प्रमाण सांगतो॥
वातपित्तकफे सप्त दश द्वादश वासरान् प्रयोनुयाति मर्यादा
मोक्षाय च विघाय च॥ टीका॥ वातज्वर ७ दिवस पित्तज्वर
दहा दिवस कफज्वर बारा दिवस हे प्रमाणां तज्वर जायन जाय
तर प्राण नाश करे॥ अग्नीमतांत ज्वर प्रमान॥ श्लोक॥ अथैत्यांनी
॥३८॥ वेशाहरितः शमतस्य प्रशंस्मृतिः द्विगुणा सप्तमी याऽनु नवमे एकादशी॥३८॥
तथा येषां त्रिदोष मर्यादा मोक्षाय च विघाय च शुद्ध्या शुद्धे
ज्वरः कालं दिप्तिमत्यनुवर्तते॥ टीका॥ वातज्वर १४ दिवस
पित्तज्वरास १८ कफज्वरास २२ दिवस हे सांगितले त्यास

त्यास ज्वर न गेल्यास जीर्णज्वर होय तो मरणार नाहीं समजावे॥

श्लोक॥ अन्य शास्त्र प्रकारे वातापित्त श्लेष्मज्वरास कोन प्रकारचे

पहिले प्रहरांत आलें तर ७ दिवसां ज्वर जाय दुसरे प्रहरांत आला तर

सात रोजा किंवा नऊ रोजा सूटे दुसरे प्रहरीं शीतज्वर वा उष्णापूर्वक

ज्वर तो ९ किंवा १३ दिवसांत जाय तिसरे प्रहरी आलें तर श्लेष्मज्वर

तो २२ दिवसा सूटत आला सांगीतले मीतीप्रमाणें सूटले तर

सूटले नाहीं तर पुराणज्वर होय मरणार नाहीं वैद्यानें समजणे॥ श्लोक५

ग्रंथांतरे। चिंतामणी। निर्धारे ज्वरनिदान प्रमाण सांगावे॥ सप्त

रात्रौ उपासंच षड्रात्रं पैत्तके ज्वरे नवरात्रं कफश्चैव द्वंद्वजा दश

रात्रके॥ ज्वर पाकं भवेद्यत्र अथ पूर्वज्वरं हरेत्॥ टीका॥ वातज्वर

सात दिवसांत पित्तज्वर ५ दिवसांत कफज्वर १२ दिवसांत

द्वंद्वज्वर १० दिवसांत हे सांगितले प्रमाणे न सुटतेतर

ज्वर पाकाले तर सुटेन पाक झाला न सुटला त्यास ग्रंथांतरे

माधव निदाने॥ श्लोक॥ लंघनानंतरं ज्ञात्वा रोगमुक्तं चिकित्सि

कं॥ बहिरंगं यथापूर्वं गच्छंतीच यथाक्रमं औषधानां प्रभावेन

ज्ञात्वा रोगं प्रकाशयति॥ धातुभ्यां व्यक्तं दोषां अन्यवद्धेयथा

क्रमं॥ अंतर गता स्थैये दोषां ज्वररूपा बहिर्गत पुनरामं केर्यो

मार्गे ज्वर पाकवाढले॥ लनमध्येच्च भक्ष्याने कुरुते जीर्णमुच्यते ॥

टीका॥ लंघनानंतर ज्ञात्वा म्हणून रोगमुक्तः रोगमुक्त

झाला समजेण॥नंतर चिकित्सा करावी॥औषधानी॥औषध प्रभावे कडून॥ज्ञात्वा रोग॥ज्ञानी त्या रोगास समजून भावि ष्याति॥द्यावी॥धातुभ्यः॥धातु जो॥उत्पद्यते॥उत्पन्न झाले जे दोषः दोषे कडून॥अतीरिताश्च॥अंतरंगत ज्वर जो ये दोषा॥ कोणे दोषे कडून ज्वर रूपः ज्वर रूपने॥बहिर्गत॥निघाले॥ ज्वर पाकः॥ज्वर पाक जो झाले समजून॥अवाप्य ने समजून पुर्वि ज्वर प्रमाण सांगितले जोतन्मध्ये॥अपथ्य॥अपथ्य जो॥कुरूत केला तर॥अजीर्ण मुच्यते॥अजिर्ण म्हणून समजावे॥ज्वर प्रमाण दिवसानंतर ते समजावे वैद्याने॥श्लोक॥ ग्रंथांतरे॥नित्यानाथीये॥ज्वरियालास पथ्य देणें चे प्रकरण

॥४०॥

सांगता झाला पश्लोक॥ ज्वारिलो (ज्वर) मुक्त नासायानें हे पथ्य मान्य रेल॥
ततदोष क्षयं कुर्यादौ दोष प्रवर्धनं॥ अन्नकाले न भुंजा संधीयदे
हमलयो तथा॥ टीका॥ ज्वर सुटलास वानरसू टेवानरसूटल्यासप
थ्य सांयकाळी घावी॥ पुर्वी प्रहरांत पथ्य देले तरल्यास क्षय पांडु
होय समजावें नाहींतर बहुत दिवस श्रम भोगील समजणें तर
मरण पावल समजणें हे पथ्य लक्षण याप्रकारचे॥ श्लोक॥ ग्रंथांतरे
श्चिंतामणी। निबंटे॥ लंघनं त्रिविधा: प्रोक्तं वातपित्त कफ
त्रय:॥ लंघणं तू पवासस्य। लंघनं लघु भोजनम्॥ लंघनं चोष्ण
पानिय लंघनं परमौषधं॥ वातपित्तश्लेष्मज्वरास पथ्य देण्याचे
प्रमाण॥ वातज्वर वाल्यास उपवास ज्वर मुक्त होय ये पोवेलो
घावी पथ्य जर सांयकाळी घावी चौथे प्रहरात॥ पित्तज्वर

॥४०॥

वाटेस पहिले अहरात लघु पथ्य द्यावी ॥ लघु पथ्य केशी ॥ अल्प खावी थोडा ॥ कफज्वरास उष्ण उदक द्यावी मध्यान्न समयी पथ्य पान द्यावी ॥ श्लोक ॥ औषधेन विना व्याधी पथ्याद्देव निवर्तते ॥ न तु पथ्य विहीनस्य भेषजानां शतैरपि ॥ टीका ॥ रोगास औषधा वाचून जात नाही ॥ औषध घेतल्या पथ्य केले तर व्याधी जाईल ॥ पथ्य न केले तर शंभर वैद्य गोळा केले तरी रोग जाणार नाही सम जणे वैद्याने त्या रोग्यास तुज रोग सुटत नाही सांगावी ॥ श्लोक ॥ पथ्यापथ्यं यथा साम्यं तस्मात् सर्वं समाचरेत न तु पथ्य विहीनस्य ॥ भेषजानां शतैरपि ॥ शाके तरुणं पथ्यं दधी पर्युषितं हितं ॥ धान्यं वर्षातिकं पथ्य मांस सयोगी तरुणं ॥ अशीतीनां भसा ॥ मानं पय:

पानंनवास्तिवानुगेये लघीमाननापथ्यं । स्निग्ध मूष्णंन्च भोजनं॥
॥टीका॥ हे पथ्यप्रकारसमजावे॥श्लोक॥ पटोल फलवालक कुष्मांडका
रेवल्लिकं तंडुलीय कशाकंच काकमाचिज्वरेहितं॥ पडोळ,पोकळीची
भाजी कोवळेवांगे पक्कोहळ्याचीशाक कारले चिलमिरीचवळी
काकाकामिनीचीभाजी॥हेज्वराईलास पथ्येचेशाखभाजीघावी॥
यंथांतरे शालयस्वाष्टिकाश्चैवपटोलं जांगलं विषं॥मत्साक्षि
मुद्गायूषंच्यातंडुलीयकंवास्तुकं॥ पक्क कूष्मांड कुटजमपक्ककदली
फलं लघुनव्यंच्यद्रव्यं पुराणंच्च हितंसदा॥टीका॥ साठी दिवसांत
पिकलेधान पडोळ जंगलाच्यामांसकाटेगोसाव्यीभाजी॥मुगाच्या
पानीचिलमीटीचवळीभाजी॥कोवळे वांगे पिकला कोहळा कुड्या
च्याशेंगा कोवळे केळ्याचीशाखलघुद्रव्य सोपेमांतदीलेज्वरा

यीतास पथ्यास द्यावी ॥ सोध्दरसार्णवं रस रत्नाकरात पुराण ज्वरास सांगितले । पुराण ज्वर लक्षण रसकल्प सांगितला ॥ श्लोक ॥

रसिक युगल भागं बल्लिजं एक भागं । द्वितीयमपीच्च खल्वे मर्दियेत क्षणेनाभवातिज्वर विमुक्तो । निंबु नीरेण तावत् ज्वरहर कुल्या मालिनी भ्यागसंत: ॥ जिर्णज्वरे धातुगतातिसार रक्तान्विते रक्तभवेच्च दोषे घोरेव्यथा पैत्यमतीच रोगे नल्ल द्व्यं दुग्धंमतीव पथ्यं ॥ टीका ॥ शोधिलीपारा २ भाग मीरे १ भाग खलात कज्जली करून । निंबाचे रसांत मर्दने ३ दिवसानंतर गोळ्या करून च्यार गुंज प्रमाण मात्रा त्यास अनुपान ॥ जे रोगो ऽ पिंपळीशी द्यावे पुराणज्वर आस्थिगत जिर्ण धातुगत ज्वर रक्तातिसारज्वर पैत्यज्वर जायेल

॥श्लोक॥ कपरीक्षिरसन्मध्यं धृज चत्वारि यामकं अनंतरं द्विवारात्रं
मर्दनेनामृतं भवेत॥ माषमात्रानुपानेन ज्वरं हंति दिनार्धकं॥ शो
धिलीकलखापरी खलात टाकून ८४ प्रहर गायीचे दुधात मर्दने
मात्रा माष प्रमाण उडदाच्या वाच्या येवढी करून ते मात्रा पिंपळीसहदासी
द्यावी तरपुराण जिर्णज्वर जायस॥ श्लोक॥ ग्रंथांतरे॥ खपरी शुधिनं
॥४२५ कृत्वा मर्दयेच्चयरसामृतं॥ पंचाशताष यामोच्चा येक भार्गीनु मर्दयेत॥ ॥४२५॥
अनुपान विशेषेण यामेक ज्वरनाशनं॥ शोधीली कलखापरी खलात
चूर्ण करून गायीच्ये दुधांत ५० प्रहर मर्दुन मात्रा करून अनुपान
चित्रकाच्ये मुळीत गुंजाभर मात्रा देणे वलवंग पिंपळीसी देणे पुराण
ज्वर जायास॥ श्लोक॥ ग्रंथांतरे अर्कवस्य रसेनैव खर्परी रसवल्लजं
मर्दयेत दशतियाम भावन मात्रं वटी कृत्वं गोमुत्रेण यथा दद्यान

लयोरोग प्रशांतयेत्॥टीका॥ शोधीले कलखापरि लमीरे सम समान खलून त्याल रुईच्ये मुळ्यांन व गोमुत्रांत १ प्रहर मर्दिने मात्रा उडदा प्रमाणें अनुपान लवंग पिंपळी सहदास्पे द्यावी पुराण जीर्ण सर्व ज्वर जाय॥श्लोक॥ खर्परीशोधितं कृत्वा समगंधक मिश्रीतं॥ अजाक्षीरेण सन्मर्घ दृष्टा दिइत्रीयाभकं गवाक्षिरेण दालव्य ज्वर मांद्यादि रोगिच्या॥ इामये दर्ध घुटीका दिवानामृलो यथा॥टीका॥ शोधीले कलखापरी गर्जी गंधक हे समभाग खलून शेळीच्ये दुधाल २१ दिवस मर्दन मात्रा चार गुंज प्रमाण जिरे पीपळी सहदासी देणें पुराण ज्वर जीर्ण धातुगत ज्वर जाय॥ खल्लसं मुक्तं निंबुनीरेण मर्दयेत् त्रिमी इात्रीणी दिवसे साम्रलोप समानकं॥ गुंजा मात्र प्रदातव्यं शत्ता मुर्वज्र देहिनां॥ टीका॥ शोधीले लीकाल खापरी गाईच्ये जुपाल मर्धिने निंबाच्ये रसांत ३३ दिवस मर्दुन गुंज मात्र

प्रमाण अनुपानजीरेव पंपकीव पंच्च धारा। म्हणजेका त्रीसाखरेसी
धावी सर्वज्वरजाय देवास जैसा अमल लै साजीर्णज्वरासपुराण
ज्वरास सर्वज्वरास विषरूप रोगनाशे ।।श्लोक।। खपरी मधु संयुक्तो
गोक्षिरेण विमर्दयेत् ।।अहोरात्रौ मंडलं नु दिन शुद्धे विशोधयेत् ।।
माषमात्रानुपानेन हेमरोग। हरे कृतं शोधिल कलखापरी गायीचे
दुधात रात्रौ दिवस ८० मर्दने उडदा प्रमाणे मात्रा करून सहद पिपळी
सी देणे सकळ ज्वर जाय ।।श्लोक।। खपरी क्षिरखील्लोयेन च्याचत्व
त्वारीसं ख्ययाः ।।अहोरात्र समुद्धान्यगुंजित्ता मधु। मिश्रितं रोगना
शनकोल नु माषमात्र प्रदा पथ्येत् यथोक्तं भोजनं कृत्वा दृढकायो
भविष्यती ।। शोधीते कळखापर खलात घालून मयूर शीरवीच्या
काढेने ४८ प्रहर मर्दने उडदा प्रमाणे मात्रा। अनुपान सहदासी दिजे

सकलरोगज्वरजाय शरीरदृढ होय ॥श्लोक॥ आयुर्वेदी॥ त्रिसप्तं

बिरजल भाविलखर्परस्य चूर्णी विमर्ध नवनीतसमानं चूर्ण वल्ल

द्वयं हरति शर्करयानुपानं सद्योज्वरं ज्वरमुरारी समाख्य पुंस॥टीका

शोधिले कळखापरी निंबाचा रस टाकून अहोरात्र दिवस २१ मर्दुन

च्यार गुंजा राय पूरीसाखरेसी वगोडजिरेसी द्यावी सकळज्वरजाय॥

॥श्लोक॥ शलासुशोध्यपर्यन्त वज्रदेहम विध्याति रसोद्वर्क ज्यामासं

मज्यामस्ते गतं स्मृतं॥ आता खपरी प्रयोगजे जुके सांगीतले

हे सेवन केले असतां सकळ रोगजाय जीर्णज्वर पुराणज्वर आस्थि

गत रक्तमांसगत चर्मगत ज्वर नाश होय शतमानवर्षपर्यंत

ज्वर राहणार नाहीं सिद्धरसार्णवात् सदाशिवाची वाक्य प्रमाणें

सांगीतले पुरुषास स्त्रीस तरुणास वृद्धास बाळकास हे औषध

च्यातुरमाससेविलेत्या शतवर्षपर्यंत वज्रदेहासारीखे निरोगी
होय॥ श्लोक॥ खर्परि लघु मुत्रंच्याचूर्णकृत्वा विमर्दयेत॥ नरमुत्रे
सप्तवाराने दोलायंत्रे पच्चेत तथा गोमुत्रेण द्विआमंच पाचयेशुद्धि
माप्नुयात्॥ अथवा घृतंसंमिश्रं पैसि खर्परीशुचि:॥ टीका॥ खर्परी चूर्ण
करून एका फुडक्यांत बांधून नर मुत्र गाडग्यांत टाकून ते पोटुंडी

॥८४॥

दोलायंत्राने । दीजवीने ७ प्रहर डोलायंत्र कशील रगाडग्यांत गोमुत्र
टाकून तोंडावर काडी आडवी ठेवून ते पोटुंडी काडीस बांधावी पोटुंडी
मुत्रास न लागे या केने। दीजवल नंतर गोमुत्रांत . दोन मर्दिने ते
कलखापर गायीच्या तुपात मर्दिने तो पात्रांत काहाडून स्निग्ध वाव
सातवेकाउत येजबरीसिजवून तेकाहाडून अनुपान विशेषें
घावी जे व्याधी सांगीतला ते दुरहोय हे कलखापर औषधात

टाकिले तेउपयोगी हे।सिध्दरसार्णवाल शंकरानें सांगीतले सत्यजाणावें।

।श्लोक।। निम्बनाथ।।जातिफलं त्रिकटू त्रिफला त्रिजातकं खर्जूरं च।

धात्रीरुजवालुकंच मानांत क्षौलधान्य मधुकीरकमस्वगंधाचूर्णशिनं

समहीतं घुटीका प्रकुर्यात्।।प्रत्येक भक्षण सकल ज्वरनाशनेन श्वासं

क्षयं हरति पांडु प्रमेह रोगान् जीर्णज्वरं सततं संततं कथनाशं

रोगाग्नि हंतीकाथितं वर पुज्यपादैः।।आयुर्वेद ज्वररोग।सर्वैरिमात्रा।।

रसगंधकनाभिच बीजं उन्मत्त संभवं द्वे पलानी द्वेलानी येकशोंठी

च पिप्पली येलानि पंचमरिचं मर्दयेभुडवारीणां भुंजा प्रमाणं मात्रा

प्रकुर्वीत गुडे नैव प्रमुज्येत।।उष्णोदकेन पानं वा भिषाजिज्ञानपारगः।।

ज्वरवैरी मिलिख्यातं सर्वज्वरविनाशनं।।टीका।। शुध्दपारा १ भाग

गंधक १ भाग बच्छुनाग १ भाग धोत्रा बीज तीन भाग सूंठ पीपली १ भाग

हे खलांत मर्दिने गुळाचे पानीने मर्दिने लीनरोज मर्दुन गुंज प्रमाण मात्रा
गुळासी व उष्णोदकासी द्यावी कैसे ही ज्वर नसरे त्यास एक मारिन औषध
देणे हे ज्वर वैरी रस प्रसिद्ध सांगीतले ज्वरक ग्रंथे ॥ ज्वरगजकेसरी
योगः ॥ जलदरदमुत्कं शुद्धसुलं सुगंध्यं अहरमधुसापिष वल्लयुग्मं
अद्यात ॥ ज्वरगज हरिसंख्या श्टंगीभेरोदके कश्रदवज्वरी तदाहो
क्षीरभुक्तै कभोज्यः ॥ टीका ॥ नागरमोथ्यांच्या मुरका १ भाग हिंगुळ १ भाग
गंधक १ भाग हे येकत्र खलून सहदामध्ये मर्दुन वल्लप्रमाण मात्रा
आर्द्रकाचे अनुपानासी देणे सर्वज्वर जाय ॥ नित्यनाथी येथांचे डमानल
रस ॥ सूतात्रै गुण्यगंधं परीमिलीतविषं लीक्ष्णभानुत्रिनेत्रं आरूढं
लक्ष्मजुर्यं भागनदारयुतं मारीचं सर्वतुल्यं सर्वखल्वोदरांते क्षीपाति

अनलरसो भावना त्रिणीवारान ॥ जंबीरात्र त्रिवारान थबहुलं कण
श्रीकषाय त्रिवारैः ॥ पश्चाच्छोष्याल्पुद्रिक कल्कनागुंज मात्रानुपानाय
कासश्वासापहंलो ज्वर हिक्कमानिलं पांडु हृद्रोग सूचैः ॥ वौलंछर्दि
कुदर गुदजांनाशु हन्या त्रिदोषं शूलघ्नं शैत्यनाशं कृमीकुल हरणं
श्राव शुधेन सत्कं भागाव्हा मूलव्याधेधक शशामितं कुष्टरोगांघ्नेनैः॥
नामोयं च्यंडभानु सकलज्वर हरं भाषितं पुज्य पादैः ॥ टीका ॥ शोधीलापारा
३ भाग शुद्धगंधक ३ भाग इलुवस्याल समान मीरे भाग शुद्ध वसुनाग
तीनभाग ताम्र भस्म ३ भाग लोह भस्म ३ भाग हे येकत्र कज्जली करून
चित्रंगाच्येकाढेने तीन दिनस रात्र मर्दुन गुंजाप्रमाण ज्वरास दोषास
नसन्नीपातास आद्रकाच्य रसांत देणे ॥ सहद्यापिपळीसी क्षयरोगास

~~एकोसेठभावेगे~~ देणें लसणाच्ये रसांल वायुसे देणें ~~न~~शुकमभोग हिरडा

वेहाडा आवक कडी ३ दी देणें मूकव्याधी जाय ॥ सहद खडीसाखर सी देणें

कुष्टरोग जाय ॥ श्लोक ॥ ग्रंथांलरे माधवनिदाने ॥ पारदं निष्क मात्रं स्यात्

गंधकं च द्विनिष्ककं ॥ निष्कं च टंकणं क्षारं । निष्कं च लालकं लथा एतानि

समभागानि दंती बिजानी मर्दयेत ॥ नागवल्ली रसं मर्घा गुंजामात्र प्रदापयेत् ॥

पथ्यं क्षीरोदनं देया भको पंज्वरनाशनं ॥ पारा १ भाग गंधक २ भाग खागी

॥४७॥ ॥४७॥

खार १ भाग लालक १ भाग हे खलांत घालून मर्दने दांतीच्ये रसांल बीजाच्ये

रसांल गुंजा मात्रा विड्याच्ये रसांल देणें सकलज्वर जाय ॥ ग्रंथांतरे ॥

वैष्णवी रसानामाह ॥ हिंगुलं वत्सनाभं च चक्रांग त्रिकुटुं बच्या चित्रमुळ

कषायेन समभागं विमर्दयेत् ॥ डोलायंत्रे याममात्रं पचे न्नित्यो जले ।

भवेल॥आर्द्रकस्य अनुपानेन माष मात्र प्रयोजयेत॥ द्वंद्वज्वरे

सांन्निपाते पुराणे विषमज्वरे नाशयेत्यानिलं घोरं नाम्नायं वैष्णवीरसः॥

॥टीका॥ हिंगुळ वच्छनाग शुद्ध कुटकी सुंठ मीरे पिंपळी बेरवंड हे सर्व

त्रसमभाग चूर्ण करून चित्रांगाच्या काढ्यानें डोळायंत्राने शिजावी

भस्म मर नंतर मात्रा उडदा प्रमाणें आर्द्रकाशी द्यावी सर्वज्वरा विष

मज्वर दोषज्वर सान्निपालज्वर द्वंदज्वर जाय॥ ग्रंथांतर भैषज्यकल्पे॥

॥श्लोक॥ स्वच्छंद भैरवी रस॥ समभागं च गंधं॥ पारदामृत गंधकं॥

जाजीफलं च भागार्धं दत्वा कूर्याच्च कज्जली गुंजाद्वयं च पानेन नाग

वल्लीरसेनच्च॥ शीतज्वरे सान्निपाले विषूचिं विषमज्वरे॥ जीर्ण

ज्वरं च मंदाग्नौ परोकापीच्च दारुणे॥ प्रयोज्यं बस्व राजीयं रस

रसस्वच्छंदभैरवः ॥टीका॥ शुद्धपारा गंधक बचनाग हे सम भाग.
पाऱ्याचे अर्धे जायफळ हे खलांत मर्दून नागवेलीचे रसांत तीन दिवस
मर्दून वाल प्रमाण मात्रा आर्द्रकांत व नागवेलीचे रसांत तीन दिवस
म देणें सर्व ज्वर विषमज्वर विषूचीज्वर द्वंद्वज ज्वर पुराण ज्वर
अग्निमांद्यादि जाय ॥ग्रंथालेर॥ चिंतामणी ॥निघंटे॥ महाज्वरांकुश
योगः॥ सूतगंधं विषं तुल्यं धूर्तबीजं त्रिभिः समं चतुर्णां द्विगुणा व्योषं
चूर्णयेत् याममात्रकं ॥जंबीरस्य मर्दायेत् आर्द्रकस्य रसेन च गुंजा
द्वयं प्रदातव्यं तापज्वरहरं परं॥ इदं ज्वरांकुशो नाम सर्वज्वर
निवारणं॥टीका॥ शोधिले पारा १ भाग गंधक १ भाग बचनाग १ भाग
हे तीन समान शुद्ध काळे धोतऱ्याचे बिज तीन भाग याच्या अर्धी
भाग सूंठ मिरे पिपळी एकत्र [मुकी] करून निंबाचे रसांत त्रिदिन नंतर

आद्रकाचे रसांत तीन दीन मर्दुन मात्रा दोन गुंज प्रमाण आद्रिक अनु

पानानें स्पेंठ लवंगे सी द्यावी सर्वज्वर विषमज्वर दोषज्वर एकाहिक

द्व्याहिक त्र्याहिक चातुर्थिकि सान्निपाता दिदुर होय॥ श्लोक॥ ग्रंथांतरे।

सिध्दविद्या भूनाम शास्त्रांत ज्वरराज चंडेश्वर॥ रस गंधं

विषं शुल्बं वन्हीनीरेण मर्दयेत॥ गुंजाप्रमाणं दत्तं हंति क्षणे ज्वरे

तैलाभ्यंग जलस्थानं क्षुषानलक्रेन सेवयेत॥ गात्र चंदनं लेपनं

सुख तांबूल चर्वणं॥ पथ्ये क्षुपान। बलानि यं देया॥ नि विविधानि च

राजचंडेश्वरो नाम रसाना मुत्तोत्तमा॥ पारा १ भाग गंधक १ भाग

बचनाग १ भाग ताम्रभस्म १ भाग। चित्रकाचे काढ्यानं ७ दिवस मर्दन

मात्रा गुंज प्रमाण अनुपान आद्रक सहद पिंपळी सी देणें ज्वरीतास

तैलाभ्यंग स्नान चंदनाची उटी द्यावी मिष्टान्न देणे ज्वर जाय हे सत्य

असे सिद्ध॥ अन्यग्रंथांतरे रसरत्नाकरे सूतराजरसयोगः॥ सुतं शुद्धशठत्वमोदिनकरनस्याधीभागो बलीतस्या हिंगु समस्य लवंकणां चूर्णितं वा॥ जंबीरस्य रसेन तं दिनकरो तस्ये सुपक्व भवेत॥ कासश्वासन च गुल्मं शूलमुदरं पांडुज्वरं नाशयेत॥ टीका॥ शुद्ध पारा १६ भाग गंधक ८ भाग खागीरवाक ४ भाग निंबूरसांत

॥ज्व॥ ३ दिवस मर्दन मात्रा वाल प्रमाण आर्द्रकांत व सहद पीपकामूकेसी ॥ज्व॥

देणें॥ कासश्वास पांडु गुल्म शूल वात सर्व उदर शोभा पुराणज्वर जाय॥ ग्रंथांतरे पुज्यपादग्रंथे॥ कालाग्नीरुद्ररस प्रश्लोक॥ भस्म सूतस्य संख्याभिः पलमेकं नियोजयेत॥ चतुष्पलं ताम्रभस्म गंधकस्य चतुष्पलं वालकं पलमेकं तु पलमेकं तु टंकणं पलार्धं वत्सनाभिं च जंबीराम्लेनी पेषयेत चित्रमूलरसेनैव मर्दयित्वा पृथक पृथक

हंसपादी रसैनैव मर्दयेत्खल्व मादिनं। अयंकालाग्नि रुद्रोयंनाना
रोगार्तिनाशनं वीहीमात्र प्रयोगेन ज्वरघोर निवर्तते॥रसेंद्र
आशितीवर्तिरसः सर्वत्र पूजितः॥टीका॥रसभस्म १ भाग ताम्र
भस्म २ भाग शुद्धगंधक ३ भाग शुद्धलालक १ भाग शुद्धबच्चनाग
अर्धभाग हे सर्व खलकरणे त्यांत निंबाच्या रसांत त्रि दीन नंतर
चित्रांगाच्या काढेन ३ दीन नंतर हंसपादीच्या रसांत तीन दीन मर्दुन
मात्रा वाल प्रमाण घाताइलकु आर्द्रकारसीवा पिंपली जिरे सीसहदासी
घावी अघोर ज्वरादि सर्व जाय॥ग्रंथांतरे पुरा०ज्वरारत्न त्रिलोचन
रसशुद्धसूतं समंगंधं स्वलांशं अभ्रक त्रिभीः स्नुह्या गवा क्षीरेः
मर्दयेत्तापयेत् खल्वे निर्गुंड्या द्रवेन मर्दां दिनैकं तंच गोलकं

त्रियामं वालुकायंत्रे अर्धमूषा गतं पचेत आदाय चूर्णयेत्खल्वे

अष्टमाषं विषं क्षिपेत ॥ त्रिलोक्यनरसो नाम देयं गुंजाद्वयं ॥ पंच

कोलादि पिबेद्यं पथ्या गवपयोदाधितं सान्निपात त्रिदोषे पथ्यं साध्यं

साध्यं न संशयः ॥ पशु गंधा पूतिकनी शीघ्रुवारका चित्रकै मेषशृंगमि

पामार्ग गंधकं त्रिकटूकं वच्या ॥ क्वाथमष्टावशेषं तु ॥ सन्नीपातानिहंती ॥

त्रिदर्शनि विधानेन पुराणज्वरनाशनं मृत्युंजय कषायेण सारकाला

पिवर्जयेत ॥ टीका ॥ शुध्द केलेले पारा गंधक अभ्रक नाग हे समभाग

खलकेल्यांत गायीच्ये दुध टाकुन तीन दिवस मर्दून नंतर वाळवून

त्यानंतर निर्गुंडीच्ये रसांत एक दिवस मर्दुन वाळवून ते काचकुपींत

भरावे ते वालुकायंत्रात जवळ तीन प्रहर पर्यंत स्वांगशीतक

झाल्यानंतर त्याहोहीजवलेयाचे आठवाभाग शुद्धनागयेकून खलणे ।चित्रांगकादिने मात्रावाल भर अनुपान पंच कोलादिकषाय दुसरनागवलीसरीनीर्गुंडसालव्यवथा।चित्रक कोठा पांचवाआघाडा साहावा।रींगणी मुळाल सूंठमीरेपिपळील वेरवंड्यांचे काढ्यानेअनु पानघ्यावे दोषसन्नीपातादिजीर्ण पुराण पांडुरवय कवकादिसर्वनाश पथ्य होतीत्यादुधदेणे।।ग्रंथांतरपुज्यपाद।।श्लोक।।भृंग।स्याक्षकेभागं करिकरकुसुमं द्वौनकीवेदभागंमारीच्यांच्याष्टभागंत्वदपिमगाधिशोठ शांच्यक्षालिंशंरंगमेन्यक्षुराधिकयुलंवाजीगंधांचषष्ठी।।ए।।लेषांसूक्ष्म चूर्णसमाशीतीविहीलं क्लेष्मापित्तकफघ्नं ।।पित्तांया पांडुरोगंज्वरसकल रुजारोचकाजीर्णगुल्मं।।भृंगाभ्यासंचहिक्का।ज्वरहिकमानिलंश्वास हृदरोगनाशं।।भृंगाख्यं।।कवाहासकल गदहरोभाषितं पूज्यपादैः

॥टीका॥ लवंग १ भाग नागेश्वर २ भाग दोडे ३ भाग मीरे ८ भाग पिंपळी
१६ भाग सूंठ ३२ भाग वाजिगंध ६३ भाग एकत्र चूर्ण करून या चूर्णा
समान कालपी साखर मिळवून पैसाभर सेवन करणे कोष्णोदकासी
घेणें येणेंकडून सकळ पैत्यजीर्ण रोग पांडु प्रमेहादि रोग जाय॥ पुज्य
पादा येलात्वन्नागो मरिच मगधजाना। गरं कुदरू ष्कं कंकोल व्याघ्री

॥५०॥ ॥५०॥

जाली कुनमम्टलत्ता सारभूनिंब वाइ॥ यष्टी द्राक्षा कच्चोरं भळ्य
जरवादि रोध्री क्षीर दारू प्रीयंगु॥ हिंमे राष्वान्य जाजी द्वा नकुकूमवचा
भांगी मुस्ता च्यातिक्तं॥ सम्यक चूर्ण समशीला विहीतं स्लेष्मा पित्त
ज्वरघ्नं पीलम्च पांडूरोगान क्षय मथ गुदजारोच्य काजीर्ण गुल्मं
प्लीलिस्वासादि हिक्का भाषितं पुज्यपादैः॥ टीका॥ दोडे दालचिनी

तेजपत्र नागेश्वर सूंठ मीरे पिपळी कुंदुरुष्क कचोरा कंकोळ कोळ
जायफळ गुळवेल त्वच भूनिंब अडुळसाच्या। डिच्या जेष्ठ बंद मनुका
कचोर श्रीचंदन खैराचे साल पांढरफळ कंकण लेली सहागी वाळा
धने जासुंदाच्या कळ्या। गुळवावानिचे फुल वेखंड भांगी नागरमोथा
कटकी हे समभाग चूर्ण करून याची समान काळ्यो सारखर मीळ
वून पैसाभार सेवन करी सांज जीर्ण पुराण ज्वरादि रोग जाव्यात श्लोकांत
सांगीतलेले। तितके नाहा होय पुण्यपाद सांगितले श्लोक।। भांर्गी
पर्पट धान्वयव।।३।। विश्वा भूनिंब कृष्णा सिंही लपत्ये:।। जीर्ण
ज्वरं संततं जंतन लक्षानि हन्यादाहो क्षंस अन्नु नीयच्च लुर्ध्वकामयं।।
।।टिका।। भार्गी जुस्ला पीतपापडा दुल्लभा सूंठ भूनिंब पिंपळी गुळवेल अडूळ
सा हे सर्व कुटून कषाय करणे प्रमाण। दीड पैसाभार देणे सर्व ज्वर

।एकाहिक आह्निक तृतीयक चातुर्थीक ज्वरजाय ॥ नित्यनाथीय
आनंदभैरव ॥ सौभाग्य हिंगुल वत्सनागरसं मरीचं सन्मरिच निंबूजरसे
दिनत्रयं च ॥ आनंद भैरववटीलुवरी भ्रमाण नानानुपान तगदः
सकलभ्रमघ्नं ॥ रसागीरवार हिंगुल बच्चनाग ॥ मीरे पिंपली समभाग
निंबाचे रसांत तीन दीन मर्दुन गुरीयेव ही मात्रा अनुपानाविशेषेने
देणे सकल ज्वर वातज्वर शीत्यापीत्य ज्वर भ्रम हे यहेच्य पानाचे रसांत
उगालून नेत्रास लावणे दोबादे सन्नीपातादि भ्रम जाय ॥ माधवनिदाने
पथ्य रोगास देणे ॥ श्लोक ॥ शालकाल वर्धिकाश्चैव पटोलं जांगल पि
मत्स्या क्षिमुद्गसुपं तंडुलीयक वार्ताकं पक्वकुष्मांडुकुरजाअपक्व
कदलीफल लघुनाव्यंच्यये द्रव्यं पुराणच्य हितं सदा ॥ टीका ॥

साठीदिवसांत अन्नपिकणारे जो पडोळ नवज्वर मद्यादिक को रोगेसा।
मांचे भाजी कोवळे वांगे पिकले। कोहळा कोवळे केळ जांगल मांस
हीजीर्ण रोगास पथ्य सांगीतलें श्लोकाः। हे प्रथम प्रकरण समाप्त॥ इतिश्री
नीलकंठ ज्वरनाशक वैद्यतीर्थ प्रसाद पारावार भोग विहार पारायणनिती॥
मामीति भंगीसत्य प्रकाशयोध्यराकारामदेशिक द्विज्योत्तमनमः शिवाय॥
सुपुत्र कविता चमत्कार वैद्यजीवन। शिरोभूषण नीलकंठ कोहारनाम
धेयप्रमाणे पाद्य वसुराजये अश्वयालु निदान ज्वर निदान साध्या
साध्य शापेने सर्वा पालहोम॥ जीवहानी॥ रोहिद्दा वैद्याभूमंगळ
झालापश्लोक॥ रात्रौ जागरण दिवाच कुशल मुक्तिविदाहं मकूतः॥
शीतं स्वेद प्रलापन मदतृषा हस्ला हृदि पीडनं॥ श्वासकास नाविपह
झौस ज्वरजं लक्षणा॥ शिरोरोधनं पार्जन्हादग्ध कृशत्व देह पुळकं

स्यात्सान्निपातज्वरः ॥ टीका ॥ रात्रौ जागरण ॥ दिवसा कुशल
करणें ॥ मुर्छा यावी ॥ श्वास होणें ॥ वायु दिसावा ॥ हीव यावा ॥ भ्रम
सुपवे ॥ आकाम करणें ॥ शरीराची रूप्यनसे ॥ पोटांत आग ग्डगा झाले ॥
श्वास राहे ॥ खैसराहे ॥ कफ लुटे खोकला ने ॥ अवयवांग शीत व्हावेस
लवा लागे ॥ शीर दुखे ॥ जिव्हा खरी राहे ॥ शरीरास काटे यावे वारंवार
॥५८॥ ज्वर रात्र दिवस एकसांड राहावी ॥ शीतकल राहावी ॥ इतुके लक्षण ॥५८॥
सन्निपालेस रहावे ॥८॥ आयुर्वेदि सान्निपातनिदान सांध्यी स्त्रि स्नायु
शीतलं क्लमा निभ्रमः ॥ कंठ कुब्जगतीर्नाडी रक्त श्रीभग्न नेत्रता ॥ पित्तान्य
विवर्णं मुर्छा श्च्छ्रुता मि द्राहस्य योनिद्री ॥ जिव्हा दग्धा खरस्पर्श शिराः
रक्तांग शोषता पाक विपाको मुदु वाश्चो जे सान्निपातज्वराकुलिः ॥ ११ ॥
सान्निपात ज्वरास संधी सर्वी दुखे ॥ शीर दुखे सर्वांग दाह होय

बडबडावे उलापन राहूं अरुचीराहे ॥ गडबडालो कावराधीनस्वरे

बोलावे ॥ कानटाके बसावे नआयीकावे ॥ नेत्रास्त्री कोरङ्गारक्तराहावे

नेत्रापिवळे राहे ॥ रक्तउसापडे ॥ मूर्छाग्लावे ॥ त्रखाराहे ॥ रात्रीझोप

नसावे ॥ जिव्हा जवळ भ्रमण कावे असावे ॥ फोड लक्षानयावे ॥ कावे

॥ लालसावे उनयासि सन्निपाजास बहुधिवस कामिले नरदेहस्मरण

नराहे ॥ याप्रकारचे सन्निपातलक्षण समजावे ॥ ग्रंथांतरे भावप्र

श्लोक ॥ मिश्रेती लक्षणेजालिज्वरस्य सान्निपातजं ॥ लक्षणेदाहं

क्षणे शीतं मस्तेगडी शिरोरुजा ॥ सांद्रवे कलूष रक्तेमुग्ने रुशील

पद्मिनी ॥ श्वासकासरुजौ कोर्क्तंठस्रके: रिवाकुल: ॥ लक्षामोह

मलापाश्वका सन्श्वासरुच्चिभ्रमः परिदग्धखरस्यश्चा जिव्हास्व

स्यांगरापरं ॥ धीवनं रक्तपित्तस्य कफनोमिश्रितस्य च ॥ शिरसो

लोठनंकृत्वानिद्रानाशो।शिरोव्यथा॥स्वेदमुत्र पूरीषाणांचचिरा
दर्शनमल्पश्चा।कृशत्वंनातिगात्राणांवर्तलं कंठकूजनं॥कोठा
नांश्यावरक्तमंडलांनांच दर्शनं मूकत्वं स्रोत्रबधीरं गुरुत्वमुदरस्य च
चिरात्पाकश्च दोषाणां सन्निपातज्वरा कृतिः॥टीका॥ज्वरामध्ये
वातपित्तकफमिळोनि येकत्रझाले तो सान्निपात होय॥त्याचे लक्षण
दाहाराहे क्षण।शीतव्हावी॥सांधे दुखावे॥शिरदुखेप
डोंगळून रक्त पडे नाकातून रक्त पडे॥नेत्र आरक्त राहे॥वायुची
शोषराहे॥कानांलालिडवाऊठावे॥गळांत दुखावे थुका गिळीताने॥
वत्रावे मोहव्हावे तडफडावे शोषरनुटावे॥स्वास उत्पन्नव्हावे
अरुची राहे भ्रम होय॥जिव्हा रठ कोरडा व्हावे॥कोठे जिव्हेस सर्वा
गांस न्यावे खोकला राहावे॥थुंकसे बरोबर रक्त पडावे॥शीर डोलावे

हलवावे ।निद्रानसावे उरोलदुखावे।।मळमूत्र थोडाथोडाव्हावे॥
शरीरसोकावे।।स्वरहीनबोलावे।।हवुच बोलावे जिव्हाकृष्णवर्ण
व्हावे।।अथवा आरक्त राहावा।।कृष्णजोवेतच्यदावे।।कर्णबधीर
व्हावे क्षुधावासनानरहावा।।खातेलरपचन होउनये।।अजीर्ण
व्हावाये प्रकारच्ये सान्निपातज्वरलक्षण समजावे।।१२।।श्लोक॥
मतान्तरे।।सान्निपातज्वरलक्षणअंग व्याधो शीरो कप्यादाह
सर्वांगे नेत्रयो: नेत्र श्रोणीलपित्तं च मूर्छाश्री ।।तिभ्रळापकः हृदेशुळं
गुंमनं चा हिक्का च समहर्षणं सान्निपातज्वरघोरं वैद्यविद्या
विशारद।।टीका।।शरीर दुखावे।।सर्वांगाच्ये दहाव्हावे नेत्राचे आग
व्हावे आरक्तनेत्र राहावे।।पीतवर्ण नेत्रराहावे।।घेरीयावेव्योसे

पोटलोंडावेआलापहेंयाउरांलवपोटोलसूमाव्हावीगकाबसावे

वोललानयावोकुचक्यावारंवारयावोरोभावकीउभाहोरबोकला

म्हणुनघेवूदोयाप्रकारची सन्नीपातज्वररोहु।।वैद्याने समजुन

परिक्षाकरावी।।नंतरच्यिकित्साकरावी।।१३।। असे झालाहे सान्नि

पातसो गीलते जा ध्यकसाध्य म्हाणेंत। मणीग्रंथे।।कांक्षमास्य

।।१८।। मध्येतुच्चच्च गमन मुभ्दवेत ।।कुटील स्थिथील मेव सुक्ष्मच्चपलसंगती: ।।१८।।

संनिपातोभ्दवानाडी विज्ञानीयं भिदंवुधें: ।।टीका।।हे सन्नीपात

नाडीकशीचालते।।इशारावर मोकोचेउनचालते लोचालते कांव्हासारीरवे

चालावोउडनउडल चालावे ।।जुटक लुटक चालतावे।।सुक्ष्मगती

चालावे वेगेनेचालतावोमंदगतीचालावे यिप्रकारच्चे सान्निपात

नाडीचाले मरणाची समजावे।।सहीत्रिविध दोषाचे त्रयोदशसान्नि

पालाचे ज्वरास्य। प्रकारचेचालुचालले तो असाध्य समजावे॥७॥

॥श्लोक॥ मलान्तरे॥ मृत्यूचीनाडी॥ नाडीडंबरुगं श्रोत्कं येकमृत्युदिन

त्रयं॥ टीका॥ मध्येच्याबोयावर वहुंवैहीले बोटावर नाडीनचालेतो

एकादिवसा मरे॥ तीसरे नाडीनचाले तर त्रिदीन नवाचे ॥१॥ श्लोक॥

नित्यनाश्री ये॥ दोष॥ बिवध षष्ठेन्म्नोसर्व संपूर्ण लक्षण॥ त॥ असाध्य

श्योन्यस्य। कृत्वा भवेदवैक॥ यथापीला॥ सप्तमे दिवसेश्याष्टे दशमे

२१ द्वादशे॥ पिवा। पुनर्घोरितनो भुत्वा शमनं यां॥ जेहं॥ त्याचे येलव

द्विगुणता पी मोक्षायच्य वध्यायच्य॥ टीका॥ सर्वसंपूर्णलक्षणदोषयुक्त

६ दिवसां सूटे असाध्य दोषजे ७॥ दिवसांत सूटे किंवा १०॥ दिवसाव

१२ दिवसांत गुण व्हावा। नाहींतर मरावा॥ नाहींतर २४ दिवसा किंवा

२०॥ दिवसा॥ किंवा २२॥ दिवसांत सूटेल साध्य किंवा असाध्य हो यासाध्य

माधवनिदानेत्रयोदश सान्निपाले साध्यअसाध्य संमत मित्यनाथे
वैद्यश्चिंतामणी ग्रंथे त्रयोदश सान्निपात साध्य साध्य सान्निपात
दिनप्रमाण संगताः समजावा ॥ श्लोक ॥ संधिकस्तांद्रिकश्चैव दुःसाध्य
श्चित्तविभ्रमः ॥ कृच्छ्रसाध्यः कंठकुब्जाः कर्णिका ॥ जिह्वकस्तथा ॥
कष्टात्कष्टतरं ज्ञेया हृद्दाहो हंति मानवः ॥ ऊलको भुग्ननेत्रस्या रक्तष्ठी
वी प्रलापकः ॥ शीतांगस्य अभिन्यासः बहुसाध्या सप्तमोतकः ५
टीका ॥ संधिक सान्निपात १ तांद्रिक सान्नि २ कंठकुब्ज सान्नि ३ चित्त
विभ्रम सान्नि ४ जिह्वक सन्नी ५ हृद्दाह सान्नि ६ भग्ननेत्र सान्नि ७ प्रलापक
सन्न ८ शीतांग सन्नी ९ अभिन्यास सन्नी १० कर्णिक सान्नि ११ रक्तष्ठीवी
सान्नि १२ ऊलक सन्नी १३ हे तेरा सान्निपात म्हणावे त्यात साध्य व
असाध्य यांचे नाम साध्य ६ असाध्य ७ ॥ कून १३ ॥ माधव ॥ श्लोक

संधिक सान्निपालज्वराने दान॥ऊर्ग शोभावामुकफांनं श्वाशान

भजागरः॥संधिकाख्यो सान्निपाते बल हानिश्च जायते॥टीका॥

सर्वांगि शोभा राहे वा ल्गोश्मक होय॥खोकला राहे॥ऊरक राहे निश्वाससावे

निःसत्व राहे॥हे लक्षण शोभासहित राहे संधिक सान्नि समजावे॥१८॥

श्लोक॥ माधव आयुर्वेद॥ पूर्वरूप कुलशूल संभवं शोभवांतीबहु

वेदनान्वितं॥श्लेष्मलाप बल हानीजागरं सान्निपातभिती संधिकं

भवेत्॥टीका॥ पुर्वी होल लैस्ने शरीर राहे॥ऊरक राहे॥शोभा राहे

शरीरांत वायू प्रबल राहे॥नाश्ये मोह राहे गडबडा लोकावी शैत्य राहे

खासखोकला॥निःसत्व राहे॥निश्वास याचे याप्रकारच्ये संधिक

सान्निपाताच्ये लक्षण राहावे साध्य होय॥१९॥ नित्यनाथीये पद्धोक्त

संधिक सान्निपात लक्षण॥शरीरं पूर्व वधूलं शोभावातंच्य वेदना॥

॥१६॥ ॥१५॥

कफस्तंद्रानुलापश्च संधिकं सान्निपातकं ॥ टीका ॥ शरीरपुर्व बलअसेप
रुकअसे ॥ सूजराहे ॥ बहु वेदनाराहे ॥ कफराहे ॥ बडबड करी ॥ जर त्यैलज्वर
राहे याप्रकारस्य संधिकसान्निपात समजणे ॥ २० ॥ श्लोक चिंतामणी
ग्रंथे संधिक सान्निपात ॥ सदा श्लेष्मण ॥ पुर्णं शूळेना हालि वेदनाप
शोकस्य लक्षणं येते संधिके सान्निपातके ॥ टीका ॥ सदा शरीरास्ती
घर्मराहे ॥ नाकरवाज व रगडाव नेत्रातून पाणीवाहे ॥ शोककरेप
हाहाकरे ॥ याप्रकारचे समजणें ॥ त्यास शुभकारक असत नकहो
समजावे ॥ नाडी अस्त्र व्याजु निदान पूर्वी सांगीतात्रे ॥ त्यावरून
शुभ दिद्रो तो साध्य समजावे ॥ २१ ॥ श्लोक ॥ माधव पत्नीत्रिक
सान्निपातज्वर लक्षण माहाल ॥ शूळज्वरः श्लेष्मा लटभ्रमः
छर्दि कंठकूजन ॥ उत्कंठस्यादनाशोध्यलं ॥ हिक्के श्वासक कफीप

॥टीका॥ बडबडे॥ इक्करा हे ही नराहे॥ ज्वरा राहे॥ तृषा राहे॥ भ्रमराहे
चीतीराहे॥ गळाफुगूनराहे॥ खोकलाराहे॥ बोटकमकापडले स्परिखे
बोलावे॥ भुख्या नष्ट॥ श्वासराहे॥ ठेश पडावे॥ याप्रकारची लां
द्रिक सान्निसमजावे॥ आयुर्वेद॥ यांचे ठायी निदान सांगीतले॥ २२५
॥श्लोक॥ लांद्रिक सान्नि निदानं॥ प्रभूत तंद्रातिज्वर कफपिपास्य
कुपीत: श्यामजिंव्हा पृथुल कठिनं कंटक कूलं:॥ अतिसारो श्वासो
नमपदपारिलप्य शुलि भंगाय्यथा कंडु भवति लरं लांद्रिके पूरिलाक्षं॥
॥टीका॥ यत्राव ज्वर अत्यंत राहे॥ कफ राहे॥ लाय्यमाय राहे॥ जिंव्हा
काळा व्हावे॥ कठोर राहे॥ शुष्क राहे॥ काटे राहे॥ गवन राहे श्वास
राहे॥ आंग आखरवाजसूटे॥ भ्रमराहे॥ शोभाराहे॥ पादास जागराहे
नेत्ररसनीर असे कर्ण बधीर व्हावे॥ याप्रकारची तांद्रिक

सन्निपातसमजावे ॥ नित्यनाशीये ॥ २३ ॥ श्लोक ॥ त्रांद्विक सन्निपात
आलिलं ह्ना ज्वरश्वासा कमस्तना पौलि सारतृटा स्थूल कंठ युलं ह्ना
मजिंह्वा कठिन कंडुला ॥ शूलि स्वल्प कफाश्वेदा त्लां द्विके सान्निपात ॥
॥ टीका ॥ लं ह्ना राहे बडबड ज्वर राहे श्वास राहे लक हालतल क पायाचे
आग होय कर्ण बाधीर्य राहे आलापन राहे ॥ अतीसार राहे ॥ क्षुधा
राहे ॥ गका बसावे ॥ जिंह्वा शामवर्ण होय ॥ शुष्क होय कंठ करो है
कंडू राहे सूका खोकला राहे मा अकास्य त्लांद्विक समजणें ॥ २४ ॥ श्लोक
चिंतामणी ग्रंथे ॥ त्लांद्विक सन्नीपात ॥ बद्ध प्रलापलं ह्नाच जिंह्वा शाम
कंटका ॥ कठिना निद्रला शंका संतापश्चा ल्लीसांद्र कं ॥ श्वास कंडु
विवर्णीच लोयं स्त्रवली लोचने ॥ ज्वर मुल्क रक्त चैव त्लांद्विके
सान्निपातके ॥ टीका ॥ स्वप्न ह्यावे ॥ वत्राव जीभ का कारा है शोष

कोरड्यावे ।।। निद्रानासे ।। हागवन राहेप बहु निद्रा रोधा शरीर
शुष्क होय ।। दहा राहे श्वास राहे कंडु राहे मंत्र मोठ दिसावे नीरवा हे
आंग फुगले ।। ज्वर उत्कट राहे याप्रकारचे लांत्रिक सान्निपाल समजावे
।।२८।। माधवाप्रलापक सान्निपाल माहा ।। श्लोक ।। प्रलापकंप्राइना
नाडि वैकल्य विभ्रमः प्रलाप प्राण हलाय प्रलापो अरुज्नातिमीत्र।
टीका ।। प्रलाप होय वेदना करे कंप शिर कर पाद सर्वांग कंपे मती
भ्रंश राहे ।। शरीरा विकळ राहे बडबडावे शरीर ज्वलन राहावे ।। उग्र
ज्वर हे लक्षणाची प्रलापक सान्नि समजावा ज्वर वेग ।। त्र्यंबकळव प
नाडी च्याले तर प्रलापक साध्य न होईल रतो ज्वर च्यौंचा ज्य राहिल्यास
मरण होये ।।२९।। आयुर्वेद ।। कंप प्रलाप परिताप नं बंध पीडा शोक
प्रवाल प्रालि कंपक पच्यमान त्रिजांप श्वान प्रमश्चाविकळ भ्रंपुळे

अवाधाद्ने पंअकोपी पित्त राजपंदे अलापी ॥टीका॥ कंपराहे ॥वेधना
राहे॥ ज्वर अत्यंत राहे दाह राहे गळा दुखावे सूज राहे शरीरात
वायु अबके आमीष राहे अज्ञान गोष्टी बोले ॥शरीराची भ्रांती
व्हावी॥ क्रोध राहावे॥ या लक्षणाची अलापक सन्निपात साध्य॥
नाही तो नाडीच्यांच्या राहेल तर असाध्य समजणे॥२८८॥ ग्रंथांतरे
नित्यनाथे ॥श्लोक॥ अलापसान्निपात॥ अलापकंच चिंतामणि ॥२८९॥
प२८९
ज्ञानाशोतिलापवान पाद शोभांग पिडाच विकल अतीवादीनां॥
इत्येवं अलापकस्य चिन्हे॥ सान्निपातेनी कुंतनः॥टीका॥ अलापन राहे
शरीरकंप राहे अज्ञानत्व होय पादावर शोभा यावे शरीर दुखे॥
देहाचे स्मरण न राहे॥ अतिवाद करे॥ हे अलापक समजावे॥२८९
चिंतामणी ग्रंथे अलापक सान्निपातक:॥टीका॥ शरीरकंपावे

आलाप नराहे वायु प्रबल राहे घर्मि राहे मल लेमकले बोलावे

हुचके वारंवार यावे खोकला राहे सात्रीवर ~~राहे~~ उठून उठून बसो

दौडे तृषा राहे या प्रकारची आलापक होय त्यास माधवनिदानी सांगे

॥२९॥ श्लोक॥ माधवे॥ आलापक सन्निपात माह॥ आलापो नृत्यनं हास्यं

नासापीत परिभ्रमः॥ वैकल्यं कोपनं गानं मसाध्याश्चित्त विभ्रमः॥ टीका॥

आलाप राहे॥ नाचे॥ हासे॥ नाकचोळावे मती भ्रंश राहे हुचके राहे

लागमोह करे॥ शरीराची विस्मरे॥ क्रोध राहे गायन करे हे असाध्य सम

जावे॥ याला असाध्य नाडिच्या लक्षे असाध्य समजणें॥३०॥ श्लोक॥

चित्तविभ्रम सन्निपात॥ भादिकथोलं पुंसां जायते लापपीडभ्रममद

परिलाप मोहवैकल्य हासः॥ विकट नयन दृष्ट्वा गीत नृत्य प्रलापो वि

ददाति चरसुधाध्यं कोपि चित्तभ्रमाख्यं॥ टीका॥ लाप राहे भ्रम राहे

लापरोह भ्रमरोह ॥ शरीराची भ्रांती व्हावी मोहहावी ॥ नेत्रखरवा

पाहे ॥ नृत्य करावे गायन करावे बडबड बोलावे ॥ या लक्षणाचें चित्त

विभ्रम सान्निपात समजावे ॥३१॥ श्लोक ॥ चिंतामणी ग्रंथे चित्तविभ्रम

सान्निपात निदान मम वैकार्यं वातापित्तस्य जायते भ्रमो मोह भृकु

टिलं गीत नृत्य प्रलापकं ॥ महाघोरं सान्निपातं ज्ञातव्यं चित्तविभ्रमं ॥

टीका ॥ शरीर दुखावे ॥ वातपित्त प्रकोपावे ॥ भ्रमरोह मोहरोह आंग

परसावे ॥ भोया उडवावे ॥ गावे ॥ खेळावे ॥ बडबडावे ॥ या प्रकारचे

चित्तविभ्रम समजावे ॥३२॥ ग्रंथांतरे चिंतामणी ग्रंथे ॥ श्लोक ॥

जिह्वक सान्निपात ज्वरलक्षण जींव्हा पीला स्फोटकुरास्फुरन्माकाल

लक्षणं ॥ शाम शोभे मवेलापिच्छेल जिव्हा द्रव: कफ: ॥ संकर काल

शुष्कस्य सान्निपातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ जिव्हा पीत वर्ण राहे जिव्हेवर

फोडासारिखे डुंबरयावे ॥ जिव्हा शाम वर्ण ॥ व्यास्थूल राहे ॥ जिव्हा दे

ककराहे॥श्वेतराहे॥ककाच्ये॥ द्रवराहे॥शुष्कराहे॥कांटेयावे हे सन्निपात जिव्हक समजावे॥३३॥ ग्रंथांतरे॥जीव्हापीतास्फोटा कुशकंटकाज्वरावेभ्रमः॥रोमहर्षोभुभिनंच पीत जिव्हकलक्षणं॥टीका॥ जिव्हामध्ये पीवका दिसावे॥फोडासारीखे यावे॥जिव्हा शुष्क राहे॥ कांटेयावे॥ज्वरराहे॥भ्रमराहे॥शरीराच्या विस्मयराहे॥ वोरी॥ सन्निपात समजणे॥उन्ह यावे भ्रमराहावेगकावसावे॥खोकला राहे कर्णबधीर राहे॥याप्रकारच्ची जिंव्हक सन्निपात समजणे॥३४॥ ग्रंथांतरे॥माधवे॥कर्णिक सान्निपात मप्रा॥ज्वरोप लापकर्णाति ग्रंथिकोध प्रलापनं॥श्वास कासान्त्रिसे कास्युकर्णिका कुछ साधने॥ ॥टीका॥ज्वर उग्र रुपराहे खोकला राहे क्रोध राहे आलापनराहे श्वास राहे स्वास राहे हे कर्णीक सन्नीपे लक्षणराहे॥३५॥ ग्रंथांतरे॥

कर्णिक सन्नीपाते ॥श्लोक॥ प्रलापाली स्फुरेकास्या हिक्काच्चिकंठ
ग्रहं गव्यथा श्वास कंपं ॥ प्रशोकं स्यायादिर्घज्वरोत्ताप कर्णार्तिं कर्णीकं
कष्टसाध्यं वदंति ॥टीका॥ बलरावे ॥ फोडयावे ॥ जिंव्हेस ॥ कुच्चके रोहेप
गळा दुखे ॥ शरीरी श्वास रोहे ॥ कंप रोहे ॥ पिंजास रोहे ॥ उग्र ज्वर रोहे ॥
तृषा रोहे ॥ दाहरा होवे ॥ गळास रणफुटे ॥ या प्रकारची ॥ कर्णीक संन्नी
॥६०॥ पात म्हणे ॥ श्लोक ॥ ज्वर कर्णिक शोभाव्य श्वास कंप प्रलापनं ॥ श्वे ॥६०॥
दकंठ ग्रहस्तापो हृल्लासो गव्यथापीच ॥ कर्णिकासन्निपातेच्च
लक्षणानि भवंतिके: ॥टीका॥ ज्वर रोहे ॥ कर्णी ~~म~~ मावेउनावे ॥
आयास रोहे ॥ शरीर कंपावे ॥ बलरावे गळास घर्म यावे दाहा रोहे उल्लास
रोहे शरीर दुखावे ॥ ह्या प्रकारचे कर्णिक सन्निपात समजणे ॥३७॥
ग्रंथांतरे ॥ याचें नामाणि ग्रंथे ॥ कर्णिक सान्निपात ॥ श्लोक ॥ प्रलाप

प्रलापाजिव्हास्फुटनं हिक्का। कासांगनकंपनं ॥ कर्णीक शोभलापंच

कर्णीकसन्निपालकं॥टीका॥ बलरे॥जीव्हाफुटे॥हुचकीरोहोरखास

रोहे॥शरीरकंपरोहे॥कानसुजावे॥ऊठूनऊठूनबसावे॥ह्याहरोहेच्या

प्रकारच्येकर्णीकसमजावे॥श्लोक॥ग्रंथांतरे आयुर्वेदप्रमाण॥६

सान्निपाताच्येसारसाध्यनाडीच्याले शुभकर सांगताजाले॥श्लोक॥

सव्यक्तक॥निर्मलत्वंस्वस्थानास्थितिरेवच्य॥अंचचलमंदमंदसर्व

सलक्षणं शुभं॥टीका॥ साध्यसान्निध यावर॥नाडी आपलेस्वस्थानी

जडत्व नसला॥सुक्ष्मनसाता मंदनाडीनसला कुटील नसला याप्रकारे

नाडीरोहे॥हेसाध्य समजावे॥३२॥ग्रंथांतरे॥श्लोक॥ संधिकः ताद्रिक

भैरव प्रलाप स्थिर विभ्रमः॥जिव्हकाकर्णीकः श्चेवषट्साध्यं

प्रकीर्तिताः॥टीका॥ संधिक सान्नि॥ आलंक सान्नि॥प्रलापक

सान्नि ॥ चित्तविभ्रमसन्नी ॥ जिंव्हकसान्नी ॥ कर्णिकसान्नी हे सह्य
सान्निपात साध्य चिकित्सा करावी ॥ ७० ॥ ग्रंथांतरे हृग्दाह मंतकं
भुग्ननेत्रस्या कंठकुब्जनं ॥ रक्तष्ठीवी ॥ शीतांग ॥ अभिन्यासस्य दारु
णं ॥ इद सत्य सन्निपातं असाध्यं परिकीर्तिताः ॥ टीका ॥ हृद्दाह
सान्निपात ॥ अंतक सान्निपात भुग्ननेत्र सान्निपात ॥ कंठकुब्ज
सान्निपात ॥ रक्तष्ठीवी सन्निपात शीतांग ॥ अभिन्यास हे सात
सान्निपात असाध्य होय ॥ ७१ ॥ माधवे हृद्दाह सान्निपात निदानं ॥
शोभप्रलापी मोहाग्निमांद्यश्वासालिन्तृषाभ्रमे ॥ हृद्दाह श्वास शूलश्च
कंठमप्याहमारुंश्रीर्षिकाः ॥ शरीर सूजावे ॥ अलापराहे मोहराहे
पोटीलआगराहे ॥ देहमांनी राहे ॥ तृषा राहे ॥ न्याय माम्य करावे ॥
आयास राहे ॥ श्वास राहे गळा सूजावे ॥ मांडया सूजावे उराजकावे

हे हृद्दाहसान्निपाताचें लक्षण॥ ज्या॥ हृद्दाह॥ मोहस्त्रापो प्रलापश्च
व्यथाकंठ भ्रमः श्रमः॥ वेदनालि तृषाजाड्यं श्वासंच लक्षणैरिमैः॥
कष्टानकष्टलरोदेहान हृद्दाह सान्निपातक॥ टीका॥ मोह राहे व्यथा राहे
आलापन राहे मळा दुखावे व्यथा अनेक राहे भ्रम राहे वेदना राहे
तृषा राहे जडत्व राहे उर दुखावे॥ श्वास राहे॥ अनेक कष्ट राहे॥ कंप
राहे या प्रकारचें हृद्दाह सान्निपात समजणें॥ ४७॥ मित्रनाथीचे॥
॥ श्लोक॥ प्रलापस्त्रापमोहश्च गंभ्यर व्यथनं भ्रमः॥ वेदनालि तृषा कास
जाड्यं कंपन प्रलापनं श्वेद लक्षा कंठे वा हृद्दाहसान्निपालकं॥ टीका॥
आलापन राहे॥ ज्वर राहे॥ मोह राहे प्रवर्तरावे॥ गळा दुखावे शरीर
फिरावे॥ गडबडा लोळावे॥ खोकला राहे जडत्व राहे शरीर कंपावे
किंकवे मारावे कपाळावर घाम यावे गळा सर्व घाम यावे गळा फुगावे

दुखावे हृद्दाह सान्निपात समजावे ॥७॥ ग्रंथांतरे ॥ श्लोक ॥ अंतःपपरि

तापनः प्रदाते मोहमांद्याश्रमः ॥ परिभ्रमण वेदना पतति कंठ मन्याहनू ॥

निरंतर तृषाकुरः श्वसन शूल व्याकुळ ॥ स्वकष्टापरसाध्यनो भवति

हंति हृद्दाहनः ॥ टीका ॥ जळवाड बोलावे ॥ तापेन पिडावा ॥ मोहराहे

॥८५॥ पोटांत आग राहे ॥ ३ ॥ घाव शरीर ॥ घेरी यावे ॥ ठोकाव गडबडा तृषा ॥८२॥

राहे निष्ठुर तागो घीराहे शूळ राहे विस्मारक राहे याप्रकारचे हृद्दाह सम

जावे ॥८॥ ग्रंथांतरे ॥ माधवे ॥ श्लोक ॥ अंतक सान्निपात लक्षण माह ॥

अंतर दाह शीर कंपः हिक्का मोहन विभ्रमः ॥ भेदनक विज्ञानीयात् असाध्य

मिति ॥ क्रियक ॥ टीका ॥ पोटांत दाह होय ॥ शीर हाळवावे हुचकी राहे

रडावे तत्त्वनाश करावे मोह राहे भ्रमराहे मती भ्रंश राहे याप्रकारचे

अंतक सान्निपात समजावे ॥ ग्रंथ आयुर्वेदे ॥ अंतक लक्षण ॥

दाह मोह शिरः कंप हिक्का कास अंग कंपनं संलाप स्मारको शेयं अन्तके

सन्निपातके ॥ टीका ॥ तृषा राहे । कंप राहावी शीर कंपावे दुखवी

रहावी शरीर डोळावे खोकला राहे मा झकास्से अनंक सन्नीपात

समजावे ॥ ८७ ॥ श्लोक ॥ दाहं कलीपरितापनम । तैनोतिरजानेहिनं

विमुपकोतमंतकस्य ॥ टीका ॥ दहा करावे ॥ तृषा राहे ॥ मोह राहे

कंफ राहे ॥ हिक्का राहे ॥ पोटांत आग राहे ॥ भ्रम राहे या झकार सन्नीपात ॥

श्लोक ॥ चिंतामणी ग्रंथे ॥ सदा मोह स्तापंच शीरःकंपो प्रलापनं तवां

ली हिक्का ज्वरश्चैव अंतके सान्निपातके ॥ टीका ॥ तृषा मोह दाह ॥

शीर कंप ॥ वलरावे ॥ वांति ॥ दुखके ॥ ज्वर दाह पूर्वक राहे ते अंतक

सान्निसमजावे ॥ ८८ ॥ श्लोक ॥ माधवे ॥ भग्ननेत्र सान्निपातमहा ॥ आदौ

भंगस्तत भंगः प्रलापः श्वास विभ्रमः भग्नदुष्टं विजानीयं असाध्य

कंठशोषजीत ॥टीका॥ नेत्र ऊर्ध्व दृष्टी राहे ॥ कर्ण बधीरत्व होवे ॥
अलापन करे ॥ श्वास राहे ॥ लायमाम करे ॥ नेत्रांचि आग होय ॥ या
प्रकारची भग्न नेत्र सान्निपात समजावे ॥ असाध्य ॥ ५४ ॥ श्लोक ॥ आ
युर्वेद भग्ननेत्र सान्निपात ॥ ज्वरयुक्त कंपितालि शुन्यता श्वसन भ
ग्नविलोचन मोहता ॥ प्रलाप भ्रमणं च प्रणाशो कवान्यज लीजीवाति
मानुस भग्ननेत्रकृत ॥ टीका ॥ ज्वर अत्यंत राहे मालिन्य राहे ॥ कर्ण बधीरता
राहे ॥ श्वास राहे नेत्र वर वर राहे ॥ मोह राहे ॥ आलापन राहे ॥ भ्रम राहे ॥ शो
क राहे प्रहेल क्षणाची भग्ननेत्र जीव हानी करे ॥ ५० ॥ श्लोक ॥ नित्यनाथ ॥
भग्ननेत्रसान्निपात ॥ श्वसनं लोचनं भुग्नं स्रस्तालि शुन्यं ज्वराधिक्यं मोह
प्रलापन कंपमोह भ्रमो निद्रा च लक्षणैः ॥ इत्थं भग्ननेत्रोयं सान्नि
पात लक्षणैः करः ॥ टीका ॥ श्वास राहे ॥ नेत्र जडके ॥ कर्ण बधीरत्व राहे

ज्वराधिक्येंकरून मोह राहे ॥ आलाप न राहे ॥ शरीर कंप राहे ॥ भ्रम
राहे ॥ निद्रा राहे ॥ या लक्षणांनी भग्ननेत्र समजणें ॥ १५ ॥ चिंतामणी
ग्रंथे श्लोक ॥ भग्नं विलोचनं द्वंद्वं भास्वस्त्रावि सजलं निरक्षणे
विरहितं प्रलापभ्रमकंपनं ॥ ज्ञानवर्ज्यं भग्ननेत्राय सन्निपातं सुदारुणं ॥
॥ टीका ॥ नेत्र फुगून राहे ॥ नेत्रांचे पाणी वाहे ॥ डोळेच झाकावे ॥ बलहीन
भ्रम राहे ॥ कंप राहे ॥ या प्रकारचे भग्ननेत्र सन्निपात समजणें ॥ १६
श्लोक ॥ माधवे ॥ कंठकुब्ज सन्निपात ॥ अनुकंपः शिरः शूलो मोहनं
स्याज्ज्वरानिलः ॥ मुर्छा मोह प्रलापश्च आऊत साध्यं कंठकूजनें ॥ टीका ॥
हुचकी व गळा व शिरा शूळ राहावे ॥ मोह राहे ॥ ज्वर अत्यंत राहे वर
सोस राहे घेरी यावे ॥ बडबडावे इतकें जो राहतो कंठकुब्ज सान्निपात
समजणें ॥ आयुर्वेदी श्लोक ॥ शिरोगत कंठग्रह दाह मोहं कंप ज्वरो रुकस्य

समीरणातीव्रहनुग्रहोनाप्रलापमुर्छा स्यात्कंठकुब्जः स्वनुकष्ट

साध्यः॥टीका॥गळाशीरहुनकी हेलीनराहे॥ज्वरराहे॥कंपराहे सर्वांग

मोहराहे॥वायुप्रबळराहे॥प्रलापराहे॥बडबडकरावे॥घेरीयावी

याप्रकारची कंठकुब्जसान्निपात समजणे॥असाध्य होय॥दयानित्यनाथी

मे॥श्लोक॥कंठकुब्जसान्निपातमाह॥कंठग्रहोज्वरो मुर्छा दाहकंप

॥६५॥ विलेपनं॥मोहनाप॥शिरोलिप्त्वालातं प्रसवन स्रवन॥टीका॥ ॥६६॥

गळाआवरून धरावी॥ज्वरराहावी॥मुर्छाराहे॥दाहकरे॥कंपावे॥

वसरावे॥मोहराहे॥तृषाराहे॥शरीरकापावे॥अत्यंत वायुराहे॥

आलापनराहे॥निष्ठुरता कठोरराहे॥याल क्षणाची कंठकुब्जस

न्नि असाध्य समजावे॥पपुणांचिंतामणीग्रंथे॥श्लोक॥मोहदाह

शीरकंपं कंठकुब्जस्तु मूकजः॥विलापो ज्ञामसा मुर्छा अंग

वैकल्यं कंपतृट्छर्दिहिक्का। गुंभनं च उच्चमांगव्यथास्थितः॥ सये
वसान्निपातोयं ज्ञानत्म कंठकुब्जनं॥ टीका॥ भ्रमराहे मोहराहे
ढिरकं पावे गळाबसाव्वी॥ सर्वांगिव्यथा॥ कंपराहे बडबडावे मुकत्व
राहे॥ गळाबसावी॥ सर्वांगव्यथा॥ कंपराहे॥ बडबडावे॥ मुकत्व
राहे॥ मुर्छाराहे॥ वोंलीराहावे॥ हुचकीराहे॥ श्वासराहे॥ ज्ञान
दुखेयाप्रकारची कंठकुब्ज समजणें॥ असाध्य॥ श्लोक॥ माधवे
रक्तष्टीवी॥ संन्नीपात लक्षण॥ रक्त छर्दिर्भ्रमः श्वासमज्ञानध्वा
नहिध्म कूल॥ आरक्त मंडलं श्वासं रक्तष्टीवी तथमालयं॥ टीका॥
रक्त ओकावी ठसा रक्त पडावी॥ भ्रमराहे॥ श्वासराहे॥ अज्ञानत्व
राहे रक्त हागावे॥ हागा मूताची शुध्द नराहे॥ खोकलाराहे

आंगाची आग व्हावी हुचकी राहे॥ रक्त हागावे॥ कृष्णवर्ण

मलरक्त पडावा॥ शरीर फिरावे याप्रकारस्य रक्तष्ठीवी सान्निपात

समजावे असाध्य॥ पूप॥ श्लोक॥ आयुर्वेद॥ रक्तष्ठीवी सान्निपात॥

रक्तष्ठीवीज्वरवमि तृषा मोह शूलातिसारो हिक्काध्मानाभ्रम

मदपयाश्वाससंज्ञा प्रणाश॥ श्यामरक्ताधिग जिव्हातनुर्मंडलो

ध्मानरूपो॥ रक्तष्ठीवी निगदित इति प्राणहंता प्रसिद्धः॥ टीका॥

थुंका बरोबर रक्त पडावे॥ ज्वर राहे॥ वांती राहे तृषा राहे॥

मोह राहे शूल राहे॥ पोट फुगावे हुचकी वारंवार यावे॥ अतीसार

राहे॥ कंप राहे॥ भ्रम राहे॥ शरीराविस्मृति राहे॥ श्वास राहे॥

खोकला राहे॥ जीभ काळी राहावी॥ लाल रहावी सकळ शरीर

लकपायाचे आग व्हावे याप्रकारचे रक्तष्ठीवी सान्नि असाध्य॥

॥२८॥ निदानाचे॥ श्लोक॥ रक्तष्ठीवी॥ सान्निपात॥ रक्तष्ठीवी श्वास

मूर्छा ज्वर मोह तृषा भ्रमः वांति हिक्कातिसारं तन्द्रा शोथान्यव्यथा

श्वसमंडलः श्यामरक्तान्न दाहरस्या त्रिदशवैरिभैः॥ ज्ञातव्यं सान्नि

पातोयं रक्तष्ठीवी विघातकः॥ टीका॥ थुंकांत रक्त पडावे घेरी

यावे॥ ज्वर राहे॥ मोह राहे भ्रम राहे हिक्का राहे वांति शूल राहे॥

अतिसार राहे॥ अंगव्यथा राहे॥ श्वास राहे॥ कफ राहे अंगास

डाग उमटावे॥ काळा अथवा लाल उमटावे॥ या लक्षणाची सान्नि

असाध्य समजणें वैद्याने॥ २९॥ चिंतामणी ग्रंथाचे श्लोक॥ जिव्हक

सान्निपात भारा॥ जिव्हा दरवय स्फोट रक्तं स्त्रवति वेगतः

ज्वरस्तृष्णा॥मोहमूर्च्छा हिक्का अतिसारा विभ्रमः॥कास॥ शिरोभ्रमः

कंप जिव्हा श्यामत्वं कंरकः॥ रक्तष्ठीवी॥सन्निपातं विजानीयं

सुभिक्षणः॥टीका॥जीभ फुटावे॥होट फुटावे॥रक्त निघावे॥

ज्वरवेग रोहे॥त्रास मोह व मुर्च्छा रोहे हुचकी तऊ अतिसार व

॥६६॥ भ्रम रोहे खास रोहे॥ स्वास रोहे॥जिव्हेवर काळे कांटे यावे॥कंप ॥६६॥

रोहे॥शरीर फुटावी॥या लक्षण जिव्हक सन्निसमजावे॥६०॥

ग्रंथांतरे माधवे॥श्लोक॥शितांग सन्निपातमाहा॥हिम शशी

शरीरा लेपदुःस्वास हिक्का।शिथिलित सकलांगः सन्निदाहो

स्तितापं॥क्रमामिती बहु स्वासः छर्धाति सार मुत्कं स्मारित

मरणमुक्तो शीतगात्रश्च भावान ॥ टीका ॥ शरीर पीतवर्ण सोन्याच्या

रंग दिसावे ॥ शरीर अत्यंत शीतक राहे ॥ श्वास राहे ॥ हिक्का

राहे ॥ शरीर डोलावे ॥ सर्वांग हालवावे ॥ दाह पोटांत राहे ॥ भ्रम

अत्यंत यावे ॥ श्वास राहे ॥ वांती राहे ॥ हागवन राहे ॥ विस्मृति

राहावे ॥ आयास राहे ॥ थकवावे ॥ याप्रकारच्या सीतांगसन्नीपात

समजावे ॥ असाध्य ॥ ६ ॥ वैद्यनाथे ॥ श्लोक ॥ शीतांगसान्नि लक्षण ॥

शरीर हिम शीतंच धातीसार कंपनः ॥ क्षीणनाडयंच शीतंच

हिक्का श्वासो क्लमः श्रमः ॥ सर्वांग शीथिल हांलि शीतांगसान्निपात

क ॥ टीका ॥ शरीर शीतक पडावी ॥ वांतीव हागवन राहे ॥ कंप व श्वास

व हिक्का राहावी ॥ नाडी सुक्ष्म राहावी ॥ अत्यंत घाम यावे ॥ अथ

मोठीराहावे॥भ्रमराहे॥ज्वराराहे।विस्मृतीराहे साधारणस्ये
शितांगसान्निपात असाध्य समजणे॥ ५२॥ चिंतामणीग्रंथेश्लोक॥
शीतांगसन्निपात सर्वांग्यंद्रलल्सीतं कासश्वासंज्ञायल॥
हिक्का।सर्वांगि शैथिल्यं वांति संतापम्॥मुर्छनं॥अतीसारंकंपन्न
शीतांगसन्निपातके॥टीका॥सर्वांगच्यंद्रासारीरवे शीतलकराहावे
खासराहे श्वासराहे हुचकेराहे सर्वांग डोलावे मोहभ्रमराहे॥
वांतीराहे भ्रांतीराहे अतीसाररराहे सर्वांगिदुखावे॥कंपावे सर्वांगि
साधारणस्याशितांगसान्निपात असाध्य समजणें॥५३॥माधवो॥
॥श्लोक॥सामान्यासान्निपात लक्षणमाह॥दोषत्रयात्स्निग्ध
मुखत्वानिद्रा वैकल्य निश्चेलन नष्ट वक्ता: वा.ॐ श०॥३॥:

श्वसनादिविभ्रमः ॥ अभिन्यासनाम्ना सातिमृत्युकल्पः ॥ टीका ॥ त्रिदोष
मुक्तज्वर यावे मुखशोषावे ॥ निद्राकार असावे ॥ विकलता राहावी ॥
निश्चेतन पडावे ॥ तोंड वाकडून होवजिव्हा शुष्क राहावे निसत्व
राहे म्हाल उच्लतेनापाय आपले नी उठायाची शक्ती न राहणे
श्वास हिक्का विसरली राहे ॥ अभिन्यास सन्नी समजणे ॥ असाध्य
होय ॥ नित्यनाथे ॥ श्लोक ॥ अभिन्यास सन्नीलक्षणं माह ॥
त्रिदोषच्चं मुखं स्निग्धं निद्रा वैकल्यमनबलवान् ॥ निश्चेतनमति
श्वास मंदाग्निर्विलि हीनेन्च ॥ मृत्युल्यो भवेन्नाड्या ॥ सन्निपातसूल
क्षयेत ॥ टीका ॥ वातपित्त श्लेष्म ॥ कत्र झालेतो त्रिदोष जाणावा
अत्यंत श्वास राहावा ॥ क्षुधा न सावी निसत्व राहावा तोंड

वरलेजललक्षणावा निद्रानसावा ये लक्षणे आभिन्या।५८३।
चिंतामणी ग्रंथे॥अभिन्यास सन्निदोषत्रयं ज्वरः श्वासास्मि
गद्यशाभातिनिद्रता॥अंगवैकल्यमालापश्च बलहानी स्तव्यजडा
अत्युत्कंठसन्निपातं आभिन्यासं सुदारुणं।टीका॥वातपित्तश्लेष्म

५६८।

प्रकोपाने॥श्वासरोग होंगवर लेज इलके मलीअंगरोग होनिद्रा।५८४।
राहावे सर्वांगदुखावे स्वभारहोनिसल्वरोहे यालक्षणांनीआभि
न्यास समजणे॥ग्रंथ शारीरे त्यांत सन्निपात दोनप्रकारचे
सांगितले॥श्लोक॥ नलूद्विधादाहाशीता विदाहव्या प्रसनथापके
॥आभिन्यासो भवति एकं सन्निपातत्रयोदशः॥टीका॥सन्निपात
चे दहा एकून १२ आभिन्यास १ एकून सन्निपात १३ लेकोणाले प्रकारचे

॥श्लोक॥ सांधिकस्तांत्रिको जिव्हकर्णीकश्च प्रलापकः। चित्तविभ्रमशी
तांगकंपवातोत्तरास्मृतः॥ टीका॥ संधीक सन्निपात तांत्रिक सन्नि
पात जिव्हक सन्निपात कर्णिक सन्निपात प्रलापक सन्निपात चि
त्तविभ्रम शीतांग सन्निपात हे सहा सन्निपात जो शीतादि वातादि
सहीत ६ साध्य समजणें॥ ग्रंथांतरे॥ दाह सहित ६ सन्निपात सकला
झाला ते कोणते॥ श्लोक॥ भग्नाक्षरक्ताविष्ठेवा प्रशीतो नव निद्रता॥
रक्तकंठो हरिद्राक्षो दाहाद्यो भूतविप्लवः॥ टीका॥ भग्ननेत्र सन्नीप
रक्तष्ठीवी २ शीतांग ३ अंतक ४ कंठकुब्ज ६ अभिन्यास ६ हे सात दाह
समवेत॥ केवळ पैत्याधिक सन्निपात॥ अंतर्दाह॥ बहिःशीत सहीत ए
तो १३ तेरावी अभिन्यास हे सात सन्निपात असाध्य समजणें॥ ध्व॥
॥श्लोक॥ त्रयोदशांसमाख्यातः पूर्वाश्रयश्चेत्तस्या अभिन्यासं प्रकुर्वी
तोतेन जंतुर्म्रतो नमः॥ टीका॥ वातपित्तश्लेष्म प्रकोप करून हेतीन

समानचेष्टा रोह॥ बोलणे चालणे चेतन क्रम॥ त्रिकलत्व॥ अभिन्या

स सान्निपात॥ अवश्य मरेल समजणे॥ ६८ ॥ चिलां म्हणोनि वंदे॥

श्लोक॥ संधिकेवासरास्सप्त अंतके दश॥ वासरे॥ हृद्ग्राहो विंशती दिने

एकाविंशति विभ्रमे॥ शीतांग पक्षमेकं तु तांद्रिके पंच विंशती॥

अथवा॥ वासरा सप्त कंठकुब्जो त्रयोदश कर्णीके तु त्र्यो मासांभ

भग्नेत्रादिनाष्टकं॥ रक्तष्ठीवी दशाहेन प्रलापे चतुर्दश॥ जिह्वक

षोडशादिने अभिन्यासे तु पक्षकं॥ परमायुरिति प्रोक्तं मोक्षाश्च

वधास्य॥ टीका॥ संधीक ७ अंतक १० हृद्ग्राह २० चित्तविभ्रम २१

शीतांग १५ तांद्रिक २५ अथवा ७ कंठकुब्ज १३ कर्णिक २० भग्ननेत्र ८

रक्तष्ठीवी १० प्रलापक १४ जिह्वक १६ अभिन्यास १५ याप्रमाणे यावी

साध्यसान्नि असाध्याची असाध्य व्हावे ग्रंथातरे॥ सिद्धाविद्याभूप

त्यालत्रयोदश सन्नीपालात ॥ सप्तविधदोष लक्षण सांगीतलेउपद्रव
होउनमरावे ॥ याच्चे लक्षणसांगता झाला ॥ श्लोक ॥ ज्वरःस्त्रीषोथ
वाइतीतामथवाल्पज्वरोपिवा ॥ रेत्रांनी रक्तरहिलो पाणीपादनख
स्तथा ॥ नेत्रकांतीविहीनश्च सागरध्वनीमाश्रयेत् ॥ स्वेदहीनोज्वर
श्चैवअथवास्वेदमुत्कटं ॥ मुखकांतिनलोहिनं नेत्रोभक्तेसवाकुलं ॥
नोभीहृन्ना ॥ शोक ॥ पादौपाणिपादाशिरोब्दवेल ॥ ऊर्ध्वश्वासश्चनुवर्तितं हिक्का
सर्वांगकंपनं ॥ ॥ शिरःकंपमपस्मारं कफःकंठे समागतः ॥ गंधस्वादुनजा
नाति मलं कपिलवर्णकं ॥ कुटिलं शीतलंचैव नाडी कुटील सूक्ष्मलः ॥
आदिपित्तगतिनाडीच्चक्रवद् भ्रमतिमुहुः ॥ मंदनाडीभवेधस्य असाध्यं
भवतिध्रुवं ॥ वातापित्तलसंयांतिपितंयांतिकफालयं ॥ कफस्यकंठ
मायाति दुर्लभं तस्य जिवीतं ॥ युक्त हूंषस्तु तत्याज्यं युक्तं वैद्यचिकि
त्सकः ॥ टीका ॥ ज्वरआति क्षीण राहे किंवानराहे ॥ शोत्यसुठे ॥ अल्प

श्रा॰ ज्वर राहे ॥ नेत्रांत रक्त न राहे ॥ पाय हस्त नख त्यांत रक्त नसावे ॥
नेत्र कांजीन सावे ॥ पाण्यात बुडी मारून बोळे तैसे बोलावे ॥ धर्म न राहे
॥ अथवा धर्म अत्यंत सूटे मुखकांति हीन व्हावी ॥ नेत्रांत भोक पडले तैसे
दिसावे ॥ नाभि हृदी न नासिकास पायास हस्त इ शीतक राहे पानी सूटे
उर्ध्वश्वास राहे ॥ धनुर्वात राहे ॥ धनुर्वात म्हणजे हात पाय वाकडे व्हावे
हुचके वारंवार यावे सर्वांग कंप राहे ॥ शरीर कंपावे ॥ अपस्मार व्हावे ॥७०॥
॥७०॥ भ्रांति व्हावे कफ जेकंठात यावे घरघर वाजावे ॥ सुगंध न राहे मळ
जो कृष्णवर्ण यावे ॥ नाडी कुटिलत्व चलावे ॥ डोलत डोलत उडावे मंद
गतीच चालावे सुक्ष्म गतीचलावे ॥ पित्तनाडी कफांत जावे ॥ कफनाडी
वायुच्ये घरांत राहे ॥ पैत्य वायुच्ये स्थानांत राहे ॥ हे नाडी अशीय कुटीळ
रुपि चालावे ॥ चक्रा सारखी नाडी फिरावे मंद नाडी असावी या लक्षणा

च्या प्रमाणे चालले सर्वांगाचे लक्षण राहिले असाध्य समजणें वैद्याने॥
नेत्राचे मूळी फुटून पाणी चालले हे असाध्य जाणावे॥ दृष्टा ग्रंथांतरे॥
अश्विनी निघंटे॥ श्लो॥ ज्वरो निहंतीरक्तो क्षो क्षुतक्षामं हृदी शूलिनं
सदाश्वासं लासिध्यत्वं शक्ति हिनं महानकं॥ नेत्रांत रक्त साहित राहेले
शरीर दुखावे नाही ऐसे राहे उरांत दुखावे॥ श्वास राहे॥ भ्रम वारंवार
सुटे॥ सत्व हीन राहे॥ दिपन न राहे॥ या प्रकारे सप्तविध दोषांत वत्रयो
दशसान्निपातात त्रिदोषात सर्वज्वरात हे लक्षण राहेल र रोगी
वाचणार नाही॥ चिकित्सा न करावे॥ ६८॥ ग्रंथ॥ नित्यनाथीयोक्त॥
जिव्हा श्यामा मुखे पुती क्षलमाक्षिनी मज्जाति॥ स्वभावान्मूर्छा विध्यंतीयस्य
रोगाच्य वर्जयेत॥ टीका॥ जिव्हा काळी होवी॥ तोंडाचे दुर्गंधी राहे॥ नेत्र
खोल जाये शरीर पक्ष दुखावे॥ हे लक्षण सत्य विध दोषांत सान्निपातेत

राहिलेला वाचणार नाहीं॥८०॥ निश्चनार्थीय॥ श्लोक॥ शीताच्छरिता

चैव रोमकूपाश्च संस्तुला॥ आम्लाभिकांक्षी सदा रोगी मृत्युमाप्नोति पित्ततः॥

॥टीका॥ इच्छा व्हावी रोग्यास॥ शीतल अन्नपानाची॥ आंबटीचा राव्हावी॥

रोमकुप उभारा व्हावी॥ अत्यंत पैत्य प्रकोपावे॥ या लक्षणानें जाणालेही

रोगिस वांछा झाली तर तो मरणार समजावे॥८१॥ जोषिशास्त्रं यो॥ श्लोक॥

उरगशतभिषार्द्रा स्वाति मूलात्रिपूर्वा भरणी पितृ विशाखा भानु भौमार्कि

जानां॥ प्रतिपद नवमी च चतुर्थी अष्टमी द्वादशी नाम हरिहर विधि रक्षो क

रोगिनां काळ मृत्युः॥ उरग॥ आश्लेषा॥ शततारका॥ आर्द्रा॥ स्वाती॥

मूळा॥ त्रिपूर्वा॥ पूर्वाभाद्रपदा॥ पूर्वाषाढा॥ भरणी॥ मघा॥ विशाखा॥

रविवार॥ शनीवार॥ मंगळवार॥ प्रतीपदा॥ नवमी॥ चतुर्थी॥ अष्टमी॥

द्वादशी॥ हे नक्षत्र॥ हे तीथी॥ हे वार यावर ज्वर आला तर॥ हरीच्याने ही

मरणाकारणारनाही ऐसे वैद्याने समजावे ॥७२॥ सिद्धविद्याभू ॥श्लोक॥
दूतलक्षणमाह ॥ पूर्वपश्चिममैनैऋत्यां उत्तरेतिमुखयदि ॥ भाषते दूतिका
यत्र शुभं भवति निश्चयं ॥ दूत जो वैद्यास बोलाउ येतो त्याचे मुख
कोणते दिशे कडे राहते ॥ वैद्याचे मुख कोणते दिशेस राहते हे वैद्याने
समजावे ॥ दोघाचे पाहून जावे ॥ साध्य असते तर पूर्वेकडे ॥ पश्चिमेस ॥
उत्तरेस ॥ नैऋत्येस याप्रमाणे उभयतांचे भाषण झाले तर रोग्यास आराम
लवकर होईल साध्य होईल समजणे ॥७३॥ श्लोक ॥ यमआग्नेय वायव्य ॥
ईशान्य दिशेलोयदि ॥ दूतन भाषिलायत्र अशुभं निश्चयं तथा ॥ दूताचे
मुख व वैद्याचे मुख दक्षिणेकडे आग्नेय कोण वायव्य दिशेस ईशान
दिशेस मुख राहिल्यास तर असाध्य समजणे चिकित्सा न करावी नजावी वैद्यांनी ॥७४॥
ग्रंथान्तरे ॥ सिद्धविद्याशास्त्रांत ॥ त्र्योदश सन्नीपातात वसस विषदोषांत
विषमज्वरात साध्यासाध्यलक्षण सांगतात ॥ श्लोक ॥ साध्या

साध्यं तु मुहुर्विक्षे निदानं भिषजोत्तमं ॥ इंदीवरसमं नेत्रं मुखं च शशीसंनिभं ॥
समधातुगतिर्नाडी ॥ स्वरं कोकिळसंनिभं ॥ क्षुधा सुधा मूर्छिकं डू अन्नवांछा
न तु लिप्सु: ॥ लंलाम्कुलनिद्रा भारं जिव्हामार्दवसंस्पि लान ॥ यवागूआयश
ध्विनां कर्णयो शब्दसंमुखं ॥ गंधज्ञानां तिच्या घ्राणं पाणिपादतलोदरंच
नखयो रक्तरेखायां ॥ रक्तसंपूर्णपूरितं ॥ आमाशये वामिदं साध्यं चिकित्सा
॥७२॥ कुरु पंडित: ॥ टीका ॥ साध्य लक्षणास कोणते चिन्ह ॥ समजणे ॥ रोग्यास मुख्य ॥७२॥
वरले ज्वरा होत्यांद्रा सारिखे राहे ॥ धातू स्वरं [illegible] ॥ बाकाची ॥ स्वर जो कोयका
सारिखा बोलावि ॥ क्षुधा व्हावी ॥ डोइ सरवाज सूयावे ॥ अन्नाची वांछा व्हावी
शरीर हलके वाटावी ॥ ठगच्याळाची च्यपकत्व यावी ॥ दांत मोगराचे
कळी सारखे दिसावा ॥ दांत निवर व्हावी ॥ कर्णात शब्द मोठा आयकू यावी ॥
नाकास परिमळ समजावी ॥ हातांचे व पायाचे व नेत्रांत रक्त राहे आरक्त
दिसावी ॥ जिव्हांस द्रव राहावी ॥ होटलाल दिसावी ॥ आमाशयाचे लक्षण

सांगितले पते सान्निपातेन वसह दोषांत वावे क्रमात सर्वज्वरास योन

सांगीतले प्रमाणे राहिले ते साध्य समजणें वैद्यानें ॥ ७८ ॥ माधवे ॥ श्लोक ॥

अपथ्य दोषज्वरनिदान ॥ तंद्रा मुर्छा भ्रमो दाहा प्रलाप हृदिवेधनं ॥ अपथ्य

दोषा विज्ञेयो वैद्याविशारदः ॥ टीका ॥ बडबडावे ॥ घेरी यावे ॥ भ्रमर राहे ॥ आला

पन राहे ॥ उरदुखावे ॥ हे लक्षण ॥ अपथ्य दोषाचे समजावे ॥ ७९ ॥ माधवे ॥ श्लोक ॥

स्त्रीसंगमदोषज्वरनिदान माहा ॥ तरुणज्वर मध्ये तु युवती संगमे रती

जायते ॥ दारुणं दोषवैकल्यं कंपते ॥ पश्चांतरे च संतापं प्रलापो दाहविभ्रमः ॥

पादौ पाणीतले शीतं दोषस्त्रीसंगमं स्मृतं ॥ उपचार विहीनेन तत्काल मरणं

भवेत् ॥ टीका ॥ पुरुषज्ञान वज्वरांत स्त्री संभोगाने याचे नाम स्तुसंज्ञी ॥ याचे

लक्षण कोते ॥ ज्वरदोष व्हावी ॥ अंग कंपावी विकलत्व राहावी ॥ आलापन राहावी

दाहा राहावी ॥ संताप राहावी ॥ भ्रमर राहावी ॥ हातपाय थंड राहावे ॥ अत्यंत घर्म

यावे ॥ हे प्रकार राहिले तो ॥ पंचरा दिवसा मरण ॥ पूर्वी होते ॥ आता कळीत

त्वकांकमरावे। त्रिदीनात असाध्य समजावे ॥८७॥ माधवे॥ श्लोक॥ विषमज्वर लक्षण महाज्वर संताप दाहश्चनाडी कुटील वेगलः॥ आनंदी होवहिः शीतं विषमं दोष लक्षण॥ टीका॥ ज्वर राहे संताप राहे नाडी कुटीलच्याल वेगेच्याले पोटात दाहा राहे॥ बाहीर शीतक राहे॥ हे विषमज्वर समजावे॥ ८८॥ श्लोक॥ विषमदोषज्वर लक्षणं दिने द्वित्रिच्चतुर्वारी मुहुः शीतं मुहुर्ज्वरं॥ दाह मोह शिरोरुजा। जिव्हा कठिन कंटकः॥ दोष विषम मुक्तं तु जानीयात् भिषक् ज्वरेः॥ टीका॥ ज्वर शित मुक्त यावे दिवसा रात्रीत दोन तीन च्यारवेळा यावे॥ दाहा राहे मोह राहे॥ शिर दुखावे॥ अरुचि राहे॥ जिव्हा शोषावे॥ कांटे यावे कठोर व्हावे दोषविषमज्वर या प्रकारचा ॥८९॥ ग्रंथांतरे॥ पीत जीव्हा दोष निदानं॥ जिव्हा पीता स्फोटस्तु पाकणी॥ टीका॥ ज्वरा विभ्रमः॥ मुर्छा दोषः मूकमुंभं पीता जिव्हा लक्षणं॥ जिव्हा पिवळा दीसावी कांटे यावे॥ उर दुखावे॥ मूर्छा यावे॥ बोलन्प

नयावे॥तृषाराहावी॥कंपराहेप्याअकारचे पीत जिव्हक समजणे॥७३॥श्लोक॥
रक्तजिव्हक लक्षण॥जिव्हेचरक्तवर्णाभा॥केरकाद्रवसंमुला॥ज्वरतृष्णाविदाहंच
रक्तजिव्हक लक्षणं॥टीका॥जीभलाल असावा॥द्रवराहावे॥करियावे॥ज्वर
राहे॥तृषाराहे॥दाहराहे॥याअकारस्येरक्त।जिव्हक समजणं॥७४॥श्लोक॥कृष्ण
जिव्हक लक्षणं॥कृष्णजिव्हास्यकठिणा॥कंरकोदाहाविभ्रमः॥श्वास कंडूमहा
तृष्णाराहवी॥श्लोक॥ऽ॥राहावी॥ऽ॥कापनराहावे॥स्मृतिराहे हेसर्वराहून द्रव
जिव्हेस नसले सऽअसाध्यसमजणे॥७५॥ग्रंथांतरे॥भागे सप्तविधदोषेन
त्रयोदश।सन्निपातेल॥सर्वलहे जिव्हलक्षण॥असले सरोगअसाध्य॥माधवे॥
श्लोक॥सप्तविधदोषदिनप्रमाणसांगतात॥झाले॥इत्ते सप्तविधादोषान्प्रणाक्ष
यार्धमासिक॥अथवासप्तदिवसं॥विजानीयं भिषग्वरै॥टीका॥हेसप्तविध
दोषप्रमाण७दिवसक्रमलेनंतरमरण॥कदापिसप्तदिनराहिला॥आणि१५दिवस
राहेनंतरमरे॥हेक्रमिलेक्त दिनमरे॥याचूनवाचला।बोल्यासशेषूनेकृपा

केलीसमजणेंवैद्यराहा॥८२॥ द्रूणदेव्याव्यवस्थायकालोभेषजवैद्यकुल॥
हेसप्तविधदोषा~~...~~सलवकर औषध प्रयोगावा॥श्लोक॥ग्रंथ॥आयु
र्वेदा॥सप्तविधदोषासलवकर औषध प्रयोगावे॥श्लोक॥ग्रंथ॥आयुर्वेदा॥
सप्तविधदोषेस कोण कोणते व्यथा राहेल जे सांगला ज्ञाला॥श्लोक॥ हीनस्वरो
गुदोभ्रष्ट: कासश्वासमहाकुलं॥ हृदि शोभा प्रवेलस्य कुक्षिशुल विनश्यती॥
टीका॥ कंठस्वर बंद व्हावा॥ आसन फुगून राहवी॥ शौच्य गळ्याल बसावी॥ खो
कला राहावी श्वास राहावी॥ उर सुजावे॥ कुसाल शुक उठावे॥ मी गील ज्वर
दोषसान्निपात ते हे लक्षण राहील तर असाध्य समजणें॥ जा॥ सिद्धरसाणीवा॥
श्लोक॥ दोषाच्ये उपद्रव प्रकर्णा॥ यो हृष्टरोमा रक्ताक्षो साहेत्क श्वास शुलवान्॥
विभ्रांत लोच्यनं मूढं ज्वरीलं परिवर्जयेत्॥ टीका॥ स्त्री किंवा पुरुष॥ केश मुलून
रेफ्ह॥ नेत्राचे रक्त रहील होय हुच्यकी रहावी॥ उन त्येल शुक राहे श्वास राहे॥
काकवराहावी॥ जात ज्वर राहे॥ नेत्र खटव पाहावे॥ विस्मली राहावी॥

॥ म्यास सप्तविधाल विषम सर्व ज्वर सांनिपातेल ॥ हे लक्षण राहिलेल रोगी असाध्य समजावा ॥ ५४ ॥ ग्रंथ पुज्यपाद निघंटे ॥ श्लोक ॥ रात्रौ ताप दिवा शीतं बालातो मलप जल्पकं ॥ कृष्णा जिव्हा लिरक्तं च शिरस्त्रोत्त नश्यते ॥ ॥ टीका ॥ रात्रौ दाह करे ॥ दिवसा शीत करा हे ॥ जिव्हा आरक्त कृष्ण वर्ण राहे ॥ कठोर स्वर राहे ॥ कोरडा राहे ॥ कोरड राहे ॥ शीर फिरावे ॥ हे लक्षण ॥ वेगळे वेगळे राहिले या प्रमाणे सर्व ज्वराल वा विषमाल सप्तविध दोषाल त्रयोदश दोष सान्निपाल राहिले तर असाध्य समजणा चिकित्सा न करावी ॥ ५५ ॥ ग्रंथ माधव काल्ये ॥ श्लोक ॥ भग्न ग्रीवा ॥ निलावाला ॥ मुर्छविाल लक्षण लक्षणे ॥ उर्द्ध श्वासो भवे द्यस्य कफ कंठेन जिवती ॥ टीका ॥ गळा स्थीर ताना साथे ॥ वारंवार हाले ॥ घेरी वारंवार यावे ॥ कंठ जिव्हा काळा हावा ॥ गळा ले फुरावा ॥ गळेत कफ भरून राहावा ॥ घरघरा वाजावा ॥ उश्वास राहावा ॥ जायास राहावा ॥ हे लक्षण दोषाल ज्वराल दोष सांनिपात राहिले तर तो असाध्य समजणें ॥ ५६ ॥ श्लोक ॥

अंगुळीनां नखानांच दंत छायाश्च दुष्यते ॥ नासीच्च हरूकवर्णत्वं तस्य
मृत्युर्नसंशयः ॥ टीका ॥ बोटच्या नखाचे ॥ नेत्राचे व दाताचे कोर ॥ मुख
दाताचे ॥ रक्त नसावा । कृष्णवर्ण राहता कोणताज्वर दोषसन्नीपातराहि
लेतर असाध्य ॥ २८ ॥ ग्रंथा श्लोक ॥ अंगकंपो गतिभंगो मुखं कूकूमसान्निभं
मुखेक्षार चरक्षायं पच्चयं । तिमालयं ॥ चिरप्रवृध्धो रोगैस्तु भोजनो
व्यसनमध्धिकः ॥ भग्नगात्रो भवेद्यस्तु नावैद्यो भिषग्वरैः ॥ इत्येवं लक्षणं ज्ञात्वा
चीकित्सां कुरुये बुधः ॥ शरीर कंप रपेचालवेना सत्व क्षीण व्हावा मुख
लाल राहावे रोगांत अनेक विकार उत्पन्न व्हावा ॥ अन्न गीरकेना शरीर फु
टून पानी ला है हे रोग असाध्य जाणावा ॥ २९ ॥ ग्रंथ नित्यनाथे ॥ अनीलायाती
पित्तस्था पित्तं यातीकफालयं ॥ कफस्य कंठमायाति दुर्लभं तस्य जीवीतं ॥
टीका ॥ नाभी खालते वायुचे स्थान आपले जागा सोडून पित्ताचे स्थानी
यावे ॥ पीत्ताच्या स्थान सोडून पीत्त हृदयीया वैरा होके ॥ कंठात कफ बळवंत

राहावा॥याअनुकास्येअसाध्य समजणें॥१९०॥ ग्रंथ भैरवकल्पे॥ श्लोक॥
क्षीणेंद्रियस्य ज्ञांत्स्पर्शकासश्वासोद्गमेनच॥अंगग्लानिविषमेयस्य यस्य
दीर्घस्यरात्रकं॥तीक्ष्णवेगार्तरुक्षंचलं हंतिज्वरितं ध्रुवं॥ टीका॥ ज्यांचीं
स्पर्शात्स्पर्शकासश्वासे पंच्य प्राय क्षीणत्व व्हावे कफ कंठी बलहरोह
वाच्यानिघेना टूसांड श्वासरोह घरघर गळा वाजे॥सर्वांगक्षीणत्व व्हावी
अत्यंतज्वररोह॥आणिकउपद्रव उत्पन्न व्हावे॥हे लक्षण सकळज्वरांत विष
मात दोषात सन्नीत राहिले तो असाध्य॥१९१॥ ग्रंथ॥आयुर्वेद॥ यांच्यानें
मळदोषस्य काठिन्य मतिमंदता॥वक्रत्वमतिसूक्ष्मंच स्वस्थानत्यागमेवच॥
॥टीका॥सह विकृदोषात विषमात दोषात सान्निपात्यात नाडी चंचल त्वचा ते
अतिसूक्ष्म चालें॥या लक्षण कोणताही रोगास राहिलें तर असाध्य॥१९२॥
ग्रंथ सिद्ध विद्या मध्ये साध्यासाध्य सांगता झाला॥ बलवान्स्वल्प
दोषश्च ज्वसाध्येनुपद्रवः॥ अनुपद्रवमुत्तो हंतिज्वरजांद्रियमाइनांप

॥टीका॥ ज्वराइत्यास अल्प उपद्रव असतां तो रोगी वाचणार नाही॥ पंचेंद्रिये
जे क्षीण झालें तर असाध्य॥ होय॥ ग्रंथश्लोक॥ यावत्कंठगतः प्राणः
तावच्छिन्नास्थि तेंद्रियः॥ तावच्चिकित्सा कर्तव्या कालस्य कुटिला गतिः॥
कंठगत प्राण झाला तरी॥ पंचेंद्रिय नाश झाला तरी त्यास चिकित्सा
करावी॥ का कने थीत तरी कशावी साध्य होय दैव॥ असाध्य तो ओळखावी
॥७६॥ पक्षा हे कोण प्रकारे काळगती कुटील गती रे हे तरी चिकित्सा करावी॥ ॥७६॥
आयुर्वेदा॥ व्याधेः स्तस्य परिज्ञानं वेदनायाश्च विग्रहं॥ एतत् वैद्यस्य
वैद्यत्वं न वैद्यं प्रभुरायुषः॥ टीका॥ सप्तविध दोषाल सन्निपातेन ज्वरांत
साध्य होयाचें असाध्य होयाचें सांगत आहे॥ टप श्लोक॥ भिषग्व
भेषजं वारि च्यायन्ते लिंगं नेत्रश्रुची॥ निद्रा सौख्य पीत रेखा शरीरं साध्य
कलक्षा॥ इंद्रियाणां प्रसन्नानि सरोगीना विनश्यति॥ सौम्य दृष्टी भवेद्य
स्य श्रोत वक्त्र। न नश्येच्च॥ पाणिपाद भवेद्पुष्ठं जिह्वा यस्य च

कोमलं ॥ स्वेदहीनो ज्वरोयस्याकासश्वासनिर्वले ॥ कंठोभि कफहिनंतु
सरोगोनाविनश्याति ॥ चैतन्यं सकलंगंधं स्वादुस्फुरंभवेत् ॥ स्वरपूरीत
कंठस्तु सजीवोनात्रसंशयः ॥ ३ ॥ तानि विपरितानि यस्य सजिवती ॥
टीका ॥ शरीरस्वच्छ बोटास्सुखी निद्रा लागावी मनसंतोषी रहावी पंचें
द्रियस्वच्छ राहातात रोगीबाच्चल ॥ चांगला दृष्टीराहे ॥ कफ आसक्त्यावे ॥
मुख शुभवर्णराहे ॥ पायहात गरम राहा जिव्हेस द्रव राहे ॥ कोमकराहे ॥ डोके
धर्मनराहे ॥ श्वास खोकला नराहावे ॥ गका स्वच्छ राहे ॥ कफ नराहे ॥
सर्वशरीराची शुद्धी राहे ॥ नाशीकेस सुगंध दुर्गंधभावी कंठस्वर स्वच्छ
राहावी हे लक्षण सर्वज्वराला विषमात दोषाल सन्निपाताल राहिलेतर
साध्य समजून वैद्य राजाने चिकित्सा करावी ॥ शुभ नाडी स्वस्थानी हे लक्षण
शुभ जाणावी ॥ ४ ॥ नित्यनाथाने साध्यासाध्य सांगितले ॥ श्लोक ॥ बल
वान स्वल्प दोषंच ज्वर साध्यो नुपद्रवः ॥ नुपद्रवहित्ये हंलीज्वरलोंद्रिय

नाशनं ॥ टिका ॥ ज्वराइतास उपद्रव थोडे असलेतर जरतो सेगी (स) त्याचीकि
त्साकरावेनाशनाही ॥ ८॥ अधीक झालेतर रोगीवाचणारनाहीं ॥
पंचेंद्रियस्वस्थराहीलेवाचे ॥ तोज्वरास उपद्रव झालातरी ॥ इंद्रिय
बळकटराहील तररोगीवाचे उपद्रवज्यास आलेलानवाचेल ॥ ९॥
मं॥ यानित्यंनाथेसप्तविधदोषनसान्निपातास विषमास सर्वज्वरास
चिकित्साकरावी ॥ काळकूटरसायनसांगता झाला ॥ श्लोक ॥ रुद्रसं
ख्यामूलंच्चैव त्रिभागंस्तलमेवच ॥ गंधकपंचभागानी इलिकायाकृनु
भागिकं ॥ ताम्रभस्मंचतुर्भागंविषभागंच टंकणं ॥ हरिताळंनवसंख्या
वन्हिमुलंतथैवच ॥ त्रिकटूत्रिफलंच्चैव द्वादशंदशंभलथा ॥ हिंगुभागे
कसंख्यानी बुम्रगंधाक्रमेणच्या ॥ येवंखल्वेविनीक्षिप्य आर्द्रकं वन्हि
मुलकं ॥ जंबीरलइरनव भांगो शिग्राकमुलयो: ॥ लांगलीस्वर्णपादेन
शिंधुनागदलेनच ॥ अं कोलकिंमुमुलानि प्रत्येकयाममात्रकं ॥ पंच
कोलकषायेनपंचमूलंचमर्दसेज ॥ गुंजामात्रवटिकृत्वा गुंगमेरस

माचरे ।। कालकूटरसोनामायोश्वरी देवभापिलं ।। टीका ।। भिषज्वरा

च्यकुकुले रोगाच्या कुलनाश कुल ।। शोधील बचुनाग १ भाग शुध्दपारा ३ भाग

मणशिल शुध्द ६ भाग ताम्रभस्म ७ भाग रवागी रवाक ७ भाग हरताळ ६ भाग

चित्राग मुळी ६ भाग । त्रिकटू १२ भाग त्रिफळा १० भाग हिंगु १ भाग येखंड

१ भाग हे सर्व खल करणें काजळा प्रमाणे त्यांस आद्रक चित्रांग निंबालप

लसन वाटोक गुंजेची मूळी जंगली मुंगना रुईची मूळी ।। पन्नच्यल कंदप

।। हंसपादील ।। निर्गुडीत ।। नागवेलांस ।। गोधन कडु गू ।। उग्रगंधा

यांची भावना वेग क्सा वेगळ्या प्रहर प्रमाणे मर्दने नंतर पंच कोल काढल

पंच मुकांल एक दिवस हे दोन काढ येके दिवस मर्दुन मात्रा गुंज प्रमाण

अनुपान विशेषेने द्यावी त्रयोदश सान्निपाल सहाविध्य दोष विषमज्वर

सर्वज्वर जाय ।। श्लोकात स्नान वर्ज करावे ।। ६६ ।। सान्निपाल सर्व दोष विष

मासओ दोषाग्निकुमार सांगितले ।। श्लोक ।। अग्निकुमार योगः ।। रसध्य मागे

चत्वारो वंगस्याषं भकल्पयेत ॥ चत्वारो मरिच्यं गंधविषं त्रिभागकं ॥ द्वा
दश स्फुटिकं भाव्यं सर्वचूर्णं डाकल्पयेत ॥ अनुपाग्निकुमारोयं दियंने
गुंजामात्रला ॥ आर्द्रकस्य रसेन्चाथा सान्निपाप ज्वरापहं ॥ टीका ॥ शुध्द
पारा १ भाग वंगभस्म ८ भाग मिरे १ भाग गंधक १ भाग शुध्द बचनाग ३ भाग
तुरटी १२ भाग ह्ये सर्व कज्यली करून आर्द्रकाच्ये रसांत मर्दुन तीन दीन गुंजा
मात्र अनुपान विशेषने देणं ज्वर जाय सर्व दोषसन्नीपात जाय ॥ १ ॥ आनंद
॥७८॥ भैरवी ॥ श्लोक ॥ हिंगुलं च विषं व्योषं मरिचं टंकणं कणा मातुलुंगरसेन मर्द्यं ॥७८॥
रसमानंद भैरवं ॥ श्वासकासक्षयेगुल्मे प्रमेह विषमज्वरे ॥ तृष्णा यांत्र हंती
रोगे अजीर्णसान्निपातके ॥ गुंजा मात्र प्रदातव्यं रसमानंद भैरवं ॥ हिंगूळ ।
शुध्द बच्चनाग ॥ मीरे ॥ स्वागीच्ची रवाक ॥ पिंपळी स्वागीच्ची रवाक पहे
समभाग । लिंबाच्ये रसात च्यार प्रहर मर्दिने गुंजामात्र प्रमाण आर्द्रकासी

किंवा नागवेलरसांत घावे नेत्रास ॥ वावे जलज्वरास लावणें सान्नि
दोषास पोटांत देणें नेत्रास लावितेल तर अंजन आणनाशनं ॥ समजणें ॥
ग्रंथ ॥ सिद्धभाष्य ॥ श्लोक ॥ सीतांगरसयोगः ॥ कुनष्य शुद्ध राशंच
सर्व सुगमंच जालयोः ॥ मर्दयेन्निंबूनिरेण सुगमं गुंजेन शेवयेत् ॥ अनुपान
मधुपथ्यं उष्णानारेण आर्द्रकं ॥ शीतज्वरं सान्निपातं कामिला गुल्मपंचकं ॥
सर्वश्वासं च कासं च उदर पांडुरोग ॥ जित ॥ सान्निपातं तथा छर्दि अशातिवि
ल पैत्यके ॥ शुलं सु स्वजीर्णं शूलं नाभिकुक्षींच दद्रुलः ॥ अश्मरिआम शुलंच
तापं सर्वांग दाहयो ॥ स्वासरंजं गमं गरलं हिक्का छर्दी विकारकं ॥ शोभंच
भ्रम मुर्छाच लिमीरंच अवधयोः ॥ मर्दितं निंबूनिरेण लेपितं गजचर्मयोः ॥
विसर्प मंडलंच्चैवतु षाच्चर्म सुभाकरं ॥ सेवितं लेपितं कुर्यात लेपितंग्र
थीज रूकं ॥ शुलं दंत्या विषकंठ विजोसिंहे धनुर्वयं ॥ अर्कपत्ररसे कर्णे कर्ण
रोगेच्च नाशनं ॥ निर्गुंडी मीश्रितं नश्यं अपस्मारं शिरो रुजां ॥ अंजनं कष
मातंच नेत्र रोग फना शनं ॥ मासंच सान्निपातानां कामिलाज्वर शितलं ॥

धनुर्वातं लघ्यामूलं श्लेष्मरोगे च काकथा॥भाषितं रेन०॥ शिवदरसं

॥श्रीलांशुनामयोः॥टीका॥इतिश्री नीलकंठचरणारविंदनीर्यप्रसाद॥

पारावार भोगविहार॥पारिण॥ निडिमागडी भागिसत्य प्रदायकराध्यराम

देशिकशिष्योत्तमनमः॥शिवाय सत्पुत्रपवित्र॥कावेलाचूमल॥शा॥वैद्य

शिरोभूषण। नीलकंठको दारुनामधेयप्रणीतंजो॥श्रीबसुवराजीय॥

त्रयोदश सान्निपात सप्तविधदोष साध्यासाध्य दिनप्रमाण॥ अष्टधातु

चिकित्सानुपान। विशेषंनाम द्वितिय प्रकर्णं समाप्तमस्तु॥ या॥ श्लोक॥

कायदोष निदानमाहु पदक्षणप्रज्ञाप हारं च सर्वदेव मदांतकं॥ विषचूडामणिं

वीरंवीरभद्रं महाभुजं॥टीका॥श्रीशुभकर नीलकंठवंशाज्ञ द्विपासमुद्रजो॥

चंद्रमाः॥चंद्रजो॥बसवांह्वयः॥बसुवराजनो॥ अहं॥ आपण॥

वैद्यशिखामणीजो॥वृषराजीयं॥बस्वराजग्रंथजो॥वक्षामीसांगता

झाला॥श्लोक॥माधव॥दोषलक्षणमाह॥कायस्य दोषाहुताद्याः मन

सत्वरजस्तमः दोषयेबहिसर्वेषां रोगाणांमेवकारणं॥रागाद्द्येमनो

रोगाकायरोगाज्वराद्यः॥टीका॥देहाच्येठायी वातपित्तश्लेष्मजे॥मने

कडून॥सत्वरजतम हेतीन प्रकारच्ये सर्वप्राण्यास॥वात पित्तश्लेष्म॥

दोषकडून॥कारणजे॥रोगादिक॥ज्वरादेहरोगाद्यपक्वांशः॥पक्वसर्वैःप

श्लोक॥गोत्वौस्थिं"स्पर्शनैंद्रिय"स्थानं"वातस्यैतत्रापि"॥पक्वान्नं॥विशेषतः॥

वायूस स्थान॥नाभिरवाल॥कुक्षी कटी कर्णजीव्हाया क्रमेन पक्वांशजाच्ये

ठायीरहावे॥प श्लोक॥नाभीरामयये श्वेमला॥शीका॥माधिंरस्स्त॥पुस्पर्शनं

च पित्तस्थाना॥भित्रविशेषतः॥टीका॥ पैत्याच्ये राहण्याच्ये स्थाननाभीच्ये

वर्तेपक्षमेधातू॥पाणी॥रक्त॥रसधातु॥नेत्रारनशीतोष्ण॥ज्ञान॥

विशेषजो॥नाभीच्येठायी॥उर्ध्वभागीपैत्यच्यतुर्विधशतीरहावी॥प

श्लोक॥येतः कंठ॥शिरः क्लामं पक्वान्नामाशयेरसा॥मेदोमांसं॥जिव्हाच

कफस्या सुलमा पुरः॥टीका॥ श्लेष्मस्थान॥विशेषहृदयं॥कंठ॥शिरसंधी

नाभीचे ~~मभी~~ वर्ले राहे ॥ रसबादू क्रमला ॥ नाडीका जिंव्हा ॥ श्लेष्मजो ॥
विशेष हृदयाच्ये ठायी रहावे ॥ ६ ॥ श्लोक ॥ शेयो वृद्धी स्वदा म्स्वकायस्थो
मार्गगा ॥ मिला ॥ शमन स्थान समला लत्रैवच पंचक्षयः ॥ टीका ॥ वात पित्त
श्लेष्मजे ॥ आपला ले स्थानी ॥ च राहावे ॥ शमनः ॥ दोषलमजो ॥ स्थान बलीवंत
जो सर्वज ॥ क्षयकरो ॥ ७ ॥ श्लोक ॥ श्रोलो रोघ बलभ्रंश गौरवा निलमुढता ॥
आलस्या पंक्ति निष्ठेवं मल संग ॥ रुच्येस्रमः ॥ वायु आपले ज बर न सला ॥ ॥८०॥
॥८०॥
द्वार बद्धत्व होय ॥ सत्व पद सोडे ॥ गुरुत्व रोहा ॥ मार्ग बद्धत्व करो ॥ वायु जो
मलत्वाशी मिळाले तर ॥ आकरन व्हावी ॥ पाचन होउ दे ॥ मुखास पाणी
सूयवे ॥ अरोच्यक व्हावी ॥ व्याधि प्रव्हावे ॥ ८ ॥ श्लोक ॥ लिंगं मलानां मूला
नां निरामाणां विपर्ययः ॥ टीका ॥ आम सहित दोषलक्षण ॥ निरामय
दोषलक्षण सांगला झाला ॥ ९ ॥ श्लोक ॥ स्त्रं सव्यास व्यय स्या वास्वाद
रुक् जोदनं भेदनं ॥ सर्वांगं भंगं संकोच्च वर्त्म हर्षण दर्पणं ॥ कंपरुष्य

चनौ विर्य शोषस्वंदनवक्षनं ॥ स्तंभः कषायरसतावर्णं श्यामोरुणोपिवा॥
रिका॥ वायूचे विकार ॥ भेदप्रकार ॥ अंग व्हावा ॥ सर्वांगाची ॥ निद्रा अत्यंत
भारी राहे ॥ शरीर शुष्कावे ॥ शोषरागादि राहे ॥ दुखमोठा दुखावे ॥ स्त्रीसंग
करावयाचे वेळे ॥ ढीळ पडावा लिंग ॥ सर्वांग दुखावे ॥ शरीर नाशाचे हेत ॥
नेत्राची पाल जड व्हावी ॥ नत्रो सभ्र रुणठ दकराहे ॥ देह कपावे ॥ परक्षारने प
नाडी न्दार विस्तार होय ॥ शरीर शुष्क राहावे ॥ शरीर हाले ॥ शरीर जड व्हावे ॥
कृष्णवर्ण शरीर त्वानेत्र ओष्ठ जिव्हा नख मळ मूत्र कृष्णावर्ण होय तुरट लांड
राहावे ॥ शरीर आरक्त सर्वांग ॥ हे वायूचे प्रकोपाचे लक्षण समजावे ॥ २०॥
श्लोक ॥ पित्तस्य दाहरोगो धर्षं क्राशनच पालिता ॥ स्वेदक्लेदस्म्हातिक्रोध
सदनं मुर्छनं भ्रमः ॥ कटुकाम्लो रसावर्णा पांडुरारुणा वर्जीत ॥ टिका ॥ पित्तस्थान
दाहराहे ॥ तृषा अधिक ॥ अन्नपरिपक्व कर्णा ॥ घर्म ॥ शरीर वृद्धी कर्णो ॥ अत्यंत

क्रोधरहाण ॥ मुर्छारहाण ॥ शरीरास शैत्यकर्णे ॥ लोंड लिखट ऑंबट ॥ शरीर

पीतवर्णे ॥ हे पैत्य लक्षण समजणे ॥११॥ श्लोक ॥ श्लेष्म कौंनि हका छिन्या कंडूशीत

शितत्व गौरवं ॥ बंधोवलेपने मित्या शोभावध्यसालिनि द्रला ॥ वर्णस्वेदोरस

स्वादु लवणौ चिरकारिका ॥ टीका ॥ श्लेष्मास स्थानविशेष ॥ शरीर छकके ॥ दृढ

राहावे ॥ कंडू शरीरास राहे ॥ शरीर शितक राहे ॥ देहास भयत्व व्हावे ॥ देहाचे गुरुत्व

राहे ॥ शरीराची शोभा राहे ॥ निद्रा राहे ~~देहास भयत्व व्हावे~~ ॥ स्वरूप शुभवर्ण

जिव्हा ओष्ट दंत नेत्र नख मळ मूत्र राहे ॥ लोंड गोड राहे खारट राहे मंदगती राहे ॥

याप्रकारचे ॥ शैत्यनाडी राहावे ॥१२॥ श्लोक ॥ यित्यशोषामयावापिय दुष्टो दोष

लक्षणं दर्शन प्राशन प्राहु लक्षनस्य गुपलक्षणं ॥ टीका ॥ याप्रकारची रोग

व्यापक दोष लक्षण ॥ यान्हे कडून ॥ दर्शने कडून ॥ पुसनारे कडून ॥ परामर्षकरून

पहावे ॥१३॥ क्षयं प्रकोप प्रशमाः वायो ग्रीष्मादि त्रिषु ॥ वर्णादि तिच्यापित्तस्य ।

श्लेष्मण: ॥३॥ शिर। दिषु ॥ टीका ॥ वायुसमीष्म वजेष्टव आरवाड मिळून वायू

राहावे ॥ पित्त प्रकोप ॥ वर्षाऋतु श्रावण भाद्रपद पित्त राहे ॥ कफ ॥ ३॥ शिशिर ऋतु

आश्वीन कार्तिक शमन पित्त ॥ वर्षा श्रावण भाद्रवा पित्त विशेष ॥ कार्तिक

शमन पित्त ॥ शिशिर फाल्गुन शमन शरद पित्त शमन वसंत चैत्र वैशाख प्रकोपं

शैत्यं ॥ ग्रीष्मात शमन शैत्यं ॥ अयिसा प्रकारस्व आहे हे वैद्यास समजावे ॥ ४॥

शोधनं न मनं च्येती समसाव्यौषध्यं । द्विधं ॥ शरीरजानां रोगाणां क्रमेण ॥ परमौ

षधं ॥ टीका ॥ सकल रोगास हि ॥ शोधने ॥ शमन ॥ हे दोनाविचारणें ॥ ते कोणते ॥

वस्ते र्विकारो वमग ॥ सहि ॥ शोधने ॥ शमन ॥ हे दोन विचारणें ॥ ते कोणते वस्ते

र्विकारो वमनं ॥ तथा तैलं घृतं मधु: ॥ देह रोगास मने करून रोग जाते ॥ बुद्धि

करून ॥ धैर्य करून ॥ आत्मास मनणे ॥ श्लोक ॥ दोषाकोप क्रमस्तेषां लपर्णं च्यात

लपर्णं ॥ बृंहण लघनं श्चेती तत्वं नाम्या मुदाहृतं ॥ टीका ॥ वात पित्त श्लेष्मा सतपर्ण

ते तर्पण कसे ॥ बृहणं तर्पयामि ॥ लंघनं तर्पयामि ॥ बृहन म्हणजे लंघन ॥ लंघन

म्हणजे उपवास करविणें ॥ १६ ॥ श्लोक ॥ बृहणं यद्बृहत्त्वाय लंघनं लघुवंशयेन ॥

बृहणं शमनयस्य वायोपित्तानिलस्यच्य बृहण उत्पन्न होण्याचे कारण ॥ लंघनं ॥

लघुये कारण वायूस पित्तश्लेष्मास लघु करणे वा ॥ श्लोक ॥ शोधनं चमनं चेति लंघनं

द्विविभवेत ॥ यस्थीरये द्विधं दोषस्योदनं तच्च पंचमा: ॥ टीका ॥ शोधन जे ॥ एक

म्हणावी लंघनमधे दोन प्रकार ॥ बाह्य ल न दोषास शोधन पाच प्रकारचे समजावी ॥

ग्रंथ ॥ नित्यनाथे ॥ १८ ॥ श्लोक ॥ मनोदोषनिदानं ॥ एकेन स्यत् दोषेण त्रयो द्वाभ्या ॥८२॥

॥८२॥ सपि पित्तय ॥ त्रिदोषैरपि च्छेकस्य चेति सप्तविधो गत: ॥ टीका ॥ सकल रोग जे

७ भेदात ते कोणते ॥ वातापासून ० लन्न १ पित्तापासून १ श्लेष्मापासून १ हे तीन ॥

॥ केक दोष ॥ द्वंद्वज दोष ३ ते तीन द्वंद्व कोणते ॥ वातश्लेष्म १ वातपित्त १ पित्तश्लेष्म १

हे द्वंद्वज दोष जे ॥ वातपित्तश्लेष्मे करून दोष सप्तविध समजणें ॥ त्यास साध्य ॥

साध्य सांगते झाले ॥ ग्रंथ नित्यनाथीय ॥ १९ ॥ श्लोक ॥ प्रयोगशमयोव्याधि

योन्यमन्यमुदीरयेत्नमनाः॥ विशुद्धः शुध्यस्तु शमयेन्न समीरयेत्॥ टीका॥

औषध योगेन॥ शुद्ध झाले ते शमला। परिपक्व न झाले त्यास अनेक व्याधि

उत्पन्न होय॥ औषध मान्य करावे नाही॥ त्यानंतर॥ शुद्ध न झाले ते द्वंद्वात्रिदोष

समस्त रोग राहे॥ साध्य नोहे॥ समजणे॥ एक दोषस चिकित्सा करावे॥२०॥ ग्रंथ

सिद्धाविद्याभू॥ श्लोक॥ शास्त्रेन मूत्र परिक्षा सांगितले विद्याभू॥ श्लोक॥ गृहित्वा

रोगिणा मूत्रं॥ भोसि तथा साध्यं भाविष्याते॥ बिंदुरूपेण मध्यस्थं असाध्यं तैल

मादिशेत॥ सूर्यतापे विदापयेत॥ तस्य मध्ये क्षिपे तैलं तन्मूत्रं च परिक्षयेत यथाविकासमा॥ टिका॥ रोगीच्या मुत्र खापरांत धरावा। स्वच्छ खापर धुवून धरावा॥

उष्णांत ठेवावी॥ त्यांत तैल बिंदु टाकावा काडीन॥ तो बिंदु फाहिला तर रोग साध्य

होय॥ तो बिंदु एकाच ठिकाणी राहिला तर असाध्य समजावी॥२१॥ तैलबिंदु

र्यथा मुत्रमध्याकारमवेक्ष्य वा निर्दोषिच तथान्युनं मोक्षणं चैव कारयेत॥ टीका॥

मूत्रांत तैल टाकावे॥ जो तेल मासो की सारी रवे उमटावे त्ये॥ बिंदु पसर हे

हे दोनी साध्य समजणें ॥ १४ ॥ सर्व दोस कारं पाप असादं गजच्यामरं ॥ छत्रचतोरण ॥
कारलेल बिंदु शुभ असदं ॥ टीका ॥ मुत्रांल बिंदु टाकले ने सर्व पहिलून विकसावे ॥ नाहीं
तरगकासा तीखे ॥ हालिसारीखे ॥ पंखा सारीखे ॥ पसरे ॥ छत्राकार दिसे ॥ तोरण ॥
सारिखा ॥ हे लक्षण शुभ कारक समजणं ॥ १२३ ॥ ग्रंथ माघवा ॥ श्लोक ॥ बालरुख्या
य मालिमान मूत्रं पशो निरंलरं ॥ मृण्मयते लजे स्वच्छ पात्र दुष्य शुभा शुभं लनमध्ये
निक्षिपे लेलं ॥ यथा स्साध्यं विचारयेत ॥ टीका ॥ मूत्रजोखा परांत घरजनमध्ये
पान्याचे बूंद पाहावी शुभा शुभ दिसावी ॥ ते कयिसे दिसावा ॥ २ ॥ बिंदुरूपेण
मध्यस्थं लैलश ॥ माभ्र साध्यता ॥ टीकासते यथालेलं सुख साध्यं समादिशेत् ॥
टीका ॥ मूत्रालमध्ये लेल बिंदु टाकले तर ॥ पसरे तो साध्य ॥ बिंदु राहे ले असाध्य ॥ २५ ॥
ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ छत्र पर्वत वृक्षा व्या गज उष्ट्रा लिथैनचा रूपेण मानसाद्भूस्याले ल
बिंदु भका इति ॥ टीका ॥ छत्रा सारिखे ॥ पर्वता सारिखा ॥ वृक्षा सारिखे ॥ गज

गजठष्ठा सारिखे याप्रमाणें राहिले ते साध्य समजणें ॥२७॥ ग्रंथ ॥ आयुर्वेद ॥

श्लोक ॥ वल्ली मृदंग मनुजांभांडचक्र मृगादिभिः ॥ समो विकासले बिंदु कूष्ट साध्यं

समादिशेत ॥ टीका ॥ स्वापराल ठेन्हाल ठेवून पहावी बिंदु टाकून पाहावे ॥ रज्ञा सारिखे ।

~~प्रमाणें राहिले ते साध्य समजणें ॥२७॥ ग्रंथ ॥ आयुर्वेद ॥ श्लोक ॥ वल्ली मृदंग~~ ।

~~मनुजांभांडचक्र मृगादिभिः ॥ समो विकासले बिंदु~~ ॥ मृदंगासारिखें ॥ मानवा

सारिखे ॥ भांडाप्रमाणें ॥ चक्राकार ॥ सिंहासारिखा विकाशीत पसरलेलो साध्य

जाणावा ॥२८॥ श्लोक ॥ शरीर सूत्रस्थाने ॥ आतरश्र भवावरान् ॥ लं दृष्ट्वा मूत्र

मूत्ररोगिणः ॥ तच्छलैले लम्बादि हासाध्यासाध्य विचारसेल ॥ टीका ॥ मूत्रांत

तैल टाकून पाहवा साध्यासाध्य समजला ॥२९॥ श्लोक ॥ पद्मपीन मृदु पंण

शंखाछत्रचामर मुगदापि विणात् ॥ कुंडलाकृतिभावे यदि तैलं स्तन् मूत्रपातिल

सतू साध्य त्रा ॥ टीका ॥ स्वापरात मुत्र धरून ठण्णात ठेवून तैल टाकून पहावे

पद्मासारिखे ॥सिंहासनेसारिखे ॥शंखासारिखे ॥छत्रविनाकुंडलाकृ
तियाप्रमाणे ।बिंदु दिसलेलरतो साध्यसमजावे॥२९॥श्लोक॥चतुष्पदेत्रे
पादेच्चाद्विदंदृश्यतेवपुः॥एकपादयथाबिंदु मृत्युदंकथितं बुधैः॥परोक्तान्तरो
॥शिरोविहीनंतुगात्रं स्तंभसमान्वितं येतेरूपाविभेदाश्च ध्रुवंमृत्युभजासिले॥
टीका॥ तेतबिंदु मध्यभागीराकूनपहावा॥एकाबिंदाची फुटून दोनतीनच्यार
॥६७॥ थेंबझाले तेअसाध्य॥त्यारोगीचे पुरुषास चिन्ह शीरनदिसे ॥देहजगात्र ॥६७॥
दिसे॥रूपभेददिसावास्वरूपरोग्याचे तोअसाध्यसमजणें॥३१॥ग्रंथमाधवे॥
असाध्यमुत्रलक्षणं॥श्लोक॥शस्त्रखड्गधनुश्चैवत्रिशुलंमुसलायुधांतेल
झाला टिकाकारे॥अवसानंनगच्छसी॥टिका॥शस्त्रासारिखेखड्गासारिखे
धनुष्यासारिखे॥त्रिशुल॥मुसळ॥आयुध॥धरा सारिखे॥नागरा सारिखे
जेल दिसले जर लक्षणी रोगी मरावे॥३२॥श्लोक॥ग्रंथमाधवेकलशे॥

स्वर्पश्रगाल मार्जारिखड्गबाणकुलामवत्॥ वायसेमर्कटे सिंहे सादृश्यं मृत्युमादिशेत्॥ टीका॥ स्वर्पकार॥ घारी सारखे॥ मांजर॥ वाञ्जेरा॥ वाघ॥ सिंह॥ बाण॥ कावळा॥ श्रंग॥ सारिखे॥ तैल असल्ले तें असाध्य जाणावे॥३३॥

मतांतरे॥ श्लोक॥ स्वर्पलाजरबिडाल मूषकैः शूकराकृतिभवे घारीचिन्हं॥ सर रा कृतिभवे श्चलिवाघारायस्य मूत्रपरितंसगतासुप॥ टीका॥ बिंदु टाकून पहावा॥ मध्यबिंदु कोणकोणप्रकारे दिसे समजणं॥ स्वर्पा सारिखा॥ वाजरा॥ मांजर॥ डुकर॥ वाघ या प्रकारचे असाध्य समजणं॥३४॥ ग्रंथ आयुर्वेद॥

श्लोक॥ पक्षिकुर्म मृग सिंह शूकरस्वर्पवाजरः॥ बिडाल वृश्चिकश्चैवाच्छिद्रत्वे पिलशैवच्चानि मज्जनायदा॥ बिंदु व्यथामृत्युध्रुवंभवेत्॥ टीका॥ पक्षी कास व हरण॥ सिंह डुकर राघो वाजार बिंचू मांजर स्वर्प बिंदुलाछिद्र दिशे याचा प्रमाणें राहिलें असाध्य समजणं॥३५॥ ग्रंथ माधव॥ श्लोक॥ नागवेली

दलकुंभ संभवै हास्ति वाजीवृषभवान्नरां कृतिः। बिंदुमात्र हलस्यतैलकं

मूत्र रोगकार्थितं नाजिवाति॥ बिंदु विडेच्चे पानासारिखे कुंभाप्रमाणे हास्तिघोडे

वान्नरबैलयाप्रमाणे असलेतर असाध्य समजणें॥ श्लोक॥ तैलबिंदु यथा

मुत्रे शातैनी इंद्रगोपमं प्रयोविन्तिरयोदोषं दृढमेकाच्चे किलसकं॥ मन्नृद्धरोगीनां

वैद्यत्वन्नमत्रं घालं कारयेत्॥ भास्करोदयवेळायांपक्वा शास्थानलेध्रुवं

लोढायित्वा पुनः॥ सम्यकललो मूत्र परिक्षयेत॥ श्वेतकाशामयस्थाले दृ

ष्ट्वा मूत्रं परिक्षयेत॥ त्वनैनवायतैलस्या बिंदुमात्रे मग्नेसाति॥ जायते बुद्बु

दाग्रत्रा विशाले शोणिपित्तजे ॥३७॥ सिद्धविद्याभू॥ ग्रंथ॥ कफः स्वल्पं

शीतं शीतं फेनबुद्बुदसंकुलं वृत्तोदकसमं वापि श्वेतं भिन्नगुणं भवेत्॥ टीका॥

श्लेष्मरोग्याच्या मूत्र स्वच्छ दिसे॥ शीतक॥ श्वेतवर्ण राहे फेसराहे॥ कपोतले

~~राहे कफाचे स्वच्छ दिसे॥ शीतक॥ श्वेतवर्ण राहे फेसराहे॥ कफको~~

पित्तवातेच्चे ॥ जुपा सारिखे ॥ आरक्त पिवळा ॥ वायू कृष्णवर्ण राहे ॥
द्वंद्वजाचे मिश्र राहे ॥ याप्रकारचे समजावे ॥ २८ ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ तत्ल्येमूत्र
परिक्षाच्च वक्ष्यते ॥ शास्त्रानिश्चयं ॥ वायुच्च पांडुरं मूत्र रक्तवर्णच पैत्ति
के ॥ अथवा पितवर्णच कामितांनां तथैवच्च ॥ श्वेतवर्णं कफानांच्च ॥ द्वंद्वजा
मिश्रितं भवेत ॥ मूत्रांत बिंदु टाकाले तरी न पसरले तरी श्लोकांत त्याप्रमाणे
सांगितले समजावे ॥ वायुच्चा पांडुर राहे पित्ताचे आरक्त राहे कफाचे
पांढरे राहे ॥ द्वंद्वाचे मिश्रीत राहे ॥ समजणे ॥ श्लोक ॥ सिद्धरसार्णव ॥
रक्तधारा दीर्घ रोगी कृष्णा तु मरणात्मकं ॥ कादिरस्य समा मूत्रं मातु
लुंगसमप्रभुं ॥ सैल तुल्यं भवेत्तन्मूत्रं नित्यं सहज पित्तजः ॥ टीका ॥ दीर्घ
रोगीच्चा मूत्र आरक्त थावे ॥ काजकाप्रमाणे राहिला तो मरतो ॥ सतुप्रमाण

मातुलुंगाचे रसा प्रमाण लैला सारिखे है पैत्य रोग समजणें ॥ ज्व॥ श्लोक॥
ग्रंथानित्यनाथे॥ अ तिरक्तमहाघोरा॥ ज्वरे हरिद्र वर्णका॥ ज्वरोपिवाहुरोगेवा
असाध्यं बहुमूत्रकं॥ टीका॥ अतिरक्तवर्णजो॥ दीर्घरोगी॥ ज्वरयुक्तपीतवर्ण
राहिलेतर तो असाध्य॥ ज्वरमेहयुक्त तोही मरतो॥ बहुमूत्रज्वर तोही मरतो
समजणें॥ श्लोक॥ मस्यमूत्रास्थिले तैलं मबुलाश्च प्रवव्यथा॥ यमेनानियते
॥८६॥ ॥१९८६॥
शीघ्रं पालित: पशुपालिन:॥ टीका॥ कोणत्या ज्वर रोगीयाचे॥ तैलाप्रमाणें
स्फुटा प्रमाणें कृष्णवर्ण राहिले तो असाध्य समजणें॥ इतीश्रीनीलकंठ्य
रत्नारविंदलीर्ण्यप्रसाद पारावरभोगी॥ विहरपालित निर्दिभागी दिभगीसत्य
प्रदायक॥ राज्यराम देशीक्षा शीष्याचमनम:॥ शीवाय सत्पुत्र पावित्रकाविता
चमत्कार वैद्य जिवणी हीरो मणी भूषण नीलकंठकोल रत्नामध्ये च प्रणीतं
श्रीबसुराजीयं॥ कायदोष निदान व मान्यो दोष मूत्रपरिक्षा साध्यासाध्य

विचारोन्नाम लक्षीप्रकरणं समाप्तमस्तु ॥अथ क्षयरोग निदानमाहु॥
वामाविष्णुराधीशो शेव्य पादाशीरोरुहं॥परात्परं देवं नील कंठ महंभजे॥१॥
श्रीनीलकंठ वंशाब्धीन्चे क्षमा वसुवांव्हाय॥ वक्षामि॥ सांगताझाला॥
ग्रंथालरे॥आयुर्वेदे॥ आयुर्वेदाच्याठयीं॥पंच्चभेद सांगितले॥ते कोणते॥
॥श्लोक॥रसा रक्त ल तो मांसं मासान्मेदो स्ति मज्जसु॥एतन मध्ये मपथ्या
निधातुर्गतिस्तदोच्यते॥धातुर्गतिमपथ्यानि कुरुते लक्षयो भवेत्॥टीका॥
रसजे पाच॥कोणते॥रक्तगलज्वर॥मांसगलज्वर॥आस्थिगतज्वर॥
मज्जागतज्वर॥रसगतज्वर॥हे पाच ज्वरालअपथ्य जालेतर॥धातुर्गलि
झाला॥त्यास सांगताझाला॥श्लोक॥धातुर्गलिमपथ्यानि त्यासक्षय प्राप्ति॥
सानंतर रसगलक्षय॥रक्तगलक्षय॥मांसगल क्षय॥मज्जागलक्षय॥आस्ति
गलक्षय समजणें॥ते कोणते॥शरीरालून रसक्षयव्हावा॥शरिरांत मांसक्षय

गज्वरव्हावा॥तैसेच आस्थि मज्जा व्हावे॥याप्रकारचे॥पांच क्षय होय॥
क्षय रोग उत्पत्ति॥ ४॥ श्लोक॥ स्त्री हत्या गुरुहत्या च ब्रम्ह हत्या च पातकैः॥
सज्जनानां विरोधेन जायते राजयक्ष्मणः॥ टीका॥ स्त्री हत्या गुरु हत्या
याने ब्रम्ह हत्येने महा पातके॥ सज्जनासी विरोधेने॥ अयिसे पाच पात
केने पाचा प्रकारची क्षय उत्पन्न होय॥ ग्रंथ॥ क्षयनिदान॥ श्लोक॥ आयुर्वेदे॥
राजयक्ष्म क्षयः शोषः रोगराजा ति विस्मृतः॥ क्षयरोगज्वरो राजा तस्य
पत्नी तु कामिला॥ सेनापतिः पांडु रोगी रक्तपित्तस्तु पुत्रकः॥ सरव्यो शोभाती
सारश्च मंत्रिणौ श्वासकासीनौ॥ गुढाचारौ वात पित्तौ वाजीनां वांले
कारुचि॥ म्रहण्म गुलम शूल रोगा यकस्तुर्यवाद्यकः॥ अनेक रोगानुगतः
रोगराडिति संस्मृतः॥ असाध्यायां महारोगं सहस्त्र दिवसावधिः॥
अथ लक्ष्यते श्रीमान रसः कनक सुंदर प्राणेश्वरोपि विख्यातो॥ मंगा

काथ्याक्षयोदितः॥ सितेषु मनुपानेनाचिकित्सा कुरु पंडितः॥ क्षयरोग

~~पांसरोग~~ पांच प्रकारचे कोणचे॥ रस रक्त मांस अस्थी मज्जा त्यांतून

धातुगत होउन क्षय आरंभ देहास लागला त्तो सकल रोगाचा राजा कष्टज्वर

वेगेन क्षयः॥ जेव्हा रोग राजा राहिला॥ त्याचे विशेष अंगलग कोण कोण॥

क्षयराज ज्वरेने॥ त्याची स्त्री कैनका॥ सेनापती पंडु रोग रक्तपित्त हे दोघे

पुत्र सखी सूज अतिसार हे दोन सखीचे॥ गुरु श्वास कास॥ कुळाच्या खात

पित्त॥ घोडे वांति अरुची हे दोन स्वार होय ~~श्र~~ हणी गुल्म शूळ॥ रआणी

समस्त रोग जे किसमदार बारीदार फौजदार ह~~वाल~~दार पोद्दार ~~देफ~~स्वार

जमादार पेष्कार सिलेदार भालेबर्दार खोपदार अथि बत्ता प्रकारचे राजे

पारसीकार रखवाने शस्त्र रुत्र अलंकार भूषण कोणते कोणते॥ कर्णशूल सर्व

शूळ सर्व ज्वर सर्व मेह सर्व कुष्ठ सर्व व्रण भंगदर गळकंठादि नेत्र रोगादि

सर्व रोग त्याच्या करन्यास कुर्मी विले त्याच्या करीस कमती करणार नाहीं॥

॥से ह्मलापीकुरत्त्वाना। याच्या बंदोबस्त करणारा। श्रीमन् महाविष्णु निवारण

करावयाचे उपाव श्री हरीने सांगीतले श्रीशंकराने सांगीतले व स्वराजाने

सांगीतले॥ काय सांगीतले॥ जप तप धर्म होम दान औषध कोणते॥ कनक

सुंदर॥ प्राणेश्वर॥ मृगांक॥ हे औषध॥ हे क्रिया आचरतेल रक्षय जाय व

पाप जाय तर क्षय जाय॥ मृत्यु आहे समजणे॥ आयुर्वेदात सांगितले की

सहस्रादिवसांत क्षय राहे॥ क्षय उत्पत्ति॥ श्लोक॥ राजयक्ष्मा निदानं॥ ज्वरवेग॥ ८८॥

॥८८॥

क्षयोत्पत्ति सर्वदा। विषमाशननात्॥ कफ प्रदान दोषैस्तु क्षीणा ने तस्य नंतरं

॥क्षीयंते दा जवन् सर्वे तत: क्षुध्यति मानव:॥ रक्त पित्तकरं गुल्मं मदविभ्रम

पंचम:॥ भुक्त द्वेषो ज्वर:॥ श्वास कास शोणीत दर्शनात॥ जायते सर्व

भेदाश्च षड्रुपे राजयक्ष्मणी॥ अर्धपार्श्वे भिला: पश्चा संताप करपादयो:

सत्वहानिश्च दौर्बल्यं राजयोगस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ ज्वर ज्याच्या वेगेने

असावी ॥ क्षयाची मांडणमांडावी ॥ सर्वप्रकारे रोगी ॥ अपथ्य खाईल वांछा

करावी करे येणे करून कफ विशेष व्हावी कफेने शरीर शोषावी ॥ क्षीणत्व

व्हावी ॥ पचन अन्न न व्हावी ॥ अरोचक रहावी ॥ रक्तपित्त व्हावी ॥ गुल्म व्हावी ॥

अर्धी पार्श्वी अंग वशीर व्हावी ॥ शोभा यावी ॥ संलाप राहे पानी सत्व व्हावा ठसा

बरोबर रक्त पडावा दुर्गंध यावे ॥ हस्तपादांसी आग व्हावी ॥ या प्रकारची

क्षय षडरूपाची होय समजणें ॥ पापाची शांती जातीने करावे ॥ द्रव्य ब्राह्म

णास देवून करवावे ॥ काय करवावे ॥ गायत्री पुरश्चरण सूर्य अर्घ्यप्रदान

औषध त्यांन सांगितले ते कोणते ॥ कनक सुंदर प्राणेश्वर मृगांक यावीप

माधवे ॥ राजयक्ष्म निदान ॥ श्लोक ॥ अग्निमांद्य बलहिनत्वो ज्वरो श्वासकास

कृषी देहत्वास्य पृष्ठं सर्वदा हानि गुरुत्वां तिस्वेनं रोगराजपरिपाक लक्षणं ॥ टीका ॥

॥टीका॥अग्निमांद्यरोग होतो॥निःसत्वरोग होतो॥ज्वररोग होतो॥श्वासरोग होतो॥खोकलारोग होतो॥
शरीरशुष्कव्हावे॥वांतिरोग होतो॥रेचनरोग होतो॥शरीरातवायुव्हावा॥अरुचिरोग होतो
याप्रकारच्ये क्षयसमजणें॥श्लोक॥भ्रंशात्तरेज्वरकेशोन्छ॥वातक्षयनिदानं॥
संकोचकं च पार्श्वाभ्यांसर्वभेद ज्वरोभ्रमः॥वातकेयक्ष्मनाज्ञेयं लक्षणंव्यालि
शेषतः॥टीका॥पायाच्या मांड्या व पोटऱ्या दुखे॥घाटीत अर्धदुखे अंगसर्व
हिनत्वव्हावा॥ज्वररोग होतो॥ताप माप करे॥शरीर शीतकरोग होतो॥या प्रकारच्या
वातक्षयसमजणें॥सिध्दरसार्णवे॥पित्तक्षयनिदान॥ज्वरदाहातिसारस्य
वांतीरक्तभ्रमोमहा॥वीर्यस्तंभरातिक्षीणं लक्षणंपित्तजक्षये॥टीका॥ज्वर
रोग दाहारोग होतो हागनरोग होतो॥वांतिबरोबर रक्त पडे मोठा व्यथारोग होतो॥वीर्यस्तंभ
रोग होतो क्षीण होय याप्रकारच्ये पित्तक्षयसमजणें॥श्लोक॥माधवे॥कफक्षय
निदानं॥गुरुत्वशिरसश्छर्दीकासःकंठस्यच्यारुचिउर्ध्वंश्वासंच्याविज्ञेयं

लक्षणं कफजे क्षये ॥ टीका ॥ अन्न न पचे ॥ मस्तक दुखे ॥ वांती रोहा खोकला

रोहा ॥ उर्ध्व होय ॥ श्वास रोहे ॥ अरुचि रोहे ॥ या प्रकारच्ये कफ क्षय समजणें ॥

॥१०॥ श्लोक ॥ आयुर्वेद ॥ असाध्य निदान ॥ वात पित्त कफ त्रिक्षयाक्षयैकसं

मुल्लायथा ॥ सान्निपात्यान्वितो ज्ञेयं कष्टसाध्य क्षयस्तथा ॥ वात क्षया पित्त

क्षय श्लेष्मक्षय ॥ हे तीन क्षय मिळे तो असाध्य ॥११॥ ग्रंथ माधव वात क्षय

निदान ॥ श्लोक ॥ स्वरभेदः कफः कंठे शूल कास छर्दिनं ॥ वातश्लेष्मोद्भवे

यक्ष्म ज्ञातव्यं चिकित्सकैः ॥ टीका ॥ स्वर बिगडे ॥ कफ कंठात रोहे ॥ मकन ॥

शूल रोहे ॥ वांती रोहे ॥ श्वास रोहे ॥ खोकला रोहे वायू प्रकोप रोहे ॥ अत्यंत शैत्य

रोहे ॥ या प्रकारच्ये वातश्लेष्म क्षय समजणें ॥१२॥ चिकित्सासार सिद्ध

स्वंमहान वातपित्त क्षय सांगितले ॥ श्लोक ॥ वातपित्त क्षया निदान ॥ स्वर

भेदो ज्वरो दाहो शूल छर्दी मरोच्च कं ॥ वात पित्ताधिकं यक्ष्मं राजरोग महा

वलः ।। टीका।। स्वरबिगडे ।। ज्वर राहे ।। दाह होय ।। शूळ राहे ।। अरुची राहे ।। वायु
आधिक पित्त अधीक राहे या प्रकारच्या वंद क्षय समजणें ।। अथ कफक्षयाचें ।।
श्लेष्मापित्त क्षयानिदान ।। श्लोक ।। आलस्य बहुनिद्राच स्वपः दाहो भ्रमः स्वरः ।।
वोलि रक्त लपोयादि पित्त श्लेष्मोभ्दवे क्षयं ।। टीका ।। आळस राहे ।। निद्रा अ
त्यंत राहे ।। स्वल्प दाह राहे ।। भ्रम राहे स्वर हिन ल्वर राहे ।। रक्त पडे ।। ज्वर राहे ।। ।।९०।।
या प्रकारचे पित्त श्लेष्मक्षय ।। समजणें ।। अथ ।। श्लोक ।। रक्त क्षयानिदान ।। स्वर
भेदोनिलाशुलं संकोचश्वांगपार्श्वयोः ।। ज्वरदाहाति सारंच्या पित्ताल्
रक्तस्य लक्षणं ।। टीका ।। स्वरभेद असे ।। वायु प्रबळ राहे ।। शूळ राहे ।। संकोच
राहे ।। भालि अंग राहे ।। शरीर अधी दुखावे ज्वर राहे ।। दाह राहे ।। हागवन राहे
हे पित्त क्षय समजणे ।। १९ ।। ग्रंथ सीध्द रसार्णवे ।। श्लोक ।। क्षतक्षयानिदान
मोहः वको विभंग स्वरभंगयुक्तं स्वल्प ज्वरः पाणीपादेषु दाहः ।।

रक्तान्वितं छर्दितिसारयुक्तं ॥ रक्तावशात्वं क्षतलक्षणंस्या ॥ टीका ॥ तोंडयावे॥
घारीपडे ॥ज्वर राहे ॥ लकहाल लकहालक पाय आग राहे ॥ रक्त ओके रक्त हगे॥
याप्रकारच्ये क्षतक्षय समजणे ॥ असाध्य ॥ १८ ॥ सिद्धरसार्णवे रोगराजनि
दान ॥ श्लोक ॥ अग्निमांद्यं ज्वरः शैत्यं वांति शोणित पूनयो: ॥ सर्वदा निद्रा दौ
र्बल्यं रोगराजस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ अग्निमांद्य राहे ज्वर राहे शैत्य राहे प
नि:सत्व राहे ॥ रक्त ओके ॥ ठसा रेद प्रमाणे दुर्गंधि यावी ॥ याप्रकारच्ये रोग
राज समजणें असाध्य ॥ १७ ॥ ग्रंथ माधवे ॥ रक्तक्षत क्षय नीदान ॥ मंदाग्नि
छर्दि नं मेह रक्त वन्मूत्र नेत्रकं ॥ मांस ग्रंथार्जवं ग्रं बी गंधमाकवं वाध्यतं॥
कंठास्या लिंबमासं च रक्तक्षत यामलयं ॥ टीका ॥ मंदाग्नी राहे ॥ वांती ॥ मेह
रक्त मूत्र राहे ॥ नेत्रातून रक्त पडे ॥ आरक्त नेत्र राहे सग्रंथी यावे कंठास
पाठीस शरीरास सर्व ठाईयावे ॥ अर्बुद ग्रंथी दुर्गंध राहे पगळा शोभावा॥
शरीरातला मांस सुकावा या प्रकारची रक्तक्षत क्षय असाध्य समजणें ॥ १८॥
ग्रंथांतर ॥ सीद्धविद्या भूशास्त्रांत ॥ ७ क्षय सांगता झाला ॥ ते कोणते

श्लोक॥ त्रिविधस्यां क्षयो रोगो दुष्टैर्हेतुभिर्धातुक्षयैः॥ राजक्षयो द्वेग रोधोत्सहस्य विषमाशनात्॥ तस्माद्रूपाणि वैकल्यं कासश्वासारुचि ज्वरः॥ बलमांसक्षयः पार्श्वशिरो रुक्प्रच्यवन वामिः॥ क्षयपाशात् आनाह मारक्तक च धातुपरतापिनं॥ निहाली पु जीनिष्ठेवं सालिसारं हल स्वरः॥ टीका॥ विरुद्ध भोजनाने॥ वातपित्तश्लेष्मादि व्याधि होतयेणे कडून क्षयतीन प्रकारे॥ कसे॥ धातुक्षयेने॥ वेगरोधने॥ विषहारने सहजने॥ येणे कडून॥ आंगात क्षय सांगता झाला॥ हे क्षय च्यार भेद रोहे जे क्षयरोग चे लक्षण सांगे॥१५ लो क्षयाच्ये लक्षण बोलतो॥ खोकला॥ स्वास रोहे अरुची राहे॥ ज्वर राहे स्वर नाभिचे मांस शोषे॥ गळा वाशिर व पार्श्व दुखे॥ वांती॥ हगवण॥ कुशी दुखे॥ पोट फुगेर गल ओके॥ पिनास राहे॥ सारं द पडे दुर्गंधीयावे॥ या प्रकारच्ये च्यार क्षय राहा वे॥१५

अथ सिद्धरसार्णवांत एकादशास्य गुणसांगताहोत ॥ एकमार्गे

रोहे ॥ श्लोक ॥ साहसंवेगसंक्रोधशुक्राभिस्नेहसंक्षयः ॥ अन्नहारां

विधीस्त्यागोच्चत्वारो राजयक्ष्मणः ॥ रूपं भाविष्यतस्तत्र भविः श्वासो

त्वलं क्षयनः ॥ प्रसेको मुखमाधुर्यं वमनं वन्हिवेधयोः ॥ स्थौल्यं तन्नां

जरानाभी शुभामप्यु शुभेक्षणं माक्षिकाल्पणकेशादि पानभ्रायोन्नपान

मोः ॥ हृल्लासछर्दिरंकाव्येः ॥ रक्तस्तोपि बलक्षयं ॥ पाण्योरपेक्षापादस्या

शोथाक्षोरति शुक्लता ॥ बाहय भ्रमाणे भिज्ञाकायोभित्यत्स दर्शनं पीनसं

श्वासकासादो मूर्ध्वस्वररुजा रुचेः ॥ ऊर्ध्वं विरभ्रशनं शोषारक्त

छर्दिस्तु कोष्ठगैः ॥ तिर्यक्स्थैः पार्श्वकारिक शुलि संदिग्धे भवतिज्वरान ॥

रूपाण्येकादशैतानि जायते राजयक्ष्मणे ॥ सहन होन ॥ वेगकरणे ॥ मांड्या

दुखणं ॥ धातुजन्मान ॥ वीर्य तुपासारीखेजान ॥ मुत्रथीजे ॥ अन्नपानान ॥ नसावा

पीनस दुर्गंधिरावह मुत्रास जागरावह लोंड सुजावं ॥ लोंडगोडराहे ॥

शरीरदाह व्हावा पोट दुखावे ॥ स्थौल्य रोग व्हावा ॥ ललामिवर्णकेश

व्हावे ॥ गवलाप्रमाणें केश राहे ॥ प्राणवायु जाऊन अपानवायुचे ठायी जावा

उल्हास राहावा ॥ नीअरूचीराहे बलहिनत्व व्हावा ॥ पहात पाय लों सूजे प

शोष राहे ॥ स्त्री संग न व्हावा ॥ भ्रमीष्ट राहे कास रोग व्हावा ॥ श्वास राहे

शीरगा दुखवे सूजे सोके रक्त ओके कोष्ट बध्द राहे योनीवगुदवपार्श्व

॥१२॥ सूजावे संधीवात राहे ज्वर राहे इतुके लक्षण एकादश क्षय रोगास ॥१२॥

राहे समजणें असाध्य ॥ ग्रंथ चरक क्षय रोगाचे लक्षण सांगता झाला

॥श्लोक॥ मंदाग्नि बल हीनत्वं कृशकरे ॥ श्वासं कासं भ्रमं मोह खूलं वमनं

ज्वरप्तमतुलं कंपाम जीर्णत्व बा ॥ दाहो विस्फुरगात्रमास्थि गलक कशीलं

शिरोर्ती ज्वरं ॥ मुच्छादिक सपीनसं जडगातिं येले क्षयलक्षणं ॥ टीका ॥

मंदाग्नि व्हावी ॥ बलहिनत्व व्हावी शरीर शोषावी श्वास राहावी कास

राहे भ्रमरोहेउरांत दुखावे शूळराहे वांतीराहे हागनराहे कंपराहे अजीर्ण
व्हावे त्रषाराहावे दाहाराहावे धातू क्षीण होय॥ घाटीपडावी पोटांत आग
व्हावी लकहाललक पायअकावा नाहींतर थंडराहा॥ अंगास सूज यावे संधी
संधी दुखावे॥ अकाव्येराहे त्यांडमास प्रमाणं व्हावे॥ शीत मुक्त ज्वर
यावे शीर फिरवावे मुर्छायावे पीनास दुर्गंधीराहे या प्रकारची क्षयेस
राहावे॥ २१॥ नाकावाटे रक्त स्त्रवावे तोंडातून गुदातून लिंगातून नेत्रातून
रक्त स्त्रवावे जडत्व राहे क्षयेस उपद्रव कोणते॥ जालिसार व्हावा॥ कृशत्व होन
नेत्र शुभ्र व्हावे पोटसोकून पाठीचे माकड हाड व्हावे वीर्य नष्ट होय व्रणरोग
होय कासश्वास गुल्म व्हावे स्वरहीनत्व होन तोंडउकसोन वालक्षय होन
क्षयास हे रोग सहित राहावे नदीपूर वुलराच्या जायिसा त्र्यास होतो॥ जैसा
धन्वंतरी आला॥ तरी हे साध्य होनार नाहीं॥ नेतकं वैद्य संधी समजूनात्य
श्र्यानित्य नाशी ये क्षय उपद्रवे नेमरणार व्यथा सांगत्ता झाला॥ लव्यथा कोणते

श्लोक॥ अनेकोपद्रवमुलं पालाभ्यां प्रसूत्रान्तर: ॥नाभी शोभं मुखा दन्तौ कुक्षी गुल्थं तु भावशी ॥टीका॥ अनेक उपद्रवसाहित पायस सूज लेतरी मरण॥ स्त्रीयास पोटवल्यांड सूज ले मरण॥ गुह्य सूज ले मरण समजणें॥२३॥

ग्रंथ नित्यनाथे॥ उपद्रव लक्षण सांगे॥ श्लोक॥ ज्वरालेसार मोहांले स्व यदव्यलमोक्षये॥ आसनं हस्तपादेच विशेषाद स्थनुव्याल॥ सूयेन बापिना देह भांजाड्य लिपंच्यलौ ॥टीका॥ ज्वर हगवन बहुल दिवस राहिले तै शोच सूज॥ क्षय जरड झाले मे॥ हालपाय लोंडवाके॥ ऐसे राहिले तरन्ये वाच्णार नाहीं समजणें॥२८॥ मतांतरे॥ श्लोक॥ बाशी स्तन नरकेच मोहपांडु मायिक्षयान॥ सद्यो विमुंचती प्राणान् सत्यमेतं न संशय: ॥टीका॥ मोठा व्याधि वालेस पंडूस क्षयेस नासीके दून रक्त पडल्यास हे असाध्य समजणें॥२९॥ ग्रंथ॥ श्लोक॥ शोषोदराई गृहणी ज्वर गुल्मांनु पद्रवाख्य ॥टीका॥ पोट वाकून राहे मूळव्याधी राहे गुल्म राहे ज्वर राहे

येप्रकारे राहिले ते असाध्य समजणें ॥२६॥ मुग्धमाधवे ॥ क्षयोपद्रव होय असाध्य सांगे ॥ श्लोक ॥ कोणते ते ॥ विष्ठवल श्लेष्म हीनांगो आनिसारेण पिडिता ॥ शूल शुष्कोदरं चैव यक्ष्माणं परिवर्जयेत ॥७॥ उर्ध्वश्वासादि शु क्लाक्षं कास्यपात्र हल स्व र ॥ आतिमेह कु मेधा हीन बुद्धिबलें द्रियं ॥ व्रणार्मं शुष्क हिक्काय क्षयं यांति यमालयं ॥८॥ त्याचापि प्रकृतव्यान्चिकि त्सा ॥ जिविलापदेवाग्र हणीस हित मेह राहे सो असाध्य ॥ अंग हिनल सहित क्षय राहे जो असाध्य ॥ श्लेष्मा सहित क्षय राहे तो असाध्य ॥ आतिसार सहित क्षयराहे तो असाध्य ॥ शुष्क सहीत क्षय राहे तो असाध्य प्रमेह सहित क्षय असाध्य ॥ प्रमेोध क्षय असाध्य शुष्क आंग पोट पाय हात शोषिले क्षय असाध्य ॥ उदर सहित क्षय असाध्य नासीके करून रक्त जाय क्षय असाध्य ॥ हिक्का सहित क्षय असाध्य श्वासयुक्त क्षय असाध्य ज्वर युक्त क्षय असाध्य ॥ पूर्वी क्षयनिदान सांगीतले कोणता क्षय रोगास

याप्रमाणे रोग राहिलेल ते असाध्य समजणे॥ ग्रंथ नित्यनाथीयेव क्षयव्याच्याभेद सांगो॥ श्लोक॥ एकेनस्य दोषेभत्रयोद्धाभ्यामपित्रयं दोषेरापिरेकस्य रेत्तिसप्तविधोगत॥ टीका॥ रोगजो७ भेद ते सातकोणते वातपित्तश्लेष्म इदात्रि दोष आयीसे ७ याच्यासाध्यासाध्यसांगे॥ २८॥ श्लोक॥ प्रयोग इाप्रमे व्याधीसंस्य मन्यु मुद्रियेल॥ टीका॥ औषध

॥२९॥ प्रयोगेने॥ शुद्धजालेव्याधि स्वस्थ होय॥ शुद्धनझालेझालेले ॥२८॥

वेगकावेगका रोग उत्पन्न करावी॥ त्यानंतर सर्वरोगास हेच क्रमेनेव्हावी व्हावीसमजणे॥ ग्रंथ॥ माधवे॥ क्षयेस सांगे॥ श्लोक॥ तालकसिंधरयोग॥ शुध्दतालंच भागंच्याछीला चूर्णसमंसमंरक्त कापसिनिरेण मर्दयीत्व्यादिन त्रयं मुषायां निक्षिपे सर्वं सप्तवारं पूरं भवेत॥ शीघ्रं हरतालंच। यींदगोप प्रमानयेत॥ येतल्सर्वमिदं होष्यनानारोगेषु योजयेत॥ पत्रवल्लीरसायुक्त

श्लेष्मक्षयविनाशनं ॥ गोक्षूरस्य रसं युक्त रक्तक्षयनिवारणं नारिकेलम
मायुक्तं वातश्लेष्म विनाशनं ॥ हरिकीचूर्णयोग श्वासक्षय निवारणं ॥
पिंपलीचूर्णयोगेन कासक्षय निवारणं सितया मधुसंयुक्तं पित्तक्षय
विनाशनं ॥ निर्गुंडी संयुक्तं कफज्वरविनाशनं ॥ नवनीतेन संयोज्य
हिक्कादि विनाशनं ॥ मंजरीपादसंयुक्तं चातुर्थिक विनाशनं ॥ अर्जुन
त्वक्चूर्णेन शुक्लमेह विनाशनं ॥ कर्पासाबीजचूर्णेन बहुमूत्र विनश्यति ॥
शंखचूर्णेन संयुक्तं ॥ हस्तीसाराजितुं ॥ उन्मत्तरस संयुक्तं क्रिमीकुष्ठ
विनाशनं ॥ अपामार्गस्य सारेण गुदरोगं विनश्यति ॥ वृद्धकालरसायुक्तं
मेहकृच्छ्र विनश्यति ॥ धूपचूर्णेण संयुक्तं ग्रहणीदोषनाशनं अतिविषेन
संयोज्य ग्रहणीशूलनाशनं ॥ दाडिमकुसुमसारे हिक्कागहणीनाशनं ॥ एतत्समं
शतं चूर्णमयोक्तं भाषितं मया ॥ ला ॥ सिंदूरनामोयं नानारोगहरं परं ॥
॥ टीका ॥ शंखीचे जाळक १ भाग चुना कळीचा १ भाग हे दोन्ही कज्जलीकरून

त्यांत देवपऱ्हाटीचे फुलाचे रसांत ३ दिन मर्दने ॥ नंतर तें ॥ वज्रमूषांत घालावे ॥ पुट घ्यावी शिंधूर वर्ण व्हावी ॥ ते शेंदूर दोन गुंज मात्रा सह वासी द्यावे सर्वरोग जाय ॥ या श्लोकांत जे अनुपान सांगीतले ॥ त्याप्रमाणें घ्यावी ॥ जो रोगास ले अनुपान हे सत्य जाणावा ॥ तालक शिंधूर प्रसिद्ध सर्वरोगा वर सांगीतले खरे जाणावे घ्यावे ॥ नागवेलच्ये रसांत श्लेष्म क्षयेस गो खरु शीर रक्त क्षयास ॥ नारळाचे पान्यासी वायु श्लेष्म क्षयेस हिडसीश्वास क्षयेस पीपळीसी कास क्षयेस साखर सहदासी पित्त क्षयेस ॥ निर्गुडीच्ये रसांत ज्वर कफ क्षयेस ॥ होनीसी हिक्कावांतीस ॥ हंसपादेसी ॥ चातुर्थीकेस ॥ अर्जुन डियेसी शुक्रमेहास ॥ सकीसी बहुमूत्र मेहास ॥ शंखभस्माशी संग्रहणीवर वअतीसारास ॥ काकाघोत्रासी ॥ कृमी कुष्ट रोगास ॥ आघाडेसी ॥ मुकव्याधीस जुकसीशी मेह मूत्र कृच्छ्रेस धुपच्चुर्णेसी प्रग्रहणीस ॥ जाति वेरवे

सी॥ शुक्रग्रहणीस॥ दाळिंबाचे फुलांत हुचकीस ग्रहणीस॥ या प्रमाणें घ्यावी

हे लाक्षादि चूर्ण महाप्रसिद्ध होय॥ ग्रंथमा॥ चिंतामणी ग्रंथांत पांडु क्षय

कफकास सांगितले॥ श्लोक॥ श्रीमंदाग्नि कुमारस्य योगः॥ तुल्यौ गंधक पारदौ

मधुकर स्तुल्यांश तुल्यांलयो॥ खल्वे हंसपादि रसे दिन युगं सन्मर्दयेत्तन्न

यं॥ कृत्वा काचं पुटी कृत वलः शुल्वांश तुल्येन तु॥ तत् द्धा - संततं

मिलितं स्येदा मृदा वेष्टितं॥ भांडे वालुकायंत्रे भाग भरले क्षिपत्वा क्षिपे

वालुकं भांड संतु निरुध्य वासर युगं॥ अग्नि मुद्धीरयेत्॥ उत्तार्य स्म शरीर शी

तलं सम्भोवेदांश तुल्याम्लं॥ तुल्यांश स्तु मरीच चूर्णी निकरैः संयोज्य

गुंजा युक्त॥ देयं नाग दलेन साध्य सहित चूर्ण सदा बांधवं॥ श्रीमंदाग्नि कुमार

कोऽस्थिर नरो विशेष रोगापहं॥ श्वास कास क्षय पांडु कामिला शूलवात कृमी

रोगभूपतिं॥ सन्निपात मति दारुणं ज्वरान्॥ हंति हंत समयो परिक्षयेत्॥ शाल्यो

जंमुग्दमुषंदधिघृतसहितं शाकवार्याहितिहंत समयो परिक्षयेत ॥३॥ जो

जंमुग्दमुषंदधिघृतसहितं शाकवार्याविते यं परकापरहितं लावकैः दौतिरंच ॥

॥टीका॥ शुद्धपारा गंधक बचनाग ताम्रभस्म हे सम भाग खलकर्णे सींतलंस

पादरसैंत एक दिवसमर्दुन वाकवून लेकान्याची कुपीस स्पिंचीने वेष्टूनत्योन

भरूण वालूकायंत्रेने । सिजवावे ॥७॥ छाग्निने १६ प्रहराशीजवावे ॥ स्वांग

शीतकेने कहाढावे या औषधाचे ॥ चतुर्यांश शुद्ध बचनाग याच्यासमान

॥१६॥ मिरेच्ये चूर्ण टाकून मर्दने ॥ नागवेलीचे रसांत मर्दने एकदिवस ॥ मात्रा गुंज ॥१६॥

प्रमाण अनुपान विशेषेणे देणे ॥ वीडेलद्यावी श्वासकासजायप पंडुक्षयकवळ

पुराणज्वर शूळवांती सान्निपात पुराणज्वर आम्लपैत्य शोभा ॥ ये गोंत

सांगितलेले सर्व रोग शमन होय ॥ पथ्यापथ्यो काल सांगीतले तेले द्यावे ॥ नाही

तर ॥ शाकवर्ग विचारून पथ्य द्यावे ॥ क्षयरोगास च्यार महिने सेवावी ॥१४॥

श्लोकाः। चंद्रोदययोगः॥ पलं मृदु स्वर्णदलं रसेंद्र पलाष्टकं षोडश गंधकं च॥
शोणैः सुकार्पास प्रभवैः प्रसूनैः सर्वं विमर्द्य कुमारिकाभिः॥ तत्काच कूप्ये
निहितं सुगाढं ~~तत्कर पैरत्त~~ दिवसत्रयं च॥ पच्येत्क्रमाग्नौ सिकताख्ययंत्रे
ततो रसः पल्लवरागरम्यः॥ निगृह्य चैतस्य पलं पलानि चत्वारि कर्पूररज
~~स्तमैव~~॥ जाती फलं चोषण मिंदुपुष्पं कस्तुरिका या मिह शाणमेव चंद्रोदयोयं
कथितस्तु माषो भुक्तोपवल्ली दलमध्यवर्ती॥ मदोन्मदानां प्रमदाशतानां
गर्वाधि त्वा स्खलयित्यखंडे॥ घृतं घनीभूतमतीव दुग्धं घृतानी मांसानी
समंतकानी॥ षिष्टानी खाद्यानि पयोनिवेगा मासं ददान्यानि पराणि
यत्राः॥ वलीपलीतनाशनः स्तनभक्तां वयस्तंभनः॥ सभमुगदखंडनः॥
शुलरोगपंचाननः॥ ग्रहणीक्षय विध्वशिनः॥ भवत्ययस्य चंद्रोदयः॥ सपंच
शरदर्पितो मृगानिशाकरवल्लभः॥ टीका॥ पावभर सूवर्णाच्यां गलगकुदनकरा
जोगता॥ आनून पातक पत्रे करून शुध्द करून पत्रपातक कातून चूरा॥ पावभर

पारा शोधिलेले दोन शेर शुद्ध गंधक च्यार च्येर हे खलांत मर्दिने देवपहा

टीच्ये फुलाच्ये रसांत १ दिवस गवारपाठा १ दिवस मर्दिने ॥ मात्रा हरबरे येवढे करून

वाळवून ते काचकुपीत भरून वालूका यंत्र सिजवीणे तीन दिवस तीन दिनसा

स्वांगशीतल झाल्यावर क्रमाग्नीने शिजले

नंतर काहाडून पहावे वर्णी जो वाळ्याचे पालाप्रमाणे लवेउन हे पूर्ण त्यांद्रोधसेंन

मिके वस्ता सूवर्णा समान कपूर जायफळ ॥ पिंपळी लवंग मीरे दहा अंश सूवर्ण

च्ये दाह अंश कस्तुरी टाकून मर्दिने मात्रा ३ उडदाये वढी देणे ॥ श्लोक ॥ हेमगर्भयोग

द्विनिष्क रसभस्मानि निष्कैकं स्वर्णभस्मकं ॥ शुद्ध गंधक निष्का द्वौ मर्दये चित्रक

द्रवै ॥ द्विया मां मर्दये त्कुमार्या लेन पूर्ववरा रिकान ॥ वराटि मृण्मय भांड हृद्दागज

पुटे भवेन ॥ स्वांग शितिलं विचूर्ण्याथो कुटकी हेम गर्भतः ॥ मृगांक वः ॥ च्चनुगु

जा भक्षये राज यक्ष्मनुज ॥ ३३ ॥ श्लोक ॥ स्वर्ण राजितं ताम्रं भवाकं पारदं समं गंधकं

मनोशुद्धं लालश्रं कदुरो हीणि ॥ शालानी समैं भागानी अर्कदुग्धेन मर्दयेत ॥

॥ दिनै गजपुटे पाच्यं मूषांले पाक्षिपेद् भिषक् ॥ स्वांगशीतलकमुधृत्य मर्दितं
सूक्ष्मचूर्णितं ॥ अनुपान विशेषेण देयवल्लद्वयं हितं ॥ वातपित्तकफद्वंद त्रिदोष
भज्वरंहरं ॥ राजोपचारकुर्वीत विद्यापथ्यं प्रयोजयेत् ॥ हेमगर्भरसोनाम
रसश्रेष्ठ प्रकल्पित: ॥ टीका ॥ सूवर्ण ॥ रौप्य ॥ ताम्रभस्म ॥ पोवळे भस्म ॥ पारा ॥
गंधक ॥ तालक ॥ करकी ॥ इतुके समभाग खलात टाकून ३ ईच्ये दुधाने मर्दन
एक दिन नंतर मूसेत भरून गजपुट घावे ॥ स्वांगशीतल जालेवर मर्दन ॥
चित्रंगाच्ये काढेत नंतर मात्रावल्ल दोन प्रमाण अनुपान विशेषेने देणे ॥
श्लोकात सांगीतलेले व्याधि दुर होय ॥ पथ्य केले सर्व रोग जाय ॥ ३७ ॥
महदग्नीकुमारयोग: ॥ श्लोक ॥ गंधकेनाद्विकर्षेण शुध्द सूतेन तावती ॥ वि
दायकन्यकारशेबामेक वासर मर्दनात ॥ कर्षमात्रं विषंदत्वा मर्दयित्वा दृढं
पश्चाद् हंसपादी रसदत्वा स्तोक स्तोकं मुहुर्मुहु: ॥ कुडूबाक्षमिदं पश्चात्
गोकीकृत्वा विशोषत: ॥ काचकुप्यां विनिक्षिप्य शुक्लेनास्वापि दायच्च

देविशास्त्रे पुनः प्रोक्तं चूर्णितं कास्यकं विषं ॥ उत्सारोगाक कानाहीकाचकु
प्यां विनिक्षिपेत्तु ॥ निक्षेपात्कज्जलीमांश्च मदश्च्यां जायते ततः सू
क्ष्मं गुंजात्रेयामध्ये कुप्यां विलीयतां ॥ विशोष्य वालुकायंत्रे सूत्रस्थान
मकल्पने ॥ अधोमुखं चारीक्षिपत्वाक्षिपेत्तु परिवालुकां ॥ निकुप्यं भांडवक्रं
चाधुल्मा मारोप्य मनलः ॥ वन्हिं मज्वाल्य सार्धं दिनकम विमर्दितं ॥ स्वांग
शीतसमाकृष्य सहतामन्त्रेण मर्दयेत ॥ फलार्धमरिचे सूक्ष्मं कर्षं वत्सनाभकं

॥१९८॥ ॥१९८॥

विनिक्षिप्य विमर्द्याथ क्षिपेद्द्व्य करंडके ॥ संचिना दस मादिष्टं रसतुल्यं
मरिचकं ॥ वत्सनाभेन्च करुषांशामिश्रयेत परिचूर्णयेत ॥ निर्दुष्टोग्निकुमा
रोख्योरसवर्योदिवस्तथा ॥ दीनसञ्ज्यो वैद्य ~~चूर्णयेत् निर्दुष्टो~~ यशः
प्रभुलं फलदं सर्वामयध्वंसनः ॥ नित्यं पाचन दिपनो रुचिकरं शीघ्रं गुणोत्क
र्षकूल ॥ शाल्यो भोजनलोय भक्ष सुखदो त्रेष्वां रसानां प्रभुः ॥ मंदाग्निकफ
वातक्षयकरं निशेष शूलामयं ॥ श्वासंकासगरं दलयाकफमरूजुवांतीच

पांडुक्षया॥ दोषान्वातगदान्महः कफरुजाकंठामयं सर्वशःसामंच ग्रहणी

हरेरवलूरालिलुल्याधर्पणान्विलःकफघ्न शीलमाज्येन वालव्यामंमहरसः

निहंती सकलांरोगां॥ दुपार्श्विंत्य मनोरथां रश्याजानितविद्याहो शीलत्वेयाभि

षेकः॥ मलमजधनसारोलेपनंमंदवातः लरुणदध्याशिवोत्कनारीकेळफलां

बो॥ मधूराशीशिलवातंशीतमन्याच्च शस्त्रं शतमहदग्नी कुमारोरसः॥

॥टीका॥ शोधीलेगंधक २ भाग पारा २ भाग बचुनाग १ भाग ताम्रभस्म ~~भाग~~।
१ २

हे खलकरणें त्यांत हंसपादिच्या रसांत १ दिवसमर्दनें॥ गोळावाळवूनकाच

कूपीतभरुणवालुकायंत्रांत सिजविणें १२ प्रहर मंदाग्नीनें। सिजविणें नंतर

काढून खलांतटाकूनमर्दनें त्यांत अर्धापावमिरेटाकून॥ अर्धाकर्षशोधलेला

नाभीटाकून हरभरायेवढेमात्राकरुनसहद पिपळीसीद्यावी॥ क्षयपांडू

कवळ सकळरोगजाय॥ सर्वरोगास पिंपळी पंचद्यारासीदेणें॥ अनुपान

विशेषेने देणे योगांत सांगीतले ते व्याधी दुर होय ॥३८॥ श्लोक ॥ मंडूरयोग ॥
मंडुरं कफुवातघ्नं क्षयपांडूच्छशोमजीत ॥ टीका ॥ मंडूर सहदपिपळी सी घावीय
कफक्षय वायु पांडु कोल जीर्ण शोभा जाये ॥३६॥ आश्विनी कल्पे ॥ श्लोक ॥ जीर्ण
मंडूरचूर्णं पशुसातिलं परिभंगराज्ञाक्वाश ॥ मत्स्याक्षी मेघनाथेदन र
कुशीतल्ला भ्रामी मूर्वाम्ललानां ॥ वंभ्रमुशी मुनिलहाउ बदु दशः श्रेष्ठकन्याद्र
कानां ॥ मूत्रंश्रेष्ठं वृषिन त्रिकटूनि शादा कदाव्या भिवेषैः मे स्तुल्येसमांश
दाधिमध्वुपयः कोष्टलोयार्द्यानिरैः पञ्चाल: पीत्वा निहन्या क्षयकसनकफा
श्वास पांडवा दिन साधान ॥ टीका ॥ जीर्ण लोखंडाच्या किट्ट आणून त्याल
लावून गोमूत्रांत सात्रवेळा विझाविणें ते बारिक चूर्ण करणें त्याचूर्णालि गो
मुत्र टाकून मर्दने महाकाल मर्दने कईचे दुधांत मर्दने अडोळ स्याचे रसांत
कारेगोसाथीच्ये रसांत स्चिली मिरीच्यवकी लालीमखाना उखेळज
उटकारित ॥ भाग भरोल ॥ सेकीच्ये पुध्यांत ॥ गुळवेलांत ॥ पांढरावसूण

मुगांनाचे साळीन॥नीळीचे रसान॥भुंडी॥बोंडलाने॥केना॥ संवरेणं

निर्गुंडीत॥बुत्रंगंत॥गवार पेठल आद्रक॥ल एकेक दिवस रसात मर्दुन वडेकरुण

वाळवूनपांच पुटे द्यावी॥याच्या पु   वेळागुंज पुट द्यावे नंतरमंडूर

अभ्रक्षाया होयील ते मंडूरास अनुपान सूंठ मिरे पिंपळी त्रीफळा हृकद आंबेहळद

देवदार चित्रंग वावडिंग हे समभाग याज भर मंडूर मिसळून अनुपान सहद

पिंपळीसी दुद्धासी दह्यासी उष्णोदकासी आद्रकासी देणें क्षय पांडु कउळ

सुज जीर्णज्वरादि सकळरोग नाशे॥३७॥श्लोक॥भावप्रकाशांत वल्लभ रस॥

पारत षोडश भागं च चतुर्दश मभ्रोर्स्स्व किट्टं द्वादशकं चैव दशभागं च टंकणं

मणीशीला अष्टभागेन षट्‌भागं तु शीलाजीत॥सर्वत्र समसूतं गंधकेनतु

तत्समं॥आंब मुषाधरा मस्य वालुकायेत॥निक्षेपन॥पाचयेलसह

वाराणी संग्रहे सुक्ष्मचुर्णीलि सेवितं मधुनाभोज्य निष्का र्धनि समायुतं॥

पांडु रोग क्षयं गुल्म ग्रहणी रोग नाशनं कासश्वासज्वरछर्दी प्लीहोदरं

मरोचकं॥मंदाग्निकुष्टरोगंच मूलरोगं भगदरं वातशुल हरं वृष्यं अत्यंतमाति
दिपनं पुष्टीतुष्टीकरं कांतीवर्धनं बलवर्धनं कालवल्लभैन नामोयं विष्णुनाकथितं
पुरा ॥टीका॥कांतभस्म१६ भाग पोलादलोहभस्म १४ भाग मंडूर १२ भाग॥स्वागी
खाक१०भाग मनशील शुद्ध८भाग॥शीलाजीत६भाग शुद्धपारा हलुकेच्चे बरोबर
६६भाग गंधक एकत्र चूर्णकरून आद्रमुषेलनाही काचकुपीस वस्त्राची पुटे
॥१००॥ देऊन त्या कुपीत भरून वालूकायंत्रानें ७ दिवसा सिजवून स्वांगशीतल काढून ॥१००॥
खलात सूक्ष्म चूर्ण करून भुकशिवने ।किंवा मात्रा बांधा।वयाच्चे असेल तर
पंचमुल काढेने नाहीतर पंचकोल काढेने नाहीलर दशमुलांत अष्टादशमुळांत
नाही षट्कटूत नाही त्रिकटूनाहीतर त्रिफळाने॥जे केलेले उत्तम च आहे
इतके ही दिले तर अत्यंत उत्तम नाही निस्ता भुकेसि अथवा मात्रा
हलुकेच्चे भावनेच्चे मात्रा वस्तकी भूकांअनुपान विशेषेणे देणे जसे

रोगत्से अनुपान देणें यो गोल सांगीतलले सर्व रोग जाय कोणते कोणते रोग॥

मात्रा मिष्कार्ध प्रमाण देणें पांडु क्षय गुल्म ग्रहणी कास श्वास ज्वर वांती उदररोग।

बद्धत्व अरूच्ची आग्निमांद्य कुक्ष संबधी मूळव्याधि भंगदरादि वात शूलादि

जाउन अत्यंत क्षुद्धा उत्पन्न व्हावी हे श्री विष्णूने सांगीतले कांतवल्लभं॥३८॥

ग्रंथान्तरे॥पुज्यपादे निघंटे लक्षतक्षय रोगास सांगीतले॥श्लोक॥ लोथ

नाथरस योगः॥ पलादितुल्य मंडूरं तदार्धं तीक्ष्णं लोहकं॥तत्पदांशामृतं

सूतं सूताद्विगुणगंधकं खल्वोदरे विनीक्षिप्य मर्दये दिवसत्रयं॥वर्षाभूमूल

सारेण वज्रवल्लीरसेन च वाशासातै   लकेनापिच्चीत्रमूलेन मर्दितं

गोलकं च्यातपे शोष्य दिनांते तु विनिर्दशेत्तै॥शरावद्वय मृद्भ्नि कुक्कुटे पुट

व भद्वेत सूक्ष्मच्चूर्णं ततः कृत्वा तत्समं मारिचं व्रजः भावनानंतरं द्रव्य

नागवल्लीरसाद्र्कं भृंगराजच्च निर्गुंडी मुंडी शिग्रु रसं तथा ॥ त्रिफळा रसभावेन

छाया शुष्कां शुशोषयेत निष्कार्धं मधुना सेव्यं यामे यामेच्च भक्षयेत् ॥ क्षयं क्षयं

कृषां साध्वी वात पित्त कफोद्भवान् ॥ कास श्वास भ्राति क्षय्याशोभ पांडुगदा

मयान् हलीमकं च्यास्लीगतं हंति सत्व विशोषितं ॥ दिपनं वीर्यकृत्वा त्वं नाश

येत् न संशयः ॥ त्रैळनाथ रसोनाम शंभूनापरिकल्पीत ॥ टीका ॥ पिवळ्या रंघाची

कनडी भस्म १ मंडूर १ भाग ३ अर्धभाग पोलादि भस्म याच्चे च्चतुर्थांश रसभस्म ॥

शोधिला पाराच्च वर्यांश ३ अथवा रसभस्म दोन भाग शोधीले गंधक पाराबरोबर

हे खलांत घालून कज्याली करून पांढराव सूच्चे रसांत ३ दिवस वेगळे वेगळे

३ दिवस मर्दुन हरभरे येवढे गोळे करून वाळवून एका वेळणीत घालोनं वरले

झाकण देणे त्याजवर मात्त कापड लावून ३ पुट देणे कुकुट पुटाने सिजवणें

नाहींतरचूलीवर एक प्रहर सिजवणें नंतर काढून त्याचे समान मीरे मिळ

विणें बारीक चूर्ण मर्दन नागवेलींत आद्रकांत पांढरा वसूत निर्गुंडीचे रसांत

मुंडीबोडलत ॥ शिग्रु मुगनाचे रसांत साळीचे त्रिफळा मर्दन

येकेक वेगळे वेगळे रसांत एकेक दिवस मर्दून मात्रा करून छायेंत वाळवून

मात्रा निष्कार्ध प्रमाण पांचाचि न्हे भारसह देसी व्याधी विचारून अनुपान

लावणें श्लोकांत जे व्याधी सांगितले सर्व रोग जाय शंभु सदाशिवाने सांगी

तले लोकनाथ ॥ श्लोक ॥ पथ्यापथ्य ॥ पुराण शाल्योदन मुग्द यूषं मृत्नामृता

वास्तु मेघनाथः ॥ कुष्मांड शीग्र लघु रुच्य भोज्यं क्षयेषु पथ्यं समुदाहृतं ॥

तांदुळ त्यांगले मूगाचे वरण तुप दुध गुळवेल चवळीचे लिमिडीचि वळी

पिकले कोहळे मुगनेचे पात्याची भाजी लघु द्रव्य लवण हे जे क्षय पंडुकवळ

जीर्ण रोगास पथ्य वर द्यावे ॥ ४०८ वर्ज पथ्ये ॥ अलोनी ॥ श्लोक ॥ वर्जये

लवणं हिंगु गवां तक्रं च दापयेत ॥ क्षीरमाज्यं दधी सर्वा पथ्यावर्गो क्षयोदितं ॥
लवणं दधि तक्र क्षीर हिंग हे क्षयास वर्ज ॥४१॥ इती श्रीनीलकंठ चरणारविंद
तीर्थ प्रसाद पारावर भोगा विहरण नीडी मिगीडी सत्य प्रदायक राघवराम
देशिक काशी ब्योलमनमः शीनायस सत्पुत्र पवित्र कविता चमत्कार वैद्य शीरो ॥१०२॥
॥१०२॥
भूषण नीलकंठ कोटारनामधेय प्रणीत श्री वसुराज ग्रंथे ज्वर क्षय साध्या
साध्या चिकित्सा नुपान पथ्यापथ्य प्रकरणं नाम चतुर्थ प्रकरणः ॥ पंडुरोग
प्रकरण प्रारंभ ॥ नंदि शेषेच्च चंद्रांश सिंह कपूर्सारस ॥ चंदन वीन्म शु
भांगं नीलकंठ महं भजे ॥ पहिले प्रकरणांत दुसरे व तिसरे व चवथे अमुष्यात
या श्लोकाचा भावार्थ आहे ॥ श्लोक ॥ आयुर्वेद ॥ पांडुरोग निर्णय सांगता
जाला ॥ ग्रंथांतरे ॥ श्लोक ॥ पांडुरोगाः स्मृताः पंच वातपित्तकफत्रयः ॥

चतुर्थः सान्निपाल्योऽयं पंचमं भक्षणात् स्मृतः॥ व्यायाम लंघनं च्याम्ल अतितीक्ष्ण

मृदुस्वरात्॥ शयानांच दिवास्वप्नं जायते पांडुरोगकृत॥ अपक्व मूत्र किंहितं

मृत्तिका भक्षणा करी॥ निष्ठीवनं त्वच्य स्फोटं विज्ञेयं पूर्वलक्षणं॥ टीका॥ पांडु

रोग जो ८ प्रकारचे कोणते॥ वाताचे पित्ताचे कफाचे ॥३॥ सान्निपात ४ मृत्यांडु५

ऐसे पांचप्रकार॥ हे पांडु कायि से उत्पन्न॥ बहुत पृथ्वीकिरल्यानें॥ फार आम्ल

लभक्षिले॥ अतितिखट॥ मृदुपदार्थीने॥ दारू पीना रास दिवा निद्रेने स्व

प्नावस्थेने या योगे उत्पन्न त्याचे लक्षण कैसे॥ गांडीच्या धारवा हवा॥ मल

मूत्र पिवळा व्हावा॥ मृत्तिकास्नान॥ अंगाची कंडा निघे कान्या सारिखे॥

इसिस कुरको केयावे हे पांडुरोगी सरोहे॥ वैद्याने समजणें॥ ग्रंथ माधव॥

लपंचपांडु रोग निदान सांगताहा॥ छ॥ श्लोक॥ बालपांडु निदान॥ त्वक्कांत्र

नयनादिरूक्षकृष्णंकेण॥चल॥वातपांडुमयः कृषालं क्रोदाहभ्रमादयः॥

टीका॥डोळ्याचे पानि खाल्च्ये नखे फुगावे॥ मूत्र पुरीष नेत्र हे तीनी कृष्णवर्ण होहे किंवा पिंगट॥पोट फुगारावा॥तृषा आधिक रावा॥मातिभ्रंश राहे याप्रकार येवात पांडु समजणे॥श्लोक॥पित्त पांडुनिदान॥पितमूत्रं कृशनेत्रं दाहोतृष्णा ज्वरान्वितं॥भिन्नाविट्कुपिपीतांभः पित्तपांडुमयीनरः॥टीका॥मलमूत्रनेत्र शरीर ज्वरतृषादाहक्रोध हे लक्षण॥पित्तपांडुचे॥ऽ॥श्लेष्मपांडुनिदान॥

श्लोक॥कफः प्रस्वेदश्वयथुर्लं द्रा तस्यापि गौरवैः॥ पांडुरोगीकफाः शुक्लक् नेत्रनयनाननैः॥टीका॥खोकला॥धर्म॥सूज॥बडबडावे॥नाकनशरीर॥नेत्र होटवाजिव्हा॥नख॥मलमूत्र ठसा नेत्रासन्धिपड इतुके लक्षण॥कफपांडुचे समजणे॥८॥ मृत्तिपांडु॥श्लोक॥मृत्तिकादेहभुक्तीस्य पांडुरोगं हृदस्यहं

जायते क्रिमी कुष्ठंच अतीसारंसकृतकफं ॥ शुनाक्षिकूटगंडूर शूहस्तादि
मोहकं आलिस्वेदोनाविश्वांगोच्छर्दीमुर्छा तृषान्वितः ॥ टीका ॥ अत्यंतमातिखाणे
हे मोठा भ्रमासहोय पहे पंडूसा ॥ क्रिमीजंत ॥ कुष्ठ ॥ अतीसार ॥ वारंवारखोकला
नेत्राचे पडीने झाकावे ॥ मांड्या पोटके दुखे मोठ शरीरनेत्रनख शुभ्रराहे ॥
शरीराचीआगव्हावी ॥ वोलीराहे ॥ मुर्छाराहे ॥ याप्रकारच्या म्हतपांडू समजणे ॥
श्लोक ॥ असाध्यसन्नीपांडू ॥ ज्वरारोचक हृल्कास तृष्णा छर्दि क्रमान्वितः ॥
पांडूरोगी त्रिभिर्दोषैस्त्याज्ये क्षीणे जितेंद्रियः ॥ टीका ॥ ज्वर अरोचका ॥ स्वास
खोकला तृषावांती ॥ पूर्वीचेवात पित्तकफादिल्या लक्षगुण ॥ यासनीपांडूत
राहिलेतर असाध्य समजणें ॥ ७ ॥ आणि असाध्यातनेत्र स्वच्छ इंद्रियबळकट
असलेस चिकित्सा करणें ॥ हे पांडूचे निदान विचारुन करावे ॥ श्लोक ॥

नित्यनाथीयांत पांडुच्ये लक्षण सांगता झाला ॥ श्लोक ॥ पंडुरोकरवाच्ये लक्षण कोणकोणते नमन धवल मुत्र श्वेद संजाड्य रूपं वमन माधिक माद्रिं त्वांग शोभालिसारं ॥ अरूचीगमन जाड्य श्लेष्मा निद्रा भ्रमुत्कं श्रमभ्रमानिलावि दाहं षोडश: पांडूरूपं पाटीका ॥ नेत्र शुभ्र राहे धर्म वाहे जडरूप राहे ॥ वांतीराहे पोटांत आग राहे ॥ सुज राहे ॥ अतीसार राहे ॥ अरोचक राहे व्याकवेना ॥

॥१०४॥ बसवेना ॥ ॥ त्या ॥ निद्रेल धर्म पावे ॥ भ्रम राहे ॥ या प्रकारस्चे पंडूचे रूप ॥ सोळा ॥१०४॥ प्रकारच्ये ॥ पंडु रोगाच्ये समजणें ॥ ८ ॥ श्लोक ॥ विवर्णता शरीरस्य स्वयथुं कृषमेवच्या ॥ सत्वहानीस्तथालस्यापांड पांडु रोगस्य लक्षणं ॥ १ ॥ श्लोक ॥ नित्यनाथे ॥ नि:सारस्य यदितं क्रियाल्प वचनं शूनाक्षी रूपो बल: ॥ श्वासे कर्ण रवाग्नि साधन दन क्षीणो श्रमी दश्रवी ॥ काशी मिनर्न लदा करोन्न शाशीर:

द्विप्रोपनिष्ठीननो ॥ धातुनां ॥ शिथलत्वे देह गुरु त्यापित्यान्वत्याः पांडुनां ॥

टीका ॥ देहानिःसत्व ॥ धातुनष्टत्वहोनथोडके बोलावे ॥ नेत्राचीं पात्नीसूजे ॥

नेत्रातून पाणीराहे ॥ सरावे ॥ रात्र नादिसावे ॥ देह शुष्कावे ॥ खोकलाराहे ॥ देत

हलने ॥ सप्तधातुच्यलनहव्हावे ॥ देह दुखावे ॥ शरीरापिंगटराहे ॥ याप्रकार

च्ये पंडुरोग समजणें ॥ ११ ॥ श्लोक ॥ चिंतामणीलपंडुच्येउपद्रव सांगत्याझाला ॥

॥ श्लोक ॥ पंडुश्चयेवमा पीत्याक्षिनरवदर्शनं ॥ तंद्रादाहोरूच्चीछर्दी पांडूरोगी

विनश्यती ॥ १३ ॥ निःसारत्वाति निष्ठूरश्रम शूनाक्षिकूरता ॥ धातूनां शिथिलत्व

च्यसामासमारोक्त्यापांडुरोग त्यजत्वसून ॥ १४ ॥ अयोगशामयोव्याधियस्यम

न्य रयेत ॥ नाशोविशुध्द शुद्धस्तु शमयेन्न समीरये ॥ १५ ॥ हे सोकाश्लोकांतजेजे

रोगसांगीतले ॥ हेलक्षण ॥ विषमात ॥ दोषात ॥ सन्निपात ॥ ज्वरेत ॥

याप्रकारचे लक्षण ॥ असतेतर रोग असाध्य मरणार समजणें ॥१७॥ रोग परि

पक्कन जाल्यास औषध तर रोग अनेक उत्पन्न होते ॥ परिपक्क जालेतर

औषध्य गुण करेल ॥ नाहीतर जे रोग तरी एक दोष रोग असले नाहीं द्वंद्वजास त्रिदोषास

चिकित्सा करून हे असाध्य समजणें ॥ श्लोक ॥ शारीरानिघंटे वातपांडूची चिकित्सा ॥

पांडवामयी पिबेच्छर्दी वाशा कल्याणकाव्ह ब्यार्थ शुद्धिमथः शुद्धि विधुक्ता

माधवेलल: ॥ टीका ॥ पांडु रोगास विधुक्तास ॥ वांती हगवण असलेतर कल्याण

घृत योजावे ॥ नाहींतर औषध सेवन प्रकार सांगताझाला ॥ माधवे निघंटे ॥

वात पांडु चिकित्सा ॥१८॥ श्लोक ॥ शुध्दसूतंच सिंधूरं पलैकैकं विमर्दयेत ॥ वा

शारसेन यामेकं तेन कुर्याच्चचक्रिकां ॥ सूप क्वाकारये मुषां उन्मतां द्वादशां

गुलां ॥ तन्मध्ये गंधकं क्षिपेद्‌ दलच्च तुष्टयं ॥ पुर्वोक्तं चक्रिकां वल्कलं द्वारुद्वा

पुटे लघुः जीर्णगंधेन मुकुस्य चक्रिकां तां विचूर्णयेत ॥ चूर्ण दशगुणं योज्य

मृत लोहं च मर्दयेत् ॥ लशुनेन दशांश शोणच्चणमात्रवटीभवेत् ॥ बाल पांडवहरं

हिंधोरसासेंदुरभुषणं ॥ टीका ॥ शोधिला पारा पावशेर ॥ सींधूर पावभर हे

खलांत टाकून ॥ आडोळसाच्या डियाच्या रसांत १ प्रहर मर्दुन गोळा करून पेड ॥

याचे द्विगुण शुद्ध गंधक ॥ पुन्हा मर्दून त्याच रसांतच भगवा करून ते मुर्का काच

कुपीत भरावा ॥ ते कुपी वालुका यंत्रेने गंधक जीर्ण होय पर्यंत सिजवीणें ॥ पुन्हा

ते काहाडून खलांत टाकून त्याभर्का दशांश लोह भस्म टाकून मर्दने त्याच रसेने मर्दुन ॥

हे औषधाचे १० दशांश लसन टाकून मर्दने ॥ मात्रा चण प्रमाण अनुपान विशेने घावे

अन्य शास्त्र प्रकार श्लोक ॥ पित्त पांडु चिकित्सा ॥ मंडूर सूक्ष्मये तीक्ष्ण गोमुत्रे षट्गुणे

पचेत् ॥ त्र्युषणं त्रिफला मुस्ता विडंगं चव्य चित्रकं दार्वी ग्रंथी देवदारु तुल्यं तुल्यं

विचूर्णयेत ॥ चूर्ण तुल्यं च मंडूरं पाकांते मिश्र केतनं ॥ भक्षयेत् कर्षमात्रं

जीर्णे तक्र भोजनं ॥ पांडु शोफं हरं दन्त उरु स्तंभं च कामीला ॥ अर्शांसि हंती

नोचित्राहेसमंडूरकाव्हयं ॥टीका॥जीर्णलोहकीटुआणून खलांत बारीक

चूर्णकरून त्याचुर्णाचे ८ भाग गोमुत्रटाकून त्यात सुंठमीरे पिंपळीं हरडाबेहडा

आवळा नागरमोथा वावडींग चव्य। चित्रक आंबेहळद देवदार हे सम भाग चूर्ण

करून ले मंडूर भारोभार हे चूर्ण टाकून गोमूत्रानें मर्दन नंतर लेसा वळील

॥१०६॥ वाळवून मात्रा दोन वाल आरंभावे ॥औषध जीर्ण जाल्यावर त्यास ताक ॥१०६॥

भात खावयास द्यावी ॥पीत पांडु कउळ कस्तंभ जीर्ण रोग ज्वर शोभ अतिसार

खाव्यास द्यावी ॥पित्त पांडु कउळ मूक॥ त्याच सर्व रोग श्लोकांत सांगितले

जाय॥ २०॥ श्लोक॥ श्लेष्म पांडु चिकित्सा॥ताप्यं दार्व्यस्वचंच व्यंग्रंथिकं देव

दारूच॥ येषां दिनवकं चैव चूर्णये द्विगुणं ततः॥मंडूरं च्यांजन निभं सर्वतोष्ट गुणा

भवेत॥ हृध्वाग्नि पच गोमुत्रं फरकीकरणाक्षमे॥ ग्रासिस वटकान् कुर्यात्टंक

मरोचकं ॥ अर्शांसि कामिला मेहं प्लीहनं शमनं तथा ॥ टीका ॥ हलद आंबेहलद नकील

न च व्याशिवं नस्यात देवदार रूठ मिरे पीपळी हे ९ वस्तासमभाग चूर्णकरून

सा चूर्णाचे अष्टमांश मंडूर मिळवून गोमुत्र ८ भाग टाकून मर्दने मात्रा शनबोरा

प्रमाणे द्यावी अनुपान विशेषेने द्यावी ॥ ताक भात पथ्य द्यावी ॥ येणें करून

पंडूकुष्ट अनेक शूळ सूज ऊरुस्तंभ बाल ज्वर रोचक मूळव्याध कवळ मेहरोग प्लीहो

दर सर्वरोग निवारे ॥ २१ ॥ श्लोक ॥ अथ पांडुचि किल्सा ॥ पंचकोल मंडूर ॥ पलं द्वादश

मंडूरं गोमूत्रे ष्टगुणे पचेल ॥ पंचकोल देवदारु मुस्तो व्योष फलत्रयं ॥ विडंगं

व्यात्रिक लाष्टकांले चूर्णीतं पचेत ॥ पायस्ये दक्षमात्रं तु तक्रेण लक्षु पोभ्दवेत ॥

पांडु मंदाग्नि ग्रहणी शोभ अर्शा हलीमकं ॥ ऊरुस्तंभ कृमी प्लीह गलरोगंच नाश

येत ॥ टीका ॥ मंडूर १२ भाग गोमूत्र ९६ भाग हे टाकून सिजाविणे सांत पंच

कोल टाकावे ॥ पंचकोल ॥ पीपळी पीपळामूळ चवाचित्र सूंठ हे टाकावे देवदार

नागरमोथी त्रिकटू त्रिफळा चवडींग हे सर्व एकभाग प्रत्येक पावपाव टाकून भुकी करून त्या भिजवून सावलीत वाळवून सागरगोटीचे येवढी गोळीकरून त्याकासी देणें पंडू अरोचक मंदाग्नी मूळव्याध ग्रहणी शोभा उरुस्तंभ वातकृमी प्लीहोदर हे सर्व रोग जायात. हातिस्नूत्रस्थाने सन्निपांडुस। सिध्द मंडूर सांगत्य झाला॥ श्लोक॥ सन्निपंडूसिध्द मंडूर योगः॥ मंडूरस्य पलान्यष्टौ गोमुत्रेष्ट गुणे पचेत॥ पुनर्नवा त्रिवृत्व्योषापीलगंधेवदारकं। द्विनिशा। पुष्करं वन्हीदंती व्यफलं त्रिकं कुटजस्य फलं। तिक्ता। पीपळीमूलं मुस्तकं विडंग प्रतिकर्षस्या चूर्णकृत्वा। विमिश्रयेत॥ मंडूरस्यैव पाकांते त्यक्ष मात्रां वटी कृत्वा॥ पांडूशोभो दरानाह शूलार्श्म कृमिगुल्माजित॥ धित्येवं। सिध्द मंडूरं सर्वपांडूनिवारणं॥ टीका।

मंडुर ८ भाग गोमुत्र १६ भाग एकत्र । सिजवीणें त्यांत पांढरा वसू स्र्ठ मीरा पिंपळी

चंदन देवदार हळद आंबे हळद पुष्करमूळ । चित्रक दंति । बिज मूळ चवा त्रिफळा

इंद्रजव दोडक्याचे बीज । पिपळामूळ नागरमोथा ऊातीविरव हे एकेक भाग एकत्र

चूर्णकरून त्याला मिळवून बोरा प्रमाणें मात्रा अनुपान विशेषने देणे ॥ गुल्म कृमी

पांडु कुष्ठ मेह सुज सर्व रोग जाय ॥ २३ ॥ आश्विनी कल्पात पंडू शोभा स्न साधारण

रोगास । चिंच्यादी लेह ॥ सांगता जाइंजा । श्लोक ॥ चिंच्यादी लेह योगः ॥ कृष्ण

लोह शकले नदाथवा लन्मले न सहाति त्रि ० तीदले ॥ सादित्यांबु सकणं । विनाशयेत

त्रिविध पांडु द्वादशोभ कामिला ॥ टीका ॥ लोखंडाचे खिळे ॥ पोलादि बीड भुका

~~कासाच्या~~ पात्राकाढा करून त्याकाढेंत । पिपळी मिळवून मंडूर त्यांत वालभर

कर्षभर काढा पिंपळी १ तोळे घ्यावे ॥ जीर्ण पांडु वातपित्तकफसहित त्रिविधपांडु

जाय ॥ २० ॥ श्लोक ॥ अश्विनीकुमारः ॥ चिंच्यादिलेहः ॥ चिंच्यापत्रतुलामर्दं

कृष्णलोहस्य कलानां । द्विद्रोणेन वान पचेद्यंशु भगशृतेन च गुडपलान्यत्रा आर्द्र

प्य पंचाविमुशाआर्द्रके शकलानि षोडश पलानि ॥ हृच्चिक वरदात्र भस्थं विपा

॥१०८ र्वसान ॥ द्रवलवसलस्त्र त्रिकटूकं ॥ जीरकं चूर्णं च जुष्पलं लतस मंच्य मंडूरं ॥ दत्वा ॥१०८॥

वताम्ये निरामवक्षं यथानलं विधूनन्वी ॥ निहंती पांडुशोभाम्रहंती मेहप्लीहनाहं ॥

अयमुभ्यां दिष्टोत्रस्वहः चिंच्यादिलेहः ॥ टीका ॥ चिंचेच्यापाला १०० भाग पोला द

कि ६० भाग त्यात मण पाणी टाकून कषाय करावा दाट झाली म्हणजे त्यांत २८

पावशेर गुनागुळ मिळविणें ॥ आर्द्रक साल काढून त्याचे तुकडे १६ पाव ॥ हृच्चिक

रकाच्या रस ८ शेर त्रिफळा काढा पावशेर हे टाकून लेह पाक करावा ॥ पाक

सिजवणे त्यालरसेठमिरे पिंपळी जिरे हे वस्लापावशेर प्रमाणें त्यात होंत

टाकून सिजवणें नंतरत्याल च्यारपाव मंडूर मिळविणें ते औषधधान्यामध्यें

ठेवणें १८ दिवस मकळा मग काढून दीपाग्नीने सिजवणें ते सहद्यासी अनुपान

विषेने घ्यावी ॥ पांडू शोभा गतहणी मेह पांभकी उदर रोग हे सर्व दूर होय ॥२५॥

उाग्निभ्यां निघंटे ॥ लघुचिंच्यादि लेह ॥ श्लोक ॥ पायांशे लोह शकाले चिंच्या

पत्र तुलांशहा ॥ पच्चेत्तु जले षगुणे तास्मीन पादावशेषितें पक्कं गुडं शतासम्य

कसार्द्ध प्रस्थकाम्विलं ॥ आलपे जीरकं व्योषा प्रत्येकं पलपंच्चकं ॥ तत्समं

च्यापि मंडूरं धौ द्रं प्रस्थं च्यानिक्षिपेत ॥ लघुचिंच्यादि लेहोयं सर्व पांडुनिबर्हणं ॥

अनाहमरुच्चिं शोभा कासम्वास महोदरं हलीमकं कामिलीनांच सर्वच्चैव

व्याधी घेलेल टीका ॥ चिंच्चेचा पाला शंभर पाव पो ॥ मदन्तूर ८० पावशेर मध्ये

बीड खाले वरते पाला त्यांत पाणे शंभर शेर टाकून सिजवणें चतुर्थांश पाणी

दाट झाले ले काढा मध्यें ॥ गाळून आर्द्रक सोलून २४ पावशेर हे लोह पाक करून

त्यात कल्क द्रव्य कोणते सूंठ मिरे पिंपळी हे पाव प्रमाणें चूर्ण करून त्याले झाल

टाकून दीपाग्नीने सीज वणें त्यांत २० पावशेर कि द्रमंडूर टाकावा मात्रा बोरा

प्रमाणें अनुपान त्यात सहद ८ शेर मिळवून अनुपान विशेषने देणे हे सर्व

रोगा सर्व जाय कोणते ॥ पंडु शोभा अरुची गुल्म प्लिहा दर उदर मूळव्याध

हलीमक कवक वांति सर्व ज्वर दोष विषम सन्नीपात सकळ रोग जाय ॥ २८ ॥

महा चिंच्यादी लेहा श्लोक ॥ चिंच्या पत्र तुला र्धमासपर जाह्नवी सलवैदार्ढ्रिकं॥

तस्यार्धं पृथगेलदर्धमुदितं देवां ह्रसौनर्नवं ॥ पाठा नायक पुंखवी व्यान्मकुरन्

द्राक्षा पृथक प्रस्थला ॥ व्यम्रांधी दशांघ्रि योग्य कुरुपा क्वाथे तुळा समनि

गुडा ॥ शांगेयि दश मातुलुंग रसयो प्रस्थे च पक्का मुलं ॥ वेळी प्रसुण्णा नीरक

जुद्दिशापित्तकत्रकै पाल्हेकैः मंदूर द्विपलाग्र सालिफलिकाक्षौद्रेण संयो

जिता॥ शांत्योपद्रव पांडु शोभन्नामनं चिंच्यादिलेहाव्हयं॥ चिंचेच्या पाला १००

पाव किडून लोह ६० पाव चित्रंग ६० पाव आद्रक ६० पाव देवदारु २८ पाव पांढा

वसूमुळी २८ पाव शिरबोदी पाठाईश्वरी पहाड पिंपळामूळ १८ पाव धने १६ पाव

कुडाचीसाल १८ पाव मनुका १८ पाव चवक ४ पाव पिंपळी च्यार पाव दहशमूळ

प्रत्येक प्रत्येक ४ पाव रेडू ४ पाव टाकळी ४ शीवण ४ पाठाक ४ बेल ४ सराटे ४

सालसा ४ पिठवन ४ रिंगणी ४ डोरली ४ सर्वांचे भाराप्रमाणें पाणी च्यतुर्थ

गुण टाकून सिजवणें॥ त्याचे चतुर्थ शिल्लक राहातां सिजलें त्यात शंभर पाव

गूळ टाकून त्यात पुढील वांग्यांचे रस ६ शेर माचफळ रस ६ शेर टाकून दीपाग्नी

नें सिजवला त्यांत वावडींग सूंठ मिरे पींपळी जिरे दोडे कचोरा दालचिनी

तालीसपत्र हे सर्व एक एक पाव प्रमाण चूर्ण करून घालें हातामिळवणें

त्यांत मंडूर दोन पाव मिळवून लोहभस्म उपाव हे लोह मंडूर त्यांत सहदासी

मात्रा बोराप्रमाणें देणें लेणें कडून जरड झाले पांडू झोमाग्रहणी अतिसार

गुल्ममेह कृमिउदर कव कवहुता दिवसाच्या राहिले तेही सर्वरोग हरोखास्लोक॥

पांडुरोगासरक्षा॥ अयंमुक्तौ॥ कोपरि कोदाहो लाम्र सलाकया॥ चिंचादि

लोह किल रं अयोज्यं पांडुरोगिणां॥ टीका॥ पंडुरोगास॥ हालात वगळात॥११०॥

॥११०॥

वपायाल रक्षा बांधावी पोटांत चिंचादी महाचिंचादी व लोह मंडूर अनुपान

विशेषने देणे सर्व पांडु सर्व रोग जाय॥१८॥ स्लोक॥ वातपित्त समुद्भूता

पांडुरेव हलीमकं॥ वातपित्तयो पंडू हलीमक दिसले प्रत्यास लोहतंत्रे॥५॥

स्लोक॥ त्रिफलादी करंजाग्नि कुंडचूर्णसंयुतं॥ पांडुरोगी पिबेत्क्षीरं हिरजं लक्रेण

मंडलं॥ टीका॥ हिर्डबिहेडा आवळकंठी लीन झीवन साल॥ नामीलिल्यकू॥

मयूरशिखी॥चित्रंग(कुंडली॥नळुबुर्पु ॥हे समभाग चूर्ण करून

त्याला तोळे भस्म ५ भाग मिळवून सहदासी घेणे॥ पडशी भाग्र हणी क्षय वांती

अरोचक शूल मेह उदर कवक हलीमक सकल रोग जाय॥३०॥ श्लोक॥ मंडूर हे त्याचे

समभाग मिळवून लक्कासी देणे सर्व रोग जाय॥३०॥ कोलवल्लभ योग हे मोगलि हील

समजणें क्षयपांडू रसां गेलाते॥ क्षयनिदानों ल आहे॥ लोकनाथ ही क्षय नाश करणार

आहे॥ याला द्वित्कीन को॥ श्लोक॥ वालुकर्णे निधां टे लाभ्रन लोर्धभागेन रसेनैष

जलेपमेल निंबु द्रवेण संयोज्यं सूर्यतापे विनिक्षिपेत॥३ ततो गंधकं दत्वा पाच्य

येत अम नतः॥ मत्साक्षी शुधिला दत्वा म्हलाया संनिरुध्यच॥ यामभात्रं च पक्षेद

स्वांगशीतल मुद्धरेत गुंजामात्रं दिदेत तस्य स्वच्छ पत्र ३ भाग निंबाचे रसांत

मर्दून वाळवून त्यांत काटे गोस्वायाचे रसाने मर्दुन वाळवून ते कुपीत भरून

वालुकायंत्रांत सकळहर सी जाविणें गाढाग्नि देणें स्वांगशीतल करणें नंतर पुन्हा

कोरेगोसायाच्ये रसांत मर्दणे मात्रा गुंजा प्रमाण ने आद्रकां तदेणे त्रिफळेच्ये

अनुपानेंसी देणें शोभापांडू कवळ जाय ॥ रसगंध मृत ताम्रं शोभ पांडुप नुत्तमं ॥

शीतलं च जलं देयं तक्रं च्याम्लविवर्जयेत ॥ टीका ॥ रसगंधकं ताम्रभस्म हिरडा

बेहडा आवळकठी ॥ कुळूरु गुडूम ॥ राक बच्छुनाग हे सम भाग तुपाने

मर्दन करून अडीच गुंजा मात्रा शिके पाण्याशी देणें ॥ शोभापांडु जाय ॥ श्लोक ॥

शुष्कपांडु चिकित्सा ॥ माधव ॥ श्लोक ॥ रसस्य त्रिफलं दत्वा गंधके त्रिफलात्मके ॥

पक्वाम्र पात्रयेत्वत्र चूर्णीसित्वा ततः पुनः ॥ गुळीचीसार मादाय शुष्कं सप्तपला

त्मकं ॥ चूर्णायित्वा ततः सर्वं मधुनां गुळिका कृतः ॥ त्वा सस्त्रूत्र सम ॥ त्वा मधु

भांडा विनिक्षिपेत ॥ येकैक भक्षयेन्नित्यं शुष्कपांडू विनाशनं ॥ टीका ॥ शुद्ध

पारा ३ भाग गंधक ३ भाग ॥ एकत्र मर्दने ॥ वेळणीत घालणें झाकणें ॥ पुट देणें प

ते गुंजप्रमाणं देवें ॥ शुष्कपांडुजाय ॥ ३३ ॥ त्रैलोक्यसुंदर रसयोगः ॥ शुष्क
पांडुचिकित्सा ॥ भागो रसस्य च त्वारो गंधकस्य पंच मा ॥ अभ्रकस्य च षष्ठांश
लोहस्य परिकीर्तितः ॥ चूर्णं कृत्वा दिदं सर्वं भावयेदतियत्नतः ॥ चातुर्षष्टीः
प्रमाणं स्यात्रिफला क्वाथ भावना ॥ तदार्धं भृंगराजस्य तदर्धं हिंगुमूलिका ॥
द्रावकं चित्रमूलस्य तदार्धं ग्राहकन्ययोः आर्द्रकस्य द्रावेण ॥ पेलापत्नी परि
कीर्तितः ॥ त्रैलोक्यसुंदरो नाम शुष्कपांडुक्षयापह ॥ अष्टावल्लु दद्यात्तान्च
दशवादशवा भिषक ॥ मधुना ॥ शीतयो वापि घृतेन गव्यकापि वां ॥ पथ्यं म
मांक दद्धा मद्यं सर्वं विवर्जयेत ॥ यवचिंच्या समायुक्ता शोभपांडुविनाशनं ॥
॥ टीका ॥ शोधीला पारा २ भाग गंधक ८ भाग अभ्रक सिंधूर ॥ वनसिंगाडेचे मूळ
॥ हीरग ६ भाग आवककद्रिसूंठ १ मिरे १ पिंपळी १ काटसावरीचे कंदाच्या मूळी १
हे प्रत्येक पाच पांच भाग ॥ लोहभस्म ८ भाग हे सर्व खलांत कन्यल्ली प्रमाण

करून त्यातत्रिफळाच्या काढ्यानेंध भावनाभृंगराजउरमुंगना१६ चित्रक८ त्रिं ३४

आद्रक भावनाहे प्रत्येक ८ भावनानंतर मात्रा पांच चिन्हाभार सहदपेच

धारे सीनाहीं तरचिंचो चारसापिपकीसोधावी हे शुष्कपांडु शोभावक्षयवजीर्ण

रोगजाय॥७०॥ पथ्य पंडुरोगाच्ये विच्यक्षने देणें॥श्लोक॥ अन्यशास्त्रप्रकारे॥सूत

गंधकरकं॥त्रिकटूत्रिफला समं नवद्रव्यानि॥तानि लोहकिट्टं समांशकं॥गोमूत्रे

॥११२॥ द्विगुणं कृत्वा तत्रं च गुडसंभवं॥भक्षमेत्कोलमात्रेण शाल्योन्नं तक्र भोजनं॥ ॥११२॥

अनंतगुणमंडूरं क्षयपांडुविनाशनं॥टीका॥पारद१भाग गंधक१भाग स्वा॥गीरवाकेव

त्रिफळा त्रिकटू १ हे सर्व समभाग लोहकिट इतुकेच्ये भारोभार शुद्धकरून इतुकेच्ये

भारोभार गोमुत्र इतुकेच्ये द्विगुणं जनागूळटाकून सिजविणें॥मात्राबोराबरोबर

द्यावी॥क्षय पांडुजाय पथ्य भात ताक द्यावी॥ग्रंथांतरे माधवे॥पंडुरोगीस

पथ्य सांगितले ॥श्लोक॥ भोजनं सामलं शाली ॥यव गोधूम मुद्गलं ॥ गलमांसा

पम घृतं वृषपटोल वेत्र पर्पट शाक द्राक्षा दाडिम खर्जूर मलकानि पानं ॥ पंचमूल

वारि शिद्धं वालादिके पिबेत ॥ सर्वेषां पांडुरोगाणां माहिषं तु घृतं हितं ॥टीका॥

॥टीका॥ चांगले भोजन करणें जीर्ण तांदुळ जव गहूं मुग जांगल मांसादिक॥

गाईचे दुध ॥म्हशीचे तुप पडोळ ॥ अडुळसा ॥ वेकवाच्या कोमा पीत्तपापडा

पोकळीची भाजी ॥ द्राक्ष दाळींब वेल पिकल ॥ कोहळा कच्चे केळ खारीक

दुधमाची आवळकठी पाठा व है पंडूस पथ्य उपयोगी समजावें ॥ ज्या अपथ्य॥

गुरुन्य द्रव दाहिन्य ॥ तिलपिष्टान्नमेव च ॥ ग्राम्या कुपोदकानां मांसानि परि

वर्जयेत ॥ सर्वेषां मपांडूरोगाणां माहिषं तु घृतं हितं ॥ इति सामन्य तः श्रोक्तं॥

पांडुरोगाची चिकित्सकां॥ टीका॥ ॥ गुरु द्रव्य म्हणजे चरीठ वयान्हे कडून दाह होन ॥ तीळ

पिष्टान्न मांसादि पोयी नच्चे भाजी है पंडूस वर्जावेत॥ पंडूस म्हशीचे तूप

उपयोगी वरकड लूप सामान्य॥ अथ माधवे॥ अश्विनी कुमारांनी निदान

सांगितले॥ श्लोक॥ पांडुरोगेषु कृशलो शो भोजनं च क्रियाक्रमं॥ निलानिलो

रुधिरपित्तकफा दुष्टो बाह्याशिरः॥ प्रकुपितान्॥ सचलै निरुध्यं त्वंमांस

संश्रियमं यिनमो तिशोथा॥ यत्सेदं संहतिमदारिवलजं तु माहुः॥ कर्मव्याधी

कृशश्चलीक्ष्णालवणाधूमारां शशीतांशनः॥ शोभ स्मन् मृदु मांसरातिसः

संक्षोभयानाडवाना॥ ऊर्ध्वं द्विक्षशिधावलो दकुपितान्वरस्थावलोमजगात्र

गोमध्ये सर्व शरीरगा॥ विदद्धेनो शोभं च सर्वांगतं स्वसमचुं यस्य पादस्थितं

परिधने अस्थिलपीडिते शिधालस्याक्षिणी शोषलं भिषगवरिवर्ज्ययेना॥ आसनं

हस्तपादस्य विशेषादिस्यसुस्याति सूयेलाखाबैनादेहस्यामांन्नश्यति

पंचलान् प्रतीका॥ मुखहातपाय सूरवे शरीर सर्व सुजअसे असाध्य

समजणे॥४३॥ निरंजनाथे॥ शोभनिदान॥ श्लोक॥ आसनं हस्तपादंच पुंसां

शोभप्रवर्तिनो॥ पुनः पुनः प्रकारेण सामान्यपरिकीर्तितं॥ टीका॥ पुरुषस्त्री

बाळ॥ त्यांहिस मुख हस्तपाद अंग वारंवार शोभा येत त्यावीजो असाध्य

समजणें॥४४॥ ग्रंथ सिद्धरसार्णवे॥ श्लोक॥ स्त्रीयेचे शोभनिदान॥ आसनं

हस्तपादंच कुक्षि गुह्यम भाषसी॥ स्त्रीणां शोभप्रवर्तते असाध्यं परिकीर्तिता॥

॥ टीका॥ स्त्रीमध्ये हस्तपाद गुह्य कुक्षी पोट हे ठीकाणी सुज असाध्य॥४५॥

अश्वीनिकल्पे॥ शोभनिदान॥ श्लोक॥ गौरवश्च ज्वरं तृष्णा मदस्वेदोग्नि

मांद्यतां शोभकुक्षौ तिसारश्च छर्दिस्या स्वयदुर्बल॥ टीका॥ शरीरपिवळा

राहावा॥ ज्वर राहावा वाली शरीरा विस्मृती तृषा॥ शोभा॥ मूत्र येंब येब

व्हावा॥ पोटात आग राहावी धर्म राहे अतीसार राहे ये प्रकारचे असाध्य

समजणें॥४६॥ मतांतरा शोभनिदान॥ अनेकोपद्रवयुक्तं पाण्याद्याभ्यस्ततो

ज्वरः॥ नाभिशोफ मुखदांतिकुक्षिगुह्य शोथानिच्या टीका॥ शोथजो

अनेकविकारसहित॥ पुरुषास पायसुजले सो असाध्य॥ स्त्रीस मुख॥ हस्त

पाद पोट कुशीत्यास सुज असाध्य समजणे॥ ८॥ ग्रंथ॥ निखनाथे॥ शोधनिदान॥

॥ श्लोक॥ ज्वरातिसारशोथांते स्वस्य कुच्छतुमो क्षते॥ आसनं हस्तपादेच्याविशेषा

दुःखद व्याति॥ सुयोतवापिनादेहस्सामान्याधालिपंचता॥ टीका॥ ज्वर अति

॥११७ सार बहुदिवस राहीला तो क्षयजरड झाला॥ त्यास अनेक उपद्रव सहीत सो ॥११८॥

असाध्य॥ ८॥ ग्रंथे तध्यमतृषावांतीअतीसारशोभा मुखहस्तपादज्वर युक्त हे

भैरव

असाध्य॥ ८॥ ग्रंथ॥ आश्विनीकुळे॥ श्लोक॥ चिकित्सा॥ स्वच्छसूतेनगंधेन

कृत्वा कज्जलीका शुभां॥ ततो सुलभ वैक्रांतराजावर्तश्च वौत्यकं॥ अपक्काच

शिलातालं येवच्चो वकाति॥ क्षियं विवातिदुकबीजाम्नी प्रत्येकं रससौम्यलांप

दिनमेकत्रंयमर्घ्य दिन मेक ततः परं॥ भृंगराजरसं दत्वा मर्दयेद्दिवसत्रयं॥

येलका॥कारसंत्रेण॥कर्तव्यश्चणकोपमः॥रसः सारोत्तिसारोयं प्रोक्तं मंदार

भैरवे॥रत्यौल्यं शोभमरोचकां॥ग्निसदनं दीर्घंच पांडवामयं॥प्लीहंच ग्रहणीच

मूलकं गिडबंध्यमाना हलं॥हिक्काश्वासमदानिलं कृमियकूलजीर्णंच शूला

ज्वरान॥सर्वान्वातकफामयंश्च हरालिद्धिप्रं दोषामयं॥टीका॥पारा गंधक

समभाग खलांत कज्जली करून॥त्यांत ताम्रभस्म कांतभस्म राजवर्तभस्म॥

रौप्यभस्म॥बांगड खार॥तालकभस्म॥बचनाग शुद्ध॥सूंठ मिरे पिंपळी॥

शुंपेना ॥कुचलेच्ये बीज॥चित्रक हे प्रत्येक एक एक

पारा व गंधक समान खलांत टाकून मर्दन माकेच्या रसांत दोन दिवस मर्दुन

चणाप्रमाण वटी सहदासी अनुपानविशेषेण देणे॥श्लोकांत सांगितलेले

रोग जाय॥सिद्ध समजणे॥८०॥ग्रंथ माधवे॥वज्रमंडूरयोग॥श्लोक॥सुधम

सुर्णं मंडूरं गोमुत्रं पाचयेद्दिनं॥वज्रवल्लीसमं शांख्याचिंच्या कुटपल संयुतं

भक्षितं शाणमात्रेण। असाध्यंच्च मयं जयेत्॥ टीका॥ मंडूर चूर्ण करून
गोमुत्रांत भिजवुन एक दिवस भिजवणें॥ चिंचेच्या पालाचे रसांत॥ कांडवेल
चौधारे॥ चिंचेचे। रवि पत्रचे भस्म मंडूर मिळवून आद्रकाचे रसांत मर्दुन
मात्रा सागरगोटी येवढाले बांधून अनुपानविशेषाने देणे हे श्लोकांत
सांगितलेले व्याधी जाय॥ ६१॥ ग्रंथांतरे श्लोक॥ कृष्णलोह शकानवाय
वातन्मलेन सहितं त्रिणी दलैः॥ साधितां बुसकंणं विनाशये पांडूरोग।
गदशोभ कामिला॥ टीका॥ मंडूर लोहचूर्ण वकीर हे च्यांची चार सांत
मर्दुन ले रस तीन पैसे भार देने शोभा पांडू जाय॥ ६२॥ शोभास केलारांचे
दारूत पानी नामिसकले त्यांत च्यार लवंगाचे भुकी करून ४० शेवन करणें
तर पांडु शोभा जाय॥ आयुर्वेदी॥ आमलक कषायेन पांडु शोभंच कामिला॥

।चिंचापत्ररसलाकाभ्यां शोभपांडुगदापहा नाशिनी॥टीका॥आवळकाटी लोह

।किट्टन चूर्ण याच्ये समभाग काढा करून दोड पैसा भार पाणी त्यात सिंधूर

।मिळवून घ्यावी॥शोभ पांडु जाय॥८३॥कांतवल्लभ व लोकनाथ हे पंडुक्षयेस

देणे॥श्लोक॥ग्रंथ बहात॥शोभारस॥।त्रिंशांशी कल्क संयुक्त मंडूर योजयेत्

तथा पीत्वा च हरते शीघ्रं शोभ पांडु क्षये हितं॥टीका॥पाव शेर चिंचेच्या रस

त्यात मंडूर लोनमासे पिपळी व मंडूर घ्यावी॥पथ्य निर्गुंडीचीमाजी घ्यावी

घ्यावी शोभ पांडु जाय॥८४॥चिंतामणी।निघंटांत जीर्णपांडुक्षयेस औषध

सांगितले॥श्लोक॥रसभूपति योगः॥रसगंधमृतं तुल्य तीक्ष्णमौदुंबरं

समं॥हंसपादी द्रवैरल्वे मर्दितं दिवसत्रयं॥काचकूप्यां निरोध्य शोषवि

ले त्या वस्त्र मृत्तिका॥वालुका यंत्रे पाच्या शने मृद्वाग्निना पच्येत्॥द्वि

षट्सामंसमुघलसचूर्णयेमाषमात्रकं॥आर्द्रकरस्यानुपानेनसर्वशोभ

निर्हंतीत्या॥रसोह्यग्निकुमाराख्यो यागोयंरस भूपती:॥४॥कु॥

पारागंधकलोहभस्मवचुनागताम्रभस्म हे सम भाग खलांत चूर्ण

करून त्यांत हे सपादीरसातलीनरोजमर्दने नंतर कूपीत भरून

वालूकायंत्रांत १२ प्रहर सिजवून ते मात्रा मासा प्रमाणें आर्द्रकांत देणें ॥११८॥

॥११८॥ शोभापांडूक्षयजीर्णरोगज्वराग्र॥८५॥ शोभासपथ्य॥भावप्रकाश॥

पुराण शाली गोधूम पटोलं लंडुलीयकं॥धात्रीपत्र उशिर द्राक्षा

दाडिमचंदन॥शीतपेयं मधूकेन शोभानां हितं भाविधुपारीका॥

जुने तांदुळ॥गहू॥पडवळ चवळा मिरी ॥पांढरे वसूची

भाजी॥गाईचे ताक॥डाळ राजीगा भाजी॥मनुका भाजी॥दावीव

श्रीचंदन॥मोहा॥हदाहे शोभापांडुस पथ्य देणें॥२८॥ अपथ्य॥श्लोक॥
दधिनिंबवकरवाम्लं मद्यमद्य विदाहुभिः॥ तील शुपंचमांसन्य शोभानांच
हिलं विदुः॥ दहीवालच्या शेंगा पोपट अंबट मासोळ्या॥ दारू॥ उन्हातील
उडीद हे शोभेस अपथ्य॥२९॥ कामिलनिदान॥श्लोक॥ हरिद्रात्वङ्नमुखंच
मुत्रमलस्तथा॥ दाहो विपाक दौर्बल्यं कामिला आयल॥ कामिलासाली
कालेन जामले कुंभकामिला॥ टीका॥ पांडु कामिला॥ वात पित्त श्लेष्मेने उत्पन्न
होवे॥ याच्ये रूपकसे॥ मुखनेत्र जिव्हानखमल मुत्र स्वरूप हे पिवळे राहे॥
ज्वर राहे॥ तृषा राहे॥ अरोचक राहे॥ आलिस्य राहे॥ क्षुध्या नसावी॥ निद्रा
नसावी या प्रमाणे बहुत दिवस झालेल र॥ पोट कठक उलरावी त्यास म्हणावा
कुंभकामला॥३०॥ कुंभकामिला निदान॥श्लोक॥ कृष्णपित्त सकृन्मूत्रं लंद्रामोह

च्छर्दिनं ॥ दाहोकास्यिस्तथानाहज्वरंच्यारक्तनेत्रता ॥ असाध्यंश्वास

कासालो विज्ञेयकुंभकामिलां ॥ टीका ॥ पिनका कृष्णवर्णनखनेत्रमाउ

मूत्राजिव्हा राहावी ॥ ज्वर राहे ॥ तंद्रा राहे ॥ श्वास राहे ॥ खोकला राहे ॥ अतिसार

व अरोच्यक व वांति मोह हे लक्षणाच्यी असाध्य समजणें ॥ कुंभ अश्वानिक ॥

साध्य असाध्य सांगे ॥ श्लोक ॥ दग्धमांस रुधिरातिपित्तलः कामिवृषलृषा

विदाहिन्नी ॥ पीलनेत्र वलवच्युपद्रयः ॥ शोभमुग्मवाति कुंभ कामिला ॥ टीका ॥

कामिला रक्त हेला छंरक्त मूत्र हेला नल ॥ टीका ॥ अत्संत पैत्सने ॥ रक्त मांस

सिजले देहजो शुष्क होले गरगरच्यक्र येले ॥ दाह होले तृषा राहले ॥ येणें

करून कुंभ कवल होले ॥ नेत्र व नख व रूप व मल व मूत्र व जिव्हा वकांतिपील

वर्ण वि कृष्णवर्ण राहे ॥ हे असाध्य ॥ ८०५ ॥ लक्षण ॥ अग्निमांद्य १ ज्वर २ वर्णी

हे लीन गुण राहिले ले असाध्य ॥ आला हे लीन गुण नसले त्याच्ये चिकित्सा करावी ॥

त्यास। सिद्धरसार्णवेन कुंभकवकास चिकित्सा सांगता झाला॥ श्लोक॥

रसभस्माभ्रकांतच लोहं च तालक माक्षिकां॥ देवदारु द्रवे पिष्ट्वा दिनेकं

तत्समंसमं॥ पाच्यये द्वालुका यंत्रे दिनांतेनु समुद्धरेत॥ अमृतोत्पातक

कंदेन क्षीरसंयुतं॥ पिष्ट्ये घ्याश्च संयमासं क्षौद्र शीलसंयुतं॥

रसः पंच्यान्यनामोयं शेवयु कुंभकामितां॥ टीका॥ रसभस्म अभ्रकभस्म

लोहभस्म तालकभस्म हेममाक्षिकभस्म हे समभाग। खलून देवदाराचे

काढ्यात १ दिवस मर्दुन कुपीत घालून वालूका यंत्राने १ दिवस दिपाग्नीने

सिजविणे स्वांगशीतल काढून अनुपान भुक वेळोनं सह दान कापसीसाखर

नुपान॥ पांढरा वसून बन शीगांडेत न पांढर फकेल पंच्य घारेसी द्यावी हे॥

दुधात धोटून सारखरीत देणे॥ याचे नाम पंचरसार्णवरस॥ ९६॥ सिद्ध

रसार्णवे ग्रंथा ॥ शिलाजित्स्य गोमुत्रं मंडुरंच्या थमाक्षिकं ॥ लोहमस्मस्यनिर्षे
वाशोवयेत् कुंभकामिला ॥ टीका ॥ शीलाजीत मंडुर माक्षिक हे तीन भुकी
करून गोमूत्रांत शोवणें कुंभकवळ जाय ॥ १४ ॥ ग्रंथ ॥ मांत्रिके ॥ श्लोक ॥

अग्रत: नारसिंहस्च्या पृष्टतो वायुनंदन: ॥ उभयोबाहु धन्वंत्रौ सहितौ
॥११५॥ राम लक्ष्मणौ ॥ टीका ॥ हे मंत्रणे काशाच्यी वाटीत पाणी घालून हाती त्यांत ॥११८॥

टाकून पूर्व दिशेस उभा करून अथवा बसवून मंत्राने त्याच्ये तोंडपासून
पायापावेतो उतरावा मंत्र दोनशे वेळा घालावा ॥ ते वाटी दुसरे दिवशी
पाणी तशेच राहते किंवा पाणी फुटते हे पाहून ॥ फुटले पानी तर ते टाकून
देणें ॥ न फुटलेस तेच पानीने मंत्र घालणे हो ही सांज घालावे ॥ कुंभकवळ
जाय ॥ १५ ॥ श्लोक ॥ ग्रंथ आनिमतां तरे ५ हो लिमम शांताय धरिका
मणिबध्येय ॥ वलयेन सुवर्णत्याम्रच्या रत्नतस्त्ववा ॥ टीका ॥ पांढीच्ये मणी

पाहुन॥ तिसरे मणीवर॥ गजस्तुवणाची किंवा च्योदिच्यीवलांबेच्येवलो

खंडाच्ये स्वलाकांतापवूनातिसरेमनकेवरडागदेणो॥ नंतर॥ एरंडलेल लावावे॥

तेखांडूक होते॥ रोग्यास वावडे पदार्थ खायास घालावा॥ ज्वरी नाहं

आहेतवारिखानेनंतर तूपाचीवाली लावावी॥ पथ्य चांगला करवावे॥

कुंभकवकजाय॥ ६७ प हलीमक निदान॥ वात॥ पित्त स्नमधूलां पांडुरेव

हलीमकं॥ टीका॥ वात पित्त सहित पांडू तो हलीमक होय॥ ६८॥ श्लोक॥

यथा॥ ३॥ पांडुवर्णस्त्र्यात हरीतश्यामपीतकः तंद्रामंदाग्नि [illegible] श्वासज्वरोग॥

हलमकं॥ टीका॥ देह पिवळा राहे॥ किंवा पांढरा राहे तंद्रा राहे तृषा राहे श्वास

राहे पोटात आग येडका राहे॥ क्षुधा राहे॥ सूज राहे॥ आयास होवे॥ ज्वर

राहे या प्रकारचे हलीमक॥ च्ये किल्सा॥ ग्रंथ॥ शुद्धमूलं समं गंधं हरितालं

मनःशिला॥ एतानि समभागानि खल्वमध्ये विनिक्षिपेत्॥ वाशा खदिर

धत्तुर रसेन परिभावितं प्रत्येकेन दिनत्रोन्तं वालुकायंत्रके पचेत् स्वांग

शीतलं मुधृत्य मच्छपित्तानी भावयेत्॥ गुंजामात्र प्रदातव्यं अनुपान

विशेषतः॥ त्रिकटूत्रीफला चैव त्राजालू गिरीकर्णिका अपामार्गस्य स्नुरस्य

निर्गुंडी रसमात्रकः॥ क्वाथमष्टावशेषं तु पाययेत् वाहलीमकं नाशयेत् सर्व

रोगानां कामिला पांडु शोभा जीर्ण ज्वारी का॥ पारा गंधक वच्छनाग हरताल

मनशील॥ हे समभाग खलून त्यांत अडोळसाचे रसांत॥ खैराचे

सालीचे काढेल॥ धोत-याचे रसांत एकएक दिवसांमदुन वाळवून

कुपींत भरून वालूका यंत्रानें अहर भरसी जळून स्वांग शीत झालेने काह

ुन खलांत घालून मच्छाचे पितांत म्हशीचे फेसाने॥ रानडुकराचे पित्तांत

वशो डीचे पित्ताल मर्दुन मात्रा गुंज प्रमाण अनुपान विशेषेने देणें। तुलसी
चे रसांत।। निर्गुडीचे रसांत।। मात्रा सुठेसीं मीरेसी पींपळीसी त्रिफळेसी
गांजाचे पालेला।। पांढरावसूचे रसांत।। उन्घाडेल तुलसीला।। निर्गुंडीचे
रसांत हे एक एक रसांत अथवा पाणि टाकून काढा करून अष्टांश काढून
त्यांत मात्रा द्यावी।। हे औषध पथ्य करावं।। इति श्री निलकंठ चरणारविंद
सौम्यप्रसाद पारावर भोगविहार पारिण।। गेडीमा गेडी भागीरथ्य प्रदायका
राज्यरामदेशीका शिष्योत्तम नमः शिवाय स्नहुत्र पवित्र कावेलाच्यम
कार वैद्यजन शिरोभुषन नीलकंठ का द्वार नामदयेय प्राणिपत्या बसुव
राजकवित्ता।। पांडु कामिला क्षय शोभा हलीमक साध्यासाध्य चिकीत्सा
अनुपान पथ्यापथ्य विचारणो नाम पंचम प्रकर्ण समाप्तः श्रीसद्गुरुना

थार्पणमस्तु ॥ ॥बालप्रकरणमाह॥

वृषेंद्रगमनं शंभुं सर्वेशं भक्तवत्सलं ॥ भुलेशं लोककर्तारं निलकंठमहं भजे ॥

श्रीनीलकंठवंश ॥ श्रिव्यं द्रमाव स्वराज्य: ॥ वक्ष्यामि वृषराजीयमहानवैद्य

शिखामनी ॥ २ ॥ ग्रंथांतरेवाल आशीतीनामाच्चोनदान ॥ ऊर्ध्ववालं शिरो

वालं पक्षाघालंच पार्श्वकं ॥ अर्धांगं कंपवालंच ऊरुस्तंभस्तथैवच ॥ कंक्रिसं

॥१२०॥ ॥१२०॥

श्रोणिवालंच उत्मलेन कफवालयो: ॥ साध्वावालं धनुर्वालं तिमीरी कंठ

वालकं ॥ काकवालं शीतवालं नयानोदरवालकं ॥ नासावालं मुखवालं

अवमस्त्वांगं तथैवच जिंव्हागं सर्ववालंच कर्णस्रांतं निरुध्यच आत्मवालंच

लन्वालंच सर्वदा ॥ अंगुलीभ्रमणंच्चैव मलबध्वांच गुल्मकं ॥ मुत्रबध्दं

बाहुकं पपार्श्ववायु तथैवच ॥ आमवालं उरु वालं शुक्लवालंच पंगुकं ॥

सांधिवातं गृध्रवातं गुल्मवातं तथैवच ॥ मंडवातं जानुवातं जंघावातंच पादुकास्कंधरं अंगुलीवातं अनुलोमविलोमकं ॥ सप्तवातं कोष्टवातं अस्थिवातंच पुष्पकं ॥ स्तनवातं कुक्षिवातं मज्जकं क्षौद्रवातं क्षीणवांत अशीतिवात संज्ञिकं ॥ टीका ॥ हे श्लोकांत सर्व वायुच्चे नाम आहे म्हणून असे एकएकाच्चे नाम असे ॥ श्लोक ॥ न वातेन विना शूलं न कंडूः श्लेष्मणां विना ॥ न पैत्येन विना छर्दि न जीर्णेन विना ज्वरं ॥ टीका ॥ वायु विना शूल नाही ॥ श्लेष्मापासून कंडू व्हावा ॥ पित्ताविना वांती नाही ॥ अजीर्णाने ज्वर उत्पत्ती समजणे ॥ श्लोक ॥ रूक्ष शीतात्प संधनैर्व्यवायात्तिप्रजागरैः ॥ लंघनैः शोणितस्रावैरतिवेगाद्ध्य शोषनैः ॥ देह स्त्रोतांनि रिक्तानी पूरयित्वानिलो बली ॥ करोति विविधान व्याधी ॥ सर्वकांगसंश्रयः ॥ संकोचः पर्वणां स्तंभं रोमहर्ष प्रलापकं ॥ तत्र कोष्टिस्ते दुष्टे निग्रहो मूत्रवर्च्चसा गर्भशुक्ल रजोनाश ॥ शिरोनासार्ति पृष्टवत्

मोचनंचैव श्रीवायश्वासन सर्वांगलोदरं पार्श्वशुलं भ्रमो मोहं करोति कुपितो

निल:॥ सु। स्निग्धै स्वेदयो देत्संस्मिवो ष्टे लपाल्परेल॥ युषै: सेवै: घृतै:

स्नामै: पयसै: स्पश करसै:॥ भोजयेद्वेय यच्छानां॥ मृदुस्नेहोक्तभैषजैर॥

क्षीरवारितैलं वापिबद्धाद्दिकरं भवेत्॥ टीका॥ शीत अन्नान॥ मन स्वस्थ

नसता स्त्री संग कर्ता बहुत प्रयाण चालता॥ जांगले अनुपवाशानेरगत

हागनेन॥ वृद्धस्त्रीसीसंगेन॥ देहास्त्र अ संलघ्नेण कडवटेने॥ येन्हकडून वायू

प्रबळ होयाचे कारण॥ सर्वांग दुखावे॥ बोटाचे सांधि दुखाव॥ अर्धांग दुखावे

शरिराची भ्रांति नराहावी॥ रोम उभा व्हावी वारंवार॥ आलापन वेधा

राहावी॥ शोसंत आग उनसावी॥ दुखावी नेत्र दृष्टि मंद व्हावे॥ मुत्र साफ न येप

बहु मूत्र होन॥ ग्मनि ठेरा॥ व्याजू क्षीण होन॥ कर्ण नेत्र लिंग अन्चलन होनप

स्वप्नावस्था होन ॥ विटकसीन होना ॥ शीरउरगका कंबर पाठ पोट वेमांड्या

दुखे ॥ शरीर इरि हस्तकंपे ॥ हाले शरीर ॥ झोंके ॥ हे वायुचे लक्षण समजणे ॥

चांगले होयाचे सांगतो ॥ आंबट तिखट खारट वायु अवक मधुर पथ्येने

उत्पन्न ॥ आयुर्वेदांत साध्य असाध्य निदान सांगो ॥ जा ॥ श्लोक ॥ पादस्थाने

विशेषं तु भवे रोग विशेषकृत ॥ धनुर्व्यं नमेरू स्तु हनुस्तंभं च संज्ञिकं ॥ स्था

नानुमनुमासै स्तु लिंग शेषा विनिर्दिशेत ॥ शुद्धवात हरं पक्वं कष्टसाध्य

लमां विदुः अनुस्तंभार्तिताक्षेप पक्षाघाल पतानके ॥ कालेन महता साध्या

साध्यश्चाचिरं गत ॥ टीका ॥ एक स्थानी दुखे वठहरुन राहतो विशेष वात

समजणे ॥ धनुर्वातादि असाध्य समजणे ॥ द्वंद सहित वायु असाध्य ॥ शुभ

वात द्वंद विरहित साध्य ॥ हनुस्तंभवात ॥ अर्धांगवात ॥ आक्षेपक्षीणात पक्षाघात

अपतानक कफावात ॥ उर्ध्ववात हे असाध्य ॥ माधवनिदानांत ज्वरयुक्तवायु ॥

एकादश॥ श्लोक॥ निदान सांगे॥ दा॥ धूमवात निदान॥ श्लोक॥ विसूच्यिकावांती

विदाहकेषु ज्वरातिलृष्णमातिसारकेषु॥ पितंच मुर्छाभ्रमशो॥ विदाहधूमंचवातं

वदंतितज्ञा॥ टीका॥ विसुचीज्वरावांती॥ शरीरच्यादाह॥ अत्यंततृषा

आतिसार अतिपैत्य॥ मुर्छाभ्रम हे लक्षण सहितरोहतो॥ ज्वरासहीत॥ शरीर

॥१२२॥ मुखनखनेत्र॥ शुभ्रहोतेयासधूमवात समजणें॥ त्यासपंचवक्ररससे ॥१२२॥

वावे॥ ६॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ एरंडतैल त्रिफळा गोमुत्रं चित्रकं विषं॥ माषैकंस

धृतैः पानं धूमवातं विनाशयेत॥ टीका॥ हिरडा बेहाडा आवळकटी चूर्ण

करून गोमुत्रांत॥ चित्रंग अतिविख भुकामिळवून शेवावे धूमवात जाये॥ ७॥

माधवे॥ विधूमवातानिदान॥ श्लोक॥ शरीरस्यविदाहंस्यज्वर मुत्कटसंभवं॥

शिरःशुलं नेत्ररक्तं विधूमवात कथ्यते॥ टीका॥ शरीराचीदाह॥ मस्तकदुखे

नेत्ररक्तवर्णरोहे ॥ उत्करज्वररोहे ॥ पांढराकोंडारोहे ॥ विधूमवालसमनेण ॥
त्यासचिकित्सा ॥ ८ ॥ वातारीरसयोग ॥ श्लोक ॥ अर्धभागरसस्यापिवित्ती
तुल्ततैवच ॥ गंधकस्यरसस्याज कटुत्रय फलत्रयं ॥ वन्हिपत्रवस्त्रानांसच्या
स्याश्चगंधापि ॥ रेणुका विबकोष्टानां पिंपली मूकवाधये ॥ येकैकसुभवेद्भागांयी
द्रव्यापित्तथैवच्चान्यलु विमुर्गडिस्यात्रनरकान्चणका कूल: ॥ वातारिरसनामोयं
विधूमंवालनाशयेत ॥ टीका ॥ शोधिला पारा ८ भाग कुल्लावी ३ दिवस ~~ओंवले~~
भिजत्तेले ८ भाग शुद्ध केले गंधक ८ भाग हिरडा १ भाग बेहडेचीसाल १ भाग
आवककटी १ भाग सूंठमिरे १ भाग पिपकामूल १ भाग चित्रंग १ भाग कोष्ट १ भाग
सापलिंटी १ भाग गुळ २४ भाग हे एकत्रकरून गुळाल मात्राचणे प्रमाणं ॥ गायीत्रे
लुपातमीरेच्या मुळासीं देणे विधूमवालजाय ॥ ९ ॥ हे सोडून अशीतिवात
जाये सांगे ॥ माधवे ॥ ९ ॥ कांग ॥ माधवे ॥ ६ ॥ कांगवात निदान ॥ वाताधि

ज्वरोविदाह विकारकंपदेहांगदुखगात्रपिडितहांते दोष ॥ सर्वांगशुष्कं शिरसःपरिभ्रमंनिर्जीवनंमुलातिवर्जितं विरेकमाद्यं ॥ टीका ॥ वातनाडी बहुलउडावा ॥ शरीराची आगव्हावी ॥ शरीरासविकारव्हावे ॥ कंपावा शरीर दुखावे ॥ सर्वांग ॥ सुकावे ॥ शीरदुखे ॥ शीकायावे ॥ मकनव्हावे ॥ पोटांत आग पडे ॥ ज्वर राहे त्यांत अर्धांगवाके दुखे हे एकांत समजणे ॥ ६० ॥ हे असाध्य ॥ त्यास स्वरिशरीररससांगीतले ॥ श्लोक ॥ स्वशरीररसयोगः ॥ रसभागंभवे देको गंधको द्विगुणंजलः ॥ द्वादशं ब्रम्हबीजस्य विषलीं दुस्तथैवच ॥ त्रिवारं कांजिके क्षिप्त्वा मनुया विषतिंदुका ॥ एकीकृत्य जलः चूर्णं मधुनालोड्य यत्नतः ॥ स्निग्धभांडे निधायो थान्यान्मराशादिनेक्षीपेत ॥ मासमाद्यंजलः स्तस्य स्वादेत् धुरीकाद्वयं ॥ एकांगवातनुत्सर्थं कांजिकं च विवर्जयेत् ॥

षण्मासान्नतु शेवेल ॥ हृस्यक्षारिसनांव्हय: ॥ टीका ॥ पारा १ भाग गंधक २ भाग टंकणभुनेल्यीबो १२ तीन दिवस लांवूक धुतले पाण्यात कुच्याच्या बिज ठेवले १२ भाग एकत्र चूर्ण करून सहदात मर्दुन मात्रा चणे प्रमाण ॥ हे औषध त्यार झाले वर कोरा गाड्यांत घालून घ्यान्यामध्ये एक महिनाभर ठेवून नंतर अनुपान विशेषणे एकांगवात जाय ॥ ११ ॥ आणीरस कपूर देणे ॥ कफवात निदान ॥ श्लोक ॥ देह शोभं ज्वर पीडा मात्क्षीहमत्लस वाचके ॥ देहस्थूल व्याप्ते कफवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ देह सुजावा ज्वर रोह हीन स्वर बोले शरीर शुष्कच बहुत दिवस भोगे कफवात सहे ॥ एसे कफवात समजणें ॥ त्यास चिकित्सा ॥ १२ ॥ मृतं स्तलं तीक्ष्णकांतं तालमाक्षिकगंधकं ॥ तुर्यांश समर्दितं खल्वे ॥ बालारि रौद्रको भवे: ॥ भृंगुदूकाक मान्युध्दै: गिरिकन्या द्रवै दिनं मध्य पांडु

गतिंरुध्व। पच्चेन्मंदाग्निदीपनं॥ व्योषाग्नि गंधक विषैः सूर०॥ भयर्ककै ः॥
समांश चुर्णितं। मिश्रं तुल्यांशं पूर्वपाच्चेतं॥ त्रिदिनं मर्दयेद्द्रावैः मुंडि
निर्गुंडि भृंगिजैः॥ अब्ध गुंजा मितं स्वादेक ~~फ~~ काल निकृंतये॥ टीका॥ रस
भस्म लोह भस्म कांत भस्म लाल कभाक्षीक हे समभाग रुलकर्णेत्यांत
वस्नेरस॥ आद्रक॥ माहका॥ सागरगोटा॥ पांढरा गेरेना॥ ॥

॥१२४॥ ॥१२४॥

याच्येरसांत एक एक दिवस मर्दने लेपंड कुपीत भरणे॥ कापडमाल देणे वालुका
यंत्रे गाढाग्निने ४ प्रहर सिजवणें स्वांगशीतल काढणें खलात टाकणे सूंठ
मिरे पपकी गंधक बचनाग सुवर्णकंद मोठ हिरडा॥ स्वागीरवाक हे सम
भाग चूर्ण करून त्यात माहाकाच्ये रसांत निर्गुडीच्ये रसांत मुंडीच्येरस॥
॥ तीन दिवस मर्दने॥ मात्रा मासा प्रमाण देणे अनुपान अद्रक रस

नुकपदेणे कफवातजाय ॥१३॥ जिह्वा~~स्तम्भ~~लक्षण ॥श्लोक॥ जिह्वांगबद्धकं

दोषज्वर~~स्तम्भ~~ तृष्णापरिभ्रमं मूकाबधिरता. निजीव्हकं वातंलक्षणं ॥टीका॥

ज्वरराहे आलाप मुकत्व बधीरत्व ॥बोलवेना तृषाभ्रम बो॥वलराजिंत्ता

पालटेना ॥तेच समजणें जिंव्हवात ॥त्यास चिकित्सा ॥१४॥ श्लोक ॥सूतकस्य

पलान्यंच पलैकं ताम्रभस्मकं ॥जंबीरनाद्रवं पिष्टं तुल तुल्यंच गंधकं ॥

नागवेली रसैःपिष्टं ताम्रापिष्टं अ कत्मसे लु ॥सव्या त्र्युषपरेपाच्यं व्योषणैः

सममिश्रीतं जिंव्हागकंपवाताद्ये भिक्षयेस्तु द्विगुंजकं ॥टीका॥ पारद भाग

ताम्रभस्म भाग गंधक द भाग हे निंबूच्या रसांत मर्दने विडाच्या पानाच्या रसाचे

रसात ॥ने कुपीत घालून वाळवून वालूका यंत्रानें गंधक सिजलवरी सीमवून ॥

खलात चूर्ण करून वालभर मात्रा अनुपान विशेषेन म्हणजे त्रिकटू सीदेणें ॥

जिंव्हवात कंपवात नाश ॥१६॥ स्कंदवात निदान ॥श्लोक॥ आपेन दृष्टी हीनांगे ॥

शिरोभ्रमण कंपनं ॥सज्वरं शूलीवाता सारकंधवातस्य लक्षणं ॥ ॥टीका॥

शरीरज्वर मराहे ॥नेत्रनादिशे ॥अंग हिन व्हहोय ॥शीरहाले सर्वांग हाले

ज्वरो हा। हे लक्षण त्यात गळा दुखेल तो स्कंधवात समजणे ॥ त्यास चिकित्सा

माधवे॥१६॥ स्कंधवात लक्षण॥ श्लोक॥ देहांच शुष्क शोभंच जंद्रा निद्रामती

भ्रमः॥ ज्वर तृष्णा॥ विकारोयं स्कंधवातस्य लक्षणं ॥ टीका॥ शरीर सुकून रोड

शोभा, बडबड ज्वर रोह॥ आलापन तृषा गळामान दुखे हे स्कंधवात लक्षण

समजणे॥ १७॥ हे दोन वातास चिकित्सा॥ श्लोक॥ शुध्द सूतं समं गंधं माणोशी

लाच टंकणं चूर्ण बिजं समं खल्वे हंसपादीरस: तथा॥ म। दिन कन्याजी कत्वा

शरावा शंपुटं पच्चेत॥ स्नुहि क्षीरेण सन्मर्घं मच्छा पित्तेन भावयेत॥ गुंजामात्र

प्रदातव्यं स्कंधवातं विनश्यति॥ टीका॥ पारा नाभी गंधक मनशील॥ सवागो

खाक चौत्रा बी हे समभाग खल करणे त्यात हंसपादीरसात मर्दुन वाळवून

ते कुपीत भरून वालुकायंत्रे ४ प्रहर तिव्राग्निने सीजवून स्वांगशीतळ झाले

काढून खलात चूर्ण करून त्यात स्नुहीक्षीरे० मच्छ पित्ताने मर्दुन गुंजामात्रा

अनुपान विशेषेने देणे॥ १८॥ स्कंधवात जाय॥ श्लोक॥ इंद्रवारुणिका मूलं मागधी

गुडसंयुक्तं भक्षयेत्कर्षमात्रं तु स्कंधवातकफं हरेत ॥ टीका ॥ स्पपाचिनीच्या मुळ्या पीपळी सुंठ हे मिसळून रानबोरामध्ये मात्रा करून देणें स्कंधवात जाय ॥१५॥

पादवात निदान ॥ श्लोक ॥ मोहन घात जलं ज्ञात्य ज्वर शुलंच कंपनं ॥ अक्षि शुलं कर्णशुलं ॥ शिरःशूलंच गुह्यकं ॥ कटिशुलं अंगशुलं पादवातंच लक्षणं ॥ टीका ॥ मोह होय शरीर सर्व दुखे कंप होय शरीर दुखे हात पाय कटी पाय दुखे हे पादवात समजणें ॥ चिकित्सा ॥ रसं गंधं लोहं गंधत्तालकमाक्षिकं ॥ पथ्या शृंगी विषं चूर्णं आर्द्रमं देचरं कणं ॥ तुल्यं खल्वे दिनं मर्द्यं गुंडी निर्गुंडिके द्रवैः ॥ द्विगुंज वटिका खादे पादवातं विनश्यति ॥ टीका ॥ रसभस्म लोहभस्म गंधक तालक माक्षिक हिरडा बचनाग ॥ सुंठ मिरे पीपळी खाग खाक हे समभाग खलून सुंठीचे रसांत निर्गुंडीचे रसांत एक दिवस मर्दुन मात्रा गुंज प्रमाण अनुपान विशेषे देणे पादवात जाय ॥ या सरसकपूर द्यावे ॥ मधुवात निदान ॥ श्लोक ॥ ज्वर पांडुश्च हिक्कायां नाशीका कुसमं तथा ॥ देहकंडु शिरकंडू कफस्या मधुवातकं ॥

॥टीका॥ ज्वरराहे जोंडगोडराहे शरीरापिवके हुच्चकीराहे॥नाकातूनरक्तयेहे
ओंगासवकजराहे शीरखाजवे खोकलाराहे ज्वरांललोंडगोडराहे॥ह्य
मधुवालसमजणें॥ चिकित्सा॥ पिंपळीपीपळामूळ पहिंगू कोंच। शीलाजील॥
गुगुलं वर्धमान वा माक्षिकेन गुडेन वा॥ त्रयः शोध्या मलक्वाथं पिपलीचूर्ण
मिश्रितैः॥ भक्षयेत्कर्षमात्रेण मधुवालं विनाशयत्॥ टीका॥ पिपळीपीपळा
मूळ॥ हिंगूल। शीलाजीलराक॥ एरंडेलहेरवलोलचूर्णकरणें। यालसहदवा॥२८
गुळ टाकून मर्दुनमात्रा। कर्षप्रमाण। अनुपानविशेषेनेद्यावी मधुवालजायें॥२४॥
त्यांलस्ह वमूळ टाकून स्हेउहिरडा। मुकवे लोंलासिजवून द्यावी॥ श्लोक॥
आस्थिवालानेदान॥ सज्वरं अग्निमांद्यचानिद्राभंग। विकारकृत्‌महाघरोधनं
दुखा। शिरोभंगमातिभ्रमं॥ आलमुर्छामतिः शीतं आस्थिवालस्यलक्षणं॥ टीका॥
चोगलाज्वरराहे॥ पोटोलआग॥ निद्रानास्ति महादुखराहे शीरदुखे

देहजड होय मुर्च्छा राहे हाड फुटे देह शीतल पडे या लक्षण आस्थवाताचे समजणे ॥२३॥ चिकित्सा ॥ शुध्दरसं तं विषं च्याभं हिंगुल बलिलालकंगा समतुल्यं खल्वमध्ये क्षेपेनम्या दिन द्वयं पंहंसपादे कषायोयं कुक्कुटे पुरपाचीतं ॥ चुर्णंकृत्वा ललोदेयं ॥ मत्स्य कूर्म वराहयो ॥ पितभाव्य दिनवोच्च माषामात्रं नुपान्येत ॥ आस्थवातं नि हंत्याशु अस्थुभ्रवातयद्वा ॥ टीका ॥ पारा गंधक बचुनाग हिंगूळ अभ्रक भस्म लालकड समभाग चूर्ण करून हंसपादरसांत मर्दुन कुक्कुटपुट देउन पुन्हा खलांत टाकून मत्स्याचे कासवाचे व रानडुकराचे पितांत मर्दुनमात्रा गुंजामात्रा अनुपान विशेषेण घावे ॥ कुपित्ताने ॥ एक दिवस मर्दने नंतर अनुपानेने घावे ॥ उडदाप्रमाणे आल्यकासी घावे ॥ झुलवातजाय ॥२४॥ झुलवातनिदान बल हीनं अन्नक्षीण ॥ विकारसे ॥ अग्निमांद्यं ज्वरं तृष्णा झुलवातं च लक्षणं ॥ टीका ॥ नि:सत्वराहे ॥ अग्निमांद्य राहे ॥ शरीरात अनेक व्याधि राहे ॥ पोटांत आग पडे

तृषा रोहे ॥ टीका ॥ ज्वरराष्ट्र है लक्षण । कुलवालाच्चे ॥ २४ ॥ महेवानास वात्तारीरसआहे ॥ रसकपूर्धवो ॥ हे ॥ ज्वरवातयुक्तअसतेसयच्च नाडीशुभकरअसेललरचिकित्साकरणें ॥ माधवे ॥ इटंरवक वातनिदान ॥

॥ श्लोक ॥ देहंच्यपांडू शुष्कंच्यनिद्रा नाशं शिरोव्यथा वांति हिक्काच स्फोटंच्य इटरवकं वातलक्षणं ॥ टीका ॥ देह शुष्क ॥ हुचकीरोहे ॥ रवरूज रोहे ॥ वांतीरोहे ॥ शिरव्याधिरोहे ॥ निद्रानये ॥ सर्वांगपित्तकारोहेनरव नेत्रहस्तपादजिव्हा मलमुत्ररोहे ॥ अंगास गुलीयेउनलेरवांडुक होय लो इटरवकवात समजणें ॥ त्यास चिकित्सा ॥ २५ ॥ श्लोक ॥ शुद्धसुतं विषंगंधं अभ्रकं व्योमवेलसं त्रिदिनं भावयेत्कल्के हंसपादिरसे दिनं ॥ काचकूप्यां विनिक्षिप्य कुक्कुटपुरसंज्ञीकं ॥ मच्छपित्तेन भावयेत्न द्विगुंजा भक्षयेत्नथा ॥ अनुपान विशेषेण इटरवकवातनाशनं ॥

पथ्यं क्षीरदध्नं शेयंनारिकेळफळ फुलांपाटीका॥ शोधिले पारा बच्छनाग गंधक अभ्रक आम्लवेतस॥ हे समभाग खल्लांत कज्जलीकरून त्यांत हे सर्व पादी रसाने दोन दिवस मर्दन नेतर वाळवून कुपीत भरून कुक्कुटपूट देणे स्वांगशीत लेने ले॥ पुन्हा खलने त्यांत मच्छेच्या पित्ताने मर्दुन मात्रा गुंजा प्रमाणे अनुपान विशेषणे देणे इंटरवक वाल ज्याश्च पथ्य रसकर्पुर देणे॥ हे गुळीयेने फोड होन हेच इंटरवकवाल॥ विस्फोटक वालनिदान॥ श्लोक॥ देहस्य भ्रमणं चैव हिक्का स्यंल। शिरोभ्रमं पानेत्र शुलि महद्रोग विस्फोटवाल लक्षणं॥ टीका॥ शरीरा फिरावे गरगरा॥ हुचकी रोहे असेल मोठा पिडा करावी॥ मस्तक हालवावे॥ कंपरा हावे॥ अंगास्थे आग व्हावी॥ गुलीयावे फुटावे॥ पाणी रंद भरे॥ या लक्षणांचे विस्फोटक समजणे पहात फाय फुटले विस्फोटक॥ त्यास जे इंटरवका चिकित्सा

करावि विस्फोटक जाय ॥ २८ ॥ माधवे ॥ स्नायुवाल निदान ॥ श्लोक ॥
देहस्य स्फुटकं पुंसा अंग वैकल्य पीडितं ॥ देहस्य शोभ नेत्रांगो स्नायु
वाल लक्षणं ॥ टीका ॥ देहास फोडयावे ॥ शरीर दुखावे ॥ शोभायावी ॥
नेत्र दुखावे ॥ शरीरास मुलीयावे ॥ ते स्नायुवाल समजणे ॥ २९ ॥
चिकित्सा ॥ मूलसूतं समं गंधं कांतं च अभ्रकमेव च ॥ ताम्रभस्म मृतं
सम्यक ॥ निष्कार्धं शिकि दुग्धकं ॥ हिंबुवारश्च भृंगश्च पत्रचूर्णं फलत्रयं ॥
हिदिरं त्रिकटं चैव सर्व संपूर्ण नीक्षिपेत ॥ स्निग्धभांडे विनीक्षिप्य त्रिकालं
भक्षयेत् सुधिः ॥ निष्कार्धं पाद शेवेल पथ्यं तक्रोदनं हितं ॥ लवणक्षार
माम्ल ॥ नि वर्जयित्वा निषं कवला ॥ चिरकालगतं चापि पीटकान्वाल
संभवं ॥ नाशयेन्नात्र संदेहो मुक्तं कच्चूरगायम ॥ टीका ॥ २ सम भस्म भाग
गंधक १ ताम्रभस्म १ कांतभस्म १ अभ्रकभस्म १ हे सम भाग शेधीते
हिराकशी ॥ एक भागाची अर्धी टाकून ॥ निर्गुडी चूर्ण भाग १ माहका चूर्ण भाग

॥१२८॥

रक्तचंदन १ भाग हे सर्व चूर्ण करून कोरे गडग्यात भरून दोन्ही सांज
मासाभर अनुपान विशेषाने द्यावे पथ्य ताकभात द्यावे ॥ लवण तीक्ष्ण
आम्ल स्त्रीसंग टाकावे ॥ जर सर्पिजसाको सयाकल्प म्हणजे पाठप्रमाणे
होय स्नान वायु जाय ॥ बहुत दिवसाच्या वायु जाय ॥३०॥ चिकित्सा ॥
श्लोक ॥ लापसेन वृषा मुलं चोव्यं च चूर्णितं पुनः ॥ क्रमांल दृश्यमरिचं तल्ला
वल लवंगकं सर्वसमांश चूर्णनि शर्करासहितं भवेत ॥ उष्णोदकेन संमिश्र
अथवा घृतसंयुतं ॥ नन वातापेटिकां हन्ति विविधां वातसंभवान् ॥
नाशयेन्मात्र संदेहो मुक्तकं च्योरगायिवा ॥ टीका ॥ हिंगणबेराच्ये मुळाचे
चूर्ण शेरभर ॥ अर्धशेर मीऱ्या पावशेर लवंगा चूर्ण इलके भारोभार खडी
साखर ले चूर्ण दोन्ही सांज दीड तुकाप्रमाणे वोन्हीवक्त उष्णोदकेनाही
गायीचे तुपात देणे ॥ वातने फार फुरकली जाय दरमात्रस दोन वाल रस
कपूर देणे ॥३१॥ मृध्रवातनिदान ॥ श्लोक ॥ स्कलनं वायु शोभानिकरपाद

विदाहकूल॥ स्वप्नमुच्छभ्रिमनष्ठा॥ गर्भ्रवालस्य लक्षणं॥ टीका पर शरीरांत
वायू अबळ व्हावा॥ शोभा मावा॥ लकहाल लकपायाच्यी आग व्हावी भ्रम राहे
मुर्छा त्रिवाधम उन्माद पन॥ येिजु केल लक्षण स्वलन स्वप्नावस्था होय॥३४॥
ज्या गर्भ्रवाल समजणे वैद्यानें॥३५॥ योसच चंद्रोदय द्यावे वैद्याने प
चिकित्सा॥ श्लोक॥ शिंधुरमणीदर्पणे क्षुद्राया खिल्यरवजुरी॥ एला लवङ्ग
केसरं मधु कूलित्य चंदनं च॥ मुसली कंदमेव च॥ श्रीयाकू मज्जन पुल्यं सवर्ण
जालिका फल॥ शिंधूरमष्ट भागं च नवानित्सेन मिश्रितं महद्रोगभय वृध्दी
वानिला शालसंगमं परीका॥ मनुका जेबबंद खारीक वेलदोडे बालचीनी उच्ची
तेजपत्र नागेश्वर सहद देवलरौंच्यी बी॥ श्रीचंदन॥ वनशींगडा च्यारोळी
वेसाळवडीक हे सर्व समभाग। इतुके भार जायफळ हे अवध्याच्ये अष्टमांश
शिंधूर टाकून लोनी टाकून मर्दिने जेल्पीन मास प्रमाणे दोन्ही सांज

घावे गायीचे लोणीसी द्यावी नष्टवीर्य ज्याचे वीर्य वृद्धी होय हे औषध
संवत्सर पर्यंत रारवेनंतर शंभर स्त्रीयेसी भोगे तैशी तेल पुष्टी कांती
वाढवावे ॥ पथ्य आमोह्या तेल आंबट आति तिरवट अत्यंत लवण भक्षू नये ॥
माफक तिरवट लवण भक्षणें ॥ मधूर पदार्थ खावा ॥ ३३ ॥ पार्श्वशूल निदान ॥
श्लोक ॥ स्कलनं मेंढू शूल ॥ निकर पाद विदाह कालस्वेदो मुखश्रिमो तृष्णा ॥
पार्श्ववातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ स्वप्नावस्था व्हावी ॥ शरीरास दुखावे ॥
मूर्छा राहे ॥ भ्रम तृषा ॥ तळपाय व्हाताच्ची आग व्हावे तरफडे ॥ हे लक्षण ॥ श्वास
नाकून मेरुतून धातू वाहे तो ॥ पांशुवात समजणें ॥ श्वास वात गजांकुश
द्यावी ॥ नित्य नाचीयांचा संगे ॥ नाहीं तर वाताचारी रस द्यावी ॥ शेंदूर ॥
जिबीली काच मुक्तांत ॥ पांशु वात जाय ॥
३४ ॥ ग्रंथ शुक्र वात निदान ॥ पायें दृष्ये पुंस नज्राचीयां अनाहंत्या विकारिक ॥

अंतर्वायु प्रकुर्वीत शुक्रवाताख्य संज्ञकं ॥ टीका ॥ इंद्रिय अचेतन राहे ॥ हातपाय जके ॥ अंतरिक्ष वायु संचरे ॥ सर्वांग दुखे हे लक्षण ज्याचे शुक्रवात समजणें त्याचे चिकीत्सा ॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं समं गंधं अभ्रकं लोहभस्मकं ॥ ताम्र भस्म समं मर्द्य जंबु निरेण साधितः ॥ द्विदिनं गुटिका कृत्वा काचकूप्यां विनि क्षिपेत ॥ द्विरस्य मृत्तिका वस्त्र वालुकायंत्रकं पचेत ॥ जड्वाय्या मांतके

॥१३०॥ पच्या गुंजा मात्र प्रदापयेत ॥ अनुपान विशेषेण शुक्रवातं निहंतीच्या ॥ ॥१३०॥

टीका ॥ शोधले पारा गंधक ताम्रभस्म लोहभस्म अभ्रकभस्म हे सर्व समभाग खलून निंबूच्या रसांत दोन दिवस मर्दुन त्याच्या गोळ्या करून काच कुपीस चिकुट त्याचे पुटे देऊन कुपीत भरुन वालुकायंत्रे पक्व हरा शीत वणे गाढाग्नीने नंतर शीतक जाल्यावर पुन्हा खलांत यकून काढून करणें मात्रा गुंज प्रमाण अनुपमी रेपाचे मुकेसी यावी ॥ शुक्रवात जाय ॥ ३६ ॥

नष्टेंद्रिय। निदान॥ श्लोक॥ उष्णाद्रव्य मपथ्यानि उष्णावीर्याणि मेघबीर्याणी

मस्य मात्राणी मेह रोगसमुच्चयेत॥ मेहेननष्टवीर्याणि चिकित्साकरुते

भिषक्॥ पूर्णचंद्रोदयं पीत्वा क्षीण रेतो हरं परं॥ टीका॥ कटलकटत अन्न

शारवादि। उष्णपदार्थ नि उष्णावीर्य होय॥ बाजु नष्ट करे यास उपाय पूर्ण

चंद्रोदय वर्ष पर्यंत शेवावा॥ वीर्य वृद्धी होय॥ क्षयादि मेह व्यात॥ दिजाथ

॥३७॥ आयुर्वेदोवात्तालकरस॥ हेमताल लोह ताम्रा भंसूत भस्मंच गंधकं॥

वैक्रांत विद्रुमंच्चैव ताल ताल माक्षिकं॥ सुभुहर्तेन खल्वमध्य चित्रमुल

निजद्रवै॥ चतुर्यामंच्च सन्मर्घ गोलकं छाया शुष्ककं॥ कुक्कुट पुटपाकेन

स्वांगशीतल मुद्धरेत॥ अयं चुर्णसमं सर्वंतदार्धं सूत भस्मकं॥ सूत

तुल्य मृतं तालं सर्वेषां खल्वमर्दयेत॥ चित्रकाद्रेकया सप्त निर्गुंडीसप्त

वारुणी॥ वचा निंबू निरेण सप्त भावे: पृथक् पृथक्॥ गुंजामात्रेण कण

मद्यवाक्यसंमुलं ॥ सप्तवालशूलं वेध नावालमेवच्या। स्नायुवातं कंपवातं
अपस्मारहो पक्षघातकं ॥ वायो मुर्च्छाव्यालिमी रंठआशीतिर्वातनाशनं ॥ वंध्याच्च
तमलगर्भं निष्टावीर्यं प्रशस्यते ॥ वालांतक रसोनाम सर्वरोग निवारणं ॥
लोकोपकारणार्थाय अश्विनी देवानिर्मित ॥ टीका ॥ सूवर्ण ताम्र भस्म
लोह भस्म कांत भस्म पारा भस्म वैक्रांत भस्म पोवळेच भस्म चांदीच्या
भस्म तालक भस्म माक्षिक भस्म हे समभाग सुमुहूर्तेन खलांत टाकावें॥
कज्जलीकरणे ॥ चित्रंगाच्या काढ्यांत ७ दिन मर्दणे ॥ निर्गुडींत ७ दीन वेखंडांत
७ दीन निंबांत ७ दीन गोळा करून कुक्कुटपूट देणें। स्वांगशीतल झाले देणें।
नंतर खलांत चूर्ण करणे ॥ सुवर्णाच्या अर्धभाग रसभस्म ॥ पारा भाग निवसुनाग।
तालक ॥ सर्व मर्दणे ॥ निर्गुंडी चित्रंग। निंबाच्या रसांत ७ दिवस मर्दनी ॥ गुंजा
मात्र प्रमाण अनुपान विशेषण देणे योगांत जे व्याधि सांगितले ते कोणते

सुप्तवातवातशूलकरन्नायुवातअंगवातकंपवातपक्षवात मुर्छावात तिमीरवात

अशितीरवातनवंध्यासगर्भराहे॥नष्टविर्य त्यासधातुवृध्दीहोय॥हेवातांतक

सर्वरोगास्तद्यावी॥हेआश्विनी कुमारान सांगितले हे सत्यजाणावी॥विधि

युक्तवसुमुल आरंभायाचे येनेच धैर्यमाचे करणे मुहुर्तसाधून करणे॥३८॥

लोकोपकारणानिमित्तेसमजणें आयुर्वेद असूलीवातानिदान॥श्लोक॥अंग

मर्दोज्वरकंपपिपासामुकगात्रता शोकशोभालि शीतंच सूलीकाख्यान लक्षणं॥

॥टीका॥सर्वांगदुखेअर्धांगदुखे हातपायाशीतकरावा॥पायलोंडावरतापसावा॥

तृषाराव्हा॥शरीरजडव्हावा॥नेत्रांतपाणि व्हावा॥शरीरफुटावी॥शरीर

शीतकरावा॥ज्वररहावा यालक्षणाचिसूलिकावात निदान॥ त्यासचिकित्सा

॥ग्रंथ॥वडवानलरसयोगः॥शुध्दसूतंचभागैकं ताम्रचूर्णंचतत्समं द्वौभागं

गंधकंच्चैव त्रिभागं कटूकात्रयं वन्हि मंडुरभागैकं कोष्टुभागसमान्वितः ५

ज्वालामुखीरसं मर्धबदरास्थिप्रमाणकं वडवानलनामोयं सूतिकारोग नाशनं ॥ टीका ॥ शोधिला पारा १ भाग, ताम्र भस्म १ भाग गंधक २ भाग सूंठ मीरे पिंपळी ३ भाग, चित्रक १ भाग, कोष्ट १ भाग हे सर्व खलांत घालून ज्वालामु खीच्या सातव्या कांत १ दिवस मर्दन ॥ मात्रा रानबोराप्रमाणे अनुपान ॥ उडदाच्या काढ्यांत दोड मैसा मारल्यांत लशुनच रसलीन मासे भिजवून घावी ॥ लिहिको विलिवितुल सेने ॥ मुनिवल गच्चकूर

॥१३२॥ सेने ॥ ॥ पिंपळामूळ सहदेसी सूतीकानाशन ॥१३२॥

बालाविध्वंसयोगः ॥ रसं गंधकं नागवंगं च लोहं तथा ताम्रजं व्योमानीखिंद्र कंथा ॥ कणा टंकण चोषणं नागरं वै पृथक भाग मेकं विमर्घाथ यामं ॥ जलो वत्सनाभं च चतुस्याद्ध भागं पृथक नमर्घये भावना त्यो बाजास्त्री ॥ वरा चित्रका माकं वै कुष्ट जास्त्री भिर्भावयेन्निर्गुंडिच्याक हांरैः ॥ मनोघात्रीकाच्या दिकै निंबुनीरैः ॥ त्रिभिर्भावये शिंबु वारांबितयोद्रैः पृथक भावये द्याल

विध्वंसनोयं ॥ समीर शूलेतथा श्लेष्मरोगे ग्रहण्यां तथा सान्निपातेच मूढे
अपस्मारमंदाग्निशितेच पित्ते प्लीहोदरा कुष्टरोगेषु सर्वे ॥ स्त्रीया सूतिकावात
रोगेषु दद्यान्निषेवेद्गुंजाद्वयं सूतराज ॥ टीका ॥ पारा गंधक नागभस्म वंग
भस्म लोहभस्म ताम्रभस्म अभ्रकभस्म पिंपळी खाग खारीक मीरे सूंठ हे सर्व
एकेक भाग हे खलांत १ प्रहर मर्दने त्या नंतर जनाग २ भाग तेल एकत्र करून मकी
खालवर करून त्रिकूटाच्या काढ्यांत मर्दने ॥ वरा ॥ बनाशिंगाडे चित्रगांत मर्कुल
कोष्टात ॥ ३ भावना निर्गुंडीत अडोळसात रुईच्या मुळीच्या काढ्यांत निंबाचे
रसांत मर्दुन मात्रा दोन वाल प्रमाणें अनुपान विशेषेण देणे ॥ सर्व वायू शूल
संग्रहणी ॥ सान्निपात भ्रांती अपस्मार पित्त उदर कुष्ट प्रसूतवात हे सर्व जाय ॥
॥ जा ॥ आयुर्वेद ॥ लगवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ शरीर कुसवे अंगाच्या सालपट
निघावे ॥ हस्त पाय उलावे ॥ आग व्हावे या लक्षणा ची लगवात समजणें ॥ शरीर

उलेंढल गवाल ॥ त्यास रसकपूरि द्यावी ॥ मुंडीचे रसांल वाला रिरस द्यावे ॥ ७२ ॥

भोगवात निदानं ॥ श्लोक ॥ विधुमंच्या विकारंच आमल शोभाच्चे दाहिनं ॥ विस्वर्णं

वायु शोषंच अंग वैकल्प कारकूल ॥ नेत्र शूलं शिरःशूलं ॥ भोगवातस्य लक्षणं ॥

शरीर दाह व्हावी ॥ अंगाच्या वास आंबट यावी शोभा कंप अंग दुखणें नेत्र दुखे

शीर दुखावे शरीराची कोंडा निघेलच भोगवात समजणें यास चिकित्सा ॥ ७३ ॥

श्लोक ॥ स्फूल खैर मुत्रस्य कर्ष घृष्टवा जलैः ॥ पिबेत् भोगवात विकारो यं

सर्ववात विकार जिल ॥ मोठ्या एरंडीचे मुळ्या आणून शेर भर वाकवून चूर्ण करून

रोज दोन्ही वेळ प्रातःकाळी शेर पाणी द्यावे सभार संध्याकाळी ७०० ॥ के शायाव

दिवस ७० पथ्य करणें भोगवात जाय ॥ ७३ ॥ त्यास कात्रा ॥ मिश्र कृ औषध सवाव ॥

॥ श्लोक ॥ रसकपुर समरलं अशी तिविल नाशनं अन्य शास्त्रांत सांगे ॥ रसकपूरि

सेवावे॥ भोगवातआम॥ आयुर्वेद॥ किक्किसवात निदान॥ कटिमदेश
मुतंच महाशुलंविरोधनं॥ पादपीडा शिराशुलं किक्किसवात लक्षणं॥टीका॥
कंबरा भोजाल श्रकावे॥ सर्वांग शुळोवा॥ पाद दुखावे शीर दुखे नाक दुखया
लक्षणाची किक्किसवात म्हणावे॥२१॥ चिकित्सा॥ रसकपुर मम्हलं अशीतिवात
नाशनं महाकपूर शोधितं किक्किसवात लक्षणं॥टीका॥ आयुर्वेद॥ कटिवात लक्षणं॥
श्लोक॥ कटिभग्नं विकारोयं महाकोपंच शुककुला॥ अपस्मारस्य दुर्भाषे कटिवात ल
क्षणं॥टीका॥ कंबर दुखावे सर्वांगाचे संध्या॥ अपस्मार रोग॥ राग राहु॥ भलतेच
दुर्भाषावे॥ या प्रकारचे कटिवातास रोगवाले नेउठवेनाच्या तवे नाकोध
असंत मेऊन दुर्वचन म्हणावे॥ श्लोक॥ हिंगुलं वत्सनाभंच्य चक्रांगं त्रिकटूवचाप
चित्रमुलकषायेण समभागं विमर्दयेत॥ डोलायंत्रे पचे घामं कटिशुलंच्या निहंति॥
हिंगुल वचनाग चक्रांगीचे मूळ वेखंड त्रिकटू आणि कसाय समभाग मर्दने चित्रगा

येकाद्दिने तीन दिवसमर्दन नंतर गोळा त्याचिर कुपल बांधून त्याच्याकोटल डोल्हा

यंत्राने तीन प्रहर सेजवून वालभर मात्रा अनुपान विशेषणें द्यावी ॥ करिवाल

जाय ॥४८॥ माधवे ॥ मलबद्धवान निदान ॥ श्लोक ॥ वक्षोरुजा रिश्लूलं च मूत्र

बद्धमिदं स्मृतं अनाहं च शिरःकंप मलबद्धामिदं स्मृतं ॥ टीका ॥ उरमांड्या

पोट के दुखावे ॥ आगव्हावे मूत्र न यावे शीर हाले मूळव्याधि राहे ॥ पोट फुगावे

॥१३४॥ याप्रकारच्या बद्धवाल समजणें ॥४९॥ श्लोक ॥ शतशोभाविलं मूत्रं पिबे त्तेनैव ॥१३४॥

वाकुचिं ॥ पलद्वयं शारिवाच्या पिबेत् कृष्णातिलान्वितां ॥ कैर्यसिंक पुष्टीस्य

कुमिणीचूर्ण यामिनी ॥ उष्णोदकेन पिबेच्चूर्णं मलबंध विनाशयेत् ॥ नरमानी

शेळीचे मूत्र १०० पावशेर बावुच्ये २ पाव गुडपाला ॥ ॥ नलुकलवगळूप

॥ केदमानु चक्रा ॥ ॥ स्रुपत्रोच्ये बी ॥ ॥ शेंदेंच्या

मूळ हे सर्व चूर्ण करून शेळीचे पंचिलाल भीजवणें त्या मुत्रा जीरतवरी ठेवणे

नंतर मात्रा बोरा बरोबर ॥ ऊब्बोरके सीघावे ॥ मलबद्धवाल जाय ॥८०॥ ग्रंथ॥

मूत्रबद्धवालन लक्षण ॥ श्लोक ॥ अनाहिकामूत्रविदाह केषू कंठावरोधं मुदकी

तरस्य ॥ आध्मान मु त्वं हृदयावरोध्यं मूत्रविबंध यालवालजे धुारीका ॥ शरीर

उत्रावे मुत्र जबावे इवगको दुखावे ॥ गांडदुखे पोटालजागवडे यालक्षणेच्यी

मुत्र अवरोधाके त्वेच मुत्रबद्धवाल समजणे ॥८१॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥

सूताभ्रताम्र तीक्ष्णंच मृतलालकं गंधकं ॥ भांगी शौरिवच्चधान्यक खलंत्या

भयाविषं ॥ भद्दियत्यर्पटे ज्ञावे निष्कैकं भक्षयेन्नरी ॥ मूत्रबद्ध विनाशाय सर्व

वालक्षशांतये ॥ टीका ॥ रसभस्म ॥ अभ्रक भस्म ॥ तालक भस्म ॥ ताम्रभस्म ॥

लोहभस्म ॥ शुद्ध गंधक ॥ भांगसूंठ बेरखंड ॥ वधने ॥ मोठा कोरका ॥ मोठा हिरडा ॥

हे सम भाग मर्दन खलांत ॥ आलविष ॥ त्यासीत ॥ हे पीलपापडेच्या काढेने

मर्दने तीन दिवस ॥ नंतर मात्रा मासा दोसांजी ॥ खडीसाखरे सी द्यावी मूत्रबद्ध

चालजाय ॥ ८२ ॥ ग्रंथ ॥ ऊरुस्तंभवातनिदान ॥ श्लोक ॥ ऊरुस्तंभं च मेढ्रं च गुरुत्व

पादशूलकं ॥ रक्तवांतीनखाइ शूलं ऊरुस्तंभं च लक्षणं ॥ टीका ॥ मांड्या दुखावे ॥ मेंढ्र

दुखावे ॥ आसन द्वार दुखावे ॥ पायावर सूज यावे ॥ रगलवाकोवे ॥ नख दुखावे

मांड्या उचलवेना तो ऊरुस्तंभवात समजणें ॥ ८३ ॥ तो असाध्य ॥ ऊरुवात

निदान ॥ श्लोक ॥ देहस्य पांडुरं मूत्रं देहांगामुत्रकंपनं ॥ शरीरस्य विकारोयं ऊरुवातं

भजायते ॥ टीका ॥ शरीर पांढरा राहे ॥ नेत्र श्वेत राहे ॥ मल मूत्र शुभ्र राहे शरीर कंपावे ॥

नेत्र गरगरा फिरावे ॥ शरीरास व्यथा राहे ॥ या लक्षणाचा ऊरुवात समजणें

॥ ८३ ॥ हे दोहिस चिकित्सा वातगजांकुश योग: ॥ श्लोक ॥ अष्टभाग रसस्यापि

विषलिंदुस्तथैव च गंधकस्य रसाद्यांच कटुत्रयं फलत्रयं ॥ गुंजामात्र वटी खादे

आशीवात नाशनं वातगजां कुशो नाम ऊरुस्तंभो निहंतिकं ॥ टीका

पारा ८ भाग ॥ कज्जील सद्धा ताते कुजले बी ८ भाग गंधक ८ भाग ॥ त्रिकटु भाग

त्रिफळा ३ भाग भावना सागरगोटीचे पाल्याचे रसांत मर्दुन गुंज मात्रा प्रमाणे
अनुपान विशेषेने देणें अशीतिवात जाय ॥ ६८ ॥ तिमिरवात निदान ॥ श्लोक ॥
देहं तिमिर तुल्यानि गजदेह निदापयेत ॥ देहं तापं अंग शोषं तिमिरीवातस्य
लक्षणं ॥ टीका ॥ सारे शरीरांत कळ राहे सुंगी डसले सारिखे ॥ हत्तीच्या देहा सारिखे ॥
शरीराची आग व्हावी ॥ अंग सुकून राव्हा ॥ हे लक्षणाचे तिमीरवात समजणे ॥
त्यास गंधक चूर्ण पिष्ठ सहा महिने सेवावे तर तिमीरीवात जाये हे गंधक
पिष्ठ ॥ उन्माद प्रकरणात लिहिले आहे ॥ पाहून घेणे ॥ कंपवात निदान ॥ करपाद
शिरःकंपं देह भ्रमण दुःखित ॥ निद्राभंगो मतिक्षीणं ॥ कंपवातस्य लक्षणं ॥
टीका ॥ थोर हात पाय शिर कंपे ॥ देहाची भोंवली राहावी हे अ प्राप्त कशाने होते ॥
निद्राभंगाने उत्पत्ति ॥ मति मंद व्हावी ॥ या लक्षणाची कंपवात समजणें ॥ तिमीरी
वातेस कंपवातेस चिकित्सा ॥ ६९ ॥ श्लोक ॥ मूलं सूतं मूलं ताम्रं मर्दयेत करकी

द्रवैः ॥ एकविंशतिवारंश्च शोष्य वेध्य पुनः पुनः ॥ चणमात्रवटीकृत्वा कंपसर्वांगवात
जित् ॥ टीका ॥ पारा १ भाग लाख भस्म १ भाग हे खलात कज्जली करून त्याल गोरख
मुंडीचे रसांत २१ दिवस मर्दुन मात्राचण प्रमाणे खावा ॥ रा स्नाचे मुळ्याल सहा
महिने होवलेल राळी मिरी वाल कंपवात जाये ॥ पथ्य अळोणी समजणें ॥ १५५ ॥ त्यास
॥१३६५॥ भैरवतैलाचा सगंध ॥ शाल्मलीचूर्णं मध्य त्रिकौ ॥ जिको ॥ तिलपक्वा वर्च त्रुलांवल्ली तैलोत्कं ॥ ॥१३६५॥
ज्वलयेन्मुखा ॥ त्राप्यलेग्माहि तांलेलं अधः पात्र घृतेसाने ॥ तत्तैलं भक्षयेत्तत्र
नागवाम्सस्तु भक्षये ॥ बहुकंपं शिरः कंपं ॥ काग जंघानुकंपनं ॥ नाशयेभ्रक्षणा
लेपा तैल द्विजाय भैरवान ॥ टीका ॥ पारा ॥ गंधक ॥ लाल कं ॥ शिलाजतू हे सर्व
शोधून समभाग चूर्ण करून ॥ जांदूवस्येधूनीत मर्दुन ॥ चिकूटासांत पुनवाले
करून वाकवून तवाती ललात भिजवून दिवाला बूनले वाले उलवून खाले
वारी ठेउन त्या वालीज कली खाले करावे त्याल तेल रसप डिलले रस त्याल गायीचे

कुपामेसकून ॥ विडेव्येपानासलावून भक्षणे ॥ तेलआंगासमर्दने ॥ कंपवात

तिमिरीवात ॥ शिरोवात ॥ बाहुकंप भुजकंप सर्वांगकंपज्जाय ॥ ६८ ॥ बाहुकंपवात

निदान ॥ श्लोक ॥ एकबाहुजलापंच्यविकारस्यदेहिनां ॥ महादुखं दिवारात्रौ बाहु

कंपस्यलक्षणं ॥ टीका ॥ एकच भुजदुखे ॥ देहास विकार होइ ॥ महाज्वलापवर होय

यालक्षणाची बाहुकंपवात समजणें ॥ ६९ ॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ माषपक्षस्यमपाकं

त्रेपाकास्मीन पादशेषिते ॥ जीवनीयामिषव्योषारास्नाषष्मांव्हसैंधवै ॥ अनु

पतुलं तैलंभस्यक्षीरच्यतुर्गणं ॥ हस्तकंप्याप बाहूंचबाहुकंपविनाशनं ॥ टीका ५

गुडपाल ॥ ॥ सदाप ॥ त्रिकटू ॥ रास्ना ॥ जेष्ठबंद ॥ रानभेंडीबी ॥

सैंधव ॥ हे सर्वपाव शेर प्रमाणे भुका करून त्यात उडदाच्या काढणाच्यारस्शेर ॥ तेल

४ शेर दुध १६ शेर तेललक्षात होलवरीसीजवावे ॥ तेल आंगासमर्दावे ॥ कंपवात

जाय सर्वकंपबाहुकंपादिजाय ॥ ७० ॥ गंध्रयात ॥ श्लोक ॥ कापासैव कुलुथानां

क्वाथैर्लैलतपयोन्वितं॥सैंधवंचित्रकाख्यांचास्मिश्रंलघुपवाहूं॥२१॥टीका॥काप

साचे बीमध्ये आलके बीयाच्या रस ४ शेर कुलथ्याचे काढा ४ शेर तेल च्यार शेर

दुधपाव शेर हे सिजवणें तेलुदार होल वरी सिजवणें॥सिस्ला बके॥च्चित्रंगपावूशेर१

सैंधवपावुशेर२॥कुन सिजाते ने॥अंगास लावावा॥कंपवात जाय॥॥शींदीच्या

पाला शेळीचे दुधांत सिजवून लावणें॥कंपवात जाय॥२४॥शीतवात निदान॥

श्लोक॥देहशीतांग॥मुर्छानोनेत्रभ्रमणमेवच॥कंठशूलं शिरःशूलंशीलवातस्य

लक्षणं॥मुर्छा येते॥नेत्राला आग॥व्हावे शरीर फीरावे गळा खवाळे दुखावे॥मस्तक

दुखे शरीर शीतळ होहे॥हे लक्षणाची शीतवात समजणें॥२५॥चिकित्सा॥

॥श्लोक॥सूतभस्मंचभागेकं शुल्वंभस्मंतथैवच॥विषश्च लक्षमं ग्राहयं गंधकं

द्वि गुणी कृतं त्रिकटु त्रिफला सुण्ठं सर्व मेकत्र मर्दयेत॥निर्गुडी मवमेवं च निर्द

व्याघ्री पालालके न च॥ककोरकका कमाचीचार्यैश्च वारुणीका तथा॥एतेषां स्वरसं

ग्राह्यं गंधकं द्विगुणीकृतं ॥ त्रिकटु त्रिफला मुस्तं सर्वमेकत्र मर्दयेत् ॥ निर्गुंडी

स्वरसे वह्नि व्याघ्री पाताळकंदज ॥ काकोदरिका काकमाची भावयेदेकविंशतिः ॥

रसो ह्ययं हि कुमाराख्यो ॥ अयं ख्यातः परमे ज्वरी ॥ सन्निपाते त्रिदोषे च शीतांग

वातबंधने ॥ यथा गुह्यस्य कर्तव्यं रक्तिका यस्य मात्रकं ॥ सन्निपात हरं चैव शीत

ज्वर निवर्तयेत ॥ टीका ॥ रसभस्म १ भाग ताम्रभस्म १ भाग शोधिला बचनाग १

भाग गंधक २ भाग ॥ त्रिकटू १ भाग हे सर्व चूर्ण करून निर्गुंडीचे रसांत चित्रांगाचे

रसांत रिंगणीचे मुळीचे रसांत ॥ वांझकांटेलि ॥ कामोनीचे रसांत ॥ सापाचेनी

चे रसांत याच्या भावना एकेक २१ वेळा मर्दुन रक्ती ० गुंजांत घ्यावी ॥ आलेरसांत गुळामिश्र

करून ॥ किंवा गुळाशी ॥ शीतज्वरादि दोष सन्निपातादि सर्व रोग योगेंतसे

मिळतेले सर्व जाया ॥ ६३ ॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ नारवाल निदान ॥ सर्वांगे च नरा

दुखं अवश्यं अंगेच शरज्वरं ॥ देह पांडुश्च पीडा च नारवालस्य लक्षणं ॥ टीका ॥

सर्वांगि अवयवांग दुखावी॥ देहपीतवर्ण व्हावे निसत्व राहे॥ या लक्षणाच्ची अंगाचे शरि दुखे त्याच नखवात समजणें॥ ६८॥ हे नखवातास वातांकुश द्यावा॥ रसकर्पूर द्यावे॥ चिकित्सा॥ एरंडमूलं लशूनं शौंठी दारु पुनर्नवा॥ सापिपली कल्कं क्वाथं पिबेद्वातहरं परं॥ टीका॥ एरंडमूल लसून सुंठ देवदार पांढरा वसू पिंपली हे सर्व चूर्ण करून काढा करून द्यावे नखवात जाय॥ ६९॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ देवदारु बला विश्वा कोरंटै:॥ साधितं ज्वलं॥ पादयं तैल मिश्रं तु नखवात विकार जित्॥ टीका॥ देवदार॥ बला॥ ॥ सुंठ पगडी तिवडी॥ याचे काढा करून त्यात तेल त्याचे बराकून एरंडेल द्यावी नखवात जाय॥ ७०॥ आयुर्वेद॥ नयनवात निदान॥ अनेकपरोगंच शिरो भ्रमण माकलं॥ उष्णाति शीतलं नेत्रं नयने वात लक्षणं॥ टीका॥ नेत्र वारंवार कांपे॥ शीर फिरे॥ शरीर कंपे॥ नेत्राचे आग व्हावे॥ नीर वाहे नेत्राचे॥ या लक्षणाचे नेत्र दुखाव त्याचे नयन

॥१३८॥

वातनिदानसमजणे॥९५॥ श्लोकचिकित्सा॥सोपाचिनीभुकाकरून पावशेर तुपासी दोन्ही सांजसकिवून अर्ध तोळा द्यावी पथ्यअलोनी॥ २७ दिवस घेतल्या नेत्ररोग॥९८॥ पथ्यअलवण॥गौल्यपदार्थखावे॥श्लोक॥नासावातनिदान॥

पुरितं कुसूमं घ्राणं निर्वेदन महद्भयं॥शिरोभ्रमण पित्तेन नासा॥वायुर्भावि व्याति॥टीका॥नाकातून रक्त वाहे॥शरीर निर्वेद राहे॥मोठा भय वाटे॥शीर हाले॥या लक्षणाचे नासावात समजणे॥नाक दुखे लेच्य॥रगता निघे तोच समजणे॥त्यास चिकित्सा॥वडाच्या पारंबे वाटून नस्य देणे॥९१॥श्लोक॥

शर्करातिलं कल्ककांता॥नासाभ्रमणवर्तते॥गुकूच्याति वु पाकं लूनि र्ष्पीड्य नमनवातजे॥नासाघ्राणं शिरोतूंधं नासा वायुर्विनश्यति॥टीका॥खडी साकर तीळ हे काढा करून नाक शेकावा॥नाकातून सारिखे होह गवे॥आणि गुकवेल तुपीत घालून त्याच्या रस नाकांत तीन वेळा रोज घ्यावा अथवा राखावे नाकांत दुख जाय॥७०॥ श्लोकचिकित्सा॥गुडनागरयो: कल्के कोष्ण तोयेन नावनं॥त्रिरसा

भृंगराजरस्यात्रिमूषेण च्यनावनीं। नासाघ्राणं। शिरोमध्ये लेप्य रक्तं विनश्यति॥
॥टीका॥ रूईमूळ हेगरंकरून शेकावे॥ रूईमिरे पिंपळी भूकी करून मह कांच्यरसांत
मर्दुन लेपकरावा लेचवाकडून नस्य वोहडावे नासा वात जाय॥ ७१॥ मुखवात
।निदान॥श्लोक॥ निष्ठीवनं गलं वायु मुखरोगं निबध्य लोदेहं कंडूच कासंच
मुखवक्रालिवालजं॥ टीका॥ शरीर सूकाव॥ लोंडा पूनना कापून फेसपाणी
गळावे॥ देहास कंडू व्हावे॥ आयास पनरहावे॥ या लक्षणाचे मुखवात लक्षणं॥
७२॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ फलसूनाभ्रकं शुध्य रस्यानले शिलाजीत्॥
गुग्गुलू रसादिना शुल्यसमांशं मधुमिश्रितं॥ भक्षयेत्मासमेकं शु मुखवातं
नशालये॥ विडंगहिंगुपामार्ग बिलिनरुक्ष कुसुंभ पैः पुनः रसाग्नि निक्षिप्य
मुखवक्रं शुध्यकल्॥ टीका॥ वावडींग॥ हींग उनाघाडा बी॥ रिंगनवेची॥

मोहऱ्या ॥ हे समान भुकी करून लोडांस धूप द्यावी ॥ धूम्रपान करावी

दात घासावी मुखवाल जाय ॥ ७३ ॥ औषध ॥ बच्चनाग पारा अभ्रक भस्म

हिराकशी ॥ राज्यावर्ती ॥ शीलाजीत ॥ राव ॥ मणशीळ ॥ हे समांश भुकी

करून सहद टाकून मासाभर मात्रा दोही सांज अनुपान युक्तेन द्यावी ॥ महिना

भर द्यावी ॥ पथ्य अजोनि ॥ मुखबाल जाय ॥ ७४ ॥ उदरवाल निदान ॥ श्लोक ॥

उदरं शूल बध्धं च चक्षुकंप ॥ शिरो व्यथा ॥ निद्रानाश ॥ मपीडंच्या ॥ उदरवाल

लक्षणं ॥ टीका ॥ पोट बध्ध राहे ॥ हात पाय कापे ॥ शीर दुखावे ॥ निद्रा न ये ॥

शरीर पीडावी ॥ हे लक्षण युक्त पोट शूळ राहेल ते उदरवाल समजणे ॥ बध्या

माधवे ॥ कुक्षिवाल निदान ॥ श्लोक ॥ कुक्षी शुल क्षुभं पांडु शीरो भ्रमण नेत्रकं ॥

हरिद्रा नाभि शूलंच कुक्षिवालस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ पोट दुखावे ॥ आंग सुजावे

देहविकारोहे॥शीरफिरे॥नेत्रफिरे॥हे लक्षणयुक्तपोटश्लकराहे लेचकुक्षी

वालसमजणें॥७८॥उदरवाल्यास कुक्षीवालास एकाचीकिल्ला॥श्लोक॥अशीली

वाल्यासकालाग्निरुद्ररससांगीतलें॥श्लोक॥शुध्दसूतं विषगंधं अजमोदं

फलत्रयंसद्य क्षारंयवक्षारंवन्हि सैंधवजीरकं॥सौवर्चलं विडंगानि टंकणंच कटूत्रयं

॥१४०॥ विषमुष्टीसर्वसमं जंबीरो मर्दितं दिनं॥मरीची मात्रवटिका अग्निमांद्यंक्षयोजयेत ॥१४०॥

॥अशीलवातव्यारोगान् मुलंच्यग्रह णीगदं॥रसः कालाग्निरुद्रोयं पुज्यपादेन

निर्मितं॥टीका॥पारागंधक नाग अजमोदा॥त्रिफला॥सज्जीरवार॥

जवरवार॥चित्रंग॥सैंधव॥गोडजीरे॥गंधविडा॥वावडींग॥स्वागीची

रवाक॥त्रिकटू हे समभाग॥येलुकेच्चे भारोभार त्यांतुकांचपूनीतलान

दिवस कुच्चलेच्चे बीमिमलेले आहेत दोन्ही एकत्र करून निंबांच्ये रसांत मर्दने ॥ मात्रा मिरएवढी अनुपान युक्तीने द्यावी ॥ हे स्त्रोकालजिलूके रोग सांगितले आहेत ॥ लिवालज्याय ॥ ७७ ॥ त्याम वातगजांकुश पारसभस्म द्यावी ॥ माधवे ॥ आमवात निदानं ॥ श्लोक ॥ अरुचिंच्यामवातंच मंदाग्नि शूलनाभिषू ॥ गुरुकं रंचपीडंच आमवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ तोंडांस अरुचि राहे ॥ भूक मंद राहे ॥ बोंबी शूळावे ॥ अन्नन पचे ॥ आंग नाना ठिकाणी दुखावे हे लक्षण युक्त ॥ ढेकर आंबट येतो च्य आमवात समजणे ॥ ७८ ॥ चिकित्सा ॥ विषातिंदुक श्रीकृत्त्च फलसारस्य भस्यकं द्वियाढंच्यारनाके नामिश्रकालोध्य मल्लत: ॥ जंबिरानिरे द्विभस्यंतु द्विगच्चूर्णकं ॥ भस्यमेरंडू तैलेन द्विभस्थं लिल तैलयो: ॥ लावकश्च तैलवं नववस्त्रेण डोलितं ॥ सर्वांग संध्यास्थिगलामवायो: कफा

मर्मसोनिलघोरशूलं ॥विलोमवायोः अनुलोम वायोः स्तंभधनु

र्वातामीलिअशस्तं ॥टीकाप शोधीले कुच्यलेच्येबी॥४शेर॥लांद्रक्षाची

धोनी ३२शेर हे सीजवून गाकूनघेणे॥बीराकूद्यावे अष्टांशपाणी

काढवी त्यात ८शेर निंबूचारस घाकून पहिले जैसेसिजविले तैसे

सिजावेलाने॥अष्टांश राहिला त्यात बच्छनागपावशेर ६ मुंगेचीबी

सव्वाशेर एकसाचीबीसव्वाशेर त्यातपावशेर एरंडेल॥पा शेर

तिळाचे तेलघाकून दारहोयतवसीजवून त्याधान्य राशीत ६मास

ठेवून ते अंगास लावावे॥अनेक वायु धनुशीरो मुखवादनाभीकुक्षी

नेत्रकटीपृष्ठमेढ्रवात पित्त कफ धनु अनुलोभ विलोमा दि आशोती

वात सर्वव्याधास प्रसिद्ध समजणे॥८६॥ अनुलोमवातनिदान

॥श्लोक॥ शिरःकंडुश्च देहस्य पांडुरं च घनुभ्रमः॥ श्वासमूर्च्छाभियंच्चैव भानुशोष्यविकारकृत॥ हास्यं निद्रा मतिश्वासना अनुलोमस्य लक्षणं॥
टीका॥ शिरकंडु॥ शरीरापिवळे॥ वोल्ली॥ भ्रमाघ्यमे॥ मुर्च्छा॥ भय॥
शुष्कत्व॥ हास्य॥ उन्त्यंश्वास हे असाध्य समजणे॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥
विषातिंदुक चिकित्सा॥ श्लोक॥ शुध्द सूतं विषं च्याभ्रं त्रिकटू गंधं टंकणं सैंधवं
धूत्तबीजं च तुल्यं तुल्यं वि चूर्णयेत्॥ वज्रमुषागतं श्लोकं। वालुकायंत्रकं
पच्येत॥ द्वियामं तेन मूर्छत्य मत्स्यपित्तेन भावयेत् माषमात्रानुपानेन अनुलोमं
निहंति च॥ टीका॥ पारा वचनाग अभ्रक भस्म गंधक॥ त्रिकटू॥ स्वागी
खाकासैंधव धोत्र्याचे बी ए सर्व सम भाग चूर्ण करून वज्रमुषा लटाकून
वालुकायंत्रेण दोन प्रहरा सिजवून॥ स्वांगशीतेन काहाडुन साल मच्छ
पित्ते च्या भावना द्याव॥ नंतर मात्रा माषप्रमाण। अनुपानाविशेषेन देणे

सर्वबाल अनुलोमबाल जाण ॥ विलोम बाल निदान ॥ आलितंद्रा माजि
श्वास पांडुरं नेत्र मुखयोः स्वेदादिकं ॥ नित्यां जिव्हा विलोमबाल लक्षणं ॥
टीका ॥ बडबडावी ॥ अत्यंत दम राहे ॥ दुचकी राहे ॥ वांति राहे ॥ ज्वर ॥
पिवळा वर्ण नेत्र व शरीर ॥ घाम राही ॥ हे लक्षण ॥ विलोमाचे ॥ ८४ ॥ अत्यंत

॥१४२५॥ कळा शरीराची जाहले ते असाध्य समजणें ॥ कळा कमती असलेले साध्य ॥१४२५॥

समजणें त्यास चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्ध सूतं विषं गंधं समतालं
मणिःशिला ॥ देवी बीजं समं खल्वे मर्दयेत् दिवसत्रयं ॥ कारवल्ल्यरसं
मध्ये पुटपाकं च योजयेत् उद्धृत्य चूर्णये खल्वे देयं चाद्यनुपानतः ॥
गुंजामात्रप्रदातव्यं विलोमं बालनाशनं ॥ टीका ॥ पारा गंधक नाग शुद्ध
शोधिला तान ॥ मणशील हरताळ देवीबीज तीन दिवस खलून कारल्या

रसांलमर्दून पूटपाकेने सिजवून लेखलांत मर्दुन जे माल। गुंजप्रमाण अनुपान

विशेषेंगे देणे खेलेमवातसर्वजाय॥८३॥ अंथ॥ धनुर्वात निदान॥ श्लोक॥

धनुषी कंपनं मूर्च्छा अग्निमांद्य प्रलापनं॥ मृत्यु न्यून लभैश्च॥ चिन्हानीधनुर्वा

तंच लक्षणं॥ टीका॥ धनुष्य प्रमाण हातपायेंहा मण सर्वांगकंपे॥ मुर्च्छयेरहे॥

अग्निमांद्य व्हावे॥ आलापन रहे पर येिलुके चिन्हे मृत्यु लक्षसमजणे॥ हे

असाध्य॥ लक्ष॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ शरीरजायलचोर अग्निवैर्घं च कारयेत॥

पादादि कं ठपर्यंतं संधि देशांश्च कैकयो॥ एरंडतैलं त्रिफला गोमुत्रं चित्रकं

निंब॥ माषकं सघृतं पाना धनुर्वातं विनाशयेत॥ टीका॥ शरीरमाहाघोर

रूपराहे त्यास उपाय कशे॥ पादापासून ब्रम्हरंध्रापर्यंत॥ संधीसंधी

चे ठिकाणी शलाके नीडाग घावी॥ देऊन वर्त लावावे॥ एरंडेल॥ त्यात त्रि

फका आलेपाचें अंगा ॥ गोमुत्र मिळवून डाग द्यावी ॥ रवा ॥ त्यास उडदाची

कढण लूप द्यावी ॥ शेवाबी ॥ ओवावी ॥ धनुर्वात असाध्य सांगितलेल्या

रोग्याचे दैव ॥ ८४ ॥ माधवकल्पे ॥ कंठवात निदान ॥ श्लोक ॥ सद्यो मृत्युः कंठ

वातं शिरोभंगं प्रकोपनं ॥ वांति रक्तंच कंपश्च सद्यो हति निहंतीच ॥ टीका ॥

वायु उत्पन्न झाले त्यांचं मृत्यु आला परा हे वांति रक्त पडे ॥ शरीर कंपावे ॥

या लक्षणाचे कंठवात समजणे ॥ असाध्य ॥ ८३ ॥ वात गजांकुश द्यावी ॥

श्लोक ॥ पक्षघात वातानिदान ॥ शिरः पादेच पर्यंतं अर्धांगपादशुलयोः

महाशूल दिवा रात्रौ पक्षवातंच लक्षणं ॥ टीका ॥ पाय शीर अर्धांग रात्रौ

दिवसा पीडावी ॥ हे चार दुखावे ॥ या लक्षणाची पक्षवात समजणे ॥

यदि व्याप्तं ॥ आयुर्वेद ॥ पक्षवातं ॥ ८५ ॥ श्लोक ॥ देहमर्ध्य शरीरस्य

कंपंच कुक्षीशुलनं॥नेत्रामयं विरोधं च भक्षानां पक्षवातजं॥टीका॥अर्धी

शरीर दुखावे॥कंपाव अंग॥कुक्षीत शुळ उठे॥नेत्रास व नाशिकास व

पायहातकंपे॥शूळ व॥अर्धी शरीर दुखे हेच पक्षवात समजणें॥या

विकारांत ज्वर राहीले च मृत्यु समजणें॥ज्वर नसले तर चिकित्सा करे।

त्यास रसकपूर द्यावा॥चिकित्सा॥श्लोक॥शुद्ध सूतं विषं गंधं मारिचं

टंकणं कणा॥धूलबीजं च त्रिफलं समभागं च खल्वके॥तिंदुको बृहती

वल्ली सोमवल्को॥कपित्थजं॥आर्द्रकं भृंगराजं च द्रवैर्भाव्यं दिनत्रयं प

काचकूप्यां विनिक्षिप्य वालुकायंत्र कंपचेत॥यामद्वयं च मंदाग्नि स्वांग

शीतात मुद्रयेत॥वराहपित्त भावं च भाव्येनां त्यादिन द्वयं॥गुंजामात्र प्र

दातव्यं पक्षवातं विनाशनं॥त्रिकटु त्रिफळा क्वाथं अनुपानं पिबेत सदा॥

॥ टीका॥ शुद्धपारा गंधक नाग मीरें टंकण पिंपळी त्रिफळा धोत्र्याचे बी हे सम भाग।
चूर्ण करून ॥ रिंगणी डोरली॥ बाबूळ॥ वैराची साल॥ कनठाची साल॥ यांचे
काढे ने मर्दन॥ एकेक भावना देवन दर्णे वाळवून कुपीत भरून कुपी समात
कापड करून॥ औषध भरून॥ वालुका यंत्रेण॥ मंदाग्नीने॥ दोन प्रहर सीज
वून॥ स्वांगशीतल झाल्याने काढून खलांत टाकून चूर्ण करून त्यांत रानडुकराचे
पित्त टाकून दोन दिवस मर्दून मात्रा गुंजा भार त्रिफळाचे काढ्यांत द्यावी॥
पक्षवात वायू जाय॥ आणि आर्द्रकरसाहके ने मर्दून कूपीत घालावे॥ सर्व
वाताचे उपयोगी॥ टव॥ हे औषध बारा महिने सहा महिन्याने नजातेल रसात्र
भरावे॥ जरी शास्त्रांत सांगीतले की किंचित दिवस घोटले तरी नाहीं जात
सांगीतले समजणे॥ श्लोक॥ अर्धांगवात लक्षण॥ अवागि बहु कंपंच

निद्रा नाशनमेवच ॥ हृदयाग्नीमलं बंधं अर्धांगवात लक्षणं ॥ अर्धशरीर
कंपावे पोटांत आग पडावी ॥ मळ बद्ध राहावी ॥ हात पाय कंपावे ॥ या लक्षणी
अर्धांगवात समजणें ॥ निद्रा न यावी ॥ ८८ ॥ यास पक्षघात म्हणतात सौक्ष
आवे ॥ पार्श्ववात ॥ देहस्य शीतलं भ्रामि उन्मादेच्च शिरो भ्रमः ॥ कर्णनेत्रस्य
विस्फोट पार्श्ववातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ सर्व शरीर शीतळ राहा ॥ उन्माद व्हावे
भ्रम राहे ॥ शिर फोडे ॥ कान दुखावे ॥ नेत्र दुखे ॥ या लक्षणांनी पार्श्ववात
समजणें ॥ ८९ ॥ यास वातगजांकुश द्यावी ॥ अथ पार्श्ववात ॥ श्लोक ॥
शिरःपार्श्व सशूलाच नेत्र कर्णालि मध्यमः ॥ कर्णांतर महाशूल पार्श्व शूलादि
दोषकृत ॥ टीका ॥ सर्व शरीर ॥ सर्व अंग ॥ राकेकान ॥ राकडोका शूळावे ॥
सदा शूळ या स्थानि राहतोच ॥ पार्श्ववात समजणें ॥ यास्य लः ॥ यास वात

गजांकुशो वा वे ॥ माधव ॥ अलपवात निदान ॥ पांडूंच्या दृष्टीभ्रमणांवि

कारं प्राणेच्छा निभिव संभवंच ॥ दुखालि पीडा कुटिलव्यथा नो शरीरमू

र्च्या लप वालकानां ॥ टीका ॥ शरीरापिवकारा हि ॥ भ्रमरा हे ॥ अनेकाविकाररा हे ॥

प्राणनाश करावा पीडा करावे ॥ या प्रकारच्या अलपवात समजणे ॥ १० ॥ चि

कित्सा ॥ विषसूताभ्रकं गंधं व्याक हिंगुल सैंधवैः ॥ लवंगपिपलीमूलं तुल्यं

तुल्यं विमर्दयेत ॥ दिने हंसपदी द्रावैः कुक्कुटे पूरपाचितं ॥ चूर्णं कृतं तत्तो देयं

अनुपान विशेषतः ॥ अलपवातानि मुच्यते तदुः सूर्योदिमस्तथा ॥ टीका ॥ शुद्धपारा

गंधक बचनाग अभ्रक भस्म आणि विख सैंधव हिंगूळ लवंग पिंपळामूळ हे

सम भाग चूर्ण करून हंसपादीरसांत मर्दून कुक्कुटपुट देणे ॥ नंतर खलात

चूर्ण करून गुंजामात्रा प्रमाण अनुपानविशेषे करून देणे अलपवायु जाया ॥ ११ ॥

अग्निवात निदान ॥ श्लोक ॥ उन्मत्या देहविकारयांति मनुजा मूर्च्छ नि विदा हो

शिरः ॥ भग्नासंभववालजेषुमाविना ॥ इष्टकांगकाकापित्ता ॥ आयुर्वर्धनता
वलक्षय करा कोलि ॥ विना मानुषा ॥ अभिन्वलि वदंतिच्येति मुनयो धात्रीच
रोमारुत्ती ॥ टीका ॥ शरीराचे आग ॥ अनेक विकार राहा ॥ मुख ॥ शिरदुखावा ॥
शीरफुटावे ॥ शरीर सूके ॥ कंपरोहे रोग राहे ॥ आयुरसूवचे ॥ शक्तीहीन
राहा ॥ सर्वांगाची वपोटोल आग राहे ॥ जेच अग्नीवाल समजणे ॥ १२ ॥ चि
कित्सा ॥ श्लोक ॥ मृतं सूतं मृतं ताम्रं मधमेल ॥ कंटकद्रवैः ॥ एकविंशतिवारं
वा ॥ चौष्य पौष्य पुनः पुनः ॥ चण मात्र वटी भक्षे सर्वांगअग्नीवालजां ॥
सर्वांक्षितिविषं वन्हीजाले नपेक्षये त्समं ॥ यी ॥ बणमा भूतैः पाच्यं ॥ लेपावात
विनश्यति ॥ टीका ॥ रसभस्म ॥ ताम्रभस्म हे दोन्ही समभाग खलांत टाकून
त्यास सराटेचे रसांत ७ दिवस मर्दुन चण भमण मात्रा ॥ खाती विष ॥

स्वर्णक्षीरी ॥ चित्रंग ॥ यासी घृत अनुपानासी देणे ॥ अग्निवात जाये ॥१९५

माधव ॥ अद्यवातनिदान ॥ श्लोक ॥ भ्रमणि जठरं हृद्यं शिरोभ्रमणनेत्रयोः ॥

पादशूलं कर्णशूलं अद्यवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ शरीरास मुंग्या येतात ॥ पोटांत

आग होते ॥ शीर हालते ॥ व ॥ कर्णशूळ करीते ॥ नेत्र गरगरा फिरतात ॥ पायांत शूळ

होते ॥ या लक्षणांची आद्यवात समजणे ॥ याचे किस्सा ॥ रसकापूर तुळा ॥

॥१९६॥ गंधक अर्ध तुळा वावडींग अर्ध तोळा ॥ लवंग तोळा ॥ जायफळ जायपत्री ॥ ॥१९६॥

दोडे तोळा प्रमाणे ॥ स्नेह मिरे तोळा तोळा हे सर्व चूर्ण करून त्यात गुळ भारोभार

टाकून ३० मात्रा करून ॥ मिरे तुपाशी च्यार महिने घ्यावे आद्यवात जाय ॥ ४५

माधवे ॥ शुष्कवात निदान ॥ श्लोक ॥ देहस्य पांडुभ्रममारुतानां मुर्छातिकंपं

भ्रमलापयुक्तं ॥ स्वेदं च लक्षणं बाधिर्याच्च गात्रं शुष्कस्य वाता भ्रम दातिलक्षणा ॥

शरीरा पिंगट रंग ॥ भ्रमीष्ट होते ॥ कंप होतो ॥ मुर्छा येते ॥ दाह होते ॥ घाम येतो ॥

शरीरशीतकपडा॥ कर्णबधिर व्हावे॥ या लक्षणाची शुष्कवात समजणे५
त्यास आद्यवात चिकित्सा करावी॥ वातगजांकुश रसायन द्यावे॥ शुष्क
वात जाय॥ ९॥ माधवे॥ सुप्तवात निदान॥ श्लोक॥ भयं बिभत्स रौद्राय शोभ
कर्णान्तरुद्धमुर्छा कंप भ्रम स्वेद सुप्तवातं विनिर्दिशेत॥ टीका॥ शरीर भय
भीत राहे॥ कोपा राहे॥ भ्रम राहे॥ मुर्छा राहे॥ कंप राहे॥ व्यामोह राहे॥ कर्णबाधा राहे॥
या प्रमाणें सुप्तवात समजणें॥ १०॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ सशुद्ध पारदं॥
शुल्बं गंधकं टंकणं कणा॥ काकजंघा कषायेन दिनमेकं तु॥ मर्दयेल ततो यंत्रे
पचेद्यामं पश्चात्ति ह्राइनालतः॥ आर्द्रकस्य तु अनुपानेन माषमात्र पिबेदनु५
सुप्तवातानि हन्त्याशु सर्ववात निकृंतनं॥ टीका॥ ३॥ बिकाचा पारा गंधक
ताम्रभस्म॥ टंकणखार पिंपळी हे समभाग चूर्ण करून त्यांस काकांगाचीका ढ्यांत

मर्दुन गोळा डोलायंत्रेणे १ प्रहर रासिजवून ॥ मात्रा माषप्रमाण अग्निकासी द्यावे ॥

सुरुवात शुष्कवात सर्ववात जाय ॥१८॥ संधिवात निदान ॥ श्लोक ॥ उदरं गंध

लेपेन शरत्रवा सुप्रकोपनु तु ॥ देहेच्य मर्कुटींच्चैव रामहर्षप्रलापनं ॥ अवयवांदेहस्य

पीडा च संधीवातं च लक्षणं ॥ टीका ॥ शरीरास गंधलावितें प्रमाणे राहे ॥ दुःखराहे

वायुप्रकोपावे अंगास मुळ्यावे ॥ शरीर दुखे ॥ आलापराहे अंगाच्या रोम उभाराहे

या लक्षणाच्या संधीवात समजणें ॥१९॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं विषं

गंधं हिंगुलं कटुरोहिणी ॥ लोहताम्रमयो भस्मं लाक्षं च मणिः शिला ॥ अर्कमूल

कषायेण मर्दितं वटकीकृतं ॥ काच कुप्यां विनिक्षिप्य विलेपावस्त्रमृत्तिका ॥

त्रियाम वालुकायंत्रे पचेन्मृद्वाग्निना पचेत् ॥ गुंजा मात्रं प्रयुंजीत संधि

वातं निहंति च ॥ टीका ॥ पारा गंधक वत्सनाग शोधिले ॥ हिंगुळ कटकी प

लोहभस्म ताम्रभस्म ॥ मेंढूर ॥ त्याला ॥ काचकूपीन भरून वालूकायंत्रे

आग्निने ३ प्रहर मंदाग्नीने सीजवून स्वांग शीतल्या काढून मात्रा गुंजामात्र

प्रमाण अनुपान लूपामिरे सी घ्यावे ॥ वो वायेरवंगाचे काढेल घ्यावे संधीवात

जाये ॥ १०० ॥ आयुर्वेदी साध्य वात निदान ॥ स्लोक परोमहर्षण कंप शिरो

भ्रमण शूलनं ॥ कर्णा भावियमिज्ञानं साध्य वातं विनिर्दिशेत टीका ॥ अंगास

कोरे यावा शरीर उरदुखावे पडशुक राहे ॥ कर्णबधीर व्हावे ॥ अज्ञान व राहे ॥

या लक्षणाची साध्यवात समजणे ॥ ता संधीवाताचे चिकित्सा करावे ॥

शिरोवात निदान ॥ स्लोक ॥ शिरोवांतांच हृच्छूलं रोमकंपं विशोषणं ॥ सर्वांगे

दाह नेत्रत्वं शिरोवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ मस्तक तलवा सुहोय ॥ त्याचे लक्षन

उरदुखावे ॥ कंप राहे ॥ शरीर सूके ॥ अंगाची आग राहे नेत्राचे आग राहे

प्रातःक्षणाच्यीशिरोवातसमजणे ॥२॥ रसकपूरन कालाग्निरुद्ररसद्यावी।

स्वरहीनवातनिदान। श्लोक॥ अतपंदेहशुष्कंच स्वरहीनंअचेतनंपरिक्षमं

कर्णशुलं स्वरहीना बिनीदिशत॥टीका॥ शरीरउष्णाराहो। देहसुके हवूचबोतावे,

स्वरहिनत्व आंगाचे कपराहे नासमासकरे कर्णलिडकावे॥ याप्रकारचे

॥१५८॥ स्वरहीनवात समजणे ॥३॥ चिकित्सा॥श्लोक॥ रसगंधशिलातालंचूर्णंमर्धंचं ॥१५८॥

कांजिके॥ लिप्तावस्त्रंकुलांवालिंतैलात्वंज्वालयेन्मुखं॥ ला॥पलंग्राह्य

यत्नैलं अधःपाले घृलेसती॥ तत्तैलं लेपयेत्पत्रं नागवल्लीस्तुमक्षयेत्॥

स्वरवात विकारोयं सर्वज्ञणा विनाशनं॥टीका॥ पारा गंधक मनशिळ हरताळ॥ हे

हे समभाग चूर्णकरुन त्यांत कांजी टाकून मर्दनं॥ ले पंदराकाचेकुडीत

घालावे॥ तेल टाकून त्याचे वातिकरुन॥ एकासलारवेस लावून ॥ बुजवावे

खारकेवारी ठेवावी॥ते तेल वाटीत ठेऊन॥ते वाटभर बीडेचे

पानास लाऊन भक्षावे स्वर हीन वात जाय॥समस्त व्रण रोग जायेल

४॥ग्रंथ॥रक्त वात निदान॥श्लोक॥वांति रक्तं च हिक्का च मुर्छा दाहं च

कंपदेहकं॥लिहरं स्वेदं रक्त वातं च लक्षणं॥ रक्त वोके॥ हुचकी राहे॥

मुर्छा पडा हा॥ कांति॥घाम राहे॥रक्त वोके हे चि रक्त वात समजणें॥८॥

चिकित्सा॥श्लोक॥शुद्ध सूतं विषं चाभ्रं विषं तिक्तुं समं॥चित्रमूल

कषायेन दिनजंबीर नीरजैः॥डोला यंत्रे याममात्रं माषमात्रं च भक्षयेत॥

क्षीणवात निहंत्याशु श्रोणी वातं विनश्यति॥टीका॥ शोधिले पारा १

बचनाग॥अभ्रक भस्म ज्वाले बिख॥ रक्तामीरे पिंपळी हे सम भाग चूर्ण

करून चित्रगांचे काढेल एक दिवस खल॥ डोडा कसा॥ दिवस निंबाच

रसांल १ दिवस मर्दुन डोळा। मंत्र १ क्षुद्र राक्षि जळून माला। उडदा प्रमाणें

गोळी उपासीं द्यावी॥ त्याजी मरवानें चेका ठेसी द्यावे ॥ रक्तबाला। क्षीण

वाल जाय॥ ६॥ क्षीण वाल निदान। श्लोक॥ कपाळ वालेन। शीरोव्यथानां वदाच्चरा

दुखमनांग शूलं॥ दिवश्च रात्रिश्च विवर्ज निद्रा कपाल नेत्रं विदूलं च शूलं॥

टीका। कपाळ दुखे॥ शीरोव्यथा राहे॥ नाक दुखे नख दुखे॥ सर्वांगि दुखे॥ दिवा

रात्री निद्रा न ये॥ नेत्र दुखे या प्रकारची क्षीण वाल समजणें॥ ७॥ त्यास रक्त

वालाचे चिकित्सा करावे॥ खंज वाल निदान। श्लोक॥ जागरश्च हरं निद्रा

अजीर्ण॥ आग्निमांद्यजं॥ अंग वैकल्यं निश्चेष्टं खंज वालस्य लक्षणं॥ टीका॥

जागन॥ हार निद्रा अजीर्ण आग्निमांद्य सर्वांगानिश्चेलन हात पाय उचलवेना॥

हे खंज वालाचे लक्षण समजणें॥ ८॥ चिकित्सा। श्लोक॥ अभ्रकं गंधकं सूतं

।विषव्योषंच सैंधवं पाहिंगू कंच्चाविकंगच्चापिपलमूलाचि त्रकाः ।।दीन हंसपादि

द्रावैः कुकुटे पुरपाचयेत्।।च्चूर्णं कृत्वा तत्तोदेयं अनुपानाविशेषतः।।माषमात्र

बटीखादे खजवालं विनश्यति ।।टीका।। अभ्रकभस्म ।।गंधक।।पारा।।

वछनाग।।सूठ।मिरे पीपळी।।सैंधव हिंगूळ।।वावडींग।।पिंपळामूळ।।चित्रंग।।

हे सम भाग चूर्ण करून।।एक दिवस हंसपदी रसांत खदुन कुकुटपूट देणें।।नंतर

चूर्ण करून माषप्रमाणें मात्रा अनुपानाविशेषेंणे देणे ।।खजवाल जायाकुप

मिरेसी वरास्नाचे कोढळ घ्यावे ।।खंजवाल।स खरूज वाला सद्यावे।।

खजवालनिदान।। श्लोक।।शरीरं मुख पांडूंच्याविवर्णं रक्तनेत्रत्वा।।कृष्ण

जिव्ह्यश्चूलंच खजवाल प्रशस्यते।।टीका।।शरीर मुख पिवळा राहे।।स्वरूप

बिगडे नेत्र आरक्त राहे।।जीव काळा राहे।।शूळ राहे सर्वांगावळ।।या गुणाच्ची

खलवात समजणे ॥ तोंड लहान दिसावें ॥ ७ ॥ यांची चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ वाशामुळी चीचतुरंगुकानां एरंड तैलेन पिबेत्कषायं ॥ क्रमेण सर्वांगगमप्यशेषं खल्लीं च वातास्च विधु विकारं ॥ टीका ॥ अडोळसा ॥ गुळवेल ॥ बाहाव्याचे साळप याच्या काढा करावा त्यात एरंडेल टाकून ते तेल सेवावें अंगास लावावें

॥१५०॥ खंजवातांच्या चिकित्सा ॥ औषध द्यावा ॥ ८ ॥ वातगजांकुश द्यावा ॥ भाधवे ॥१५०॥

सुप्तवात निदान ॥ श्लोक ॥ भयं बिभत्स रौद्रादि शोभकर्णान्स्वच्छदवेतप मुर्छाकंपभ्रमस्वेद सुप्तवातविनिर्दिशेत् ॥ टीका ॥ भय होय ॥ बिभत्स कर्म करे ॥ क्रोधी राहे ॥ शरीर कर्णपर्यंत सुजे ॥ मुर्छा ॥ कंप ॥ भ्रम ॥ घाम हे लक्षण सुप्तवातांचे समजणे ॥ नेत्र फुगून राहे ॥ ९ ॥ चिकित्सा ॥ स शुद्ध पारदं शुल्वं गंधकं टंकणं कणा ॥ काकजंघा कषायेण दिनमेकं तु

मर्दित्त ॥ डोलायंत्रे पचेद्यामं पश्चाज्जिह्वात्रनालनः ॥ आर्द्रकस्यानुपानेन माषमात्र पिबेदनु ॥ सूतकवात निहंत्याशु सर्ववातनिकृंतनं ॥ टीका ॥ शुद्धपारा ॥ गंधक ॥ ताम्रभस्म ॥ स्वागोचीरवाक ॥ पिपळी हे समभाग चूर्णकरून कागांचे काढ्यात १ दिवस मर्दून डोलायंत्राने एक प्रहर शिजवून चूर्णकरून ॥ माष प्रमाण आर्द्रकासि घ्यावे ॥ सुप्तवात शुष्कवातास सर्ववातास घ्यावा ॥१२॥ संधिवात निदान ॥ श्लोक ॥ उदरं गंध्य लेपेन शूलवात प्रकोपनुत ॥ देहं च मट कुटीश्चैव रोमहर्षविलापनं ॥ अवश्यवा देह पिडा च संधिवातं च लक्षणं ॥ टीका ॥ उदर व्हावे ॥ अंगास सुगंध यावे ॥ शूल राहे ॥ वायु प्रबल राहून सर्वांग दुखावे ॥ देहास पीडावे ॥ सर्वशरीर दुखावे ॥ या प्रकारचे संधिवात समजणे ॥१३॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं ॥ विषं गंधं हिंगुलं

कटुरोहिणी लोहभस्म ताम्रभस्मं तालकंच मनःशिला ॥ अर्कमूलकषायेन मर्दितं वटकीकृतं ॥ काचकुप्यां विशोषं तु विलेप्यावस्त्रमृत्तिका ॥ त्रियामं वालुकायंत्रे पचेन्मृद्वाग्निना पचेत ॥ गुंजामात्र प्रयुंजीत सर्ववातं निहंत्यलं ॥ टीका ॥ शोधिलेले पारा गंधक बचनाग हिंगूळ करकी लोह भस्म ताम्रभस्म तालक मनःशील हे समभाग चूर्ण करून कडूच्या मुळीचे काढ्याने मर्दुन कुपीस वस्त्रमृत्तिकेचे लेपून वालुकायंत्राने मंदाग्नि ३ प्रहर सीजवणें स्वांगशीतल काढणें मात्रा गुंज प्रमाण ॥ मिरे पिंपळी घासुन (?) घेरवंड बोव्याचे काढेसी द्यावी सर्ववायु जाय ॥ १८ ॥ आयुर्वेदसार्थ वातनिदान ॥ श्लोक ॥ रोमहर्षणि कंपश्च शिरोभ्रमणशूलिनं ॥ कर्णाभावी यम ज्ञानं साध्य वातं विनिर्दिशेत ॥ टीका ॥ शरीरास कारंयावे ॥ शरीर

दुखावे ॥ शीरफीरे ॥ भ्रमरोहे ॥ थुकराहे ॥ कळीदुखे ॥ भ्रांतीरहे ॥ या लक्षणाची साध्यवात समजणें ॥ १८ ॥ चीकीत्सा ॥ श्लोक ॥ साध्यवात चिकित्सा करावी ॥ श्लोक ॥ शिरोवात निदान ॥ शिरोवातं च शूलशूलं रोमकंपं च विशोषणं ॥ सर्वांगदेहनेत्रश्च ॥ शिरोवातं च लक्षणं ॥ टीका ॥ शीरो दुखराहे ॥ उर दुखे ॥ रोमउभा राहे ॥ कंपन राहे ॥ शरीरसोके ॥ सर्वांग ये लक्ष्वी होवे ॥ नेत्र दुखे या लक्षणाची शीरोवात समजणें ॥ १९ ॥ त्यास वात भंजांकुश द्यावे ॥ श्लोक ॥ अवयवांग वात निदान ॥ अवयवांगं वातशूलं देहमाहिं विदाहशूलं ॥ मलमुत्राविनाशं च निद्रानाशं शिरोव्यथा ॥ टीका ॥ सर्वांग दुखे ॥ अंगाची आग व्हावे ॥ मलमुत्र न व्हावे ॥ या लक्षणाची अवयवांग वात समजणें ॥ २० ॥ चीकीत्सा श्लोक ॥ पयसे जेरंड तैल पिबे दोष हरं नरं ॥ हरीतकी त्रयो भाग भाग सैंधव कुष्ठ या ॥

त्रिफलाक्वाथांबुना पीत्वा चूर्णं मांशु मरीच्चयेत ॥ अवयवांग सन्निपातं वात

शूलं हरं परं ॥ टीका ॥ गायीचे दुध शेरडेल प्यावे ॥ नाहीतर हिरडा १ भाग

सैंधव १ भाग पिंपळी १ भाग हे पाणी करून देणें ॥ त्यावर पंचवक्त्ररसायन

द्यावी ॥ अवयवांगवात निरसे ॥ १८ ॥ चरके ॥ स्नानवात निदान ॥ श्लोक ॥

महाशूलं च वासूंच दिवारात्रौ च शूलकं ॥ शालिनिरसनं स्वेदं स्नान

॥१९८२॥ वातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ महान शूळ राहे ॥ रात्रदिवस शुकावे ॥ क्षुधा ॥१९८२॥

नसावे ॥ घाम यावे ॥ हे लक्षणाची स्नानवात समजणें ॥ १८ ॥ शुद्ध

सूतं विष गंधव्यूलबिजं त्रिभिः समं पंच्यकोल कषायेण मर्दये दिवस

त्रयं ॥ मुषयेच्चूर्ण रसस्य स्वांग शीत विचूर्णयेत ॥ मच्छ पित्तेन भावेन

मर्दये दिवस त्रयं ॥ पंच्यकोल कषायेण पिबेन्मुन्कं च पथ्यकं ॥ स्नान

वातं हरे शीघ्रं सर्व वातविकारजीत ॥ टीका ॥ शुद्ध पारा गंधक वच्छनाग

हे तीन सम भाग घ्यावे ३ भाग पेचको लकषायेत तीन दिवस मर्दुन
मूषक करून त्याल भरून भुधर पुट देऊन स्वांगशील त्रेने काढून मच्छा पित्तेने
दोन दिवस मर्दून मात्रा गुंजाप्रमाणें। पीपळी पिंपळामूळ च्यवाचीत्रंग
सूंठ्या पाण्याचे काढेल द्यावी स्नान वाल जाये ॥१९॥ गुल्मवात निदान
शरीरं पांडुवर्णं च कटिदेशे च मन्दाग्नी॥ शिरः शूलं नेत्रशूलं गुल्मशूलं
विदाहीका॥ लिंगानि च नाड्यः शोषकारी गुल्मवातस्य लक्षणं॥ शरीर पिंगट
राहे॥ कंबरेला आग राहे॥ दुखे॥ मस्तक दुखे॥ नेत्र दुखे॥ अंगाची धग राहे
निद्रा न साके॥ अंगाची खवक खवक दुखावे॥ या लक्षणाची गुल्मवात
समजणें॥२०॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ रसं विषं विषंच्याभ्रं गंधकं माणिशीला
मर्दयेत् पर्पटी भावे वज्रमुषाग्नि निक्षिपेत॥ भुधरे पुटपाकं च स्वांग

शितक मुध्दरेल॥ खलव मध्ये विनी क्षिप्य मद्येच्च॥ हीरवी पित्तजै ॥ भावितं

याममात्रं तु गुंजामात्रं प्रदापयेत्॥ गुल्ववात निहन्त्याशु सर्ववात हरं परं॥

टीका॥ शुध्दपारा गंधक नागानि विरवमण शीसे हे सम भाग चूर्ण करून पित्त

पापड्याचे काढे ल मर्दुन दोन दिवस वज्रमूषा ल घालून भुधर पूट पेऊन स्वांग

शीतले ने काढून पुन्हा खलांत चूर्ण करून त्यात मच्छपित्ते ने वशेकोचे

पित्ते ने वमोराचे पित्ते ने प्रहर मर्दुन एका थेकाचे पित्ते ने मर्दुन मात्रा

गुंजा प्रमाणें आर्द्रकासी द्यावी गुल्ब वात सर्ववात जाय॥ ८॥ ग्रंथप

अंगुवात निदान॥ देहस्य मंगुलीनांच करपाद विदाह कंप अंगुलीकं बृनिरेण

अंगुलीनांच शस्यले॥ टीका॥ शरिराची आग व्हावे॥ पायाच्या वहालाचे

बोटेंत आग राहे॥ बोट सूजावे फुटुरवावे॥ या लक्षणाची अंगुलीवात

समजणें ॥२२॥ चिकित्सा॥ पिंपळीपीपळा मूळाचे काढेनें वातगजांकुश॥ घावी॥ त्रात्रीमरखानेचें काढेंत घावी रसकपूर घावी॥ हिंगूळ सुवर्ण सोपुचिनी जिरें सारखे रसी घावी॥ अंगुळीवात शीलीवात जाय॥४॥ हे सोपाचिनीचे विचारकर्णमेहांत आकूळ सोंगीतले॥ जे विचारून घावी सर्व वात जाय॥ ग्रंथ॥ जानुवात निदान॥ श्लोक॥ जानु शूलं च कंपनं चांगे मूर्छा परिभ्रमं॥ हृदये वात शूलाय जानु वातं विनिर्दिशेत॥ टीका॥ शरीर सूके॥ जानू सूकावा॥ शरीर कंपावे॥ पोटांत आग राहे॥ तामस माय करे॥ शुक राहो॥ वांती राहे॥ मुर्छा यावे॥ या लक्षणाची जानुवात॥ २५ त्यास वातगजांकुश॥ रसकापूर घावे॥ श्लो॥ ग्रं॥ अंघावातनिदान॥ श्लोक॥ भीलोभयंकरं शूलं रोमहर्ष निरीक्षणं॥ भ्रमध्ये शूलमुर्छा तु

जंघवालस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ मगआंतील राहे ॥ भसेकर दिसावे ॥ शुक्र राहे
भोयामध्ये शुक्र राहे ॥ वाली ॥ मुर्छा ॥ या प्रकारचे जंघावाला नेत्र
॥१६॥ चिकित्सा ॥ श्लो ॥ शुद्धसूतं विषं गंधं नेपालं दरदं समं ॥ चित्रमूलकषायेण
डोलायंत्रे दिनं पचेत ॥ मध्वापित्ते रसं मध्ये द्विधा यामं च विमर्दयेत स्नुही
क्षीरे दिनं मर्द्यं द्विगुंजा भक्षयेत्सदा ॥ जंघावात निहंत्याशु अनु ॥१९८५

॥१९८४॥

पान विशेषतः ॥ टीका ॥ शोधिलेला पारा गंधक नाग ॥ जेपाळ ॥ हिंगूळ ॥
हे समभाग खलांत चूर्ण करून चित्रकाच्या काढ्यांत १ दिवस मर्दुन डोला
यंत्रेणे १ दिवस सिजवून त्या गोळ्या सर्वांग शीतल झाले नंतर काढून खलांत
चूर्ण करून त्यास ॥ मधाचे पित्ताने दोन प्रहर मर्दुन नंतर निवडुंगाचे
दुधांत १ प्रहर मर्दुन गुंजामात्र अनुपान सुंठीचे रसांत मिरे टाकून द्यावी

जंघाच्चीवातजाय॥ सहामाहिने सेवावे॥ २६॥ ग्रं॥ अस्थि वातनिदान॥

॥श्लोक॥ देहंच कंपनं मुर्छा स्वेदवामंग्निमाध्यजं॥ श्री त्राच्य बधिरंचैव

अस्थिवातस्य लक्षणं॥ टीका॥ देह सर्व कंपावे॥ मुर्छायावे घाम येतो आग्नि

मांद्य राहे॥ कर्ण बधीर व्हावे या लक्षणाच्चो अस्थीवात समजणे वैद्यराज॥

२६॥ त्यास गंधक कल्प सेवावे॥ वातगंजाकूश द्यावी॥ त्यास ज्या वातेल

मुर्छा राहे त्यास हे औषध द्यावे॥ ग्रं॥ ग्रंथ॥ काकवातनिदान॥ हस्तपादंच

कंपच॥ शिरा भ्रमण होलवा॥ परिभ्रमण नेत्रंच काकवातस्य लक्षणं॥ टी॥

हात पाय कंपे॥ मस्तक भनभनावे॥ माल भ्रमराहे॥ नेत्र फीरावे दुखावे

हे लक्षण काकवाताचे॥ सिंधूर सामुनाचे बीज सुपारी द्यावे॥ रससिं

धूर नारीकेलाचे पाण्यातुन द्यावे॥ गंधक कल्प देवावे॥ २८॥ ग्रंथ॥ भ्रमण

वातनिदान॥ श्लोक॥ भ्रमणं मारुतं शीघ्रं मुर्छा लक्षण॥ विकारकृत॥

अंगशोथोदरं मूर्छां देहशुष्कं च कारयेत ॥ टीका ॥ भ्रमरोग वा मुर्छा वकरोग

मूर्छा त्रिषा सर्वांगि सूजे ॥ उदररोग ॥ गुल्मरोग ॥ देहसूके ॥ या प्रकारचे

भ्रमणवाल समजणें ॥ २६ ॥ त्यास गंधक कल्प ॥ वर्षभर शोवावे ॥ मुर्छा

वालेस ॥ विष्णो वाच्य ॥ श्लोक ॥ सशुद्धं पारदं गंधकं टंकणं ॥ विषं समांशं त्रि

क्षारं सैंधवं तुल्यं सर्वं चूर्णं जे द्रवैः मर्दितं गोळकं कृत्वा कुक्कुटैक पूटपाचितां ॥

खल्ववत्सवस बिनोक्षीप्प मन्त्र घरा हा पित्तके ॥ भाविलं माषमात्रं च्यादेह

शीलोदरं नून ॥ सान्निपाते ज्वर श्वासे दोषविषम शीतके ॥ अपस्मारेच

नुर्विले कपवाते च मुर्छके ॥ लक्षणोन्निहंत्याशु ॥ सिद्ध पथ्यं प्रदायेत

मनुष्याणां हितार्थाय सर्वरोग भयापहं ॥ विष्णुनाकथीतं पूर्वं रसो विष्णु

पराक्रमं ॥ २ ॥ टीका ॥ शोधित पारा गंधक नाग स्वमरवाक ॥ हे सम भाग

यवक्षार ॥ सज्जीखार ॥ कुनखार ॥ सैंधव हे मनुष्य खलांत टाकून

चूर्ण करून पश्चात् चित्रकाचे रसांत एक दिवस मर्दून कुकुरपुट देऊन ॥ स्वांग

शीत जाले काढून चूर्ण करून त्यात मरीचें पित्त टाकून कराचे पित्तांत

मर्दून ॥ मासमात्र प्रमाण ॥ अनुपानेसी विशेषण देणें हे योगांत सांगितलें ॥

तीतुके व्याधि जाये ॥ हे औषध विष्णुनें सांगितलें सत्य जाणावें ॥ गंधक

कल्पयोगः ॥ श्लोक ॥ शुद्धं गंधकं चूर्णं त्रिफला चित्रकं तु लैः शुंठि मरीच

वैदेही षट्ं निष्कं च पृथक् पृथक् ॥ चित्रकं पलैकं तु चूर्णितं वस्त्रगालितं ॥ एक

निष्कं द्विनिष्कं वा पयसाज्य शीतं पिबेत् ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तो मृगराज पराक्रमः ॥ दीर्घायुः कुंजरबलो दिव्यचक्षुः लीलाकरः ॥ दिव्यदेह बलो हित्वा खेचर

त्वं प्रजायते ॥ जरस्य मूत्र पुरीषाणां शुक्लं भवति कांचनं ॥ कुष्ठमष्टादशं

हंति ग्रहण्यांच चतुर्विधं ॥ मंदाग्निमतिसारं च गुल्मम् अष्टविधं तथा ॥

अशिति वातरोगाणि अशीतिबद्धविधा लक्ष्या ॥ मनुष्याणां हितार्थाय पूज्यपादेन भाषितं ॥ टीका ॥ शुद्ध गंधक दपाव ॥ हिरडा मोठा दोन तुके ॥ मिरे दोन तुके ॥ पिंपळी दोन तुके ॥ चित्रंग तुके ॥ हे सर्व चूर्ण करून दोही सांज अर्धतोळा प्रमाणें तुपासी घ्यावे ॥ सहा महिने सेवावे ॥ पथ्य अळोनि ॥ मुद्गविरालचूर्ण वात मूत्रवात सर्ववात जायाला ॥ ३ ॥ ॥ ग्रंथ पंगुवातानिदान ॥ टीका ॥ हात

॥१९८६॥ ॥१९८६॥

पाय चालवेना ॥ बसवेना ॥ चैन पडेना ॥ तोच पंगुवात समजणे ॥ तो व मृत्युवात ॥ त्यास गंधक कल्प द्यावी ॥ आणी प्रमाण टीका सांगता जाला ॥ ३ ॥ श्लोक ॥ हरिद्रा निंबपत्राणि पिप्पली मरिचानि शा ॥ विडंगं भद्रमुस्तां च जीरकं ॥ मिश्र भेषजं ॥ चित्रकं सैंधवं कृष्णा विष पाठा हरीतकी ॥ तानि सम भागानि अजा मूत्रेण पेषजे ॥ अर्क क्षीरे मुलं तिव्यां क्षिप्त्वा कातेविषं हरेत ॥ हेलि पुष्पं च परत्वं

रसांजनं ॥ काकमाचीरसे शीत्वा तिमिराणि विनाशयेत ॥ नीलिकाचे रसैर्युक्त्वा रक्ताम्यं गमनाशयेत् ॥ गुडेन मिश्रितं भक्ष्या वातरोगं विनाशयेत ॥ भृंगराज रसे पित्वा शिरसा दाहर भ्रंश ॥ तंडुलोदक संमिश्रं कास कृच्छ्र विनाशयेत ॥ गोमूत्रेण मुलं पीत्वा प्लीहरोग विनाशयेत ॥ छागक्षीरे समायुक्तं षट्कासाश्व गंधिका ॥ पीत्वा मंडल पर्यंतं राजयक्ष्म विनाशनं ॥ टीका ॥ वारोके गाठ हळदीचे निंबाच्या पाला पिंपळी मिरे ॥ वावडींग ॥ लवंग ॥ नागरमोथी ॥ जीरे गोडे ॥ सूंठ ॥ चित्रंग ॥ सैंधव ॥ कोष्ट ॥ शुद्ध बच्चनाग ॥ यीश्वरी पहाड ॥ मोठा हिरडा हे सर्व समभाग चूर्ण करून त्यात शेळीचे मूत्रांत ३ प्रहर मर्दून ॥ मात्रा चणा प्रमाण सावलीत वाळवून ॥ मात्रा गर्म पानीसी दिले तर विषूचीरोगास ॥ गोमूत्रांत उगाळून लेपनेने ॥ लूती व्रणरोगास ॥ विस्फोटक व्रणास ॥ गोमूत्र लेपन अर्क क्षीरांत लेपने वृश्चिक सर्प विष उतरे ॥ श्री गंधेने द्यावे तर महा सं ॥

रक्तवांतीसम्त्री गंधेन ॥ कुसुमपैत्य ॥ धुरीगंधेन ॥ केळीचे कंदाचे रस
उगाळून नेत्रास लावणे फूल झडे ॥ काकामुनीचे रसाळपाती मिरवाले स
कामुनीवनीकीच्या रसाळ धावे ॥ प्लीहोदरास ॥ दोम्लदोल गडुसी ॥ ८
क्षयरोगास ॥ ४० ॥ शेवनेपायी म्हैरपहाड व्हीरसांत ॥ सर्व ज्वर प्रस्ल
वायूस ॥ गुफासी ॥ मृत्युवालास ॥ पालीमिरवालास ॥ मुर्छावाल्यास ॥ गुळासी ॥
सहा महिने घ्यावे अनुपान मुक्त सर्व रोगास ॥ ३२ ॥ चि ॥ श्लो ॥ भृंगमेरंड
निर्गुडीमत्स्याक्षी अर्कपत्रकं ॥ सौतं मारिच्यं नद्यं भक्षवाला ॥ चित्रबुच्यादीका ॥
महाके च्येवी ॥ एरंडीच्या ॥ निर्गुडीचे बीकाष्टगोसावीची पाला कडूच्येडीच्या ॥
मिरेचे मूक हे सर्व वस्त्रगाळ करून ॥ याला एक थेंब ॥ तिळाचे तेल नाहीं
येरंडेल हाताव घेऊन मर्दून ॥ नाकास हुंगावे वो हडावे ॥ अर्धांगवात हनु

स्रंसवाला॥शिरोवात कर्णवात मूर्छावाले सद्याव ॥३३॥ अथ श्लोक॥
मधूकपिष्टं ॥ शीलयाच्च मुक्तं लब्धेन नश्यं विनिहंति मूर्छा॥ स्तनेमार्यदुरस्व
रशेन नश्यं सुचंदनं मुक्तानिहंति मुर्छा॥ टीका॥ मोहाच्ये ढेप ॥ खडीसाखरे
स्तनाच्येदुग्धात मर्दुन ॥ ऊसाच्ये रस स्तन्यदुग्ध ॥ श्रीगंधहे मिसळून नश्यं
द्यावी॥ अर्कडियेसी॥ नसद्याव मूर्छावाल जाय ॥३४॥ ग्रंथ श्लोक॥ काश्मि
र्यचिचकुष्टच लवंग॥ दारुसैंधवं॥ पिपलीचित्रयोत्कव्य आर्दिलंच हनुस्रंसं॥
सागुनाचे डियसा॥ लवंग॥ कोष्ट॥ देवदार॥ सैंधव॥ पिपली॥ चित्रग॥ हे सर्व
नश्यकरून वोहडावे॥ अर्दिलवायू जाय॥ हनुस्रंसवाले सा॥३५॥ ग्रंथ श्लो॥
कुंकुमं घृतसंयुक्तं मूर्छापित्तं न कारयेत॥ शिरोभ्रमहरं श्रेष्ठं नश्यं तेन नात्र
संशय:॥ टीका॥ केसर तूप नो ढावे॥ शिरोवाल मुर्छाजाय॥३६॥

पुज्यपाद॥श्लोक॥त्रिकटूचित्रकंचैवलांगलीमिंद्रवारुणी॥वचामधुकर्की

जानीलत्रपाठानदीफल॥वाशकंवत्सनाभंच अंकोलक्षारयुग्मकं॥एवंपंच

दशात्मकं सममागा॥नेकारयेत॥सुक्ष्मचूर्णंकृतंच्चैव।निर्गुंडीतित्रीणिरसंप

आर्द्रकस्यरसंयुक्तं त्रिविधा॥नीविचक्षणं॥ये वनझ्यप्रदातव्यं अर्कमूलरसे

नच अपस्मारश्चहृद्रोगंवात संकुलमेवच॥धनुर्वातभ्रमंचैव उन्मादंसन्नी

॥१२५॥ पातजित॥ पुज्यपादकृतं योज्यंनराणां हितकारकं॥टीका॥त्रिकटू॥सूंठ ॥१२५॥

मीरेपिंपळी चित्रका॥ळांगलीचे कंद॥ ॥ येरंड॥मोहाच्येवक॥

सापाचिनी॥यीश्वरीपहाड॥समुद्रसोकाच्येवी॥जाळक रुद्द॥गोंधनचेडी

सज्जीखार यवखार हेसममागचूर्णकरून,थाळ निर्गुड्यारसांत्रावदीन॥

चित्रीचेपालेच्ये रसात१दिवस॥आद्रकांत १दिवसमर्दुनाच्च०॥प्रमाण

मात्रासावलोलवाकचून ॥१॥ कुमाता रुइचे मुळाचे रसात गोळी
उगाळून सेवावी हे ले तो अपस्मार जाय ॥ हृदरोग वायु संकुल कडून शरीरी
राची भ्रांती हे व्याधी धनुवात ॥ अपभ्रंश ॥ उन्माद ॥ सन्नीपात ॥ मुख्य ॥
धुरी ॥ नस्य करून घेणे सर्व रोग जाय ॥ ३ ॥ मंडवाल निदान ॥ श्लोक ॥ मंदा
ग्निस्त्वाल पैत्यत्वा आणि स्वेदातील कृता ॥ कफ पांडुच निद्रा च उदरं गंध
लेपेन ॥ शूल वायुं च देडवल ॥ टीका ॥ पोटांत आग ॥ ज्वाले पैत्य राहे ॥
अपभ्रंश ॥ वलरावे ॥ शरीर पिंगट राहे ॥ निद्रा राहे ॥ गडदीत पडले सारिखे
उरास श्रीमंध लावीले सारखे सूवास यावे ॥ गांड लूपलूप करे ॥ हेच मंडवाल
समजणे ॥ ८ ॥ चिकित्सा श्लोक ॥ शुध्द सूतं विषं गंधं मरिचं [illegible] समं
त्रिक्षारं पंच लवणं ये मिभ्याद्रक रसैः ॥ काच कूप्यां विनिक्षिप्य शनै
मृद्वाग्निना पचेत् ॥ स्वांग शीतल मुध्दृत्य दश मांशं विषं क्षिपेत् ॥

सूक्ष्मचूर्णमिदं खल्वे गुंजामात्रं प्रदापयेत ॥ आर्द्रकं द्रव संयुक्तं दंडवालं

विनश्यती ॥ टीका ॥ शुद्ध पारा गंधक बच्चनाग मीरे सूंठ जवखार सज्जीखार

कुनखार ॥ समुद्र लवण ॥ सैंधव ॥ सौवर्चल ॥ बिडलवण काचलवण हे सम

भाग चूर्ण करून आर्द्रकाच्या रसांत मर्दुन काच कूपीत भरून वस्त्र मृत्तिका

लावून वालूका यंत्रेने ॥ मृद्वाग्निने प्रहार सिजवणें मग गार झीललेने

कहाडणे खलांत चुर्ण करून यि नुकेचे दशांश बच्चनाग टाकून मर्दने ॥

आर्द्रकांत पुन्हा मर्दुन अनुपान विशेषणें द्यावे दंडवात आमवात सर्व

वात जाय ॥ मेंडवात निदान ॥ श्लोक ॥ पांडुरं च भ्रमं मुर्छा स्वेदकं ठापरिभ्रमः ॥

वातदोषविकारोयं मेंडवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ शरीर पीतवर्ण राहे ॥ नाय

मायकरे ॥ मुर्छा वांति या लक्षणाची ॥ ग्लानी स घाम यावे महाउल्हास

मारिखेराहा याप्रकारची मंडवाल समजणें ॥ ६० ॥ शुद्ध सूतं विषं

गंधं अभ्रकं लिहणं लाम्रकं हंसपादि रसेन मर्द्य काचकुप्यां विनिक्षिपेत ॥

वालुका यंत्रके पाच्य षट्‌यामांते पच्य दृढं ॥ माषमात्र प्रयोगेण मंडवालं

विनश्यती ॥ टीका ॥ शोधिला पारा गंधक बचनाग अभ्रक भस्म ॥ लोह

भस्म ॥ ताम्रभस्म ॥ हे समान खलांत कज्जली करून हंसपादि रसांत १

दिवस मर्दुन वाळवून काचकुपींत भरूण वालुकायंत्रेंण सहा प्रहर

सिजवणें मंदाग्निने ॥ स्वांगशीतलेन काढणें माषमात्र प्रमाण अनुपान

विशेषणें देणें मंडवाल सर्व नाश जाय ॥ ज्या रसणाचे रसाल घ्यावे ॥

श्लोक ॥ कोष्टवाल निदान ॥ सततं अग्निमांद्यंच शोभालिसार संभवं ॥

देहस्य पांडूरं मुत्रं कोष्टवालस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ सतत क्षुधा नसावी

मंदज्वर राहे ॥ हागवण राहे ॥ बद्धज्वर राहे ॥ शरीर पिंगट राहे ॥ मूत्र पिंगट

र्हे यानंकारस्य कोष्ठवात समजेण ॥ज्वरा ॥चिकित्सा॥ शुद्धसूतं विषं

गंधं नेपालं विषचित्रकं ॥अर्कमूलकषायेण मर्द्य यामामात्रकं ॥डोलायंत्रं

पचेद्यामं गुंजामात्र प्रदापयेत ॥कोष्ठवातविनश्यंति सर्ववात विकारजित्॥

टीका॥शुद्ध पारा गंधक बचनाग जयपाल अतिविष चित्रंग हे समभाग ॥१६०॥

॥१६०॥ चूर्ण करून रुईच मुळाच्या काढ्यात १ दिवस मर्दुन डोलायंत्राने १ प्रहर सिज

वून गुंजाप्रमाण मात्रा अनुपान विशेषेन द्यावे कोष्ठवात जाय ॥गुल्म

वातनिदान॥अजीर्णे भोजनं भग्नं कुक्षी शुलं शिरोव्यथा ॥वातु विशेष

रागोयं गुल्मवाताधिको भवेत॥टीका॥अन्न न पचावे ॥पोट शुळावे

शीर दुखावे ॥वातू शोष ॥शरीर विकार राहे ॥या लक्षणाच्या गुल्मवात॥

ज्वाप्रत्नोक॥ शुद्धसूत विषं लांगलि तालकं च शोधितं ॥कुष्ठनागवला

वघ्रश्रीकंठ्वचविदारिका॥ एरंड मर्दयेत्तुल्यद्रवैश्चान्हुपुनर्नवैः॥ निष्क

मात्रावटिकृत्वाखादेद्गुल्मवातनिबर्हणं॥ टीका॥ शुद्धपारावच्छनाग

ताम्रभस्म॥ गंधक॥ मनशील॥ तालक शुद्ध॥ काष्ठनागवला॥ ॥

मोरवा हिरडा हिराकसी॥ शोधिले भुईकोहळ्याच्याकंद हे समभागचूर्णकरून

एरंडेलांत १ दिवस मर्दुन नंतर चित्रगांचे काढेंत १ दिवस मर्दुन पांढरा

वसूच्चे रसांत एक दिवस मर्दुन मात्रा गुंजप्रमाण॥ अनुपान विशेषणें

देणे गुल्मवात सर्ववात जाय॥ ३६॥ मज्जावात॥ श्लोक॥ सर्वांगशो-

भकंच हिक्कानांत्रांतिकुम्भवेत॥ जीर्णभ्रमणशूलंच मज्जावातंच

लक्षणं॥ टीका॥ सर्वांग सूज॥ कंपरा होइ॥ उचकी राहे॥ वांती राहे॥ भ्रम

राहे॥ कोपरा होइ॥ शूळ राहे॥ शरीर भरगरा फिरे॥ या लक्षणांच्यो मज्जा

वात समजणें॥ त्यास वातारीरस घ्यावे॥ वातगजांकुश घ्यावा॥

हलवालनिदान॥ अनाहं मूत्र कृच्छ्रं च अंगदाहश्च कंपनं नाभीशुलं कुक्षी
शुलं हलवालस्यलक्षणं॥ टीका॥ पोट फुगावे॥ मूत्र येके कथेंब॥ अंगसर्व
आगव्हावे॥ बोंबी शूळ कावे॥ कुशी शुळकावे॥ शरीर कंपे॥ या लक्षणाव्हीं हलवाल
समजेणं॥ ७७॥ सासवाल॥ रिसवाल गजा॥ कुंशयावे॥ श्लोक॥ वसावाल
निदान॥ गात्र शोभन नेत्राच्च निद्राभंग। शिरोव्यथा॥ नासा शुलं। शिरःशूलं
वसावालस्य लक्षणं॥ टीका॥ शरीर सूज नेत्र फुगावे॥ निद्रा नसावे॥ शीर
दुखावे॥ नाक दुखे या प्रकारच्चे वसावाल समजणें॥ जवा॥ सासवालादि
व गजा॥ कुंशयावे॥ श्लोक॥ मुणुगुवाल निदान॥ मुणुगुवालं कुब्जरूपं
अवयवांग पिडनं॥ गात्रभंग गति भंगं मुनुगुवालस्य लक्षणं॥ टीका॥
नेत्रं दुखावे॥ कांनतिडकावे॥ नाकं दुखावे॥ नखं दुखावे॥ हांगनरोहं
शरीर बुडळा प्रमाण राहे॥ कुबडत्व होय॥ सर्वांग दुखे॥ शरीर वारंवार

मोडाव कंबरेतडुबले सारिखे राहे त्याच मुणुगुवातसमजणें त्यास

वातारिगजांकुश घ्यावे॥ दधिवात निदान॥ श्लोक॥ उष्णि शुलं कर्णशुलं

नासाशुलं शिरोभ्रमं॥ हिक्कातिसारनामायं दधिवातस्य लक्षणं॥ टीका॥

नेत्रदुखावे॥ कान तिडकावे॥ नाकदुखावे॥ नखदुखावे ~~...~~ हागनराहे

याप्रकारचे दधिवात समजणें॥ श्लोक॥ रसगंधक नेपालं समं खल्वे

विमर्दयेत॥ चित्रमुलकषायेण डोलायंत्रेण पाचयेत॥ पाययेद्गुंजामात्रंतु

दधिवातविनश्यति॥ टीका॥ पारागंधकजेपाळ शुध्द समभाग चूर्णकरून

चित्रंगाच्याकाढेन एकदिन मर्दुन डोलायंत्राने एकप्रहर सिजवूनगुंजामात्र

अनुपान विशेषणे देणें दधिवातजायाचा॥ कर्णवात निदान॥ श्लोक॥

कर्णवातेंचबधिरा महाशूलीनापिडिता॥ अहोरात्रायदुखाय देहाक्षीणस्य

लक्षणं॥ टीका॥ बधीरराहे रात्रंदिवस शूकानपिडावे देह क्षिणव

होय बाळकास्य कर्णवात समजणें॥६२॥ चिकित्सा॥ शोभांजुतिलककैरंडं

कुमारिरावि मिश्रितैः॥ तालोनिल ध्नं निरुह्य कल्ककस्नेहै॥ निरुह्यलेला कर्ण

वातांनिहंत्याशु बाधिर्यं वातज्जांतकं॥ टीका॥ आलमवेलसा॥ तिकाचेतेल

एरंडेल॥ गवारपेठ्याचा गीर॥ हे काढा करुन॥ तेतेल कानांत टाकून घावे

॥१६२४॥ कर्णवात जाय॥६३॥ बधिर निदान॥ कर्णनि बाधिर्यं वातश्रोत ध्वनिर्भवे॥१६२५

तलदा॥ कर्णनातं हरेपरं तैलं आम्लं चापलापथ्यं॥ टीका॥ वाताने बधिरत्व

होय कर्णात ध्वनी व्हावी॥ अनेक वाद्य वाजे॥ हे असाध्य॥ हे रोगास एरंडेल

चोरवर टोलवरी टाकणे अवरी जितलतल वरी टाकाव॥ ५७॥ आणि श्लोक॥

क्वाथंच दशमुलानां छागक्षीरंच तत्समं॥ तिलतैलं द्वयस्तुल्यं पक्वं तले॥

दशोषकं॥ जलतैलं निक्षिपेत कर्णबाधिर्यं नाशयेत ध्रुवं॥ टीका॥

बेलम्यागीदजअथवारस॥टाककी॥पाठरासराटा॥टेटू॥शीनण॥सागून
पीठवनरींगणी डोलीं हे दशमूळ ठेसून काढाकरून तेलसिजलानायाकणें॥
तेलघेउनतेकानांतटाकणें॥कर्णबधीरत्वागेलाहोय प्रत्यय॥जिनुकाकाढा
लिलूक तेल दोघींच्येभारोभार शेवींचे दुधासिसलानेक याकणे॥ सिजवणेदार
होतवरी तेवस्त्र गाळकरून तेकानांतटाकणें॥कर्णवालजायाउन्मादनाल
निदान॥श्लोक॥बद्धप्रलापकृध्घोयभूत्वाक्रोशविकारकृत॥दिगंबरोस्मृती
भ्रंश॥उन्मादस्यच्चमारुतं॥टीका॥नेत्रांचिपडेक्रोधराहे भूतसंचले सारिखे
करावा॥उगडाव्हावे॥स्त्रीसलुगड्याचोळीची शुद्धनराहे॥पुरुषासगोंडीचे
धोत्रची भ्रंशव्हावे॥बधिरत्वव्हावे॥उन्मादकरून भलते भलते बोलावे॥धीव्या
धावे॥अंगासनपश्चात्तापकरे॥याप्रकारचेउन्मादवायूसमजणें॥त्यास
विजयमुटिका॥पर्पटिरस द्यावा॥उन्माद प्रकरण पाहुनाच चिकित्साकरावी

॥ग्रंथ॥श्लोक॥ऊर्ध्ववात निदान॥ अपुरोधमलं बद्ध्वां श्वास श्वास कासयो॥

अन्नक्षीणंच मंदाग्नि ऊर्ध्ववातस्य लक्षणं॥ पोट फुगावे॥ मल बद्धरोहे॥

अग्निमांद्य रोहे ऊर्ध्वरोहे श्वासरोहे खासरोहे पोटात अन्न न जाय या

लक्षणांनी ऊर्ध्ववात समजणें हे असाध्य॥ क्रमोत्कर गुण:॥ वातविध्वंस

नरसयोग॥ क्रमोत्तर गुणं शुद्धं रसं गंध फलत्रयं॥ चित्रकं गुग्गुलं पंचमद्दये

एरंडतैलकै:॥ पुन्नाग बृहति सुम्म देवदारुसच्चुर्णिकं॥ येन पूर्वो पथसमं

मद्दये धाममात्रकं॥ कर्षस्वादे स्वादे पिब क्वाथं नागमैरंड मूलजं॥ अभ्यंगे रंड

तैलेन तुष्टेस्वेदंच कारयेत॥ विरेचनं भवेत्येन स्मीग्ध मूष्णंच भोजयेत्॥

रैसवात॥ दिनामाये ऊर्ध्ववातंच नाशयेत्॥ टीका॥ शुद्धपारा १भाग गंधक २

भाग मोठा हिरडा ३ भाग बेहडा ४ भाग आवळकठी ५ भाग चित्रक ६ भाग राळ

भागे हे खलात चूर्ण करून ॥ रंडेच्ये तेलात दिवस मर्दने ॥ रींगणी डोरली

देवदारे हे सम भाग चूर्ण करून पहिले खलात टाकले सातामिसळण हेले एकत्र

करून मर्दने मात्रा च्यार गुंज प्रमाण अनुपान सूंठ एरंड मूळ काढ्यांत मात्रा देणे

उर्ध्ववात जाय ॥ ॥ रंडेल शिरास मर्दने ॥ पथ्य भात नेकणाच्या वीडाकीच्यी ॥ श्रीः

आमवात निदान ॥ देहस्य पांडुरं मूत्रं ॥ तृष्णा छर्द्यस्य नेत्रकं ॥ पीत वर्णं भवेत्सूर्णं

आमवातस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ देह पिवळा राहे मूत्र पिवळ वर्णाचे व तृषा राहे वोली

राहे ॥ नेत्र पिंगट राहे ॥ हे लक्षण आमवाताचे समजणें आमवात निदान ॥ जंघोरु

त्रिक संधीनां व्याधि हृन्नाभी पार्श्वयोः ॥ तृषा शोषं च विषूचिना आमवातस्य

लक्षणं ॥ टीका ॥ मांड्या व पोटर्‍या पाद ऊरू संधी संधी दुखाव तृषा राहे ॥ शरीर

साके विषूची राहे ॥ हे आमवात समजणें ॥ चिकित्सा ॥ पंच वक्र रसो देयं

द्विगुंजा॥ एरंडेल अंगास लावावे॥ औषध वातारि शोबे॥ आमवात जाय॥
श्लोक॥ चिकित्सा॥ शुद्धरसं विषं गंधं मरिचं टंकणं कणा॥ मर्दयेन मात्रजे द्रावेणादिन
मेकं विशोषयेत॥ पंचवक्र रसो नाम द्विगुंजा सन्निपातज्वीत॥ अर्कमूल कषायंच॥
सव्यो मनुपानयो:॥ पूर्वनद द्वापयेत पथ्यं जल योगांश्च कारयेत॥ आमवात

॥१९८॥ गजेंद्रस्य शरीरवनचारिणा एकये गृह्णीं हुलायेरंडस्नेहकेसरी॥ टीका॥ ॥१९८॥

अरण्यांचे ठायी हस्तीमस्तराहे त्यासा सिंह भक्षे तद्वत॥ एरंडेल वातारि
वात गजांकूश येरंडीतेल समजावे॥ आमवात जाय॥ सूके वातेस नीकीचे
रस फाशिदीडका॥ गुंजेच्या पालाच्या रसात तेल मीरे सी घावे॥ बोरीचे साल
मीरे तैल श्वंघावा तेसा॥ कामुनी काकीचे रस॥ तेल मीरे गायीचे तुपा
सी घावे॥ सुकेवात जाय॥ वात प्रकोप निदान॥ पार्श्व संकोच शुलार्ती
श्लेष्मभंगोति शीतला॥ अंगता दुखरं शामानि सत्वंच प्रजायत॥ स्व

वाथ्यंगा परुक्षारैः॥स्नेहस्वेभोजिनैहृतैः तैलेरसौषाधिद्रव्यैमारुतानाशयेत्‌ भिषक्॥ टीका॥ शरीरदुखावा॥शरीरथंडराहे॥ आंगसूजे॥आंगजडहोवा॥ निद्रा अल्पतराहे॥ धर्मराहे॥ शरीरपांढराहोय॥ जडशरारवलावलतशरीरात्या कोंडाझडे लोच्चवायू प्रकोपला समजेणं॥६३॥ स्वछंदभैरवीरस॥

श्लोक॥ शुध्दसूतंमृतं लोहं ताप्यगंधकं तालकं त्रिशूल टंकणंविषं॥तुल्यांशंमर्दयेखल्वे दिनं निर्गुंडीद्रवैः॥मुंडीद्रावे दिनैकंतु द्विगुंजावटकीकृतं॥ भक्षयेत्सर्ववातार्ति नाम्नास्वछंदभैरवः प्रारास्नामृतादेवदारु शोठिवातारितुल्यकं॥गुग्गुलं सर्वतुल्यांशं कुट्येत्सपाचितं॥ कषांशंभक्षयेद्वानुसर्ववातहरंपरं॥ टीका॥ शुध्द पारा॥ लोहभस्म वंगभस्म गंधक तालक स्वागीची खाकबच्चनाग हिरडा निर्गुंडसूंठमीर पिपकी

हे सम भाग चूर्ण करून निर्गुंडीच्या रसांत ॥ मुंडीच्या रसांत ॥ एकेक दिवस मर्दून

मात्रा गुंज प्रमाण ॥ अनुपान रास्ना गुळवेल देवदार सुंठ एरंडेल हे सम भाग चूर्ण

हे दोहींचे सम तुल्य साकर घालून चूर्ण करणे हे सर्व अनुपान योजावें ॥ त्या

अनुपानं औषध सेवन दोन मंडळे घ्यावें ॥ रसकपूर घ्यावा ॥ ६ ॥ अशीतिर्वा

तास स्वच्छंद नायक रस सांगितला ॥ श्लोक ॥ मृतं सूतं तीक्ष्णकांतं ताम्रमा

क्षिकं गंधकं तुल्यांशं मर्दयेत् खल्ववातारिका द्रवैर्भद्रवैः ॥ भृंगाद्यैकाक

मा गिरिकर्णिका द्रवैर्दिनं प्रमध्य भांडेन रुद्धा पचेन्मंदाग्निना

दिनं ॥ एषाग्निभांधकं चैव सूरण ॥ द्वयं रकणैः ॥ समांशैश्चूर्णितं मिश्रं तु

ल्यांशं पूर्वपाचितं ॥ त्रिदिनं मर्दयेद्द्रावैः मुंडी निर्गुंडी भृंगजैः ॥ अर्धगुंजा

मितं खादेत् द्रव स्वच्छंद नायकः ॥ सर्ववातहरं ख्यातं ॥ अनुपानमिदं भवेत् ॥

लशूनं सैंधवं तेलं कर्षमात्रं शुभावहं॥टीका॥ रसकपुर लोहभस्मकांतभ

स्म शुध्दलालकेहेमुम्माक्षिक॥ शुध्दगंधक॥ हे समभाग खलांत चूर्ण

करून त्यांत एरंडेल आद्रक निर्गुंडमाहका॥ का॥ काकमुनी पांढरा वसू यका

यकाच्ये येकेक दिवस मर्दिने॥ तेवाकवून चिकुरांत बाधुन ते गोळे ही बांधून

ते एका मडक्यांत सराव टाकून ते गोळे डोलायंत्रने सिजवणे॥ कदिवस

मग ते काहाडून दारू आट तवरी सिजले ते काहाडून ते समान सूंठ मीरे

पिंपळी चित्रंग सूरणकंद हिरडा रवागीची राखाक हे समभाग चूर्ण करून

त्यांत॥ महकेत निर्गुंडीत मुंडीत तीन दिन समर्दने॥ आठ गुंजे मात्रा अनुपान

लसन सैंधव तेल॥ हे लीसी द्यावी अशी ती वातेस॥ रुईच्ये मूळेच्ये काढा

पिंपळीसी द्यावे॥ सूपनच्ये रस मिरेसी॥ पिंपळमूळासी द्यानु वातेस

निर्गुंडीच्येमुळेच्येकाढलपक्षघातवातास॥ मुर्छावातास॥ हिंगनुपासी

स्वछंदनायकरसायनद्यावें॥ माईच्येदुधात मुंडीच्येरसांत मुर्छावातासदेणें

सर्ववातासशेळीच्येदुध पीपळामूळाशीदेणें अशीतीवातास॥ अशी

वातबळबळसांगतात॥ ल॥ श्लोक॥ अशीतिर्वातरोगाःजायंतेवात

कोपतः॥ रक्ताद्व्यभेदसंकोशशोष्यबंधनलक्षणं॥ टीका॥ विरुद्ध

भोजनेमैनहारादिनेप्रकोप॥ वोकारगाबुडना॥ पारनूकना॥ सूजन॥ यालक्षणाच्ये ॥१६६॥

अशीतिवातवृद्धकीस्येउत्पन्नकरावे॥ ६५॥ श्लोक॥ आयामाद्दय दंडका

दिता वनुस्तंभसणगा॥ णाय्यामरूल॥ जिव्हस्तंभकलायखंज्जरिकूलीसा

गृध्रसीविश्वभिः॥ खालील॥ अपलंत्रतानवगदोपंगुश्चकुंजकम्नात॥

वुरुस्तंभशिराग्रहापटुगदाक्षेपांप्रिदाहापरं॥ ६६॥ वाला कंटकगदाप

बाहुकंपंकाद्यशीर्षमदपादहर्षरूल॥ पक्षघातलसूजय॥ वलंगकूल॥

॥१६६॥

मारुतेषुबलवंतदायिमे ॥ टीका ॥ आतातें खैंचनेवायु ॥ तेकसे

आयाम म्हणजे ॥ दोनभेद ॥ कोणते ॥ दंडक ॥ अर्दित ॥ हनुस्त्रंस ॥ आक्षा ॥

याम ॥ जिंव्हास्तंभ ॥ शिराग्रह ॥ आक्षेपगं ॥ पाददाह ॥ वालकंटक ॥

अवबाहुकं ॥ कोष्टशीर्ष ॥ पक्षाघात ॥ सर्वांगिवात ॥ हे २६ पंचवीस ॥

अशीतीवातात हे वातबलवंत समजणें ॥ तेन दश रात्रं नाजिवे ॥

मंदवेगे ॥ नजिवे ॥ वायुवेगे ॥ अंतरगत ॥ वायुबिशेषे ॥ व्यथा

विशेष ॥ तेन्हे ॥ आधीबाहिरयेते उत्पन्नजे ॥ दशदिने मृत्युः ॥ श्लोक ॥

हलकरखैंचने हातपाये दुरवतर साध्य समजणें ॥ अत्यंतककाले

असाध्य समजणें ॥ श्लोक ॥ दंडव त्सर्वसर्वांगो ॥ कंपे ॥ तेमरण ॥ श्लोक ॥

दंडवात्सर्व सर्वांगो दंडकत्वांभिषग्वर्जयेत देहंगा ॥ स्तब्धत्वा

वागेनाउपलेनाबसवेन ॥च्यालेवना ॥बोलवेन ॥त्याच्यानाम॥दंडक

वाल समजणें हे असाध्यसमजणें॥चिकित्सानसांगे ॥विकृता॥

वत्कार्योदितः ॥ लडोंच्याशिरअकडलें ॥आधितवायू समजणें॥स्त्रता

अनुस्त्रंसः॥दाढालांब लावउतरला॥ते हनुस्त्रंसवात म्हणतात॥

असाव सांदबहिः ॥च ॥वेगैः अन्न त्यं गो प्राणाद्यामः॥तांभिषक्

परिवर्जयेत ॥फोडआला त्यासवायुकडून आंत बाहिर कका झणाया

मवातम्हणतात ॥तेअसाध्यसांगे ॥चिकित्सानसांगितले॥दंडवत्

स्तंभ॥जिंव्हा॥जिंव्हास्तंभः॥जिंव्हाजे॥रठनाफिरेवाच्यानयेजे

जिव्हास्तंभवातसमजणें ॥मुक्तसंधीश्चवर्द्धनः॥कलायखंजहा॥

देहाच्येसांधि ॥बोलजे॥कलाय॥खंडवातम्हणतात॥गृहिसेकजे॥

चरणगृध्रजे एकपाय एकहातखेंचतो॥त्यासगृध्रशीलवातम्हणतात

सबाह्यद्विशाखिः॥ एकच हात खैचेल॥ विश्वाचि वात म्हणजाण॥
पादबाह्ये चालितं॥ एक पाय एक हात खैंचेल॥ कळावात समजणें॥
अंतर्बहिश्च वेगैः॥ धमिलांगो॥ गैरपलंत्र॥ तेन दशरात्रं नाजीवेत्॥ मंद
वेगेन जीवेत्॥ वायु अंतर्गत॥ बाधल नाडी हेकडा दिशे लज्जपलंत्रक
वात म्हणतात॥ वदापलानकः॥ लंत्रायाविशेषतः॥ हृयानेरें मुक्तीसुखी
भवे॥ नतु साध्यः॥ अपलंत्रा सारिखे॥ रोह॥ अपलानक वात समजणें॥
हे असाध्य॥ उरून दुखे तो वाचल समजणें॥ गृहिण॥ साद्धि द्वयः॥
पंगुः॥ हे दोन्ही अधिक दिसोते॥ तीचे नाम॥ पंगुवात समजणें॥ गृ
हिणैक साक्षी॥ खंज॥ हा ये कीकड दुखेल॥ खंज वात समजणें॥ दंडव
स्तंभो वुरुस्तंभः॥ मांडी येक॥ कळा॥ उचलेना॥ तो वूरुस्तंभ

वात समजणें ॥ गृहीतग्रीवा । शिरः ॥ शिराग्रामः ॥ गळा कंठ न फिरेल तीच्येनाम । शिराग्रह वात म्हणावा ॥ अनुपक्रमः ॥ वेगैः ॥ त्वरितः ॥ समाक्षिप्तांगो आक्षेपकः देह फिरवेना ॥ ठहरेना ॥ तें आक्षेपवात म्हणाव त ॥ भदहत्वा दोघिदाह हा ॥ तकपाय फिरलेन ॥ आग होयतें ॥ पाद

॥१९६॥ दाह ॥ वातसमजणें ॥ सकंटक गमनो ॥ वातकंटकः ॥ चालत्याना पा ॥१९६॥

याल की कोरुतलें स्या भ्रमाणें असलें तें कंटवात म्हणावा ॥ अधोमु खबाहुः ॥ करबाहुकः ॥ हात शीर ॥ वर्ले पाहवेना उच्चलवेना ॥ तो अपबाहु कवात म्हणावा ॥ जानुबंध्य । आधिक रुजः ॥ शोभा ॥ क्रोष्टुशीर्षकवात म्हणावा ॥ सुप्त हृष्ट पादः ॥ पाद हर्षः ॥ ककाहोय सूटे ॥ सलंत्र राहेल्ये तो पाद हर्ष वातसमजणें ॥ हलैकच्यक्षः ॥ पक्षघात हा ॥ गअंगपीडा

वेलो॥पक्षवातसमजेणें ॥भग्नसर्वांगिवात:॥सर्वअंगदुखे त्यास

र्वांगिवातसमजेणें ॥हे पंचवीसवात सांगितले त्याचीकेल्साकरावे

तरदुखरजाय॥त्याचिकीत्सा॥कोणत्या प्रकारची॥सांगताझाला॥

येते देहाक्रियासाध्याआम्हिवैद्यमत:परं॥हेअसाध्यवात॥असी वैद्याने

आरामहोय॥त्यानंतर॥परंतरीचिकित्सा नाही॥आणि वैद्यापेक्षादे

वून॥नंतरचिकित्सा सांगताझाला॥अयामअयापतंत्रकाव तान

काक्षेपकेषु॥शिरो ललाटकर्णमूल श्रीवा॥श्रे कूष्ठमधृत्रिकवृजंधूम

देशेषु संदेहेतु:॥अंतरयामवातेस॥ बहिरायामवातेस॥अपतं

त्रवातेस अपतानवातास॥आक्षेपवातास हे पांचवातास॥शिरास

ललाटस॥कर्णवातास गळायीवेस॥कंबरेस॥उरास॥कुशीस॥

रक्षाकर्णेतीचांगला होय॥ईश्वरकृपेनेचांगलाव्हावा॥आदिते गी

वाग्मैयेवा ॥ अर्दितवालेस मानीवर डागावे ॥ हनुस्तंभास ॥ दाढेस्ये

मुकास डागावे नाहीतर कर्णाखाले गंडस्थळाहून तेथे डागावे ॥ होय

खाले थावे ॥ हनुस्तंभ स जाय ॥ जिव्हास्तंभ कर्णमूलयोरेक ॥ कर्णा

खाले घावे ॥ कलायखंजेस ॥ संधिसंधिनेषु ॥ कलायखंजवालेस ॥

रिवकेखालेव रथावडाग ॥ जानुमवस्था ॥ दुर्बलवाचक्षुरंगुष्ठ ॥

गृध्रशीलवालेस ॥ ढोंगळा ॥ च्यारबोटाखाली वमागे घावे ॥ वि

श्वाभ्यां हस्तैतद्भवेल ॥ विश्वाभितः ॥ वालेस ॥ हाताच्चे मध्ये रिवकेच्चे ॥

पुढे वमागे थावे ॥ कष्यात्त ॥ पाद हस्तयोः ॥ खल्ली वायूस ॥ टोंगळास

वटीपलीस मागे पुढे थावे ॥ सक्थि मध्ये पंगौ ॥ पंगुवालेस ॥ कढवे

सदोहीकडे थावे ॥ नव्हल ॥ खजेस ॥ जानुकपाल पुरितः ॥ कोष्ट

शीकषनैः॥ कोष्ठशीरुवाल्यास॥ दोहीयोंगळेच्ये भौलाल घ्यावे॥

उरुस्तंभ लन्मध्य मेन॥ उरुस्तंभवालेस॥ दोन्हीमांडीवर मागेपुढे

घ्यावे॥ पाद दपून दाहः॥ पाद वालेस डागदेवूनये॥ पक्षघाले षुप

क्षयोरेव॥ त्यास दोहीकुसीवर घ्यावे॥ सर्वांगहिलेन दाहः॥ सर्वांग

वालेस डागुनये॥ आमायोः॥ शिरास्वेदवमनंच कूयात॥ आलले

रैच्यनेवाभूस॥ वांतीच्येउपवकरावा॥ त्वकमांसश्रोणीगलेष्वानि

लेषु शृंगैः॥ रसाविश्रावयेत॥ त्वगल॥ रक्तगल॥ मांसगल॥ वालेरु

कुराल॥ रक्त फस्लरवा लाव॥ डोळ्याच्य बुबुकावर रैचन असलेलर

डोकापुढे आडवे चालेवर आडवे घावे॥ नेत्र रैचन जाय॥

पायरैच्येलर॥ त्याच्य पायस घोटेवर घ्यावे॥ कडेकेसाप्रमाणबी

जेच्येचंद्राकार डागावे॥ टोंगळेव घोटे दुखे॥ त्यास सूज असे॥ दुस्त्र

राहे त्यास एरंडेल लिखावे ॥ त्यावर चिकुर भिजवून सातपडे देऊन बांधून
चिकूयच्ची गुंडन त्याजवर जळता थिरकेरने शेकावे ॥ दहा रोज तीन
वेळा साहे तैसा शेकने ॥ नेत्र वातेस पने त्र आरक्त व आग व खूपन
व चिपड पाणी खाज ॥ जो डोळास दुखरा हे त्यास दोन्ही एकासारिखे
सा ॥ त्यास पालीवर आडवे दो बोटांचे वर्त पाहून डागावे ॥ नेत्र शुभ्र
॥१७०॥ जाल्यावर बुबुळावर लगर भवाणी ~~काढून~~ वाहन ॥ त्यास डावे पायाचे ॥१७०॥
पाच बोटांचे संधीवर डागावे ॥ थोडे सडोळा पांढरा जाळेस कोणतेही
पायेस संधीवर डाग आडवे द्यावे ॥ डबरुवातेस ॥ वेळसुरचे वारकेचे
वोर करून येरंडेल लावून ते तेलांत बुच काढून यंगळेचे दो बोटांच्या संधी
वर दोन डाग द्यावे ॥ वाकेच्चे वोराने ते ळात ॥ भीजवून डागावे गडबड

शमे ॥ ऊवकरूजे रोंगकेस असेलत्लो अथवा दोन्ही गाऊदरोंगवेच्यापा
हून दो बोटाच्चे पांच अंगुळ सोडून डागावे ॥ जाय ॥ ग्रंथालरे ॥ कोण
त्तापायहोय ॥ त्या पाग्यांच्चे दोहीघोटेवर डागावे ॥ ऊवरूजाय ॥ चंद्राकार
डागावे ॥ शम ॥ वो रुग बालेस ॥ बच्चुनाग तोळा ॥ बक्रूच्च लेंड्याची
रवाक तोळा ॥ मीरे तोळा हे समभाग चूर्णकरून बकानीच्चे रसांत मर्दने
तेमात्रा अडीच वाल प्रमाणें बकानीच्चे रसांत द्यावे ॥ वोरुगुवातवमु
खवातजाय ॥ तैलपाक म्हा ॥ मोठा निवडुंगाच्या दुध्या ॥ चार शेर ॥ एरंडेल ॥
निवडुंग मोठ्याचे शेर ॥ आईतर लेंड्ये भुका शेर ॥ कांदे शेर अर्धा ॥ तैल
पाक सिजवनें ॥ कांदे सिजल जके तेव्हां तैल परिपक्क जाले समजणें ॥
नंतर तेल गाळून ॥ ते तैल सर्व वाताल उपयोगी ॥ अंगास लावावें
जो वात व्याधुरवास त्यास्यानी लेजो खावे वाल जाय हे सिध्द

क्रिया समजणे ॥ करावे ॥ श्लोक ॥ अर्कक्षीरं मजाक्षीरं ॥ निर्गुंडीतिं त्रिणी
रसं ॥ तिल तैल समायुक्तं आशीलिर्बलिनाशनं ॥ टीका ॥ रुइच्चे दुध ॥ शेरीचे
दुध ॥ निर्गुंडीरस ॥ लीकाचे तेल समभाग ॥ चिंचिच्यारस समभाग हंडित
टाकून तैल पाकेने सिजवणें अगांस लावणे आशीलीबाल जाय ॥ ग्रंथ
समस्त तैल पाकाची क्रिया सांगीतली असेल ॥१८०॥ श्लोक ॥ नीगुडीप्राहि
तौ कल्क स्वस्नेह श्मौ सुशब्दला ॥ वर्णादिनां पंच्यदात दैवः ॥ शिघ्रमाहरेत्
॥ टीका ॥ कल्क ॥ क्वाथ ॥ अंगुळीबोटाचे ठायी पस्नेह ॥ मित्रत्व ॥ शब्दच्या
वाच्या ॥ नूनं ॥ भवति ॥ नाही ॥ असौ ॥ तृणाचे ठायीं ॥ सहा आहे वर्णादि
वर्णजो ॥ आदि ॥ भ्रम पसारिरेव ॥ यथापयेन्ह फडून ॥ चेट्राचे दाह्य
स्वजो ॥ गंधरसस्पर्शजो ॥ ग्रहीयंते ॥ ध्यावे ॥ तथा ॥ तश्च्या ॥ तेन ॥ तो

स्नेह॥मित्रत्व॥इधित्व॥ऊवकर॥अहरेत्॥ शेवावे॥ हेतैल पाकविधी

समजणें॥ ५१॥ पाकस्तु त्रिविधा मंदांचे कूणं करत्चिक्कण:॥मंदककंसम:॥

किट्टिचिक्कणो मसृणो समः॥करोमाणिर ~~सलसे~~ मृदुपिच्चानिवर्तिक:॥

छीकणारिशामात्रेणाभिन्न मावं भवत्ते॥मृदुर्नश्य करो। झंगे पानबस्तौच्च

चिक्कणः॥टीका॥नसकरायास॥मृदुपाककर्णे॥ पथ्य॥श्लोक॥कुष्मांडमा

षवार्जाकघ हालि कारवेल्लिकं॥वास्तुकंकाकमर्देच्च वृश्चिकाच्चिपुनर्नवं

कृष्णकुलथ्यमोघूमलैलतित्त्कपरोलकं॥मुष्करंवत्सकंचैव लिंदुकंकलकं

लथा॥ लक्कारिसुरणा मंडी मिशी जिरकरामठा॥ पुराणधान्यमभ्यंग

मित्रवगो निरामयः॥टीका॥कोहकापिकाग॥उडीद॥वांगे॥डोरलीच्चेफका

कोलि॥ पोकली॥काटेगोसायी॥ पांढरावस्तु॥कुळथा॥वाल्लासपथ्यमहू

तीळतेलपडोळमुळाकूडाशेंगटेंडूचेशेंगा॥हेटीच्चेफुल॥यकळीचेफूल॥
सूरणकंद॥मुडींच्चेभाजी॥सदाप॥जिरेहींगजुनेतांदुळन्हाणसेरंडेतेलने
हेपथ्ययोग्य॥७२॥अपथ्य॥शीताम्लशाकलः॥कंदान्नपुसा॥काजमुग्दकं॥
गुरुणीसामिषेंदीनीनिष्पावुर्वाकसर्षपः॥करिषाणियथानिंवनवशोधा
॥१७२॥ त्संधिलंघनं॥वृणारिभरशीनिंबालिक्तबिंबपिमालयः॥कोशातकीद्वयं ॥१७२॥
चैवपवनशीलशत्रुवः॥टीका॥शीतळपाणी॥त्रिकंदा॥काकडी॥पका॥मुग
मुरुद्ध्या॥उडीदमोहऱ्या॥कोंढा॥निंबाच्चेफळ॥नवधान्य॥उपवास॥पत्र
शाखा॥बकानीमुंगना॥तोंडले॥फाशीदोडका॥कुनकदोनके॥हेअशांति
वातासविरोधनेघावे॥७३॥इतीश्रीनीलकंठज्वरणारावेदंतीर्थप्रसाद
पाशज्वरभोगविहरपारिगिणागिडिमागिडिसत्यभदायकाराव्यराम

देशिकशिष्योत्तमनमःशिवायसत्पुत्रपवित्रकवित्वचमत्कारवैद्यशिरो
मणिभूषणनीलकंठकोद्धारूनामधेयप्रणीतं॥आशीतिर्वातनिदान
वर्णनचिकित्साराशौन्नामषष्ठमःस्वर्गःश्रीगुरुनाथार्पणमस्तु॥शुभं
भवतु॥श्रीराम॥चतुर्विंशतिपैत्यनाम प्रकरणं॥शूलांकमेरुकोदंडंबध्ध
लोचनसायकं॥पुरराक्षससंहारं नीलकंठमहंभजे॥१॥श्रीनीलकंठवंश।
ख्यातंक्रमावसुवांकृयः॥वक्ष्यामिवृषराजेयं अहंवैद्यशिखामणीं॥य्य
~~ग्रंथान्ते~~।माधवे॥श्लोक॥आवर्णादिविवर्णादिसूर्यवर्णंचकामिलं॥
आम्लरक्तंच स्वेदंचा उन्मत्तं पौंड्रसर्पवत्॥करपादंच शीतंच मुर्च्छामधु
कुसूमिता॥क्रोधःभ्रंशोशिरस्कंदः तृष्णादुर्भावच्चर्मणां॥दुर्गंध्य मदनंपित्तं
चतुर्विंशति पैत्यकं॥ पूर्वाचार्यमिदंबृहि शास्त्रमार्गविचारणात्॥टीका॥

आर्वणिपित्त॥ विवर्ण रसूर्य्यवर्ण॥ कामिलापित्त॥ आल्मपित्त॥ रक्तपित्त॥
उन्मादपैत्य॥ पौंडूक॥ विसर्प॥ करपाद॥ शीतपैत्य॥ मूर्छा॥ मधुरा॥ भ्रंश॥ शिरो
क्षुतपैत्य॥ तृष्णा॥ दुर्भाषा॥ चर्म॥ दुर्गंधि॥ मदन॥ कुसुम॥ क्रोध॥ चर्मणि॥
हेच्यनुर्विंशतिनामानि॥ आवर्णपैत्यानिदान॥ श्लोक॥ स्वेदकांतिहरं तृष्णाम
तिदुर्गंधिदेहिनां॥ देहस्यसर्वपीतांगं आवर्णपैत्यमादिशेत्॥ टीका॥ घर्म
अत्यंतयावे॥ शरीरकांतिहिनत्वा॥ तृषाराहावी॥ शरीराची दुर्गंधियावीप
शरीरासगुलीयावे॥ या॥ लक्षणाची आवर्णसमजणें॥ चरके॥ ग्रंथ॥ आवर्ण
पैत्यलक्षण॥ श्लोक॥ अंगदाहं शिरोदाहं पाददाहं शिरोभ्रमः॥ मुर्छाभ्रममनस्वा
पं हृदिसंतापवेदना॥ कंठस्वेदंस्यपांडुत्वं शोषक्लेदपनभ्रमं॥ सर्वेंद्रियंच
दौर्बल्यं पैत्यवर्णस्यलक्षणं॥ टीका॥ अंगाची आगव्हावे॥ नकपायाची आग॥

शीरफिरे ॥ मुर्छा राहे ॥ भ्रम राहे ॥ मन चंचल राहे उरांत जळे ॥ पोट दुखे ।
गळा तथा रीजवळे घर्म्या यावा ॥ शरीर पिंगट राहे ॥ शोभा वा ॥ घडी घडी भ्यावे ॥
सर्व इंद्रिय दुर्बलत्व ॥ अन्न क्षीणा विषयेंद्रिय क्षीण होय ॥ अर्थ श्रोत्रत्वक् ॥ नेत्र
जिव्हा घ्राण हे इंद्रिय ॥ अर्थः ॥ श्रोत्रः ॥ कानांत अनेक ध्वनि उमटाया वे बसे ।
बधिरत्व राहावे ॥ श्रोत्रेंद्रिय ॥ त्वक् चर्मचे आग व्हावे ॥ शरीर हाले ॥ शरीर
फुगे ॥ अंगाचे कोंडा झडे ॥ आंग कुले ॥ खाज सुटे हे त्वचेचे लक्षण ॥ नेत्र ॥
नेत्रांचे आग व्हावे ॥ झोप न ये ॥ नजर कमति व्हावे ॥ हे नेत्रेंद्रिय लक्षण ।
जिव्हे ॥ जीभ कोरडी राहे ॥ वांती व्हावे ॥ रुचि राहे मुका वारंवार्या वाहे
जिव्हेचे लक्षण ॥ हे पंचेंद्रिय ॥ वाक् ॥ जडत्व ॥ जांभा येयावे टेकर यावे ॥ हे
वाकलक्षण ॥ पादः ॥ पायेस सत्व न राहे ॥ शरीर सुके ॥ हे पादेंद्रिय लक्षण ॥

पाणीहातालकाजकावे आग व्हावे॥आंग थरथरावे॥हे पाणेंद्रिय॥ पायुः॥ बों
डीग काढावे तो घडघडावे॥पोटांत खकखके॥ वायीसरके॥ आयास व्हावे॥ गळा
धरावे॥पोट फुगावे॥मल बद्ध व्हावे॥बहु मूत्र यावे॥हे पायेंद्रिय॥लक्षण॥गुह्य॥
धातु स्खलन व्हावे॥हे गुह्येंद्रिय लक्षण॥सर्वेंद्रिय॥स्यदौर्बल्यं याच्या अर्थ्या
प्रकारचे समजणें॥हे ज्वरक ग्रंथाज आवण पैत्य समजणें॥हे पत्य उर्ध्व ॥१५८५

॥१५८॥

गती झाले तर दोन तीन वर्षांत शरीरात रमते॥दोन तीन वर्षांतर त्यासाचि
कित्सा सांगितले॥नेत्रायिका वेकरावा॥कोण त्याज्य॥ पैत्यांतक रसयोगः॥
मृत सूताभ्रम मुंडा कांति तीक्ष्णमाक्षिक तालकं गंधकं मत्स्ये तुल्यं॥पथ्या द्रा
क्षा मृत द्रवैः॥जलमंडलिका परिद्रवैः क्षीर विदारिका॥दिनेकं मर्दयेखल्वे
।शिता सौक्ष्य गुंजा वटी॥निष्कमात्रां निहंत्याशु पित्त पैत्यज्वरक्षयं॥दाहं

तृष्णादाहं शोषं हंति पैत्यांतको रसः॥ शीताक्षीरैः पिबेच्चानु अथ क्वाथं

शीतान्वितं॥ पिबद्याष्टिन्नशामनं शीतमोयेनवालूकं॥ टीका॥ रसभस्म॥

अभ्रक॥ लोह भस्म॥ ताम्रभस्म॥ मा॥क्षिक॥ शुद्ध ताल क॥ गंधक॥ हे सम भाग

खलांत चूर्ण करून त्यांत॥ जेष्ठ मध मनुका गुळवेल ऊट कथा र इश्वर पहाडमुई

को हका या॥ सर्वाला एक॥ एकदिवस मर्दने॥ नंतर याची मात्रा माश प्रमाणें

तुप खडी सा खरे सी द्यावी॥ आणीजे ष्टी बंदाचे काढेल लका सी॥ शी के पाण्या

सी गोखरू ज रामासीच्ये काढ्यासी देणें॥ २४॥ प्रकारचे पैत्य आवण पित्य

शमे॥ आवण पित्त सबळ परि यंत सेवावे॥ ग्रंथाम्लो का ल धिंधुरावीनि क्षि

प्य मुंजामात्र प्रमाणक॥ वालूकं शीतलोयेन नानावर्णादि पित्ताजित्॥ टीका॥

रससिंदुर मुंज भरप कुंलु क गुडुंम॥ ताकांल वाटून रस तो पाव शेर पान्यांत

च्यार महिने सेवावे॥ आवर्णपित्त शमे॥ ६॥ ग्रंथ॥ भाष्ये॥ विवर्णपैत्यनि

दान॥ रोमनाशं शिरःकंपं सर्वांगस्फुरितं भवेत्॥ रोमहर्षणकं शुलं विवर्णपि

त्तमादिशेत्॥ केश झडे॥ शरीर हाले॥ अंग आखडुन बेंड्यावे॥ रोम उभा व्हावे॥

पोट शुळ व्हावा॥ हे लक्षणयुक्त शरीर विवर्ण होय त्याविवर्णपैत्य म्हणावे॥ त्ये

किल्सा॥ वडवाग्नि रसयोगः॥ श्लोक॥ पारदं गंधकं चैव भस्मलोहाष्टकं समं॥

कुमारिस्वरसं चैव मर्दितं यामभात्रकं॥ गुंजामात्र प्रदातव्यं विवर्णपित्त हंति

च॥ निहंत्या सर्वपित्तानी योगोयं वडवाग्निकं॥ टीका॥ शुद्ध पारा २ भाग गंध

क २ भाग लोहभस्म ८ भाग रस कोरफडीचा टाकून मर्दन करणार पाहरे एक दिवस पुट देऊन गुंजा

मात्र सहद पिंपळीसी जुपसारखरेसी द्यावे आवर्णपित्त विवर्णपित्त नाहींसे

होईल पित्तास द्यावे॥ ८॥ ग्रंथ॥ श्लोक॥ नाभिरामस्वेयम्स्वेदो आधिकारुधिरं

रसः॥टीका॥ नाभीपासून कंठ। पासून येतो धडधडा भयथोर तो पित्त

उर्ध्वगती झाली समजावा॥ याप्रमाणे॥ वडवाग्नी व पैत्यांतक व पाणीब

ध्वरसायन त्यासयिलुके औषध सांगीतले त्यालुन कोणताही व्यारमाहिने

द्यावावे अनुपान युक्त॥ चतुर्विंशती पित्तशमन होय॥ सूर्यावर्ण पैत्य॥ श्लोक॥

सूर्योदयं दृष्टीनां भ्रमणं नेत्र मुर्छिता॥ अतितीव्रगतं दाहं सूर्यावर्णं च पैत्यके॥

टीका॥ नेत्र फिरावे॥ भ्रमर होत्यावेरी यावे॥ अतिदाह राहे॥ सूर्य उदय जाला म्हणु

जे डोके फिरे मूर्छा येते त्य सूर्यावर्ण पित्त समजणे॥१०॥ श्लोक॥ चिकित्सा॥

शुध्द सूतं विषं गंधं टंकणं च माणिः शिला॥ ये लालको लज्जा द्रव्यं च सम भागं

च रवल्लके॥ शालावरिकषायुक्ता दिनेकं मर्दितं दृढं॥ शर्करा मधु संयुक्तं सूर्या

शर्करा मधु संयुक्तं सूर्यावर्णाभि हंति च॥ टीका॥ शोधिला पारा गंधक बचनाग

अर्धाभागखागीचेखाक॥मणशीलादोडे॥लवंग॥ ॥जायफळ॥

हे सर्व समभाग एक भागाचे अर्धाभाग खलात घालून चूर्ण करून त्याला सहस्त्र

मुळीचे काढ्यात एक दिवस मर्दुन॥मात्रा गुंजाप्रमाण शर्करा सह दासी द्यावे पासूर्य

वर्णपित्त जाय॥११॥चरके कामिलापैत्यनिदान॥श्लोक॥हरिद्रामुखवर्णानां

॥१७५॥ चक्षुस्याम पि पांडुला॥मला निलाशनं लृष्णा कामिला पैत्य लक्षणं॥टीका॥लोंडे॥१७६॥

पिंगट॥नेत्र पिंगट मूत्र पिंगट॥क्षुधा नसावे॥मलबद्ध रोहाय॥लक्षणाची

कामिल पित्त समजणे॥१२॥श्लेष्मकामिलारोगनिदान॥यदा कंदाशितिंयेनतः

शोकं पित्तमा प्नुयात॥ तदेव कामिलं वान्हि येव युक्तं पुरातनैः॥टीका॥कोणे

तरी काये॥शांखा शरीराची पिंगट पुन॥राहिले पुरातनेने सांगीतले केवळ

होय॥त्यास चिकित्सा॥श्लोक॥रसभस्म समं गंधं येला वालूक टंकणं॥

अम्लपाशी रकुष्टावीसमभागं विचूर्णयेत॥ आर्द्रकसारं (रसं) द्वियामांतवि

मर्दयेत्॥ जिरकस्य कषायेन गुंजयेभक्षयेत॥ कामिलं पित्तनाशंच दाह

शांतिहरंपरं॥ टीका॥ रसभस्म १ गंधक १ देउ १ वाका १ स्वागीचीरवाक १ कुलुक

गुडमय १ मुळवेलाच्येसत्व १ कोष्ट १ नागरमोथी हे समभाग चूर्ण करून आद्रकाचे

रसात एक भावना देऊन मात्रा गुंजप्रमाणे अनुपान जिरेच्येकाढे द्यावी कवळ

रोगजाय॥ आम्लपैत्य निदान॥ श्लोक॥ आम्लाधिकल रंल्वण मरुस्यानाद

हीनता॥ जिंव्हस्या परिदोबाथ आम्लपैत्यस्य लक्षणं॥ टीका॥ ओंबर ढेकर यावे॥

तृषा राहे॥ अरुच्चि राहे॥ हीनस्वर बोले॥ लों डआम्ल राहे त्यच आम्लपित्तस

मजणे॥ श्लोक॥ चिकित्सा॥ गंधकं पारदं चाभ्रं येला ग्रंथिक केसरं समभाग

मुलं खल्वे जंबीरे रसमर्दितं॥ काचकुप्यां निवेश्याथ द्वियामं तुषाग्निना

स्वांगशीतलमुधृत्साद्धि गुंजाभ्यक्षयेत दा।शर्करामधुसंयुक्तं आम्लपैत्यहरं

तया।टीका।पारा।गंधक।अभ्रकभस्म।।दोडे।।ग्रांधिलगर।।नागेश्वर हे समभाग

खलात टाकून जीरेच्या काढ्याने १ दिवस मर्दुन करून काच कुपीत भरून वालू

का यंत्रेण हलका जाळ देऊन दोन प्रहर सिजवून वाल भर मात्रा अनुपान खडीसाखरे

सह दासी घ्यावा।। आम्लपित्त जाय।। स्वेदपैत्यानिदान।। श्लोक।। आत्तिस्वेदमदौ

र्बल्यं।।देहांगं बलपूरयेत।। अग्निमांद्यं दृढं स्वेदापित्त विकारनुत्।। टीका।।

अत्यंत घाम ये।।। निःसत्व होय।। पायांत आग होय।। शरीर दुर्बल राह्यां

या प्रकारच्या रात्र दिवस येय है स्वेद समजणें।।१८८ पाचि।। श्लोक।। रसं गंधं

वत्सनाभं वाशांतिकटुकं वच: ।।जीरं कांचित्रकं शो।।ठी त्रिफलं ज्यात्रिय:

समं।। ततः संकल्प मध्यास्न्या।। त्रियाम मर्दयेत् भिषक।। काच कूप्यां

निवेद्याय त्रिदिनं मंदवन्हिना ॥ स्वांगशीतलमुधृत्य द्विगुंजा भक्षये

त्सदा ॥ शर्करामधुसंयुक्तं स्वेदपैत्त विकारजित ॥ टीका ॥ पारा गंधक

नागशोधिले ॥ अडोळसा सूंठ मिरे पिपळी ॥ बेरखंड जिरे चित्रक सत्वा सूंठ

हिरडा बेहडा आवळकरी हे समभाग चूर्ण तीन प्रहर मर्दने नंतर काच

कुपीत भरून तीन दिवस सिजवणें मंदाग्नीने ॥ स्वांगशीत केलें काढून

दोन गुंज प्रमाण साखर सहद्यासी द्यावे स्वेदपित्त जाया ॥ १८ ॥ चरके ॥

श्लोक ॥ भस्मीं रुक्मं सूतं माक्षिकं कांत लोहकं ॥ अभ्रकं तु समांश ॥ वन्ही

क्वाथेन मर्दयेत ॥ काचकुप्यां विनिक्षिपेत ॥ वालुकायंत्र पाचितं ॥ मारि

च्याद्रक संयुक्तं द्विगुंजा मात्र भक्षितं ॥ पथ्यं क्षीरोदनं चैव तापिदर्घी

त्सशाकरं॥प्रातःकालेन शेवेल तस्यस्वेदविमुंचति॥टीका॥मीरे॥स्वागी॥
स्वाकरसभस्म हेमभाक्षीकं कांतभस्म अभ्रकभस्म हे समभाग चूर्णकरून
चित्रगाच्ये काढेल मर्दुन एकदिवस नंतर काच कुपीत भरून एक प्रहरासि
जवून स्वागशीतलेने कहाडून दोन गुंजप्रमाण॥मिरे आद्रकानद्यावी स्वेद
पेत्यजाय॥पथ्य दुधभात॥ग्रंथ॥उन्माद पित्त॥श्लोक॥विदाहं न्याविकारंच
॥१७७॥वांतिमूर्छापरिभ्रमं॥मलमुत्रविघ्नंशीघ्रं उन्मत्तस्य चदोषनुलक्षटीका॥१७८॥
शरीरदाहव्हावे॥विकार राहे॥वांतीमुर्छाशीरफिरे मलमूत्रआवरेना॥
याप्रकारस्येउन्मादाभलतेच बोले तोच्य उन्माद समजणें॥२०॥श्लोक॥
रसभस्मं त्रयोभागं भागेकं हेमभस्मकं॥टंकणं रवि दुग्धेन सर्वं तुल्यंच
खल्वके॥ द्वियामांते समंघृत्वा॥उध्वसगोळकी क्षिपेत॥कांच

कूप्यानि शोषयित्वा सप्तवस्त्रमुद्रा लिपेत ॥ वालूका यंत्र मध्य संस्थियामं

मंदस्याग्निना ॥ स्वांगशीतक मुधृत्य द्विगुंजा नरकीकृतं ॥ शर्करामधु

संयुक्तं उन्मत्त पित्त नाशनं ॥ टीका ॥ रसभस्म ३ भाग सूवर्णभस्म १ भाग

एकत्र ज भाग खल ॥ मर्दनें रुईच्या दुधाने दोन प्रहर मर्दुन काचकुपीस

५ माल कापड देउन वाळूच्या मध्यें ठेवून दोन प्रहर सीजवने ॥ स्वांगशीत

जैने कहाडणे ॥ गुंज प्रमाण खडीसाखर मध्यासी घ्यावे उन्मत्त जाय ॥ ४५ ॥

॥ श्लोक ॥ पिप्पल्य सदृशं सर्पिः सर्पिणि द्विगुणं शीता ॥ शीताया द्विगुणं

क्षौद्रं क्षौद्रस्याष्ट गुणं पयः ॥ [ला]भिः पंच्यसारस्य प्रातः रुद्धयाय भक्षयेत् ।

उन्मादं च विदाहं च सर्व पैत्य विकारजीत् ॥ टीका ॥ पीपळी १ भाग ॥ तुप १

भाग ॥ खडीसाखर २ भाग सहद ४ भाग दुध ३२ भाग ॥ ते सिस्ताना

दार पाहून भुकरी टाकून नुपदार पाहून नुल रेने ले ॥ म्हणजे नाक ताबणे ले उतरून भात : काकी दीड पैशे भार घ्यावे ॥ उन्मादज्जाये ॥२२॥ सर्व पैत्य ज्वाय ॥ पुंडरिक पैत्य निदान ॥ श्लोक ॥ देहांशं पुंडरीकं च रोमहर्षो पिंकं ज्ञा वुष्णाती शयनं तृष्णा पुंडरीकं च पैत्यके ॥ टीका ॥ शरीरास लाल पुष्पा प्रमाणें फोडयाबे शरीरास खजु व्हावे कं ऊसूटे आंग गरं राहे ॥ तृषा राहे ॥ या प्रकारचे पुंडरीक समजणें ॥ २३ ॥ चिकित्सा ॥ शुद्धसूतं समं गंधं ताम्र भस्मं मणि शिला ॥ चंदनं त्रिफलं वाश ॥ व्योष जीरक दीप्यकं ॥ एलाने सम भागानि हंस पादि रसेन वा ॥ ततः सर्वं खल्व मध्ये त्रि दिनं मर्दये द्विषक ॥ ततः संगोलकी कृत्य वज्र मुषा यि मी क्षिपेत ॥ भूधरे यंत्रके पाच्यं स्वांग शीतल मुध्धरेत ॥ द्विगुंज भक्षये नित्यं पैडरी पित्त नाशनं ॥

टीका॥पारा गंधक ताम्रभस्म मण॥ शीत॥ स्त्रीचंदन ॥ त्रिफला॥ अडोळ

सा॥ कोष्ट॥ जीरे॥ वोना॥ हे सम भाग चूर्ण करून हंसपदीरसेन ३ दिवस

मर्दून वज्रमुसांत भूधर यंत्रेणे सिजवून म्हणजे स्वांगशीतळे

ने काढून दोन गुंज मात्रा॥ अनुपान सहस्त्र मुळीज द्यावे॥ पुंडरीक

जाय॥ करपाद पैत्य निदान॥ करपाद दाह च बयांग्या शोषक॥

मद्य पीडास्य तृष्णाच्य करपाद पैत्यके॥ हात पायाची आग राहे॥ अंगशु

ष्के॥ नहान राहे॥ हे लक्षण लकशाल लक पायेची आग जेल च करपादपित्त

समजणे॥ करपाद च्य सुविंशती पैत्ये सप्ता णे बध्द रसायण द्यावा॥ पाणी

बध्द रसायन योग॥ गंधक पारदं चैव भस्म लोहाभ्रकं समं॥ जीरकस्य

कषायेन मर्दितं याममात्रकं॥ कुपीकायां विनिक्षिप्य वालुकाग्निं प्रयोजयेत

गाढाग्नि त्रिदिनं चैव स्वांगशीतलमुध्दरेत ॥ गुंजामात्रप्रदातव्यं कर

पादहरं स्थलं ॥ निहन्यासर्वपित्ताभ्यो योगोयं पाणिबध्दकं ॥ टीका ॥ गंधक

पारा लोहभस्म हे तीन सम भाग गंधक पारे येकेक भाग लोहभस्म २ भाग

खलणे त्यात जिरेच्येकाढेने १ दिवस मर्दुन कुपीत भरून वस्त्र मातीच्ये

॥१८०॥ लेप देउन वालुकायंत्रे गलीन दिवस गाढाग्नीने सिजवून गुंजा प्रमाण ॥१८०॥

अनुपानाविशेषेण द्यावे करपादवच्चतुर्विंशती पित्तास यावे ॥२८॥ शीत

पैत्य निदानास्लोक ॥ अरुच्या अग्निमंदानी शील पीत्त प्रकोपतः ॥ महादे

शतमूर्छा मिच्यरके शीत पैत्यके ॥ टीका ॥ अरुच्यी रोग पोटात आग दाह

भलते भलते बोले ॥ राग मोठा ॥ मूर्छा याछ्क्षणा त्वी ॥ च्यरक शीलपीत

समजणें॥ चिकित्सा॥ शुद्धसूतसमं गंधं अभ्रकंच माणिः शिला॥ मर्दित

वरुणिद्रावैः मर्दयेत् दिवसद्वयं॥ काचकुप्यां निवेश्याथ वालुकायंत्रकं

पचेत्॥ प्रहरयामांतेन मुध्दृत्य सूक्ष्मचूर्णंच कारयेत॥ द्विगुंजं भक्षये

नित्यं शीतपित्तनिवारणं॥ टीका॥ पारागंधक सम भाग अभ्रकभस्म

माणिशीळ॥ हे समभाग चूर्ण करून यिंद्रवाकणीच्ये काढेंत दोन दिवस मर्दन नंतर ॥१९८२॥

॥१९८२॥ काचकुपीत भरून वालूका यन्त्रेण द प्रहर सिजवणें मंदाग्नीने स्वांगशीतल झाले

काढणें॥ दोहीसांजी गुंजा प्रमाण पिपळीसह द्यावी नाहीतर जु पा मिरे सह द्यावी

आणि त्यास पाणी बध्दरस द्यावी नाही वडवाग्नी व स्वयमग्नी रस द्यावी

शीतपित्त चतुर्विंशती पित्तेच्चे उपयोगी समजणें॥२८॥ ग्रंथ॥ मुर्च्छा पैत्य

निदान॥ श्लोक॥ अति मुर्च्छा मितीः शीतं क्षणें क्षणीक मुर्च्छितः॥ अति

गाढाग्नि त्रि दिनंचैव स्वांगशीतलकमुद्धरेत ॥ गुंजामात्रप्रदातव्यं कर

पादहरस्फूलं ॥ निहन्यासर्वपित्ताभी योगोयंपाणिबद्धकं ॥ टीका ॥ गंधकं

पारालोहभस्म हे तीनसमभाग गंधकपारयेकेकभाग लोहभस्मटभाग

खलणे त्यात जिरेच्येकाढेन ७ दिवसमर्दुन कुपीतभरून वस्त्रमातीच्ये

॥१८०॥ लेपदेउन वालूकायंत्रे गतीन दिवस गाढाग्नीने सिजवून गुंजांप्रमाण ॥१८०॥

अनुपानाविशेषेणद्यावे करपादवच्चजुर्विंशती पित्तासद्यावे ॥२८॥ शीत

पैत्य निदाना स्लोक ॥ अरुच्या अग्निमंदानी शीलपीत्तप्रकोपतः ॥ महाद्दि

शलमूर्छाभिच्चरके शीत पैत्यके ॥ टीका ॥ अरुची रोह पोटात आगशरीर

भलजभजल बोले ॥ रागमोठा ॥ मूर्छयालक्षणात्वी ॥ च्चरक शीलपीत

समजणें॥ चिकित्सा॥ शुद्धसूतं समंगंधं अभ्रकंच माणि: शिला॥ मर्दिते वरुणिद्रावैः मर्दयेत् दिवसद्वयं॥ काचकुप्यां निवेश्याथ वालुकायंत्रके पचेत्॥ बरयामांतेन मुध्दृत्य सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत्॥ द्विगुंजं भक्षये नित्यं शीतपित्त निवारणं॥ टीका॥ पारा गंधक समभाग अभ्रकभस्म माणि शील॥ हे समभाग चूर्ण करून यांस द्रवाकणीच्ये काढ्यांत दोन दिवस मर्दनानंतर ॥१८२॥ काचकुपीत भरून वालुकायंत्रेण ८ प्रहर सिजवणें मदाग्नीने स्वांगशीतल झाले काढणें॥ दोन्ही सोजी गुंजाप्रमाण पिंपळीसह द्यावी नाहीतर जुपमीरसी द्यावी आणि त्यास पाणी बद्ध रस द्यावी नाहीत वडवाग्नीरस स्वयमग्नीरस द्यावी शीतपित्त चतुर्विंशती पित्तेच्ये उपयोगी समजणें॥२८॥ ग्रंथ॥ मुद्धा पैत्य निदान॥ श्लोक॥ अति मुध्दामिती: शीतं क्षणं क्षणीक मुच्छितः॥ अति

॥१८२॥

तृष्णांगशोषंच मुर्छा।पित्तंचाविभ्रमः॥टीका॥अत्यंत मुर्छा राहे आति

शितरोह्रूण ह्रूणा देरीयाव॥तृष्णा राहा॥शोष॥लेच्च मुर्छापित्तसप

जणे॥१९॥चिकित्सापस्लोक॥शुध्दपारदगंधकंच्चटंकणांच्याभ्रभ

स्मकं॥एतानीसमभानीसूक्ष्मच्चूर्णानिकारयेत॥भद्रमुस्ताकषायेन

मर्दयेत॥दिवसत्रयंच॥काचकूप्यांविनिक्षिप्यपुटमेकंतुभूधरा॥

स्वांगशीतलमुध्दृत्य॥गुंजामात्रंप्रदापयेत॥मुर्छापित्तविनाशाय

सर्वपैत्यविनाशनं॥टीका॥शोधिलेपारागंधक॥सवागीच्चीरवाक

अभ्रकभस्महेसमभागच्चूर्णकरून नागरमोथ्याच्येकाढेने तीन दिवस

मर्दुन वाकूंन कुपीतभरून वालूकायंत्रेने भुधरपुटदेणे॥स्वांगशीतल

काढणें गुंजामात्रा अनुपानविशेषेणे देणें॥ मुर्छापीत्तसर्वपित्तनिवार

॥३०॥ शिंधूर नारीकेळाच्चे पान्याल है दोन्ही औषध घ्यावे ॥ मुच्छी जाय
मधुर पैत्य निदान ॥ श्लोक ॥ अरुच्याम मधुरो द्रेकं तृषः कार्श्यं च कोपि लाप
शिरो भ्रमण माधुर्यं छर्दि रोमच हर्षणं ॥ टीका ॥ अरुची लोंड गोड झाल:
काली कोरड पडे ॥ ~~झली~~ शीर फिरे मुर्छा पडे वांती रोह ॥ रोमावली उभारे
त्यास वडवाग्नी रस धावे ॥ पाणी बद्ध रस द्यावे ॥३१॥ श्लोक ॥ शुद्ध
गंधक रंकं च ताल कं च मणि शिला ॥ सर्व हंस पद्यी द्रावैः दिनमेकं तु मर्द
येत ॥ वालूका यंत्रे च्चैव षट् सामांले निकद्धयता ॥ देयं गुंजां प्रमाणोयं
मधुपित्तं विनाशयेत ॥ टीका ॥ पारा गंधक स्वागी लालक मणशील हे
सम भाग खललोल चूर्ण करून हंसपादी रसांत एक दिवस मर्दुन कुपीत
वालूका यंत्रे दहा प्रहर सोंजवणे मंदाग्नीने स्वांग शीत काढून गुंजा मात्र

प्रमाण अनुपान विशेषेणे देणे ॥ मधुर पीतजाय प्रसिद्ध विद्याभू॥

कुसुमपैत्यनिदानप्रअलेपनासिकारक्तं अतितृष्णाच्चतीव्रता ॥ क्र

चिद्योणित वाहं च कुसुमाशीर्ष संभवं ॥ टीका॥ शरीराची आग व्हावी

नाकातून रक्त वाहे ॥ अत्यंत तृष्णा ॥ तीव्रताकोणे कामाची ॥

॥ खादने केतोंडातून रक्त पडावाया प्रकारचे कुसुमपि रसमजणें ॥३३॥

श्लोका॥ रसभस्म समं गंधं विषमारिच नागरां त्रिक्षारं पंचलवणं समभागं

चखल्वके ॥ जीरकस्य कषायेण द्विया मांजे विमर्दयेत ॥ काचकूप्यांत

रोधि प्रवालूकायंत्रके पचेत ॥ शनैर्मृद्ध अग्निना पाच्य स्वांग शीतल मुद्ध

रेत ॥ गुंजामात्र प्रदातव्यं क्रोधपित्तं विनश्यती ॥ टीका॥ पारेचे भस्म

गंधक बच्चनाग मीरि सुंठ सज्जीखार जवखार ॥ बांगडखार ॥ पंचलवण

हे सम भाग खल करून जिस्ये काढत दोन प्रहर मर्दुन वाळवून काच्य कुपील
भरून वालुका यंत्राने १ दिवस मृदु अग्नीने सिजवणें ॥ नंतर स्वांगशीत
जेने काढणें गुंजामात्र प्रमाण अनुपान विशेषेने सहदेसी द्यावे क्रोधापि
त्तशमे ॥ हे च्य अम्लपैत्ये सद्यो वा ॥ माधव ॥ अथ कु ॥ भ्रंश पैत्यनिदान ॥ श्लोक ५
अपभ्रंशो मतिस्तब्धो सदाचिंता निरोपणं ॥ संभाषित मति क्रोध भ्रंश पि ॥१८॥
॥१८॥
तस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ आयास व्हावा काय बोलतो हे भ्रंश राहे जे स्हाहीस्थिं
तेत राहे ॥ एक रम करून पाहा बोलवे ते कळा गली स्तारिखे रागच्य सदा
राहे ॥ या प्रकारचे अपभ्रंशापित्त समजणें ॥ ३९ ॥ चिकित्सा ॥ त्रैकराजरस
प्रस्थे साधितं मरिच्यांजलीं ॥ अभयापिपली भृंगी सैंधवं पुष्कराव्हयं ॥
अक्ष प्रमाणं संचूर्ण मिश्र पित्वा मधुपुलं ॥ प्रक्षाय्यः प्रात कद्ध्या च्य भ्रंश

पैत्यनियच्छलीा।टीका।। माहा केच्चेरसजंडोर।।मीरवडोर हिरडा पीपळी

सैंधवभांगेपुष्कर मूळ हेतीनतीनपैसेभार सर्वचूर्णकरून त्यारसांतघा

लून पेंड होय ते प्रातःकाळी सागरगोटी।।वढामात्राद्यावे।। अपभ्रंशदुर

होय।।ज०।।सहदासीद्यावे।।श्लोक।। शिरोपैत्यानिदाना।।शिरोभ्रमणसंतापं

अरुच्याहेतिपीडिता हृद्रोगंसलसाम्लंच शिरोपैत्यस्य लक्षणं।।टीका।।

मस्तक फिरवे अनेकध्वनि आयिके।।दाहराह अरुच्यीरोह।।ओंवरदेकर यावे।।

हे शिरोपैत्यलक्षण।।न्व।। चिकित्सा।।शुद्धपरूतंविषंगंधं ताळकंदरदाविषं।।

खल्वमध्ये विनिक्षिप्य वन्हीमूळकषायकं।।मर्दितं द्वियामंच डोळायंत्रे दिनं

पचेत्।।वन्हीक्षीरेणजे द्रावे द्वियामंखल्वमध्यके गुंजामात्रप्रदातव्यं

शिरोपैत्यं नियच्छती।।टीका।।पारागंधक वच्छनाग ताळक हिंगूळ हे सम

भागस्यूं किरन्नाच्यित्रगांचे कोदलदोनप्रहरमर्दुन गोळाकरून स्पिंघीत

बांधून येक दिवसासिजवून ॥ नंतर खलांत टाकून निवडींगाच्येदुधयकू

न दोनप्रहरमर्दने मात्रा गुंजप्रमाण बांधून लुपासीच्युनेवलेले पाण्यासी

घावीघन फोडीच्ये रसोत खडीसाखरेल घावी ॥ जेरे साखर सीधावे ।

डिरो पैल्यजायाात्रा माघवे ॥ श्लोक ॥ क्षुधापैत्यनिदानं ॥ क्षुधाशघ्र

मल्पिप भुक्तादेहांगांच विदाहि कोनेत्र शूलं च्यापि कान्च क्षुधापित्तं च लक्षणंप

क्षुधा असंतर खावे पुष्कळ शरीरदाह नेत्र शूळ वि तृषा रोग हे कुच कीरोहे

या लक्षणावी क्षुधापित्त समजणे ॥ श्लोक ॥ रस गंधाभ्रकं तुल्यं दिनमेकं

विमर्दयेत ॥ भृंगराज रसे खल्वे वज्रमूषांतरे क्षिपेत कुकूरपूट पाकश्च

स्वांग शीतल मुद्धरेत ॥ आर्द्रकस्यानुपानेन गुंजामात्रां पिबेदनु ॥ क्षुधा

पित्तं विनश्यती ॥ सर्वपित्तार्थनाशनं ॥ टीका ॥ पारा गंधक अभ्रक भस्म

हे सम भाग खल करणें त्याल मह केच्या रसात एक दिवस मर्दुन वज्र मुषाल

घालून कुक्कुट पुट देणें ॥ नंतर स्वांग शीतल काढणें ॥ गुंजामात्र आर्द्रक

रसासी घावे ॥ क्षुधापित्त सर्वपित्त जाय कृष्णपित्त लक्षण ॥ ष: कालमती

तृष्णा शिलापित्त समुद्भवं ॥ कृष्णौ कंठौ विदाहश्च तृष्णापित्तस्य लक्षणं ॥

टीका ॥ दिवसानिघाला तृष्णा लागे ॥ अत्यंत शोषरोह ॥ पोट दुखे कंठ शोषे

उष्णकाल तृषा लागे तेव्हा तृष्णापित्त समजणे ॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ विषमणि:

शिलासूतं गंधकं टंकणं कणा ॥ धूर्तबीजं समं खल्वे दिनं तु सपदे रसे मर्दितं

कज्जली कृत्वा शराव संपुटी पच्येत ॥ स्नुही क्षीरेण सन्मर्द्य गुंजामात्र

पिबे द्वनु ॥ सर्वपित्त विनिर्मुक्तो तृष्णपैत्यस्य नाशयेत ॥ टीका ॥ बचनाग गंधक

पाराबचुनागमणिःशीला॥स्वागीखाक॥पिंपलीधात्रेच्चेबीज हे समभागचूर्ण

करूनत्यात हंसपदीच्चे रसेतमर्दने १ एक दिवसानंतर वज्रमुषेतदोनप्रहर

सिजवणें स्वांगशीतलकहाडून पुन्हा खलातचूर्णकरणें त्यात निवडुंगाचे

दुध टाकून मर्दने नंतर मात्रागुंजाप्रमाण अनुपान विशेषेन देणे तृष्णापित्त

जाय॥ नारीकेलप्रयोग॥नीरीकेलस्यतोयेन संमिश्रंकदलीफलं भ्रमदाहज्वरं॥१८८॥ ॥१८८॥

हरम् वृक्षस्य क्षुस्य मुत्तमं॥ नारीकेलचे पाणी॥पीकलेलेके॥ यानें कांकेमि

ळून घावें॥भ्रमदाहतृष्णामूर्छापित्तसर्व मेहदाहज्वर शमन होय॥१८९॥

त्यासशर्करा मिळवून घावे तरकवकपंडूजाय॥दुर्भाषपित्तानिदान॥दुर्भाषं

सततंकूरासर्वसंग॥विवर्जिता॥स्वप्राभ्रंशावपुरुष्या सदुर्भाषं पैत्यकंतथा॥

टीका॥ सदा दुर्भाषा बोले॥रात्रंदिवस रागातनहो॥सर्वसंगतोडून राहे॥अनेक

दुष्टस्वप्नपडे॥ हे लक्षण मुक्तदुर्भाषबोलेलोच दुर्भाषपित्त समजणें॥ २४॥
त्यास आवर्णपित्ताम्ल॥ चिकित्सा करणें॥ चर्मपैत्य लक्षण॥ श्लोक॥ जिन्हांगं
चर्मपैत्यं च कर पादादि वो ब्रूजं॥ शीघ्रं कंडूबलं हीक्का॥ चर्मपित्तादिदोषजं॥
जीव हात पाय आंग होय्ये कोंडा झडे॥ शरीरास कंडू सूटे॥ निस्तब होय॥
हुल्के राहे॥ या लक्षणाची चर्मपित्त समजणें॥ २५॥ त्यास रसकपूर द्यावे॥
चिकित्सा॥ श्लोक॥ शुद्ध सूतं विषं चाभ्रं त्रिकटूं मंधरं कणं॥ धूलाबिजं सैंधवं च
तुल्यं तुल्यं विचूर्णयेत खल्वमध्ये विनिक्षिप्य कटुकादेवमर्दितं॥ वज्रामूष
गतं भान्या वालूकायंत्रकं पच्येत॥ द्विया मात्रं विनिष्कृत्य माषमात्रानुपानकं॥
भक्षयेत् चर्मपैत्यं तु सर्वपैत्य निवारणं॥ टीका॥ पारा गंधक बचनाग अ
भ्रक भस्म स्वागी सूंठ मीरे पीपली दोन्ही आंबे बी सैंधव हे सम भाग चूर्ण

करून करंडीच्या कोहळ्यात ॥ एक दिवस मर्दून काचकूपीत भरून वालुकायंत्रानें

दोन प्रहर मंदाग्नीनें सिजवून स्वांगशीतल काढणें गुंजा मात्र अनुपान

विशेषणें देणें ॥ चर्मपित्त सर्वपित्त शमे ॥ ६ ॥ दुर्गंधपित्तलक्षण ॥ श्लोक ॥ देह

दुर्गंधमलिना रसा । स्वेदंच्च पांडुरां ॥ कुक्षीवुष्णा बही: शीतं दुर्गंधपित्तलो

भवा ॥ टीका ॥ शरीराची लोंडाची दुर्गंधि राहे मलीनत्व राहे ॥ घर्म याचे

दुर्गंधि वर्ण पिंगट राहे कुशी कढल राहे ॥ अंग सर्व शीतल राहे या लक्षणाची

दुर्गंधि पित्त समजणे ॥ ७ ॥ त्यास पैत्यांतक व पाणी बद्ध धरस ववडवाशी

धोव ॥ मदनपैत्य ॥ देहस्य मदन मूर्छा स्वेदस्या चर्मपीडनं ॥ शीरो भ्रमण

नेत्रांच मदनं पित्तलक्षणं ॥ टीका ॥ शरीरास मदच्य फूल राहे ॥ मूर्छा राहे चर्म

झडे अंगाचे ॥ शीर हाले भ्रम राहे नेत्रास ॥ या लक्षणाची मदन पित्त समजणें

चिकित्सा॥ शुद्धसुतं समंच्याभ्रं दिनं खल्वे विमर्दयेत॥ काकजंघाकषायेण डोलायंत्रे द्वियामकं॥ आर्द्रकस्यानुपानेन मदन पैत्य विनाशनं॥ टीका॥ पारा अभ्रकभस्म समभाग खलकरणे त्यात कांगेच्यारसमूळाचे काढने मर्दिने त्य काढत डोलायंत्रेने दोन प्रहर सिजवून गुंजा मात्र प्रमाण आर्द्रकाचे रसांत देणे मदनपैत्यशमे॥ ६३॥ आयुर्वेदा॥ विसर्पपैत्यानिदान॥ कूर्पासवर्णिग॥ लिवि वर्णंक्रोधाविकंडू मह्लीमत्स्य॥ चिरभवृत्तस्य विधाय देही विसर्पपैत्य समजणे॥ ६४॥ हेऊरसाद्य॥ नित्यनाथे॥ श्लोक॥ विस्तीर्णमंडले कोठे कंडूयैस्त्रो णितं भ्रमैः॥ शीतपीत्त विजानीया लाच्चिकित्सोलं विमुच्यते॥ टीका॥ शीत पीत्तविकार भिरभिरा फीरे॥ कंडूरोग खाजवेरगतानिघे वरी कंडू नजाय लालशरी खवाबे॥ याप्रकार विसर्पपित्त॥ ६५॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥

रसगंधमृतं तीक्ष्णं तुल्यमौदुंबरं समं हंसपादीरसं खल्वे मर्दितं दिवस

त्रयं ॥ काचकूप्यां निवेश्यानु विलेप्या वस्त्रमृत्तिका ॥ वालुकायंत्रे पाच्य शनैर्मृ

दाग्निना पश्चेत ॥ क्षियामंत्र मुध्दृत्य सूरयेन माषमात्रकं ॥ जिरकस्यानुपानेन

॥१८८॥ विसर्पपैत्य नाशनं ॥ टीका ॥ पारागंधक बच्चनाग लोहभस्म हंसमभाग खल ॥१८८॥

करेल्यांत हंसपादीरसें तलीन दिवस मर्दून वाळवून काचकुपीस वस्त्रमृत्ति

केच्ये देऊन वालुकायंत्रेणे दोन प्रहर सिजवून स्वांगशीतल जैनेकहाडून ॥

माषप्रमाण मात्रा जिरेच्ये अनुपानासी घ्यावे ॥ विसर्पजाय ॥ ध्ह ॥ शीतवि

सर्पासि लेपना ॥ श्लोक ॥ क्षारसिंधुतैलेन गात्राभ्यंगं प्रयोजयेत ॥ कार्यदुर्दु

केनश्यात योगोयं कथितं बुधैः ॥ टीका ॥ त्रिक्षार सैंधव तेलात मर्दुन

P. T. O.

अंगास लावणे ॥ कंडू रक्तदर्दुर शमे ॥८७॥ श्लोक ॥ अभ्यंग कटूतैलेन शीते

चोष्णांबुभिस्तथा ॥ काशीदोडक्याची बीयांचे तेल काढून शरीरास प्रातः

काळी लावून सायंकाळी ॥ गरम पाण्याने धुवावे ॥८८॥ तुलसीस्वरसं देहलेपः

परं भेषजं ॥ विसर्पवल्मीकारां ॥ शीतपित्तमिदं बुधैः ॥ टीका ॥ तुलसीरस अं

॥१८५॥ गास लावणे शीतपित्त जाय ॥८९॥ श्लोक ॥ सिद्धार्थरजनीकल्कैः प्रपन्नाट ॥१८५॥

तिलैः सह ॥ कटूतैलेन संमिश्रं पित्तदुर्दुलसंयुतं ॥ टीका ॥ मोहऱ्या हळद

तरोट्याचे बी तीळ हे समभाग काढा करून त्याला काशीदोडक्याचे बियाचे

तेल टाकून लेपन करणे ॥ शीतपित्तनिवार ॥९०॥ श्लोक ॥ कपित्थ्य ॥ शिग्रुपत्रं वा

नवनीतं समायुतं ॥ मुहुर्मुहुरुद्वर्तनं च शीतपित्तहरं परं ॥ टीका ॥ कवठाच्या

वानी॥ सूफेदीदा दरोह॥ ६३॥ श्लोक॥ अधोगमानीतं याप्यं साध्यं श्लेष्मगं

मूर्ध्वगं॥ कफानिलसमुद्भूतं दुःखचिकित्स्यं द्विमार्गकं॥ टीका॥ वायु कडोन रक्त

जो उत्पन्न तो तत्काल पायें लवकर होता तर उतरे॥ पित्तेकडून उत्पन्न जो मुखलोंडात

उतरे हे असाध्य॥ वात श्लेष्मेने उत्पन्न जो लवकर तत्काल पायांत असाध्य॥ ६४॥ ॥१६०॥

विधेयं रक्तपित्ते यथा दशक्ति विलंघनं॥ अधोगे वमनं शस्तं उर्ध्वगे तु विरे

चनं॥ टीका॥ रक्तपित्त सत्व पाहून लंघन करावे॥ रक्त मूर्ध्वगतो झाली तर

वांती सद्यावी॥ उर्ध्वगतीस रेचन द्यावी॥ रक्तपित्त कमी होय॥ ६५॥ श्लोक॥

ज्वरादौ च्यातिसारेण रक्तपित्त द्वुगामय॥ आदौन प्रतिकर्तव्यं व्याधि देहस्य

दुर्जयः॥ टीका॥ पहिलेपासून ग्रहण्यातिसारेने ज्वर शाला हे असा असे असाध्य

पाला मुंगनेच्या पाला॥ याच्या रस काढून लोणी मीळवून अंगास लावणेहीत

पीत निवारे॥ ७१॥ यापैत्यास गंधककल्प शेवावे॥ रक्तपैत्य। निदान॥ श्लोक॥

अथ अस्यास्तं प्रवक्ष्यामि सां क्षिप्तं सूक्ष्ममुत्तमं॥ आयुर्वेदी॥ रक्तपैत्य निदान॥ उष्णा

म्ललवणक्षारं कटुभिः पित्तदुषणैः॥ एलपिहा। स्त्रिलं रक्तं वुर्द्धव्याथ प्रवर्त्तते॥ ॥१८१॥

टीका॥ कढत अन्न आंबट क्षार लीढण येणे करून पित्त वर्धन॥ वुर्द्ध मुख होउ

न बोटांल पायांला निघेतो च रक्तपित्त समजणे॥ ७२॥ रक्तपित्त निदान॥

श्लोक॥ वातात् श्याम। रुणं रुक्षं श॥ षिणं तनु फेनिलं॥ कफरास्त्रिग्ध रुक्तपांडु

पिछिलं बहुलं बहु॥ टीका॥ वायू कडून रक्त ओहा॥ तो कृष्ण वर्ण रिंग लाली अस्तोत

पित्तापासून रक्त तो बारीक कोंडा झडे॥ कफापासून रक्त तो झलक॥ भिंगा

समजणे ॥६६॥ आणी क्षयसहित रोहतें असाध्य ॥ नित्यनाथ ॥ श्लोक ॥ घर्म

व्यायामशोकैश्च व्यापारैरतिशोषितैः ॥ तीक्ष्णोष्णाम्लकटुलवणैश्चान्यैश्च कर

भिरेव च ॥ पित्तं विदग्धं स्वगुणैः विदहत्याशु शोणितं ॥ ततः प्रवर्तते रक्तं

मूर्ध्वं चाधो द्विधा त्रिधा ॥ टीका ॥ फिरणें करून मुखाल व्यापार करून ॥ रतिभोगानें ॥

तिखटानें ॥ लूण भक्षिलेनें आंबटीनें ॥ ह्या कारणें वायुपित्त प्रकोपेणें पोटांत

उलटून रक्त वाहतें ॥६७॥ ऊर्ध्वं नासाक्षिकर्णास्यैर्मेढ्रयोनिगुदैरधः ॥ कुपितं

रोमकूपैश्च फेनमन्यैः प्रवर्तते ॥ टीका ॥ पित्त ऊर्ध्व झालें तर नाकांतून उतरे ॥

नेत्रांत कर्णांत मुखांत उतरे व पित्त अधोगती झालें तर मेंढ्रांत स्त्रीस योनींत

गुदांत उतरे ॥६८॥ श्लोक ॥ सांद्रं सपांडु संस्नेहं पिच्छिलं च कफात्मकं ॥ श्यामा

रुणं सफेनं च वातकृष्णं च शोणितं पैत्तिकं तु कषायाभं कृष्णं गोमूत्रसन्निभं

नपृथक्लिंगसंसर्गात्रिलिंगं सान्निपातकं ॥ ऊर्ध्वगं कफसंमिश्रं अधोगं मारुता
नगं ॥ ऊर्ध्वसाध्यमधो याप्यं असाध्यं युगपद्भवं ॥ एकदोषोपद्रवं रक्तं मौत्तवान
वातथा ॥ विश्यं भ्रंशास्त्रिषे वं तस्य साध्यं न संशयः ॥ टीका ॥ श्लेष्मेणे ऊर्ध
जो रक्त जो दारेने सुफेदी वर रक्त पासारी खेडी कासारी रेख श्लेष्मके वातेस्ये रक्त कृष्ण
वर्णाचा त्रिवर रहे ॥ पित्तेस्ये रक्त काढा प्रमाण काळीवर रहेगो ॥ मुत्रासारिखे
वातपित्तश्लेष्माच्या सान्निपात रक्त ॥ तोंडातून पडे तो श्लेष्म गांडीतून पडे त्तो
वायूस्ये ॥ तोंडातून श्लेष्मास्ये साध्य ॥ गुदद्वारेने वातगुणगोप्य पित्ताने सा
ध्य त्रिदोषने रक्त असाध्य ॥ गुदेतून तोंडातून एकासमयी पडे तो असाध्य समजणें ॥
६९ ॥ आश्विनीकल्पे ॥ वाँति रक्ताच्य हिक्काच तांबूलंच विवर्जितं ॥ दृढानादेह
पिडाच्य रक्तपैत्यं विकारजं ॥ टीका ॥ रगतवोके हुच्यकी पीडा करे रक्तपीत्त अग्नीसे

॥६९॥ श्लोक॥ ऊर्ध्वगं नेच्छना पूर्वं अधोगे ह्यमरहितं ॥ टीका॥ रक्त जो ऊर्ध्व जाले
तरी त्यास न धावे ॥ अधोगती सर्वांती सधावे ॥७०॥ रक्तपित्तेस उपद्रव रोग ॥ ज्व
रादौ व्यातिरेच्य रक्तपैत्यं दृगायमे ॥ आदौ च नातिकर्तव्यं व्याधि देहस्य दुर्ज
यः ॥ ज्वरमुक्त अतीसार रक्तपित्त झालें तर त्यास त्याचे चिकित्सा न सांगीत
ले ॥ नशे ज्वरातीसार रक्तपित्तेस वर्ज केले ॥७१॥ ग्रंथ ॥ चिकित्सा ॥
रक्तातिसार रक्तमार्गि प्रयोज्य पाने स्तंजं पित्तप्रदास कं क्रुत्स्नं मेंद्रये
संनियोजयेत ॥ टीका॥ रक्तातिसारेस चिकित्सा मतांतरे अपथ्य
मार्गिणां स्त्रीणां रक्तपित्त मसृग्दर: ॥ तदेव प्रदरं प्रोक्तं क्रियाकार्या
पयोज्यने ॥ टीका॥ स्त्रीस रक्तपित्त योनिस निघाले तर पैत्यरोग
प्रदर समजणें ॥ चिकित्सा करावा ॥ चरके ॥७२॥ रक्तपित्तेस ॥ रक्त

।पित्तेस॥ रक्तमारेश्वर रसश्चोव ॥श्लोक॥ रसकं गंधकं मत्र्जं स्वर्णं रस

।सिंदुरकांतजं अभ्रकं सर्वद्विगुणं ताम्रभस्मकं द्विभागकं वंगनागं

तथा रौप्यं प्रत्येकं सूतसौम्यकं॥ लोहभस्मं त्रिभागं स्यान्मुंडशिंधूर

तत्समं॥ सर्वं खल्वे विनिक्षिप्य मर्दयेयत्नतः॥ खर्जूरं यष्टिका द्राक्षा

॥१९२॥ मधुपुष्प शतावरी॥ लोध्रं काश्मीर्यहिमेरा पद्मकेसर पद्मकं मृणालं॥१९२॥

चंदनोशीर नीलोत्पल घनं समं॥ श्रीगंधं वालू कुटजं च बला शाल्म

लीमुलकं रंभाकंदं च गोक्षुरं माधवी सहदेवीका॥ त्रिभुवण कषायेन

भावयेत्सलकारकं॥ भक्षयेत्वालमात्रं तु शर्करा मर्शकरा॥ भक्ष

भक्ष घृतमिश्रितं रक्तपित्तहरं परं॥ सर्वपैत्य हरं न्टणां रक्त मोरश्चरो

रसः॥ टीका॥ शुद्धपारा गंधक सूवर्णभस्म रससिंदुर कांतभस्म

हे समभाग घेउन केल्ये भारोभार लोह भस्म ॥ शिंधूर दोन भाग ताम्रभस्म

वंगभस्म ॥ शिशे भस्म पारा बरोबर ॥ लोह भस्म तीन भाग ३ लोहभस्म

समान ॥ तोरखंड भस्म एकत्र करून खलात टाकून खारीक जेष्ठमध

मनुका मोह सहस्त्र मुकी ॥ ओव्या ॥ वाळा ॥ तामेर ॥ सदाप ॥ आगर ॥ श्री

चंदन ॥ मोवाच्ये मूळ ॥ काकेकमळ ॥ नागरमोथा ॥ रक्तचंदन ॥ कु

ळुरु गुडुम कोष्ट बळ केळीच्या कंद सहदेवी मूळ गोखरु हे सर्व एकत्र

काढा करून मर्दने शंभर वेळा मर्दून वाळवून दोन वाल मात्रा अनुपाने

सी खडीसाखर तुपासी गुळवेलीच्ये सत्व मिसळून द्यावे ॥ रक्तपित्ता

दिक्षावर्णपित्तादि च्यतुर्विंशती पित्तास द्यावे ॥ श्लोक ॥ ॥ सिंधूरमणी

दर्पणि ॥ ताम्रसिंदूरं विनिक्षिप्य गुंजामात्र प्रमाणकं मर्दिकेनाशील

मुक्त रक्तपित्तहरं परं ॥ टीका ॥ रससिंदूर मनुका खडीसाखर गायीचे दुधासी द्यावे ॥ पुर्णचंद्रोदयेस अनुपान लावून देणे रक्तपित्ताशमेप ७४॥ श्लोक ॥ रसभस्मंच निष्कंषट्भागं मृद्धिका । सितं श्लक्ष्णकासल ष्माद्यदी रक्तपित्तविभंजयेत ॥ टीका ॥ रसकप्पूर दहाचिन्हे भार मनुका दोन तुके खडीसाखर घालून मर्दुन ३० मात्रा करून येक मात्रा अडोळसे रसात द्यावे सहद मिळवून रक्तपित्तजाया ॥ ७५ ॥ चरके ॥ श्लोक ॥ पारदं हिंगुलंच उर्ध्वयंत्रेण मेलयेत कुकुंडंडर संभागं टंकणं क्षार मेवच गंधकस्य तथाभागं घृतेन परिमर्दयेत ॥ शुध्द रसं समादाय जिरलोयेन दापयेत ॥ दिनानी त्रीणी मासंच ग्रहणी रक्तदोषजीत ॥ ज्वरदाह विनाशंच रक्तपित्त निबर्हिणां ॥ टीका ॥ पारा हिंगुळ हे समान

मर्दिने ऊर्ध्वयंत्रेने दोनप्रहरके सिजवणे॥ लेवस्ये हांडीस धूम्र लागले ते झाडून घेणे ते पारा १ भाग त्यात कोमडप्याचे अ। ड्येरसत्यात १ भाग टाकणे॥ रक्तचंदन १ भाग। गंधक १ भाग वच्छनाग १ भाग वाल भर मात्रा अनुपान तूपसाखरेशी मनुकेसी देणे वरवारके सी देणे रक्तपित्त शमे॥ आयुर्वेदारक्तपैत्यरस॥ श्लोक॥ प्रत्येकं तोलमानेन सूतकांत्याभ्रम स्मकं॥ समंसमांश गंधश्च कूलकज्जलीकात्रयं॥ मुस्ताधात्रीमधुवारैः केतकीस्तनवारिना रामशीतलकातोयैः शतवर्यारसेन सप्तधापरि भावयेत॥ छायायांपरि शोष्याथ वैद्यकारस्यणोपहं॥ अयंचंद्रकाळा नाम रसेंद्र परिकिर्तितं॥ सर्वपित्तगदध्वसीवातपित्तगदापहं॥ अंतर्बाह्य महादाहं विध्वसनं महारसः॥ ग्रीष्मकाले शरत्काले॥

विशेषेण प्रशस्यते॥ कुरुते नाशमेतेषांच महातापंपरंजयेत॥ भ्रम
मूर्छाहरं तथा शुक्रीणां रक्तमहास्रवं॥ वृद्धव्याधौ रक्तपित्तंच रक्तवांति
विशेषतः॥ मूत्रकृच्छ्रंच सर्वाणि नाशयेन्नात्र संशयः॥ टीका॥ शोधिले
पारा कांत भस्म अभ्रक भस्म गंधक हे सम भाग चूर्ण करून नंतर नागरमो ॥१९४॥
॥१९४॥ था धावडेच्ये फूल हरालीच्या मुळ्या सहदेवी गवार पाठा पीतपापडा कमलीनी
चे कंद जंगली सदाफ सहस्रमुळी हे प्रत्येक पावभार प्रमाणें भूकी करून थंडा
टाकून भिजवणे कुटून रस काढणे त्या रसानें प्रत्येक येका येकाच्ये १ दिवस
प्रमाणें मर्दणें॥ नंतर मुकवेलाच्ये सत्व पीतपापडा वाका पिंपळी श्रीचंदन
गुड पाल हे सम भाग चूर्ण करून सोपहिले औषधा बरोबर मिळवून त्या
नंतर मनुका खारीक सहदेसी अनुपान लावून कर्ष मात्रा द्यावे॥

रक्तपित्तजाय॥पिकवे कोहकेच्यारस सहदेसीद्यावे॥रक्तपित्तस्रवपित्ये
समूत्रकृष्ट्रे सरक्तालीसारेसरक्तीस प्रदरास रक्तप्रगर श्वेतपगरेसी
द्यावे॥वातपित्तेसद्यावे॥त्र्यंदककांशद्यावे॥७५५ श्लोकाद्यत्येकतोल
मानेन सूतकं ताम्रभस्मकं दिनानीत्रिणी मुक्तीकां कृत्वा त्याम्निविनिक्षिपे
त॥ततः शुष्कं समादाय पुनरेवच मर्दयेत॥समांशौ शुध्द गंधेन॥कुलं
कन्याश्रीकांजै:   ॥मुक्तावारुमधुवारै: केलकीस्तनवारीभि:॥
सहदेवीकुमारश्च पर्पटश्चारिवारिणा॥रामशीतकलांलोये: शतावरी
ससेनच्च॥भावमित्वा प्रयत्नेन दिवसे दिवसे पृथक॥तद्भमुक्तीचेका
सत्वं॥पर्पटि सिलमागधी॥श्रीगंधं शारिवाचैव समांशं सूक्ष्म
चूर्णितं॥दाक्षादिकं कषायेन सप्तधापरिभावयेत॥ततः पोतश्च

शोषक्षयव्ययकार्श्यनोपमा॥ अयं चन्द्रकलानाम रसेन्द्रः॥ परिकीर्तितः

सर्वपित्तगदविध्वंसी वातपित्तगदापहं॥ अंतर्दाहो बहिर्दाहं विध्वंसनं

महारसः॥ शरत्काले ग्रीष्मकाले विशेषेण प्रशस्यते॥ कुरुते नाग्नि

मांद्यं च महादाहज्वरं हरेत॥ भ्रममूर्च्छां हरत्याशु स्त्रीणां रक्तमहास्रवं

ऊर्ध्वाधो रक्तपित्तं च॥ रक्तवांती विशेषतः॥ मूत्रकृच्छ्राणी सर्वाणी

नाशयेन्न संशयः॥८७॥ भाग श्लोकाचे अर्थ याचे अर्थ एकच प्रकार

म्हणोन संक्षेप टीका ची नाहि लिहली॥ श्लोक पापित्तेस चिकित्सा॥ वेणू

पत्रं शिरो मुस्तां वेशं दाडीम वालूकं क्वाथं नागरं मिश्रं तु रक्तपित्तं

निबर्हणं॥ टीका॥ वेळूवाच्या पानावा काढा कींव नागरमोथा।

कुलुरगुडम॥ ॥मोकेच्ची मुळी हे सम भाग काढा करून
सेंठ मिळवून घ्यावे रक्तपित्त जाय॥७८॥ पुष्यार्कर्केलं मूलं गोक्षुररूपे
षयेत॥ रक्तवांति हरेशीघ्रं नराहं निष्कनिष्ककं॥ टीका॥ पुष्य नक्षत्र
रविवार दिवशी मोरवरून झाडकोणीन पाहलांन पुसल्यानइ एकेलेसे
सूर्योदयापुर्वी खांदून पूर्व दिशेपासून खांदून आणून काढा करून निष्क
प्रमाण घ्यावे रक्तपित्त जाय॥७९॥ अलक्त करसं सक्षौद्रं रक्तवांति हरं
भवेत् बुद्धिरं लगतं शीतलं क्रोलं चंदन व्ययं लवंग॥ पिपलीमूलं कुष्ठं
नागकेसरं॥ मुस्ता मलक कर्पूरं जवक्षीरं च पत्रकं कृष्णागरुत्वमं
चूर्णं शीतल्या दयमांशकं॥ रक्तवांति हृदाहं नाशयेन्नात्र संशय॥ टीका॥
या ग्रंथीत गरं सूंठ कोल॥ ॥श्रीचंदन रक्तचंदन

लवंग पिंपळी पीपळामूळ दोडे नागेश्वर भद्रमुस्ता आवळकठी कापूर लव
खीर तेजपत्र कृष्णागर हे सम भाग चूर्ण करून याचे अष्टमांश खडी
साखर मिळवून बोराप्रमाणें घ्यावे रक्तपित्त वांतीमूत्रकृच्छ्र स्त्रीसपगर
नाश होय ॥ ८० ॥ पथ्य श्लोक ॥ मुद्गगोधूम सषष्टीक शालीजांगलीजारसाः ॥
पक्वकूष्मांडवार्ताक पोटोलं तंडुलीयकं ॥ द्राक्षादाडिमखर्जूर धात्रीफल ॥१९६॥
घृत मधु ॥ अदरे रक्तपित्तं पथ्यवर्ग मुद्रा हूलांपटीका ॥ मुग गहूधान्य
जांगल मास पिकला कोहळा माठीची भाजी कोंवळे वांगे कच्चे केळ पडोळे
कारे गोसावी ॥ द्राक्षा खारिक आवळकटी गायीचे तूप सहद हे रक्तपीत्तेस
पित्तेस प्रमेहास प्रगरे हे पथ्य घ्यावे ॥ ८१ ॥ अपथ्य ॥ कटुअम्ल लवणक्षारं
मत्स्य मद्य विदाही मिः ॥ माषा निशा वाति लज्जा कुलुथ्यं लवणंदधी अदरे

॥१९६॥

रक्तपित्तेच्च अपथ्य मिती कथ्यते ॥ टीका ॥ कोहक कच्चे आंबट खीरवार
क्षार मच्छ मद्य उष्णपदार्थ उडिद हिंगतेल जीक लिरव्या स्त्रीसंग दिवा निद्रा
लसनकंदादि हे रक्तपित्तेस मेहास प्रदरास वर्ज करणे ॥८२॥ आथु ॥ आम्ल
पित्तलक्षण ॥ श्लोक ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि संक्षिप्तसूक्तमुत्तमं ॥ आयुर्वेदोप
देशोस्मीन आम्लपित्तं च गच्छति ॥ ८३ ॥ श्लोक ॥ विरुद्धमुष्णाम्लविदाह
पित्तं प्रकोपपानां भुजो विदग्धंपित्तस्य हेतु प्रतीतं पुरायतेतत्थाम्लपित्तं
प्रवदंतिसंतः ॥ टीका ॥ विरुद्ध हारेणे पानेने आम्लेने उष्ण द्रव्यने कटत
अन्न खावेने पित्तप्रकोपून अन्नजीर्ण भ्र होवे ॥ ते वांतीव्हावे टेकर आंबट
थावेलेस आम्लपित्त समजणें ॥८४॥ श्लोक ॥ आम्लपित्त ॥ आम्लपित्त
छिरो व्याधि शिरोर्तिज्वरितं विदः कोष्ठ हृत्कंठदाहश्च स्वेदो मुर्छापिपासकं

कफसहितकंचामतं शोषेणनक्ष्यांनासाघ्राणश्चलास्मिनजठरमुपगते

चाम्लशोषस्य शांतितीक्ष्णामुग्दारकं कटुबहुविधपित्तं मंडलश्चाम्लपित्ते

॥टीका॥ मस्तकदुखेज्वर राहे वातीनसे आसन हृदयगळा भरं राहे घामतिचा

मुर्छा राहावा ऱ्हते भ्रम ओंबर पडेनाकातून तोंडातून कडवट आम्लपडेटेंकदें

भोंडयापोटके कंबर पाठपिडाव॥ बहुलपीडाव मंडलरित्ती राहे हेलक्षणाची

आम्लपित्त समजणें॥८८॥ श्लोक॥ माधव॥ आलिपाको कुमाके तिक्ताम्ल

लस्यगौरवं॥ अरूच्चिकंठलवकदाह मोहमूर्छामतिभ्रमः॥ तिक्ताम्लकटु

कोद्गारश्वासहृल्लासलापत्टर॥ धवलापपक्षरोवस्य आम्लपित्तस्यलक्षणं॥

टीका॥ शरीराच्येवोशापासून सर्वदुखेकडवटत्वोंड आकस ओंबरटकर

देहपिंगट अरोच्चक गळास्तके दाह राहे भूकलहान मोह मुर्छा भ्रमखोकला

निःसत्व ॥ आळ पन पोटफुक संग्रहणी इतुकी लक्षणं ॥ ह्मी उत्ताम्लपित्त
समजणें ॥८४॥ अम्लपित्तस चिकित्सा ॥ सारे ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ आम्ल
धाराम्लपवनं शिरोति ज्वरितं वपु ॥ आम्लपित्तस्य लिंगानी स्वेदतृष्णा
विमूर्छनं ॥ तत्कृच्छ्र साध्यं पंत्सु ग्रं दुःश्चिकित्सं पुरातनं ॥ टीका ॥ आंबट
ढेकर ॥ आंबट कडवट वोके ॥ मस्तक ज्वर कांती हीन निःसत्व ॥ शरीर
कुष्णाराहे मुर्छा भ्रमराहे पहे आम्लपित्त समजणें ॥ हे आम्लपित्त कोवळे
तोवरी साध्य ॥ बहुत दिवस क्रमले ते असाध्य ॥ त्यास चिकित्सा न
करावे ॥ आम्लपित्तस द्राक्षादी चूर्ण सांगितले ॥ श्लोक ॥ द्राक्षा लाजा शतो
त्पलं च मधुकं खर्जूर गोपीलुंगा ॥ हेमेराभलका बद्ध चंदन शीतलक्कोल
जालीफलं ॥ येला मांसिकणा सुधान्यकमिदं ॥ न्याजुर्जातकणा सुधान्यकमिदं

सर्वैः सम शर्करा ॥ आतर्मकि माक्षिकेन विविधौ पित्तस्य दाहं जयेत् ॥ अंगस्य
दाहनयनस्य वापि पादद्वयं त्वचा लिकरद्वयं ॥ शिरोभ्रमं चोति विशेषेणां च हिन
श्च नंगानवपित्तराजन ॥ पांडुकामिलरक्तपित्तमुदरं दाहज्वरारोचकं ॥ हिक्का
नाकाधि १ प्रमेह मलुलं कंपामदोषापहा ॥ कासार्येगुद कुष्ठदोषशमनं
द्राक्षादिचूर्णोत्तमं ॥ पूर्वाम्लपित्तवमनं विरेचनं मध्यो मुखे ॥ सर्वात्मा प्रसनं
॥१९८॥ पथ्यानि रुहंन्च प्रशस्यते ॥ कफपित्ताच्च शमनं यस्य पानान्न भेषजं ॥ टीका ॥१९८॥
आमत पित्त जो वुर्ध्व मुरव जाले तर रेचन द्यावे ॥ पित्त अधो मुरव असलेतर
वांतीस द्यावे ॥ ळंघन करणें ॥ सर्वपदार्थ श्लेष्म संबंध प्रयोग वा ॥ साध्य
रोगा चिकित्सा ॥ ८८ ॥ चूर्णा ॥ टीका ॥ मनुका धान्या च्या लाह्या कांकमकन्नीचे
कंद जेष्ठमध खारीक गुडपाळा गोपी ॥ ॥ लवखीर ॥ सुपर्ण

च्यापा॥ ३॥ आवककटी॥ नागरमोथा॥ कचोर॥ लवंग॥ ककोल॥ ॥
जायफळ दोडे पिपळी बाने हे सम भाग चूर्ण करून प्रातःकाळी सायंकाळी दीड
तोळा प्रमाण अनुपाने सी घ्यावे॥ अंगदाह लिंगदाह करपाददाह पाददाह
शिरबाधा भ्रम मूर्छा तृषा दाहा सर्वपित्त सर्व नेहु शमे॥ ८१॥ सिंधुदर्पणे॥
संजीवरसयोगः॥ श्लोक॥ रसगंधकलाम्रंच कांतभस्म समांशकं॥ मुसली
रसमर्धन्यका न्यकुर्व्यां विनिक्षिप्येत॥ पाचितो वालूकायंत्रे॥ द्विप्रामं
पाचितं तथा शिंधूरं त्रिफला व्योषं त्रिक्षारं लवणं पंचकं॥ हिंगु गुगुळ
वन्हिंचकुबेराक्षन्यरेकणं॥ दीप्यत्रयंच जातिभिः सूरणं। विश्ववत्सकं॥
शिग्रुद्वयंच पुरवीन्चव्या। प्रीतिं त्रयपरोलकं॥ २॥ क्षसीवजाच्छी शा। कटुत्फलं

चवालूकं॥ तानि समभागानी चूर्णं खल्वे विनिक्षिपेत्॥ कटूतैल शृंग

भेरुजंबीर रस भावनं निष्कार्धं मधुन लिह्यं यामे यामे च भक्षणं आम्लपित्त

निहन्त्याशु सर्वव्याधी हरं परं॥ कुर्यात्प्राणं परित्राणं संजीव रसमुत्तमं॥ येकु॥।

पारा गंधक लाम्र भस्म कांत भस्म हे समभाग चूर्ण करून बनाशी भाड्यांचे काढेने

वाटून वाळवून काचकुपीत भरून वालूका येंत्रेने दोन प्रहर सिजवून

स्वांगशीतल ने कहाडून खलात घालणे चूर्ण करणे त्याशी धूरात्रिफ काळिकटू

त्रिक्षार पंच लवण हींग गुगुळ चित्रंग सागरगोटा बीज स्वागीचे खाक

खुरासनी ओवा॥ वोवा॥ अजमोदा॥ जायफल॥ कुडेचे दुधा॥ सुरण कंद॥

जंगली आद्रक मुगना जंगली मुंगना यंपली॥ ॥ रिंगणी

डोली राम डोली पडोळ गावचे ॥ ब्रह्म राक्षस कंद ॥ कांडवेल च वघारी ॥

नोय ॥ १ ॥ ढवळेला हे प्रत्येक समभाग चूर्ण करून एक धारा समान भट्टुन

लसनाचे तेलाने तीन डाव भिजवून मर्दणे ॥ नंतर निंबाचे रसात भिजवून

वाळवून ॥ मात्रा अर्डीच वाल प्रमाण मदा सोधावे ॥ नांहीतर विडेचे पानांत

घालून वरते गरं पाणी घ्यावे ॥ आम्लपित्त ग्रहणी गुल्म शूलादि औषध

शोवताना तोंडाचे पाणि चालेल तर वाघाटीचे रसांत घ्यावी ॥ ६० ॥ चरके ॥

पारदं गंधकं चाम्लं मुसलीरसमर्दितं ॥ काचकुप्यां विनिक्षिप्य वालूका

यंत्रकं लयाः ॥ पच्चे द्विपक्व लचूर्णं खल्वमध्ये विनिक्षिपेत ॥ त्रिक्षारं

पंचलवणं हिंगु गुग्गुल कोष्टकं ॥ कटुत्रयं त्रिफलिकं गांधारि ज्वालि मि

कटुत्रयं त्रिफलिकं गांधारीजातिभिद्द्वयं। द्वीप्यत्रयं च त्रिफेन मूसाभ्रमन
वत्सकं॥२॥ जाद्वयं च सौभाग्यं कुबेराव न्हिमूलकं॥ तिंतिरीणी फलग्रंथिं च
चूल दाडिफलं तथा॥ ३॥ तानि समभागानि चूर्ण खल्वे विनिक्षेपेत॥ भावये
त्सप्तवारं च इटगभेर सेन च॥ निष्कार्धं मधुना लेह्यं यामे यामे च भक्षयेत
आमलपित्तनिहंत्याशु ग्रहण्याधिहरं परं॥ दीका॥ पारा गंधक लाक्षभस्म हे॥२००॥
समभाग खलांत चूर्ण करून बनाहिंगोड्याचे कादेन तीन रोज मर्दुन वाळवून
काचकुपीत भरून वालूकायंत्रेने दोन प्रहर सिजवून स्वांगशीतल नें
काढून खलांत चूर्ण करणें॥ त्यांत त्रिक्षार॥ पंचलवण॥ शुंठी धत्तूरा हिंग
गुगुळ सूंठ मीरे पीपळी हिरडा बेहडा आवळकाठी गांज्याचें बीज जायफळ
जायपत्री॥ दोडा॥ वावा॥ खुरासनी बोवा अजमोदा॥ पोस्त॥ खाकस

॥२००॥

आफु॥ मुसाम्र॥ अलिविष॥ कुडेच्येदुध॥ लवंग॥ टंकण क्षार॥ सागर गोयवी
चित्रंग॥ चिंचोरे साल॥ मायफळ॥ पांढरा काथ॥ पिंपळामूळ॥ आंबेचे खुत॥
दाडिंब हे समभाग चूर्ण करून पहिले कुपीले औषधाबराबर सर्व एकत्र तं
करून आद्रकाचे रसांत ७ भावना देणें वाळवून पंच गुंज भार मात्रा अनु
पाने विशेषेण देणे॥ आम्लपित्तादि ग्रहणी मेह गुल्म शूलादि सर्व रोगास
सर्व पित्तास उपयोगी औषध समजणें॥ पथ्यास गुण॥ अपथ्यास कांहीं
नाहीं॥ ६१॥ लिलाविलास रसयोग:॥ श्लोक॥ शुद्धसूतं रसं गंधं मृतं
ताम्राभ्र रोचकं॥ तुल्यांशं मर्दये खल्वे रुध्वा पाच्य पुटे लघुः॥ द्राक्षाधात्री
हरीतक्यां क्रमं मंदादि पाच्ययेत्॥ जलेन अष्ट गुणेनैव ग्राह्यमष्टावशेषकं॥
अनेन भावयेत्पुरं पक्कसूतं पुनः पुनः॥ पंचविंशती वारंच भृंगीराजद्रवेणच

शुष्कार्थं चूर्णितं रागा॥ पंच गुंजमधुपरं॥ रसो लील। विलासोयं ह्याम्ल

पित्तं निहंतीच्य॥ टीका॥ पारा गंधक॥ ताम्रभस्म अभ्रकभस्म सौवर्चललवण

हे सम भाग चूर्ण करून प्रहर मर्दुन॥ काच कुपीत भरून॥ वालूकायंत्रे बे दोन

प्रहर मंदाग्निने सिजवून शीतल ते नेकहाडणें॥ खलांत टाकून त्यास सागर

गोटेचे बी १ भाग श्रावककरी २ भाग हिंगुळ ३ भाग लिंबुकेचे ८ भाग पाणी

टाकून काढा सिजवणें॥ अष्टांश काढा त्यामध्ये टाकून खल करणें तीन दिवस

नंतर महाळुंकेच्या रसांत २८ भावना देऊन मात्रा। बांधावे गुंजामात्र प्रमाण त्या

रसासि घ्यावे गुंजभर मिळून अनुपान विशेषनें सहदासी घावे॥ आम्लपित्त

जाय॥ हे चिकित्सासांगीतले महादुर्धर आम्लादिक सर्व पित्त शमे॥ १४॥

रत्नाकरे॥ ज्ञानेश्वर रसयोगः॥ गंधकाभ्रसमौसूत नरोहरस मर्दितं॥
काचकुप्यां विनिक्षिप्य खंडीश्वरो धयेन्मुखं॥पाचितं वालुकायंत्रे त्रियामं
शीतलं॥ तस्मादर्धं रवतत्सनाभंच्यात्रिफला व्योषचित्रकैः॥ त्रिक्षारं पंच
लवणं हिंगगुगुल दिप्यकं॥ अजमोदं टंकणं वैः पृथग्वासमं मैर्युतंप्मान
द्वयं स्वपानेन द्विपलं च्चोष्णवारिणा॥ अनुपान विशेषः। सर्वरोगनिवारणं॥
अभिन्यासा-चाम्ल पित्तं ग्रहणी पांडु गुल्मानिल॥ कासश्वासं च प्लिहं
ज्वरातीसारमेवच॥ वातशूलं च मंदाग्नि सर्वज्वर विनाशनं॥ कुर्यात्त्राण
पावित्राणं॥ अथः ज्ञानेश्वरो रसः॥ टीका॥ पारागंधक अभ्रकभस्म हे तीन
समभाग खलात चूर्ण करून त्यांत बनासिंगाउंचे काढेने तीन दिवस
मर्दुन काचकुपीत भरून कुपीस वस्त्र मृत्तीकेने लावून वालूकायंत्रे

नेदोन दिवस प्रहर मंद। मिने सिजवून स्वांगशीतलेने कहाडून खालील

टाकणे त्यात शोधिला बच्चनाग त्रिफळा पंचलवण। त्रिकटू। चित्रक

त्रिक्षार हिंग ओवा अजमोदा टंकण। खुरासनीओवा जायफळ कुडयाचे

बुध हे सम भाग चूर्ण करून कुपीची औषध हे एकत्र मर्दुन हे सर्व

आद्रकाचे रसांत भावना द्यावे। नंतर मात्रा पान्याचे न्हाभार

॥२०२॥ विड्याचे पानांत देउन वर ते उष्ण पाणी घुटकाभर पीणे आणी सदासी ॥२०२

देणे आम्लपित्त गुल्मवायु। पित्त ग्रहणी ज्वरातिसार अग्निन्यास

पांडु कास श्वास वात शूळ मंदाग्नी प्लीहरोग सर्वज्वर जाया।६३॥

शरीरे महाप्राणेश्वररस:। श्लोक। गंधकाभ्र समं सूतं वाराहि

रसमर्दितं हंसपादिरसे नैव मर्दये दिवसं मृदु। दाच कुर्यात्तरे

दिनैकंभिषक्प्रयत्नेन रुध्दयेत्॥ पाठान्ते अश्व गंधिकाजंबीराद्रकभृंगकं

रसेन मर्दयेत्पुनः सप्तवारं च भावयेत्तुलू सप्तवारं च भावयेत्ततो

गुंजाप्रमाणंवटकीकृतं लत्द्रोगघ्न अनुपानेन शोषयेत् वटकीकृतं

सन्निपात अभिन्यासं चानु वातंललोद्रकं॥कासश्वासादिमांद्यादि

पांडुकामीलपीनसां॥ शोभगुल्मगुदशांसी क्षयं च ग्रहणीगदान् ज्वरकुष्ठ

प्रमेहं च नाशयेन्नत्र संशयः॥सर्वेषां मेहरोगाणां महाप्राणेश्वरो रसः॥

टीका॥ गंधक पारा अभ्रक भस्म हे सम भाग खल्लात चूर्ण करून त्यास

बनशींगाडांल हें सपादिल ३ मर्दने दिवसनंतर वाळवून कुपीत भरून

वालुकायंत्रेण ८ प्रहर सिजवणें गाढाग्नीने नंतर स्वांगशीतल केले

कहाडून पारासमानहे द्रव्य घ्यकावे ॥ पिपळीपीपळामूळ च्यव चित्रंग

सूंठमिरेपीपळी गोडजीरे कडूजिरे त्रिक्षारं पंचलवण त्रिफळागुगुळ

टंकणं आलि विषकळमी लेजपत्र दोडे लवंग बचुनाग रास्नादामुदो

लंगडे ॥ ॥ हे समभाग पारा बरोबर चूर्ण करून त्यांज

कुपीतले औषध एकत्र खलांत कज्यली करून त्यालानिंबाचेरसांत

व आद्रिकरसांत व माहकेलयेकाम्येकाच्चे दिवस ७ मर्दने मात्रा गुंजप्रमाण

अनुपानविशेषेने देणें ॥ शुळादीकासश्वासक्षय पांडु कामीलसर्व मेह

सर्वशूळ सर्वज्वर मुळव्याधपित्तसअतीसार ग्रहणी सर्व रोगजाय

हे महाप्राणेश्वरी प्रसिध्द सान्निपातादि सर्व शमे ॥ ९७ ॥ श्लोक ॥

मृतसूताभ्रलोहानां तुल्यांशं परिमर्दयेत ॥ माषमात्रं लिहेत् क्षौद्रैः आम्ल

पित्त प्रशांतये ॥ टीका ॥ बचनाग पारा ताम्र भस्म लोह भस्म बारीक

कज्जली करून गुंजामात्र सह दासी द्यावे ॥ आम्लपित्त जाय ॥ ८६ ॥

पंचछर्दिस ॥ श्लोक ॥ मृताभ्रकं मृतं लोहं क्षौद्रं लेहं द्विगुंजकं ॥ पलत्रयं

पटोलं च त्रिफला क्वाथं सीतायुतं ॥ आम्लपित्त हरं त्याशु पिबे छर्दिज्वरं

हरेत ॥ टीका ॥ अभ्रक भस्म लोह भस्म हे दोन्ही बारीक सहदासी द्यावे ॥

त्रिफला पडोळ करटकीचे का/ढा करून द्यावे पंच छर्दि जाय ॥ ८६ ॥ वात

छर्दीस ॥ श्लोक ॥ मृत ताम्रस्य गुंजैकं मधुना सह लेहयेत ॥ द्राक्षा पथ्या समं

खादेदनुपानं आम्लपित्तजित् ॥ टीका ॥ ताम्रभस्म ॥ द्राक्ष हिरडा

सह मिळवून द्यावे आम्लपित्त जाय ॥ ८७ ॥ आयुर्वेद ॥ वातछर्दीस

द्विष्टी दोषै पृथकसर्वैःबिभत्सालोकनादिभिः॥ छर्दयः पंचावेज्ञेया॥
तास्सांतांलक्षणमुच्यते॥ आमलाभ्देवात्त मुह्केः॥ अजीर्णकृमीमुद्भवं॥
नार्यश्चापंन्नसत्वाय वालपित्तकफोभ्दवं॥ हृल्लासोद्गारउदराभशोको
लवणास्यता॥ द्वेषान्नपानेसदृशंवमनं पूर्वलक्षणं॥ टीका॥ वातपीत्तश्लेष्मेणे॥ पांचछर्दीउत्पन्ने॥ त्यानंतरअजीर्णेनिजेगुण सांगता॥ श्लोक॥

॥२०४॥

आभिन्यास लंघयेत ज्वर॥ मृदुकायरेचनं॥ पांचछर्दीराहिता॥ अजीर्ण
छर्दीस लंघणकरावे॥ आणी विरेचनद्यावे॥ हृसांगीलते॥ छर्दीस
अन्नपानद्वेषणेवांतीहोव हेत्यछर्दी रोगसमजणे॥ ८॥ वातछर्दीग
श्लोक॥ छर्दीमवेत्तृष्णाकषाय फेनमुहुमुहु स्थूलसमान्विलानी॥

॥२०४॥

वातोद्भवाच्छर्दी विकार स्वादनेशेषेणु लोआम्ब्लनीमुख्यवैद्याटीका॥
पोटांतआगराहे॥काढासारिखवोके॥फेसासारिखेपडे॥शूळशहे॥
तोंडसोके॥याप्रकारच्येवातछर्दीसमजणें॥९९॥श्लोक॥पित्तछर्दी॥
मुर्छा पिपासा मुखशोषणंच्च ताल्वाक्षि संतापतमोद्भवार्त॥पित्तं संतिक्तं
हरितं सकृष्णआम्लपित्तोद्भवेत्सदाहं॥टीका॥मुर्छा॥तृषा॥मुखशुष्क
शिरोबाधा॥नेत्रास्त्रीआग॥कडवटपिंगटका काया रंगाच्ची वोतीव्हावे
आंबटवास॥आंगाच्चीआग हे लक्षणाच्ची पीत्तछर्दीसमजणें॥१००॥
छर्दी अरोच्चक निदान॥सीध्दसंग्रहे॥वातातृणोयत्रवर्णी पिच्छलं
स्वादुशीतलं॥श्लेष्मछर्दी विकारोयं मुनिभिः परिकीर्तितः॥टीका॥
तालवोके॥चिकटवोके॥शरीरास्त्रीआग॥चिकटमळहोय॥शीतलशहे

हे स्लेष्मछर्दी समजणें॥ अरोचक॥ श्लोक॥ हृल्लशूलं पीडनयुतं वमनेन
पीडा तृट्दाहमूर्छा बहु शोष शस्तं॥ श्लेष्मादिकं बहु कफं वमरोचकेनु
वैकुंठ्यं मेहजडिला विरूला परेच्य॥ टीका॥ वुराल दुखे॥ वाल पित्तप्रकोपे
पोटात आग शरीर शुष्कें॥ शोषावे आलापन राहे॥ अरुचीराहे मन
चंचल होय॥ मोह राहे जडत्व राहे हे वात पित्त श्लेष्म सहित ज्वरयुक्त
राहेलो मृत्यु समजणे॥ ह्रदयुक्त झालेल रगुप्तरा व्हा॥ एकाविषछर्दीसि
चिकित्सा करणे॥ वालछर्दीसि॥ हन्याक्षी रोयकं पित्तं छर्दीवमनं
संभवं॥ ससैंधवं पिबेत्सर्पिवा तछर्दी निवारणं॥ टीका॥ दुधा
सारीखे पान्यासारिखे वेडावाकडा लोंआची आंती झाले तर हे वात
छर्दी समजणें॥ औषध्य॥ सैंधव तुपासी द्यावे वात छर्दी जाय॥ श्लोक॥

विलंगसैंधवं पित्तं सौवर्चलं ॥ कटुत्रयं ॥ भक्षयेन्मधुनाचैव बालछर्दी

बिडंजातं ॥ टीका ॥ वावडींग ॥ सैंधव ॥ गव्हबीउ त्रिकटू हे समभाग चूर्ण

करून सहदासी द्यावे बालछर्दी जाय ॥ ७ ॥ पित्तछर्दी श्लोक ॥ चंदनंच्या

क्षमात्रेण नियोज्या दुलकीरसं ॥ पिबन्माक्षिकसंयुक्तं छर्दीस्तेनावि

नश्यति ॥ टीका ॥ चंदन बेहाडा आवळकठी हे पेंड करून सहदेसी घ्यावे ॥

पित्तछर्दी शमे ॥ श्लोक ॥ हरीतकीनां चूर्णं लुत्वेहान्माक्षिकसंयुतं ॥

अधोध्वरि स्त्रस्तसर्व दोषछर्दिस्तेन विनश्यती ॥ टीका ॥ हिरडे सहदेसी

होवावे पित्तछर्दी शमे ॥ ८ ॥ श्लेष्म छर्दी ॥ कफा ॥ मेकायं पवनं

अशास्तं सा पिप्पलीसर्षपानिंबलोयं ॥ पींडिलकै: सैंधवं संप्रयुक्तं छ

र्दीकफमाशु यशोदनंवा ॥ टीका ॥ श्लेष्मछर्दीसि ॥ पींपर्कीवलीख्या

निंबाच्या रसांत वाटून गोळा करून त्यांत सैंधव मिळवून द्यावे कफछर्दी
जाय ॥७॥ आयुर्वेदे ॥ श्लोक ॥ कपित्थमालतीपत्र पिप्पलीमरिच्यान्वितं ॥
शर्करा मधुसंयुक्तं श्लेष्मछर्दि पिता जनः ॥ टीका ॥ कवठ मालतीपत्र
पिंपळी मिरे हे भुकी करून शर्करा सहदेसी द्यावे ॥ श्लेष्म छर्दी जाय ॥८॥
॥२०६॥ शिंधूर मणीदर्पणे ॥ पंचछर्दीसि पूर्णचंद्रोदय द्यावे ॥ पूर्णचंद्रोदय ॥२०६॥
सिंधूर ॥ श्लोक ॥ तुल्यं तुल्यं समं गंधं खल्वमध्ये विनिक्षिपेत ॥ कपित्थ
मूलनीरेण मर्दयेच्च दिनत्रयं ॥ वटकं छायाशुष्कं च भांडमध्ये विनिक्षिपेत ॥
काचकुप्यां विनिक्षिप्य वालुकायंत्रमेव च ॥ दिपाग्नी पुढे केच स्वांग
शीतल मुद्धरेत् ॥ कपित्थ मूलसारेण त्रिदीनं मर्दयेत् क्रमात ॥ बिल्व

मुक्तकषायेण मर्दयेत् त्रिदिनं पुनः ॥ चातुर्जातंच कपुरं लवंगं कुसुमान्वितं
सर्वरस समायुक्तं मिलित्वा सहचुर्णकं ॥ राजाचूर्णं शितायुक्तं मधुना।
सहमेलयेत ॥ वल्लद्वय मिदं शेव्यं वमनं स्तंभनं तथा ॥ कासादिपंच
छर्दिंचि अकाच्चिं नाशनं तथा ॥ हृद्रोगं स्वरभंगंच मंदाग्निश्चानिवारयेत॥
पुर्णचंद्रोदयोनाम निर्मितं सूत पाणय ॥ टीका ॥ शोधिला पारा गंधक
समांश खलांत चूर्ण करून त्यांत कवठाचे मुकेचे काढेत वसात व
पालेत ३ तीन दिवस मर्दुन वाळवून काच कुपीत भरुण वालूकायंत्राने
१२ प्रहर दिपाग्नीने सिजवून कहाडून त्यांत दालचिनी तेजपत्र नागेश्वर
वेलदोडे लवंगा शिंधूर बरोबर पारे बरोबर घेणें हे भुकी करून एकत्र
कुपीच्या औषध दोन वाल ॥ अनुपान धानाच्ये लाह्याच्ये सत्तु खडीसाखर

सहदेसीं याव प्रयोगाल सांगितलेले व्याधी दुर होय ॥ हे पूर्ण
चंद्रोदय शुलपाणीने सांगितले त्यासाविधी मुक्तपथ्य केले तर
सर्व रोगानिवारण करे ॥ कोणते ॥ वमन स्तंभन ॥ कारपंच ॥ छर्दी पिंच
अरूची हृदरोग स्वरभंग मंदाग्नी हे सर्व रोगानिवारे ॥ बिल्वादिलेह ॥
श्लोक ॥ छर्दीस कणाषणकपित्थं मूलं गेलापलकं समं सक्षौद्रं च रसोरोग
सप्तलछर्दीनाशनं ॥ टीका ॥ पिंपळी ॥ कवठाच्या रस ॥ नागरमोथ्याच्या दौड
याकाचिनी ॥ तेजपत्र शिंधूर हे सम भाग चूर्ण करून सहदांत मर्दुन त्यात
थानास्ते सजुरवडी साखर मिळवून बोराप्रमाणे मात्रा घ्यावी ॥ सप्तछर्दी
पंचकास जाय ॥ श्लोक ॥ लाजाचूर्णं सिता मुक्तं सिंधुरं मिश्रितं तथा ॥

पिबेत्सकलरोगान्नीच्छर्दी शेनाविनश्यति ॥टीका॥ध्यानच्छेलाह्याचे

सत्व ॥ढींबूर सहदाल मर्दुनमात्रा दोनवाल पंचव्वारेसीसहदेसीद्यावे

छर्दी शीन्य दुरपके ॥११॥ बिल्वादिलेहाश्लोक॥ त्रिंशत्पलं बिल्वमुलं

सार्धःकुंभेभसः पचेत ॥अष्टभाग॥ विशेषेस्मिन कषाय मवतारयेत ॥

त्रिंशत्पलं गुडं दत्वा किंचित्व क्कवलावयेत ॥त्रिफलं शृंगभेरस्यमरि

चस्य च तु पलं ॥पिप्पली पप्पलीमूलं चित्रकस्य पलं तथा ॥पृथक

त्रिजातकं कबंजीरका च पलद्वयं॥ संचूर्णंच विनिक्षिप्य मुक्ता पुष्प

रसं क्षिपेत्॥ एष बिल्वादिको लेहः सर्वछर्दी निवारणं ॥हृद्रोगं कामीला॥

गुल्ममहृव्यारुचिपीनसान् ॥ हिक्का श्वास कृमी शोष प्लीहनाह गलामया॥

अर्शांसी पांडुरोगंच हन्यात्कालेन शाविलान् ॥ टीका॥ बेलाच्चे मुळ्ठउणपाव

८झरपाणीटाकून अष्टमांश काढावुलनाव लेकाढेल॥ गुळ ३० पाव टाकणे दारुशिजवणे त्यांत सत्वास्हैठ ३ पाव मिरे ४ पाव पिपळी १ पाव च्चव १ पाव॥ तालीसपत्र १ पाव॥ नागेश्वर अर्धापाव॥ पिंपळामूळ १ पाव॥ दोडे अर्धापाव कर्षमात्र दोडे॥ कर्ष ... ॥ पैसे भरे सललंवग कर्ष भर॥ तेजपत्र कर्ष॥ जिरे गोड २ पाव हे सर्व चूर्ण करून त्यात हाल टाकणे दारु सिजवणे उतरून त्यात सहद जितुके लागतसा प्रमाणे मिळवून मात्र दोन कर्ष सारखे रोसींघावा॥ या श्लोकात जितुके रोग सांगितले सर्व रोग हरे॥ सर्व रोगाच्ये नाम योगात सांगितले वारंवार लिहुणे कागद आटवणे श्रम होन बुध्दवंता समस्ता॥ हे पुस्तक जानी असेल तेच्य पाहि त्यास सर्व रोगाच्ये प्रकरण समजे॥१२॥

॥१२०८॥

॥१२०८॥

थि॥ ग्रंथ॥ बिल्वाद्यरिष्टक कुंभपादकल शेषपकादथ्यस्ने रसे॥ शुद्धंजीर्ण
गुडस्य षोडशपलं चूर्णीकृतं मेलमेलत॥ कर्षद्विदधनधान्यजीरकमूलं त्वचं
रसत्रुषणं॥ क्षीदं दध दीकिल्विषवेश॥ श्वास सागनीमोद्याज्जयेत॥
टिका॥ बिल्व मूळ ३२ पाव यास्से दळ पाव पाणी॥ चतुर्थांश कदुन कहाडणें॥
त्यांत जुना गुळ १६ पाव टाकून लेहपाक दाट होने तेव्हां त्यांत मुस्ता॥ त्रिकटू
धने जीरे दोडकलमी नागेश्वर प्रत्येक एक एक कर्ष प्रमाण मिळवून
दाटसी जवळ ठेवणें त्यांत जितुके मद पेड होय तें टाकून पैसाभार मात्रा घ्यावी पिंच
धारेसी सर्व पित्त निवारे॥ १३॥ श्लोक॥ कूष्मांड जांकपित्थ॥ मूलकोल
मज्जा त्रिजातकं॥ वाश॥ पुष्पोद्भवं वारि गुळीची कांडजं जलं॥ सक्षौद्रं
साध्यका योग॥ सर्व छर्दी निवारणं॥ टिका॥ अडोळशाचे फुलांचे रस॥

गुळवेलीचे रसत्यांत पिंपळी ॥ ध्यानाच्या लाह्या ॥ कवठाचे वडी ॥ बोरा
चे बीजांतले बीज ॥ नेजपत्र ॥ नागेश्वर दोडे ॥ लवंगाचे साल हे चूर्ण करून
त्या रसांत टाकून दार सिजवणे ॥ त्यांत सहद टाकून दोन्ही सांज बोरा
प्रमाणें घ्यावे ॥ सर्व छर्दी निवारे ॥ १७ ॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ कार्पासा स्थि
त्वगाकृष्ण लाजा चूर्णं च शुभ्रुणिं ॥ शर्करा लेह योयेन छर्दी रहस्य
मुत्तमं ॥ टिका ॥ कापसाचे लाल बोंडाचे रस त्यांत दोडे पिंपळी ध्यानाच्या
लाह्या चतुर्गुणी हे टाकून सिजवणे दार झाले म्हणजे रसं पाव ॥ वरकड
सर्व प्रमाण चतुर्गुण शर्करा अष्टांश मद टाकून पैसाभर घ्यावे रोज प
सर्व छर्दीस सर्व पित्त सर्व मेह शमे ॥ १८ ॥ इति श्री ॥ नीलकंठ चरणारविंदं
तीर्थ प्रसाद पारावर भोग विहार पारिणा ॥ गीडिमा ॥ गीडि भगसत्व प्रदाय

काराध्यरामदेशिक। शिष्योत्तमनमः। शिवायसत्पुत्र पवित्र कवितान्चम
त्कारवैद्यजीवन। शिरोभुषन नीलकंठकोपारून नामधेय भाणील वसुवराज
यं ग्रंथन्चतुर्विंशती पैल्य साध्यासाध्य चिकित्सानुपान पथ्यापथ्यावि
वर्णनोन्नाम सप्तप्रकरण समाप्तं सुरून। यार्पणं शुभंभवतु।

॥अथ पंचकास प्रकरण प्रारंभ॥श्री सांब॥ खट्वांगधारिणं रुद्रं चंद्र
चूडाग्निलोचनं॥ विष्णुवल्लभयोशाभं देवदेवमहं भजे॥१॥ श्रीनीलकंठ
वंशाब्धिचंद्रमा बसुवाद्यं॥ वक्ष्यामी नृपराजीयं अहं वैद्य शिखामणिं॥
॥२॥ माधवे॥ पंचकास निदानमाह॥श्लोक॥ धूमोपधूलव्रजसा व्याया
॥२१०॥ माद्रुक्ष सेवनात्॥ द्विमार्गगत्वाभुक्तस्य क्षुद्र दाग वेग रोग नात्॥प्रा ५२१०५
णोस्यदानगो नामाकासं पुंसा प्रजायते॥टीका॥ बहु धूवा घेतलेने॥
बहु मुलुक फिरनि॥ वूण फार घेने॥ भोजन करता स्वरस जाये दास॥
बहु क्लेशन शोकेने॥ प्राणवायू॥ अपानवायू॥ हे दोन्ही मिसकलेतर कास
रोग उत्पन्न व्हावे॥३॥ श्लोक॥ पंचकास स्मृतावासा पित्त श्लेष्मक्षतक्षयैः

पुर्वरूपभवेत्तेषां सूकपूर्णगलत्वथा॥ कंठकंडुभवश्चैवभुक्तारोधश्च

जायते॥टीका॥कासजो पाच्य प्रकारचे॥वातकास॥पित्तकास॥श्लेष्म

कास॥क्षतकास॥क्षयकास॥हे पाच्यप्रकारचे कास पूर्वमुणाचे॥गोक्यांत टोप

त्यावक्ष ठेवले सारिखे॥वाटे॥गकारवाजसूटे॥जेवतांवेके अटकावे॥

हे कासाचे लक्षण याप्रकारचे॥ज॥वातकासनिदान॥श्लोक॥वातधुर्ते

कंठउरःमूर्द्धिपार्श्वोदरेखवा॥क्षामाननबलक्षीणं भिन्नकासस्वरं

तथा॥टीका॥वायु विकलध्यावे॥गला दुखावे॥तोंड पार्श्व पोर अवि

सुकले सारिखे राव्हा॥बलक्षीण व्हावे॥गला फुटले वानिस्वरनिघे॥या

प्रकारचे वातकास समजणे॥८॥ग्रंथमाधवे॥पैत्तकासनिदान॥उरोदह

ववत्रशोषप्रकाशश्च ज्वरं तृषा॥ कटूतीक्ष्णंगमस्युष्णंपित्तत्वंपित्तकास
नुत॥टीका॥ मांड्या लोंडशोषावे॥ तोंड कडवट॥ज्वर राहे॥यालक्षणान्वी
पित्तकाससमजणे॥६॥ श्लेष्मकास॥श्लोक॥शिरोर्तिकफपीनस्याहृद्यास्य
गौरव रुज्ना॥कास सांद्रकफःकंडू श्लेष्मकासस्य लक्षणं॥टीका॥शिरदुखे
खोकला राहे॥ पोटांत आग राहे॥शरीर पिंगट राहे॥खाज राहे॥गळ्यास
धर्मयावे॥ हे श्लेष्मकास समजणे॥७॥ आयुर्वेदे॥क्षतकासनीदान॥स्वर
भेदज्वरश्वासाजायते तृष्णा तेज्वरा॥सपूयं कासते शुष्कं सन्याष्ठीवि
व लोहितं॥पारावताभिना प्रकुंजं कासवेग॥क्षतोद्भवां॥टीका॥बोंयचे
सांधीन दुखावे॥ज्वर राहे॥तृषा राहे॥आयास॥ बोलण्यो गरे॥शरीर
वाके॥मांड्या कापे॥लाल डाग राहे (पडे) अंगास॥यालक्षणान्वी क्षत

कासस्मजणे ॥ ८ ॥ माधवे ॥ क्षयकासनिदान ॥ श्लोक ॥ रात्रिशूलं ज्वरं दाह

मोह ह्लानक्षये ज्वस ॥ शुष्क निष्ठीवनं रुग्मं व्यायामं पुयशोणितं ॥ यित्वेव

क्षयज कास ॥ साध्य बलवतां भवेत ॥ क्षीणानां देहनाशाय लेमेवसाध्यत्वं

गतं ॥ टीका ॥ शरीर दुखावे ॥ ज्वर दाह ॥ प्राणिक्षय रूपरहे ॥ वायु भबके ॥

नवसावे बहु दिवस ॥ मांड्या गरं राव्हा ॥ हिंडासजावे ॥ शरीर लालराव्हा ॥

देह क्षीण होय ॥ याप्रकारस्य क्षयकास समजणें ॥ यापेय कासालसाध्य

असाध्य सांगता झाला ॥ ६ ॥ ग्रंथा ॥ श्लोक ॥ कासः पंचविधाः स्तत्र

शुष्कवातात्म कोमलः ॥ पित्तको वाह संयुक्तो श्लेष्मकोपेन सायुतं ॥

क्षतो रजस्य क्षतजः क्षयजः स्तु क्षया कृतिः ॥ या व्याक्षन समुद्भूता

क्षयकासोनसिध्यति॥टीका॥पंचकासांतपित्तकासलक्षण॥१०॥पित्त
कास॥८॥युक्तराहे॥श्लेष्मकासपित्तसयुक्तराहे॥श्लेष्मकासलक्षण
समजणें॥हे दोन कास जो साध्यसमजणें॥वातकासकोरडा खोकला
होसराहे शरीर शुष्क॥हे असाध्य समजणें॥अभिघातेनेउरांत
रक्तपडे॥ते शरिर राहे ते जुके दिवसराहे॥त्यांगतेनहोय॥क्षयकास
क्षयसहितशरीरसूकवाव॥ते असाध्यसमजणे॥वातक्षतकास
क्षयकासहे असाध्य तीन॥दोन साध्य॥ऐसे पांच प्रकारच्येकास
समजणें॥यारोगांस चिकित्सा सांगता झाला॥११॥पंचकासास
एकच चिकित्सा॥अमृतांकरसयोगःश्लोक॥रसोग्रंथ त्रिकटुकं

॥२४२॥

गंधिकंच्य व्यचित्रकं ॥ अमृतं लवणं तुल्यं वंग रस मर्दितं ॥ रक्तिका

गुंज मात्रा कृत्वा वन्ही विवर्धिनं ॥ अमृतांकरणो नाम विशतीश्लेष्म

रोगजित् ॥ करत्वालुकिरः ॥ किर्णकंठ घ्राणस्य रोगजीत ॥ अशीतिर्रि

वात रोगेन नाशयेन्नात्र संशयः ॥ टीका ॥ शोधिला पारा गंधक बच्छनाग

त्रिकुटु च्वव्य चित्रंग सैंधव हे समभाग एकत्र चूर्ण करून मक्केच्चे रसांत

मर्दुन गुंजामात्र प्रमाण सहद पिंपळीसी घ्यावे पंच्च कास निवारे ॥

वीस कफ जाय ॥ शिरोरोग ॥ गळरोग ॥ कर्णरोग कंठरोग कास रोग अशीतिवात

रोग हे सर्व रोग शमे ॥१२॥ ग्रंथा ॥ तिल भल्लातकीयोग माह ॥ श्लोक ॥

सूतं षोडश तत्व मोदिनकर तस्यार्धभागो बली ॥ भव्याब्धिं वूर्ध्व

सूक्ष्मं मर्दित रकणं चूर्णीतं ॥ जंबीरस्य रसेण तुकरोत् क्षिप्त सुपक्कं

भवे ॥ कासश्वास समुलम शूलमुदरं पांडुज्वरं नाशयेत ॥ टीका ॥

शुद्धपारा १६ भाग ताम्र भस्म १६ भाग गंधक ८ भाग सैंधव ८ भाग टंकण ८ भाग हे सर्व एकत्र करून निंबाच्या रसांत मर्दन १ दिवस नंतर सूर्याग्नीने वाळवून जे गुंज प्रमाण मात्रा गर्भिणीस द्यावे ॥ सहद पिंपळी सी द्यावे ॥ कास श्वास गुल्म उदर पांडु ज्वर ग्रहणी सर्वरोग शमे ॥१३॥ पुज्यपादनिघंटे ॥ श्लोक ॥ एडआनंद रसयोग ॥ सूतात्रैगुण्य गंधं परिमिदममलं भानुतीक्ष्णस्य नेत्रं ॥ आकं ८ तथ्यं चतुर्थं गगनशरमुतं मारितं सर्वतुल्यं ॥ सर्व खल्व करोते ॥ द्वीपतिअनंत रसभावना त्रीणिवारान् ॥ जंबीराद्र त्रिवारानमथ बहुलकथां श्री कषाय त्रिवारान् ॥ पश्चाच्छोष्यां शुक्तिक कठिना गुंज मात्रानुपान ॥

कासश्वासापहं लाज्वरहिक्कमानिलं पांडुरोगसूर्यः ॥ बालंछर्दी
उदरजलनिधिंकुष्टरोगंनिहन्य ॥ गुल्मध्वंशंशैत्यनाशं क्रमिकुलं
हरणंश्लेष्मनाशं विविधिश्च ॥ मूलव्याधिंप्रशमहिकरंदीपनंचंद्र
कुर्य ॥ नामोयंबालसूर्य सकलरुच्चिहरं भाषितपुण्यपादैः ॥ टीका ॥
पारागंधक बच्चनाग ३ भाग ताम्रभस्म लोहभस्म २ भाग अभ्रक
भस्म २ भाग हे सर्वसमान मिरे हे चूर्णकरून चित्रंगाचे काढेने ३
दिवस मर्दने निंबोच्यर सोज ३ दिवस कांग्याचे काढेल ३ दिवस आद्रकांल
३ दिवस मर्दुन सावलीत वाळवून मात्रा गुंज प्रमाण अनुपान विशेषेने
देणे बालछर्दी नुदरजलोदर कुष्टरोग गुल्मरोग। त्रिदोषवायु क्रमीरोग।
मुळव्याधि पंडुक्षय कवक सर्वरोग जाय ॥ १४ ॥ माधवे ॥ अग्निकुमार

रसश्वासकासास ॥ श्लोक ॥ यिंद्रमूलमृतं सूतं देवदारुकटुत्रयं शर्करी।
सहितं खादेत् श्वासकासहरं परं ॥ टीका ॥ सापश्चिनी ॥ देवदारु स्योपडा ॥
त्रिकूट खडीसाखर त्याल वहा सिन्हरस भस्म मिळवून मर्दुन २०
लहु करणे त्यास काळ संध्याकाळ श्रेवावे २० दिवस पिपळीसह देसोधावे
॥१२७॥ या प्रमाणें देणे कासरोग निवारे ॥ माधव ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं द्विभागं ॥१२७॥
च कुर्यात् खल्वमर्दनं ॥ जातिफलं लवंगं च येला टंकणबालुकं ॥
एतेषां समभागानि ॥ समं पूर्व रसे भवेत् ॥ सचूर्ण लोडयेत् क्षौद्रैः भक्ष्यं
निष्कद्वयं चकं ॥ यिंद्रवारुणिकामूलं भृंगराज्रच्छा ॥ लि वैसह ॥ भक्षयेत् क्षय
कासाले निष्कमात्र प्रशांतये ॥ टीका ॥ शोधिला पारा भाग गंधक २ भाग

लोहभस्मतीनभाग हेरवलांत घालून मर्दणे ॥ गवारपाठेत दोनप्रहरमर्दुनि
गोळापेंडओलतांबेच्येवाटीत भरून त्याजवरघ्येरंडेच्येपानगुंडून हुपील
ठेवावे ॥ एकप्रहरठेवून ॥ धान्यराशीत ठेवने दोनप्रहर नंतरतेकहाडून
त्यांतसूंठमीरेपिपळी लवंगवोडे त्रिफळाहे ९ वस्ताचेग के समभाग
मेळवून चूर्ण त्यांत घालून झाकावे ॥ नंतर पैसाभर मात्रा अनुपान
विशेषेनेदेणे पंचकासपांडूश्लेषवातादिसकळरोगयेगांत
सांगितले सर्वरोगशमे ॥ १८ ॥ वातकासाचिकित्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्ध
सूतस्य भागेकं द्विभागं शुद्धगंधकं भागत्रयमृतं ताम्रं मरिचं दश
भागकं ॥ मृताभ्रस्य चव्यस्य भार्गी भागमेकं विनिक्षिपेत् ॥ भूलांकुशस्य
भागेकं सर्वमाम्लेन भावयेत् ॥ एवं भूलांकुशो नाम मासेकं वात

कासहाद्द्वेषालमलकीभांगीर्व्याघ्रीभिः क्कथितजलं कासानशोषानज्वरा

झिलमाशुपथ्याहालि॥ टीका॥ शोधिलेपारा १भाग गंधक २भाग ताम्र

भस्म ३भाग। मिरे १० भाग ३१भ्रकभस्म ४भाग शोधिलेनाग १भाग। मुलं

कूश १भाग हे चूर्णकरून निबांच्ये रसांत १प्रहर मर्दून मात्रा। मासाभर

॥२१८॥ अनुपानविशेषनद्यावेवातकास निवारे॥ १८ पमाधवे। विंशती ॥२१८॥

श्लेष्मनिदान सांगतात्ह्याला॥ श्लोक॥ पूर्वकासहृष्येकासरक्त

कासंच पिडिका॥ वातकासंपित्तकासंक्षतकासंच शुष्कका॥ आम

कासंपांडूकासं कूष्णकासंतथैवच॥ श्लेष्मंगलाद्याधिव्यंच कासंच

श्लेष्मजिव्हिका॥ कंठजिंव्हे परिजिंव्हे अलिजिंव्हककासयो॥ आयासं

श्लेष्मभंग।निश्लेष्मकुष्टिंच्य संज्ञिका॥ यित्येवं विंशतिसंख्या

वक्ष्यामि विधिलक्षमा: ॥टीका॥ पूर्वकास १ क्षयकास २ रक्तकास ३
स्त्रिपिका ४ वातकास ५ पित्तकास ६ श्लेष्मकास ७ क्षत ८ शुक्ति ९ आम १०
आम १० पांडु ११ कृष्ण १२ दाघि १३ ।जिव्हिका १४ कंठ १५ उपजिव्हा १६ अंतर्जिव्हा
१७ आयासकास १८ भगतीक १९ कुब्ज २० हे विंशतीकास ॥१९॥ आयु
र्वेद॥ श्लोक॥ जन्मप्रभृति विद्यानि सततं रोगपिडितां ॥अनारोग्य क्षमा
त्वानि पूर्वकास च लक्षणं ॥टीका॥ बालपणापासून होन ॥ सदा खोकला कुथल
राहा ॥प्रात: काळी खोकला असे त्या प्रकारच्या पूर्वकास समजणें ॥१५॥
त्यास चिकित्सा ॥ अमृतपारदगंधनेपालं च समाइाकं ॥ अर्क मूलकषायेण
मर्दयेद्यामभात्रकं ॥ डोळा येलने द्वियामं तु पाचितं च समुद्धरेत् ॥ गुंजा
मात्र प्रदातव्य पूर्वकास निहंतिच ॥टीका॥ वच्छनाग पारागंधक
जेपाळ हे सम भाग चूर्ण करून रवताळ रुइच्ये मूळ काढेने १ प्रहर मर्दून

गोकाखिचिंलबाधून डोलायंत्रेण२प्रहरसीजवूनतेमात्रागुंजप्रमाण

सहदापिपळीसीद्यावपूर्वकासशमप्रकार मात्रेवा॥क्षयकासनिदान देह

शुष्कांगिकंकुर्ष्याजजांक्षीणिंच्यपांडूर शिरोभ्रमणं हिक्कायंक्षयकासंच

लक्षणं॥टीका॥शरीरवाळे॥कुष्टरोगी सारोरवे॥लिंगादसवांगी॥शौर

॥२१४४॥ फिरे॥हुच्यके॥हेलक्षण क्षयकासाचे॥२१॥आणि ॥२१४५॥

॥श्लोक॥ देह शुष्यत्तीक्षतरोगंसहितंकुक्षिव्यथारोचकं॥

हिक्काशु क्लबलंच मदगदगलकं पाग्निमांद्यज्वरं॥श्लेष्मंगुंडानिभंज

पिंडिविपुलंमासंच्यनिष्ठीवनं॥ श्वासस्या क्षयकासलक्षणंमिदंवैवर्ण

कृष्णान्वितं॥२२॥टीका॥रक्तकासनिदान॥श्लोणीश्लोष्माकरी

हृदा॥विवर्णकांतिहीनता॥कृष्णाजीशयनंलक्षरक्तकासबलक्षमं

॥टीका॥ रक्तठसा पडे खोकल्ले तरा नाकातून रक्त पडे ॥ पोटांत आग पडे ॥ कांति बिगडे ॥ आंग गरम रहे ॥ ज्वर राहून बलहीन होणे त्यास रक्तकास समजणें॥

शक्ती हीन न सले सचिकित्साकरणे ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं च भागेकं द्विभागं शुद्धगंधकं भागत्रयं मृतं ताम्रं मरिचं दशभागकं ॥ मृतताम्रश्च सनुभागं भागमेकं विषं क्षिपेत ॥ भूतांकुशाख्य भागेकं सर्वमाम्लेन मर्दयेत ॥ माषैकं च लिहेत्क्षौद्रैः रक्तकासं नियच्छति ॥ टीका ॥ शोधिला पारा १ भाग। गंधक २ भाग। ताम्रभस्म ३ भाग मीरे १० भाग अभ्रकभस्म ७ भाग। बचुनाग। १ भाग भूतांकुश। लिंबुकेचे समान एकत्र कुच्यली करून त्यांत निंबाचे रस टाकून तीन दीवस मर्दुन मात्रा उडदा प्रमाणें सहद पिंपळी सी देणें रक्तकास निवारे ॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ वृषदाभ्यां वृषपिपलीभ्यां वृषोषवे।

भ्यांकूल कषायः॥ क्रमेण वातादिसमुद्भवेषु रक्तकासेषु हरंति॥ टीका॥
अडोकसा सहे॥ अडोकसा पिंपळी॥ अडोकसा मिरे॥ हे वेगके वेगके कषाय
करून देणे॥ रक्तकास शमे॥ आणि गोमुत्र शेळीच्या मूत्र योन्ही पक्वा सवा
शेर दोनी अडोच्या शेर त्यात १० फळ बाहयाचा शेंगा फोडून टाकणे आणी
१०च्या द्राक्ष साल्याचे मूळे टाकून सिजवणें च जुथशि राहिले ले व्हावुलरावे
त्याल सुंठ मिरे पिपळीच्व भांगा अकलकाढा रासना त्रवेगत्रिफळा
सफेदमुसळी अभ्रकभस्म हे सम भाग चूर्ण करून त्या काढेल टाकून दाट
सिजवणें लेउलरून त्यात सहद जितूके लागेल तितूके टाकून मात्रा
बोराप्रमाणे खावी रक्तकास जाय॥१८॥ चरक॥ श्लोक॥ चिप्पुकास
निदाना॥ वक॥ दुर्गंधिकं मिश्राकुरूच्या मुरूकारीका॥ देह कांती

करंकुष्ठमंदाग्निश्च विकाशकूल ॥ टीका ॥ लोंढ्याचा वास यावे ॥ शरीर

झळके ॥ अरुचि राहे ॥ क्षुधा नसावे ॥ देहाचे रूप बिगडे ॥ अंगास फोड

खाज राहे ॥ या प्रकारचे चिप्पकास समजणें त्याला ज्वर मुक्त क्षय असते

तरले असाध्य ॥ ज्वर नसे क्षय नसे त्यासचि किल्सा करणे ॥ १८ ॥ चिकित्सा ॥

शुद्धसूतं विषं गंधं शुद्धं तालं च माक्षिकं ॥ शिलानि समभागानी

सलवमध्ये विनिक्षिपेत ॥ हंसपादिरसेनैव द्वियामं मर्दयेदृढं ॥ काच

कुप्यां विनिक्षिप्य वालूकाभिः प्रपुरयेत ॥ मंदाग्निंच भवेत्तस्य त्रियामे

पक्वमेवच ॥ स्वांगशीतल मुद्धृत्य द्विगुंजं भक्षयेत्तदा ॥ चिप्पकास

निहंत्याशु सर्वकासं नियच्छली ॥ दशाभिर्मारिचैर्युक्तां पथ्यरात्रौ

सुखांमसा॥ अभिजानातिसः कामंनिद्रासुखकरं अदं॥ टीका॥ पारागंधक नागलवंग माक्षिक हे समभाग खलतकरणें प्रातःहंसपादिरसे दोनप्रहर मर्दून वाळवून कांचकुपीतभरून वालुकायंत्रेने मंदाग्नि ३ प्रहर सिजवणें स्वांगशीतलतेने काढून दोन गुंजामात्रा अनुपान विशेषेणे द्यावे त्रिय कासनिवारी॥ श्लोक॥ मंडुरं कफवातघ्नं दीपनंच समुद्भवं॥ मंडूरजोकांजी ॥२१८॥
सीव अडोळसा तद्यावे स्त्रेष्मकासनिवारण होय॥ क्षिपनक्षुधाकरी॥२०५ ॥२१८॥
आयुर्वेद॥ वातकासनिदान॥ श्लोक॥ पूर्वरूपंभवेजेषां शूरपूर्णगल
स्मलं॥ कंठेकंडुर्भवेच्चैव भुक्तस्यारोधश्चजायते॥ वाताद्धृतंकं
शरतं मूर्च्छपार्श्वो दरे पिवा॥ क्षामानसंबलक्षीणं भिन्नकासस्वर
स्तथा॥ टीका॥ पहिलेवातकासजा शरीरवाढूराव्हा गळास्वरस्वर

खरखरखाजावा॥ उवकरजेठेदनाप॥ वामुखकोपे॥ कंठदुखावे॥मुख
पार्श्व पोट शुकावे॥शरीरपीडा बहुलदिवसपीडावे॥सत्वनराहे॥फुटका
गळ्याचे बोलावे खरजावे येणेचार शब्दनिघे मालक्षणवालकासाचे॥
ज्वरयुक्त हे लक्षण सांगितले यासहित असले तर कष्टसाध्यसमजणें॥
चिकित्सा॥श्लोक॥ शुद्धसूतं द्विधागंधं मर्द्यं च त्र्योभ्रजे द्रवैः॥ वाताारि
चार्द्रकं भृंगी काकमाच्यां त्रिकर्णिका॥ दिनमेकं मर्दितं खल्वे पाच्यये
पर्पटीतया क्षयो पादामलं लामं क्षिप्त्वा मृद्वाग्निना पचेत्॥ रक्त
वर्णं भवेत्तावत्तावत्तावत्ते ध्रम्यालयं॥ क्षिपेक दलीपत्रेष्व वास्मि
न्धेपुरः पुनः॥ आच्छाद्यतेन योगेन अधश्शो द्विदशोमसं॥ देयं चिचूर्णिये
तस्य चूर्णपादं त्रिदिनं क्षिपेत॥ वालकास निहन्त्याशु देयं गुंजाद्वयं द्वयं

सुंठित्रिकटुनिर्गुंडीमूलं निष्कद्वयं पिबेत ॥ भृंगराजरसेनैवा निहोध्या

मधुना समं ॥ बालकासानिहंत्याशु सर्वकासं विनश्यति ॥ टीका ॥ पारा १

भाग गंधक २ भाग कज्जली करून त्रांबक घोमेने मर्दने ॥ १ दिवस नंतर

एरंडेचे मुळेत १ दिवस आल्यांत १ दिवस महकेल १ दिवस कामुनीत

१ दिवस जंगलीसदापाल १ दिवस मर्दुन गोळा करून पेंडे ॥ एका गाडग्यांत

घालून तो गोळा वर्तये रोसागोमुत्र टाकून तो गोमूत्र आटलवरी

सिजवून दार झालेनंतर कळीचे पानावर टाकून त्याजवर थापावे ॥

त्यापानावर तेगोमय लेप देऊन हुपील पकावे नंतर ते काढून त्यात

शोधिले नाग पारा गंधक भार मिळवून मर्दणे नंतर मात्रा दोनगुंजा

प्रमाण अनुपान लसन निर्गुडि या दोहिंच्ये रसान ॥ माहळुंग्येच्ये रसांत सह
दसोंघावे ॥ बालकास सर्व कास शमेत ॥ चिकित्सा प्रयोग ॥ पैत्यक लक्षण ॥
उरो विदाहो ज्वरकास शोष छर्दनवाधिर्लि भृशं तृषंच ॥ पित्तेन पीता
नवमेत पुटानिकासस्य पांडु परि हृष्यस्मानं ॥ टीका ॥ गळा फुटून ॥ अंगाची
आग व्हावी ॥ ज्वर रहावा ॥ तोंड सूकुन ॥ वांती तृषा अपथ्याच्ये वासना
तोंडी काय खावा वासना ॥ खोकला ॥ आंग पिवळा हे पित्त कास लक्षण
समजणें ॥ ७३ ॥ श्लोक ॥ शीरो मुर्धा भ्रमश्चेद छदी दोषंच क्षीणता ॥ तृष्णा
च श्लेष्म शमना पित्त कासंच सांशीका ॥ टीका ॥ शीर हालते त्याहे माहे
करे मुर्छा येत्याचा मये ॥ वांती ॥ निसत्व ॥ तृषा ॥ खोकला आल्यंब

याप्रकारच्चे पित्तकास समजणें॥ चिकित्सा॥ रसभागभवेदेकं गंधकं
द्विगुणोत्तमः॥ त्रिभागं पिप्पलीमाह्या च्चतुर्भागं हरितकी॥ विभीतं
पंचभागस्तु वाशा॥ षड्गुणी मतां भांगी सप्तगुणं प्रोक्ता॥ एतच्चूर्णप्रक
ल्पयेत्॥ खर्जूरक्वाथमादाय भावयेदेकविंशती॥ विभीतकप्रमाणेन

॥२२०॥

मधुना गुटीकारिकेत्॥ एकैकभक्षयेत्प्रातः पित्तकास निबर्हणं॥ टीका॥ ॥२२०॥
पारा १ भाग गंधक २ भाग पिंपळी ३ भाग हिरडा ४ भाग बेहडा ५ अडोळसा
६ भाग चूर्ण करून निगुंडीच्ये पातेच्च काढेल २१ दिवस भावना नंतर
बेहडा प्रमाणें मात्रा सहदासी घ्यावे समस्त कासश्वास शमे॥ पुज्य
पाद निबंटा॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ भस्मना प्राभ्रलीढ्णं कासमर्दवना रसैः

पुनिश्चवेतसाम्लेनदिनमर्दन्यापिडीलंं॥निष्कार्धपित्तकासाथ्येसिवे

कासंनियच्छती॥टीका॥ताम्रभस्मलोहभस्महेसमभागरसांडक रनत्याल

गवारपाठेन १ दिवससहस्त्रमुळीत १ दिवस हेयीच्येरसांत १ दिवसआं

सोळ्यान १ दिवस॥ फेदमानुष्येके॥ ५ याच्येरसांतमर्दुन

निष्कार्धसहदपीपळीसीघावे॥पित्तकासनिवारे॥२८॥सिध्द

रसार्णवनिर्घरे॥क्षतकासनिदान॥श्लोक॥श्वासतृष्णास्वापिडिता

शुष्कःस्तन्यापिशोषिलं॥पारावतविमेकुष्टंकासवेक्षतयोभवेत्॥

टीका॥बोरदुखे॥ज्वरराहे॥तृषाखोकला॥हीनस्वर शरीरशुष्के॥

हिवटराहे॥भौरीझमाणशबद॥हेलक्षणक्षतकासाचे॥हेकष्ट

साध्यहोय॥त्यासचिकित्सा॥श्लोक॥रसंपादंमतंतारं।झीलानां

चतुर्गुणं॥ पाठ॥ गोक्षूरसाभ्यां मर्दयेत् प्रहर द्वयं॥ द्वियामं वालुकायंत्रे
स्वेद्य मानाय चूर्णयेत्॥ गुंजाद्वय निहंत्याशु क्षयकासमुद्भवं॥ टीका॥
रसभस्म १ भाग चांदिचे भस्म २ कर्पूर॥ शिलाजित ३ भाग। लोहभस्म ४
भाग हे सर्व खलांत चूर्ण करणे त्यांत ईश्वरी पहाडयाच्ये काढेन गोखरू
चे काढेन दोन प्रहर मर्दून वाळवून काचकुपीत भरून वालुकायंत्रेणे
दोन प्रहर सिजवून स्वांगशीतल झालेंन काढून मात्रा गुंज प्रमाण स्तहद
पिपळीसी द्यावी क्षत कास जाय॥ २८॥ भाषेत॥ शुष्ककासलक्षण॥
शुष्ककासश्च मंदाग्नि॥ कंठात कफ दाटवा सर्वी पार सर्व शरीर विकलत्व
राहे दुःख॥ ज्वर मुक्त हे विकार राहिलेले शुष्ककास समजणें॥ ५॥

रसमेकं द्विगंधं च त्रीणि पादांशं पंच तालकं ॥ सर्वं शुद्धं विचूर्णाथ

चतुर्भागं मलाभ्रकं ॥ पंच कोष्ठ हरिद्राग्नि सैंधवं टंकणं विषं ॥ सपाठ

भांगज व्योषा अष्ट प्रत्येकं भागिकं भावितं भृंगराजेन दिनेकं ततस्तद

भक्षयेत् ॥ माषमात्रानुपानेन शुष्क कासनिवारणं ॥ ३० ॥ पिपली

निर्गुंडी क्वाथं चानुप्रपाद्ययेत ॥ त्रिकटु माल द्रोंठिच अजाक्षीरेण मोदके ॥

क्षीरादि विशिष्ट क्वाथेन कर्णपाययेत् निशी ॥ टीका ॥ पारा १ भाग गंधक २

भाग अभ्रक ३ भाग तालक ८ भाग हे समभाग करून त्याला कोष्टेच्ये

काढेनं खलीह करदील गोरखरूला माहू केलमहुन तीन दिवसानंतर मात्रा

मासाभर सहद पिंपळीसी ॥ गोखरूसी निर्गुडिसी सहदासी द्यावे

शुष्कीकास वातजाय ॥ सू ६ शोकीच्ये दुधासी द्यावे ॥ आमकास

लक्षण॥ अतिशीतंच कासेंच लघ्वाहाराति वर्जितं॥ शिरोव्यक्षाणितां

लक्षण आमकासेंच लक्षणं॥ टीका॥ शीतज्वर वारंवार यावा॥ शीर

कंपावे॥ तृषा राहा खोकला॥ शरीर वाकावा॥ दहि वर्ज करावा या प्रकारचे

आमकास समजणे॥ चिकित्सा॥ शुद्धसूतंमृतं गंधं नेपालं समाशकं॥

अर्कमूलकषायेन त्रियामं मर्दितं कुरु॥ डोलायंत्रे पचेद्यामं पाचितं

॥२२४॥ समुद्धरेत्॥ गुंजामात्र प्रदातव्यं आमकासं नियच्छति॥ टीका॥ पारा ॥२२४॥

गंधक नागजपाळ हे समभाग चूर्ण करून त्यांत रुईच्ये मुळाच्ये काढ्यांत

तीन प्रहर मर्दुन ते डोलायंत्रेन चिंधीत बांधून तोंडावर काडी ठेवून

चिंधी॥ डेडीत्या काढ्याचे वाफेने १ प्रहरास जवून म्पत्रा गुंज प्रमाण

अनुपान विशेषणे द्यावे॥ आमकास नेवारे॥ ३३॥ मतांतरे॥ पांडुकास

निदान॥श्लोक॥देहस्य पांडूरछाया रात्रौ श्लेष्मसमुद्भवं॥दिवा श्लेष्मास्यनाशाय पांडुकासस्य लक्षणं॥देह पिवळवर्ण राहा॥रात्री अंत्यंत शैत्य यावा॥दिवसा शैत्य नसावा॥रात्रौ खोकला राहा॥दिवसा न राहा॥या लक्षणाची पांडूकास म्हणावा॥३४॥चिकित्सा॥शुद्धसूतं समं चाभ्रं हिंगुलं विष तालकं॥तुल्यं तुल्यं खल्वमध्ये क्षिप मर्द्य दिन द्वयं॥हंसपादी कषायेण कुकुटपुटे पाचितं॥चूर्णीकृतं तत्तो देयं मासमात्रं च खादयेत॥पांडुकासं विनाशायो सर्वकासक्षयाय स्वल॥टिका॥पारा अभ्रकभस्म हिंगुळ वच्छनाग॥ताळक॥समभाग चूर्ण करून त्यांत हंसपादी रसांत दोन दिवस मर्दुन ले कुकुट पुट देने नंतर मात्रा मासाभर अनुपान विशेषेणे देणें पांडुकासानिवारण होय॥कृष्णकास लक्षण॥रात्रौ च श्लेष्मत्ती प्राणीनिद्राभोगविवर्जितः॥रात्रौ दुखाच्य पिडाच्य कृष्णकासस्य लक्षणं॥रात्रौ खोकला॥

शीवफाररा व्हा ॥ निद्रा नाहीं ॥ रात्र अनेक पीडा व्हावे ॥ हे लक्षण कृष्णकासाचे

समजणें ॥ श्लोक ॥ विषं सूताभ्रकं गंधं व्योष हिंगुक सैंधवं लवंग पिपलीमूलं तुल्यं

तुल्यं विमर्दयेत ॥ दिने हंसपादि द्रावैः ॥ दिनमेकं तु विमर्दयेत ॥ कुक्कुट पूरपाच्यं तु

स्वांग शीतल माहरेत ॥ गुंजामात्र प्रदातव्यं अनुपान विशेषतः ॥ कृष्णकासनि

हंत्याशु सर्वकासं च गच्छति ॥ टीका ॥ लवंग पिंपळामूळ ॥ बचनाग ॥ पारा गंधक

अभ्रक भस्म हिंगुळ ॥ त्रिकटू सैंधव हे समभाग चूर्ण करून ॥ हंसपादि रसें तण दिवस

मर्दुन गोळे करून कुक्कुट पूट देवून स्वांग शीतल ने काढणें अनुपान विशेषें द्यावे

कृष्णकास निवारण होय ॥ ३७ ॥ बाहुटे ग्रंथे ॥ श्लोक ॥ श्लेष्म कास निदान ॥ श्लेष्म

प्रकोप : ॥ कंठ सललं रोग निग्रहं ॥ दिवा रात्रौ प्रकोपानि श्लेष्मकासस्य लक्षणं ॥

टीका ॥ कफ कंठांत दाटावा जीव घाबरा व्हावा ॥ जीव कोंडावा ॥ असे रात्रंदिवस

कासावीसहोय॥ लेच्यश्लेष्मकास॥३८॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ रसभस्म विषंतुल्यं

गोकाद्याद्विगुणीमता॥ चोकालालकपाठाग्नी कर्कटी माक्षीकंतथा॥ कंरकाय

सवक्षारं॥ त्रीगत्री जीररसंभवं॥ मधुकसारं संचूर्णस्सहंसाद्रकद्रवै॥ छा

यायां भावयेत॥ त्वंच्यासहाहं चित्रकद्रवैः॥ गुटिका बदराकारं श्लेष्मकास

वनुत्तमं॥ टीका॥ रसभस्म बचनाग समभाग बोकदोन भागहे खलात चूर्णकरून

सानलाल ईश्वरी पहाड चित्रंग॥ भुयीलड॥ काशी दोडकेच्येबी हे कदसहद

सवक्षार त्रांगत्ती॥ ॥ जिरे सैंधव हे समभाग खलात

चूर्णकरून ते पहिले हे एकत्र करून हंसपादीस घाकून सातदिवस मर्दिने॥

नंतर छायेत॥ वाकवून चित्रगांल ७ दिवस मर्दून माला बोराप्रमाणे घ्यावे अनु

पान विशेषेनें देणे॥ श्लेष्मकास सर्व कास जाय॥ अनुपान श्लेष्मकासास है

औषधास त्रिकटू त्रिफळा चित्रंग वावडींग।। देवदार।। रास्ना। मुळवेल हे सममाग चूर्ण करून बोराप्रमाणें मागे सांगीतले औषध स्त्रोकाल खडीसाखर सहदेसी घावे श्लेष्मकास निवारे।। ग्रंथ।। माधव।। मध्य कासनिदान।। श्लोक।। भोग्र कान्नकोंगस्य दधि भक्ताविवर्जितः।। रात्रौ निद्रा दिवा श्लेष्मा दाधि श्लेष्मं च लक्षणं।। श्लोकलाअर्थ लेलरा।। कास दही वर्जावे।। दिवानिद्रा लागावी रात्री

।।२२८।। स्वास व्हावे हे च्हदधी कास समजणें।।४१।। चिकित्सा।। श्लोक।। रसगंधक ।।२२८।।

पिपलौ हरितक्याक्ष वाइकं। विभुस्त रगतं चूर्णं खर्जूर क्का। थभावितं। ।क विंशतीवारेण शोषयित्वा दधि चूर्ण मेल।। भक्षयेन्मधुना हंति दधि कासाविना शमेत।। टीका।। पारा गंधक पिपली हिरड। अडोळसा। जेष्ठबंद।। हे सम भाग चूर्ण करून निंबुडिल्ले रसांत ध वेळा मर्दुन मात्रा मासाप्रमाण सहदासी घावे दधि कास जाय।। ४२।। आयुर्वेद।। श्लेष्म जिव्हकास निदान।। जिव्हस्यापरि मंडलं

यथा वरोदेहस्यकंडूर्भवेत् ॥ तिक्तश्लेष्मविकार शीघ्रं मनुजापीडाच्यसंभावित:॥
निद्राभंगादिवाच्यरात्रौच्यरिजाकर्णस्यबधिरस्थिरता ॥ श्लेष्मजिह्वकवायना
पलितदरारोगश्चकोपाभवेत् ॥ टीका ॥ जिव्हारङ्गराव्हा ॥ देहासखाजसुटावे॥
शरिराचीकउवटवासयावी ॥ राते दिवसखोखोकरावे ॥ निद्रानसावे रात्रं
दिवस ॥ कानन आयकु यावे ॥ यारोगासतिखटैनेजास्तहावासर्वकासोव
हे महानकासममजावा ॥ ४३॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ त्रिकटंकरसैर्भाव्यंताल
मेकं मणि:शिला ॥ दिनं वा ३ रसेनैववालुकायंत्रपाचितं ॥ द्वियामं लेमुख्यत्य
तत्तुल्यंच्यकटूत्रयं ॥ निर्गुंडीमूलच्चूर्णेन तुल्यं विचूर्णमेलत ॥ शीतवात
रसोनाम्ना मासेकं श्लेष्मजिद्भिका ॥ जयतिवाजयं त्र्याथ भाक्षिकेनैव
कासाज्जित ॥ त्रिशूलमूलजिक्काथ त्रिकटूश्वासकासजीत ॥ टीका ॥ तालक

मग शीलिहें समभाग खलांत चूर्ण करून त्यांत गोरखमुंडीचे रसांत १ दिवस

अडोळसांत १ दिवस मर्दून वाळवून काच कुपीत भरून वालुकायंत्रेंने दोन

प्रहर सिजवून स्वांगशीतल ले नेकाहाडून यास खलांत चूर्ण करून त्यांत

सुंठ मिरे पीपळी निर्गुडीच्ये मूळीच्या चूर्ण हें समभाग त्या भागा प्रमाणें तें ॥ मात्रा

मासाभर अनुपान शकर्कीच्ये स्नात कुडच्यीसालांत सहदेसी घ्यावें ॥ श्लेष्म

जिव्हकास शमे ॥ ७॥ कंठकास जिव्ह निदान ॥ श्लोक ॥ गरला जिंव्हक श्लेष्मावोति

मुर्छाविभ्रमः ॥ निद्राभंगं विहत्यं कंठ जिव्हक लक्षणं ॥ टीका ॥ गळा खरखर वाजे ॥

गळ्यांत कफ भरून राहे ॥ वांति व्हावी ॥ मूर्छा यावी ॥ निद्रा नसावी ॥ अनेक व्यथा

राहे ॥ या लक्षणेंचि कंठ जिव्हकास समजणें ॥ ७८॥ आयुर्वेद ॥ श्लोक ॥ जि

व्हस्थोपरि जिंव्हायां अन्न क्षीणल यापर ॥ रात्रौच्य श्लेष्म हपुंस्य कंठ जिव्हक

लक्षणं ॥ जिव्हेवर उपजिव्हे नारात्रौ श्लेष्म कडोन खोकला । विशेष क्षाव ॥
अन्न न जाय ॥ रात्री ३ बार ज्वालाच्य कंठ जिव्ह समजणें ॥ २६ ॥ श्लोक ॥ विषसूत
भ्रकं गंधकं व्योष हिंगुक सैंधवं ॥ लवंग पिंपलकी मूलं तुल्यं तुल्यं विमर्दयेत ॥
दिनं हंसपादि द्रावैः ॥ कुक्कुटे पुटपाचितं ॥ चूर्णीकृतं ततो देयं माषमात्रं च
जिव्हकं ॥ टीका ॥ शोधीलेले पारा गंधक नामी अभ्रक भस्म ॥ हिंगूळ पिंपळीमूळ सैंधव
लवंग हे समभाग चूर्ण करून त्यांस हंसपादीरसांत एक दिवस मर्दून ते गोळा
कुक्कुटपुट देऊन स्वांगशीतल झालें नंतर काढून माषप्रमाण मात्रा अडोळसानसहदेशी
द्यावे उपजिव्हक कास श्वास जाय ॥ २७ ॥ सहा महिने द्यावे ॥ दहिं आंबट पदार्थ
वर्ज करणे ॥ आम्लस्कार निदान ॥ आकर्षमलितो क्लेष्म वायुनाशंच श्लेष्मका ॥
महामेघ्यच शत्रूणां वृध्दं श्लेष्मेण पीडितां ॥ र्पिका ॥ मोठा आयास ॥ नामु

दबूनरात्रीं ॥ ठेसे बहुल पडावा ॥ बादल आलें तेव्हां अल्प लखे वाकळा रात्रीं दिवस

पीडा ॥ वूर्ध्व श्वास वर सोस लागे ॥ या प्रकारचे आयास कास समजणें ॥

श्लोक ॥ गंधक त्रिकुटुंचा यरोही गी लाल कसमं ॥ पेच कोलक षायेन मर्दये

दिवसत्रयं ॥ मूसेय भूधरे पाच्या स्वांग शीतल मुद्धरेत ॥ मधुनाच्यानुपानोयं

॥२२६॥ आसारंच्य निनश्यती ॥ टीका ॥ गंधक सूंठ मिरे पीपकी लाल कअभ्रक भस्म करकी ॥२२६॥

हे सम भाग चूर्ण करून पंच कोल काढेनें पंच कोल म्हणजे सूंठ पिपकी पिपका मूळ च्यव

चित्रं ग यास म्हणावा या काढेनें तीन दिवस मर्दून भूधर पूट देणें ॥ स्वांग शीतलें

नें मात्रा गुंजा प्रमाण सहद पिपकी सीं घ्यावे ॥ आयास कास निवारे ॥ आणी

चित्रंगाची मूळी पाव भर येक कडबाची पेंडी आणून पीठ त्याज वर मातीचे

लेप लाबून से फुकनें नंतर वलें मातिकहाडून ते पीठ जो नित्य सहदासी

शेवणें म्हा। कासादि जाय॥ ते पीठ सहा महिने शेवणें दहीवर्ज्ये करणे सर्व कास जाय

चिकित्सा॥ श्लोक॥ अंकोलस्य पलान्यष्टौ त्रिगुणी मरीच्यैस्तहा सार्द्र लिप्यान्व

जनूर्न मच्युना। श्वास कासयो:॥ टीका॥ गोंदनच्ये साल टपाव भिरे ऊपाव हे बारीक

चूर्ण करून सहदेसी घ्यावे॥ आयास कास जाय आणि बसू व राज॥ आवक कटी

उत्रंडीचे फुल कांडवेलच्ये बच्चारी। शिंधूर मिळवून ब्रम्हराक्षस कंद वडाचे फल

हे सम भाग चूर्ण करून मासा। भर सहदा पिपंळीसी घ्यावे मेघरंजन कास बुर

होय॥ ७९॥ कांडवेलतेल वर्ष पर्यंत शेवणे॥ मेघरंजन का सजाय॥ सूंठ खडी

साखर॥ गाठोडी बांधून चून खडे वर्चे पान्यांत भिजवून गाठोडी ठेवून साज

ते पाणि टाकून सिजवणें॥ त्यांत शिंधूर मिळवून सहदासी घ्यावे गुंजभार सर्व कास

जाय॥ ८०॥ अन्य शास्त्र प्रकार॥ श्लेष्म भंग॥ की निदान॥ श्लोक॥ अति श्लेष्मल।

कंठ्या हारिलं पीतनेत्रयो:॥ बाधिर्या श्लेष्मला श्रोक्ता भ्रम मूर्च्छा भ्रमः क्रमः॥

स्यादुपश्लेष्मका। जिंव्हा भंगाकी श्लेष्म जिव्हिका॥ टीका॥ शेंडीस्ते रोहका

भ्रमाणे लोंड आजून पडावे॥ नेत्र शरीर पिंगट राव्हा॥ बधीरत्व॥ मूर्च्छा येना

नरोहे॥ शरीर फुगावे॥ या लक्षणांची भंगाकी कास समजणे॥ चिकित्सा॥

श्लोक॥ हिंगुलं वत्सनाभं च चक्रांगं त्रिकटुं कं च॥ चित्रमूलकषायेन

समभागं विमर्दयेत्॥ डोलायंत्रे याममात्रं आर्द्रकस्यानुपानतः॥ माष

मात्र निहन्त्याशु श्लेष्मभंगं च नाशयेत्॥ हिंगूळ नाभीरान भेंडीचे बीज

त्रिकटू वरखंड हे समभाग चूर्ण करून त्यात चित्रंकाचे कोरने एक

दिवस मर्दुन डोलायंत्रे नेव प्रहर सीजवणे नंतर कहाडून मात्रा मासा भर

आर्द्रकात द्यावे श्लेष्मभंगाल कास जाय॥ चिकित्सा॥ निर्दिग्धिकाच्या

मलप्रमाणं हिंगुकणाभ्यां मधुनाच्च युक्तं॥लेहं नरश्वास निपीडीलक्ष्मा श्लेष्मादिबंगाली निहंत्लीशीघ्रं॥टीका॥रामठ॥ लीख्यफक ॥आवककरी हिंगपिंपकी हे समभाग चूर्ण करून सहेदसी घ्यावे॥श्लेष्मबंगालीकास जाय॥८३॥श्लेष्मकुष्टकासनिदान॥श्लोक॥अनद्रुलमनाकारंअंग वैकल्य दुखिता॥कंडुच्य देह पांडुच्य श्लेष्मकुष्टस्य लक्षणं॥टीका॥दच्यकूव देच्यकून वुठे॥आकाररहिल दिसे॥अंग दुखावे॥अंगास खजू होय॥ शरीर पिंगट दिसे॥या प्रकारच्ये श्लेष्मकुष्टकास समजणे॥८४॥ शुद्धसूतं समं गंधं शिखी तुत्थं चरकणं॥दरदं तालकं चैव समभागानि कारयेत्॥ पुनर्नवीरसे मुले मर्दितं प्रहरत्रयं॥पाच्चये धाममात्रं तु डोलायंत्रेन बुद्धी मान॥गुंजद्वय मिदं खादे् श्लेष्मकुष्ट विनाशनं॥टीका॥पारागंधक

हिराकशी टंकणक्षार तालक हिंगूळ हे सम भाग चूर्ण करून त्यांत पांढरा वसू
च्या रसांत लोन प्रहर मर्दुन ते डोलायंत्रे न प्रहर सिजवणे मात्रा दोन गुंज
प्रमाण सह देसी द्यावे श्लेष्म कुष्ट कासनिवार ॥ क्षुद्रादि लेह ॥ व्याघ्राशानां
चाय भयाशतास्य द्राणेन्य सत्कालिन द्विपञ्चेत्कषाय: ॥ आदिव मात्रेण गुंद्रि
न भुक्तं पक्कालीते या लिहेर मिली क्षा ॥ मधु गुडानि त्रिकटू त्रयस्त्र त्वकत्र
५२२८॥ के लागुरुके नराणां ॥ बाले पलं च्चैव विनी क्षिपेत्ता: ॥ क्षुद्रादि लेहं कफ ॥५२२८॥
जान् विकारान् ॥ सस्वास कासां कारिधंच्य कामिलं अनादि च्छाध्विं न करोती
वन्हिं सर्वान कफानांच्य निहंति शीघ्र: ॥ टीका ॥ रिंगणीच्ये मुळ्या १०० पावशेर
मोगाष्हिरडा १०० पाव ॥ हे दोन्ही कुच्च हकाच्य ल करून त्यांत ४ कुडो पाणी
टाकून अष्टावशेष काढा उतरून गाळून त्यांत जुना गूळ शेरभर गायीच्ये दुध

दोनशेरसह दशेरा त्रिकटु वोवा ॥ तक्कोल पाव तेजपत्र पाव दोडे पाव

अगर पाव नागकेश्वर हे चूर्ण करून काढा टाकून सिजवून ते पेंडा प्रमाणे जाली

नंतर त्यास पान्यास हालफिरविले म्हणजे वला वयेल ते मात्रा बोरा प्रमाणें

दोहीसांजचा वी विशाली स्त्रेष्म सर्व कफ का सऱ्याय ॥ ३५ ॥ मतांतरे ॥ महाक्षु

द्रादि लेह ॥ श्लोक ॥ व्याघ्र मूलं तुलांगाच पंचकोल तदर्धकं ॥ तदर्धं भांर्ग्गि

चैव भांर्ग्गी रास्ना पृथक पृथक ॥ हरितक्या सदानांच द्विकुंभजलमेव च पाना

शकं गव्यानिर्गुंडी मोरटा भद्र मेव च ॥ स्वरसं प्रस्थमेकं तु प्रस्थं गोक्षा

गमूत्रयो ॥ पुराण गुडमादाय तुलमेकं निवापयेत ॥ त्रिकटु त्रिफला गंधी च तु

जलिक सैंधवं ॥ द्वी क्षारं पंच लवणं २क ०ं रामठं पृथक महाक्षुद्रादी को

नाम लेह राजन संशयः ॥ टीका ॥ रिंगणी मूळ २०० पाव पंचकोल १०० पाव

येरंडे २ पावभर ॥ भांग पाव ॥ रास्ना पाव हिंडलिंग १ पाव यांचे दुपट पाणी हे

ठेसून ॥ रांजणीत सिजवणें अष्टावशेष काढा काढून गाळून त्यात अडोळसाचे

रस महाळुंगेचे रस ॥ निर्गुंडि रस ॥ रान लिवडीचे रस रिंगणीचे मूळाचे रस ॥ प्रत्येक

कुडो कुडो टाकून त्यात कुडो भर गायीचे गोमूत्र टाकून त्यात १ पाव जूना

गुळ हेलेह पाक सिस्ता ना त्यात टाकावं ॥ त्रिकटू त्रिफळा पिंपळामूळ ॥ लज

पत्रज नागेश्वर दोडे सैंधव पंचलवणं ॥ येकणक्षार ॥ हिंग प्रत्येक पावपाव

भूके टाकणें सिस्ता के नंतर मात्रा कोशप्रमाणें प्रातःकाळी सायंकाळी दोही

सांज शेवावे ॥ सर्व कास मेघ रंजन स्वास कास विंझाळि स्त्रेष्म कफ निवारण

होयप शक्ति बालेस दोडके च्यी बी १० गर्भ पाण्यांत करवून पावभर पिण्यास

चोवल्यव धरके नेवोनी अल्पे नहीं येत ॥ त्यास भात लाक स्वावसास

द्यावे॥ वांतीबंद होय॥ त्याजवर आलावर सूंठ भाजून भुकटी ताकभात

द्यावे भेषरंजन सर्वकासजाय॥ध्यप हे सिद्धक्रिया॥आयुर्वेद॥ विंशती

कासउपद्रवाः॥श्लोक॥ कपाल जिव्हिका शूलं ज्वरं पांडुश्च नेत्रली॥

कामहर्षमितिश्वासाम साध्यं नास्तित्ता भिषक॥ शीर जिव्हा शूल का वा शरीर

सूके॥ गळ्याचे स्वर बिगडे॥ अंग नेत्र पिंगट रोहे॥ कामोद्रेक व्हावे॥ हे लक्षण

मुख्य ज्वर कास राहिले तर रोगी वाचेना समजणे॥ ९८॥ श्लोक॥ विकाशी

श्लेष्मणा ज्वालि भक्षयेत् कथइ शीफलं॥ अश्वलरूपारिस्यै साध्यं हं लिश्लेष्म

चिरंजरं॥ टीका॥ केकाच्ये पिकलेल्ये साल॥ मीरे भाजलेहे शोषण केलेतर

चिरकाल कासपीडा त्यो दुर होय॥ जडले कफ ज्यास पुरुषास बुजवा कुशीचे

मावाचे लोंढावर डागावे स्त्रीस डावाच्यानाचे लोंडावर डागावे त्येबोय

खाले डागाने सर्व स्त्रीभेसन कास अवुषब्द डागेन सर्व कफ दुर होय॥

पंचकासनिदान॥श्लोक॥श्वासानपंचाविधाःस्तत्र मुहुः श्वासो महा श्वनः॥ऊर्ध्वश्वासोऊर्ध्वद्विष्ट विछिन्नं त्येन्हं साङ्केकं॥तमोबलीच्यन। स्तोच्ये क्षुद्राख्यामंद वेधनः॥क्षुद्रसाध्य स्तमोयाप्यः स्ते भ्मा आं०॥पंहत्रयः टीका॥श्वासरोगज्वो॥बहुलाजकारच्ये॥लोकोणलण महाश्वासः॥त्याच्येगुण॥

॥२३०॥

मेघारसूसावाजे॥ऊर्ध्वश्वासासा पउर्ध्वदृष्टीराहे पैलके श्वास॥राहू

॥२३०॥

राहूउसने॥ऊआभश्वासेस॥नेत्रअंधकरमिषदिशे॥क्षुद्रश्वासेस॥ अल्पश्वास राहे॥क्षुद्रश्वासासाध्य म्हणूनाचिकित्सा करणें पजाल श्वासउहे तीन आं०नाही॥६०॥चिकित्सा॥पंचकासप्रकरण॥निदान माधव॥श्लोक॥अनषज्जानविज्ञान स्तथाविभ्रांतलोचनः॥ऊर्ध्व

श्वासार्त्तियोमीषकनचपर्याहृतंतथा॥ श्लेष्ममुक्तमुखाबाहुःतावच्छिन्नास्थिलेंद्रियः॥ तावत्तांचिकित्सकःन्व्यिंकालस्यकुटीलागतीः॥

टीका॥ आणजोनष्ट होनेराहुणाहेदेखीज्ञानवानसमजणें॥ कशा॥

चिन्हेवरून॥ कोणकोणात्यांचेन्हे॥ भ्रमनेत्रांत॥ उर्ध्वश्वास हे समजणें वैद्यराज॥

पर्यायिनाहीं॥ मरतो॥ अत्यंतघर्म लोंडहस्तउर्ध्वदृष्टी॥ मुर्छा॥ अनेकव्यथा॥

पीडित॥ असाध्यसांगितले श्वास प्राव (मरत) तपर्यंत जिवत्व॥ तवरीचिकित्सा॥

काकजोसत्य॥ विद्याव्याचिद्रव्ये संबधीचेवासना॥ होनदेवाकडे॥ समजणें॥

६१॥ पंचकासजो प्रकरण॥ याश्लोकामागील श्लोक॥ आनपश्चात्तालेहलेसमजणे

चिकित्सा॥ श्लोक॥ श्वासरोगाचेगुण॥ कासहृद्याभवश्वासापूर्वेवादोषकोपनैः॥

आमातीसारवमनंतृषापांडुज्वरैरपि॥ ठरस्य कुशल श्वासो उरामांशसमुद्भवं॥

प्राग्रूपं च विपत्तेषां पार्श्वशूलमरोचकं आनाहं कंठभेदाश्च तन्नायामारी

भोजनैः ॥ प्रेरितं प्रेरयेत् क्षुद्रं स्त्रजं समयमस्मरत ॥ उत्तिष्ठतीव्रवेगं च श्वास

प्राणातपिडितं ॥ प्रशोन्यालि सवेगश्वा ॥ अंतर्गतनिपीडितः ॥ पूर्व प्रशोन्याति

सवेगश्वा अंतर्गतानिपीडितः ॥ पूर्वरोगभवेश्चापि सवृद्ध्य कृशापिडनं ॥

त्रमः श्वासं नासिध्यंतीयेत्यान्ये थानुपद्रवा ॥ टीका ॥ कासवृद्धिने श्वास उत्पन्न

होया ॥ वातश्लेष्मप्रकोपेने ॥ वात आमातिसार उत्पन्न होय ॥ वांतिन उत्पन्न

होय ॥ तृषा राहे ॥ शरीर पीतवर्ण राहे ॥ ज्वर राहा ॥ सूज राहा घरघर

वाजावा ॥ अन्न खायेना व्यालेना ॥ देहशुष्क ॥ या लक्षणेन श्लेष्मप्रकोप पूनराहा ॥

अनिलिप्रला राहा कासाचा ॥ उत्तवेगेन श्वास राहा ॥ हे प्राणनाश करायाच्व

समजणे॥ असाध्य॥ ८२॥ व्याधिभीः क्षीणदेहस्य दृढ श्वासातिव्यपायन॥

आयुःसच्चासमुत्पन्ना हिक्का हत्यसु जिविनं॥ सर्वेषुरोगनाशाय सत्वेदं शीघ्र

कारिणा॥ यि धमाश्वासं यथा तीह मृत्युकालकृतात्मयं॥ टीका॥ दुखेने देह क्षीण

होय॥ श्वासजा दृढतररोग॥ व्याधिजो आयुहीनत्व करायास वुत्पन्नपापेने

पुर्वीच्यि राहे प्याहिक्का हुचकीज्या क्षीणास महाव्ययाव॥ सर्व रोगओहेत॥

आयुर्बलहीन करासाठी पूर्व संच्चयस्नेनाशकरायाच्चे पापिहजन्माच्चेनाश

करायाच्चे नशो व्याधी होलात॥ व्याधी सउपाव॥ आयुर्मर्यादेस उपावनाहीं

अससी समजणें॥ ८३॥ माधवे॥ श्वासरोगासाच्चिकित्सा॥ सूलार्धं गंधकं मर्धं

यामेकं कन्यकाद्रवैः द्वयोस्तुल्यं ताम्रभस्मः पूर्वकल्केन लेपयेत॥ दिनकं हंडिका

यंत्रेप्र क्रमादायचूर्णं ।मिलाासूर्यावर्तो रसोथैषा द्विगुंजाश्वास जिद्भवेत्॥

पिंप्रवारुणिकामुलं देवदारु कटूत्रयं शर्करासहीतंखादेदुर्ध्वश्वासंप्रशांतयेत्॥

पाराशुद्ध१भागअर्धभाग गंधकदोन्हीखलांत घातून मर्दने गवारपठेल१प्रहर

नंतरयादोहीभारत्ताम्रभस्मघाकून मर्दुन काचकुपींतभरून हंडीयंत्रेण१दिवस

सिजवणें स्वांगशीतलेंन कहाडणें दोनगुंजाप्रमाण अनुपानत्यापाचेनींदेवदार

त्रिकटू खडीसाखरमिळवून घावे श्वासरोगानिवारण होयाध्न॥ उदयभास्कर

रसयोगः॥श्लोकाद्धात्माभ्रं सूतं गंधं च श्वेतपामार्गजे रसैः तुल्यांशमर्दयेत्सा

होयंत्रपालालेकपच्चेत॥ उर्ध्वलग्नंपुतं ग्राह्यं रसाहं तुदय भास्करं॥ श्वास

पंचारिष्वं हंती गुंजैवं अनुपानतः॥ शुष्ककं लेहयेत्पोक्षौद्रो कटुकरोहणी

श्वासंज्वरोगकंतिमरिच्यदाडिमं गुडं ॥टीका॥ धान्याभ्रकं ॥ पारागंधक हे

समभाग खलात चूर्णकरून त्यांत पांढरा आडू(धा)ळ्याचे रसांत १ दिवस मर्दुन ॥

एकदिवस घालाल यंत्रेन सिजवून स्वांगशीतल त्रेना ॥ मात्रा गुंजप्रमाण अनु

पान करकी सहदेसी ॥ मीरे दाळिंब गुड असी घ्यावे श्वास दुर होय ॥ ६८ ॥ मतांतरे ॥

श्लोक ॥ गंधकं मरिचं साज्यं पिबे क्राथ कफापहं ॥ गंधकं घृतपानेन श्वासक्षत

विनाशनं ॥ टीका ॥ गंधक मिरे वाटून सहदासी घ्यावे ॥ गंधक वाटून तूपासी

घ्यावे क्षतश्वास जाय ॥ ६९ ॥ श्लोक ॥ भांगीनिच्याभानु हरिंहरिद्रे वाशा मूला

नागरधान्यकानां ॥ क्राथोजयश्वासमिदं प्रवृध्वीं क्षीणैनलक्षलवपांगनिद्रा ॥

टीका ॥ भांगी ॥ म्ये रवंड ॥ सूंठ मीरे हिरडा वली हळद गुळवेल धने कडुल्ये मुळ्या

अडोळसा हे कुटका करून काढा करून सहदासी घावे क्षत श्वास निवारी ॥६७॥

शारीरे ॥ श्लोक ॥ विभीतका मानाळ विश्व भांर्गी कणा भयाद्वेपिप्पलतां बु वुद्धिपव

मीहवे श्वास रिपुं विजेतुं अवृद्धे कासं प्रबलं हिक्का ॥ टिका ॥ बेहडा ॥ सुंठीचे मूळची

स्पळ ॥ चित्रांग सूंठ ॥ भांर्गी पिंपळी हिरडा आवळकटी हे समभाग काढा करून त्याला

सहदासी घावे ॥ क्षत श्वास निवारे ॥६८॥ कासरोग ॥ सपथ्य ॥ माखिव ॥ पटोल

निशिक्षेत्ठीका ॥ सुत्त नुकमूलकं ॥ झरशी तिक्त कं बालेन्य कदली फलं ॥ कुळ्जं पक्क

कुष्मांड कायाष कडु तिक्तकं ॥ मधुकं पुंडरीयं च्य पथ्यो विंशल्लीका हीन: ॥ टीका ॥

पडोळ ॥ सद्दापाची भाजी ॥ माठीची भाजी ॥ कोवळे मुळे ॥ शालराजीचे भाजी

दोडके ॥ कोवळे केळा ॥ कुडेच शेंगा ॥ पिकले कोहळा ॥ सूपळी ॥ मोहाचे येळ ॥

कोरसावरीच्चे फुलांच्चे देठ प्हे कासरोगे सपथ्य शाकाभाजी ॥ ६९ ॥ अपथ्या ॥

मच्छवालुकनालकिंकंदाम्ल तैलपोदकि ॥ क्षीरषानंच्च माषाद्या मुद्गरूक्षंच्च

कासयोः ॥ विंशलीकास मित्युक्तं त्यजे द्रव्याणिकारयेत् ॥ मासो केव्हृटीच्चे फूलव

शेगा ॥ वांगे कंदादिक ॥ तेल ॥ पोयनिच्ची भाजी ॥ म्हशीच्चे दुध ॥ मूग ॥ रवूलेवाके है

विंशलीकासासवर्ज्य ॥ ७० ॥ हिक्का निदान ॥ श्लोक ॥ विदाहीगरुविष्टंभीनाद्या

भिष्यंदभोजनैः ॥ शीलपानाच्चन स्नानैः ॥ हिक्का भवतिदारणात ॥ टीका ॥ शरीत

विदाहेने ॥ गुरूत्व होनेन ॥ शिवेभजने ॥ शीलादकपानस्नानेन ॥ रवुले रवाल्केनं ॥

अधिकज्वलेने ॥ याउपन्यारे हिक्का उत्पन्न ॥ ७१ ॥ श्लोक ॥ अनजायमलां क्षुद्रां

गंभिरा महतीं तथा ॥ वातकोपेनानुगतं प्रपंच्चा हिक्का निदान ॥ श्लोक ॥ कंठोरसो

गुरुत्वंच्च नवनस्य कषायतः॥ हिक्कानां पूर्वरूपानी कुक्षीराटोपमेवच्च॥ पानेनान्ने

रतिसंभुक्तैः सहसा मोणिलोनिलः॥ हिक्का। मेदुघ्नगोमूत्वां विंघाढ्दिनाग्या

भिषक॥ श्वासहिध्मा यदस्तुल्यं हित्वाद्यासानसंहितं पनुल्ममेजलदर्ध्यन्चिपूर्वं

स्वेदैरुपाच्चयेल॥ स्निग्धैर्लवण तैलोकैलेश्वेषुभ्रांथिलः कफः॥ खूलीनो

यस्यसरोषुं भ्राप्यारिहरः॥ स्वेदंच्च भोजयेदन्नं। स्निग्धमंन्नावजैरसैः॥

॥१२३४॥ ॥१२३४५

कुर्याद्वांतिमलंपादरनुरवायस्वासहिध्मनां॥ येका॥ग कालपानीसूट॥ मुकत्व

होन॥ तोंडावरधामेयन॥ पहिले सांगितले लेभाव॥ पोटारसाठविले॥ अन्न

पानेनरतिभोगेन॥ सपूनेन॥ वायु॥ नुश्वासेन॥ अन्नहिक्का म्हणोन समजणे॥

हे येकादमान॥ कणने प्रकोणज कर्ण॥ येकांदमाने विव यवध्यारन्चढनव

पोहन बधावन वकोणलाकर्मदम भलेने ॥ हिक्का उत्पन्न होवे ॥ ७३ ॥ माधवेनाये

मकहिक्का । निदान ॥ च रोपायमतैर्वेगैः या हिक्का संभवन्ति ॥ कंपयंतिशिरोग्रीवं

यमलांताविनिर्दिशेत् ॥ पूर्ववच्छ दनं कार्या मूर्द्धान ध्व जेता रसांदेहं पूर्वादि

दहंतिअनुनामेच्च डंबरं ॥ टीका ॥ लवकर हुचकीये ॥ शरीर कंपावे ॥ मस्तकमान

दुखेन ॥ याप्रकारचे यमकाहिक्का समजणे ॥ ७४ ॥ निरुपनांचे ॥ क्षुद्र हिक्का निदान

श्लोक ॥ निकृष्टनावेगाबेगैर्मध्ये समभिवर्तते ॥ क्षुद्रिकानामसाहिक्का ॥ पित्तमूक

बिद्यावली ॥ टीका ॥ रात्रं दिवस असेल हुचके ॥ घडीघडीयावे ॥ दमनचे ॥

यालक्षणाची क्षुद्र हिक्का समजणें ॥ ७७ ॥ आयुर्वेदे ॥ महाहिक्का ॥ निदानं श्लोक ॥

रुध्मास्यो विदयंतीव्यसततं या प्रवर्तते ॥ महाहिक्का ॥ दिसंज्ञेयंसर्व ॥ त्रैाच

कंपिनी ॥ टीका ॥ शरीरालपिडावे ॥ शरीर सर्व कंपे ॥ हुचकीचे मोठा अवाजे ॥ या

लक्षणाचि महा हिक्का ॥७८॥ आयुर्वेदांत अन्नाजे सांगीतले हुचके न साध्या

साध्य सांगते ॥ श्लोक ॥ यमला ॥ मुगौले वेगैः महत्तीर्महत् लक्षवनी ॥ गंभीरा नाम

संभूता क्षुद्रात्न मंदवेगना ॥ अन्नजा पीतदेवक्ष्या कूर्पस्तेनो ॥ विवर्जयेत ॥ टीका ॥

दोन दोन मिळून हुचके येवात ॥ ते अन्नजा यमल हिक्का समजणे ॥ नरंतर हो

ते हा येतो क्षुद्र हुचकी समजणें ॥ भोजनेच्ये वेळे हुचकी नाम अन्नजा हिक्का सम

जणे ॥ यात असाध्य कोणते ॥ यमक हुचकी ॥ महा हुचकी गंभीर हुचकी हे असाध्य

क्षुद्र हुचकी ॥ अन्नजा हे दोन्ही साध्य ॥ अथ माधवे ॥ चिकित्सा ॥ तंडुलीद्रवे

पिष्टं सूत तुल्यं च गंधकं ॥ वज्रमुषाधरायस्य भूधरे तत्समुद्धरेत ॥ दशमूल

कषायेन भावये प्रहरद्वयं ॥ गुंजाद्वयं निहंत्याशु हिध्माश्वासज्वरं किल ॥

नागराधिपलीभागौ पुष्करं कर्षलीसापि ॥ शर्कराज्यगुणं चूर्णमनुपान प्रकल्पयेत् ॥

टीका ॥ पारा गंधक सम भाग खल करून चित्रकडीच्या रसांत चित्रकडीच्येबी ॥ एक
ते
दिवस मर्दुन वज्रमुषात पुट देणे नंतर पुन्हा खलांत टाकून मर्दने त्यांत दश

मुळकाढेत १ दिवस मर्दने वाल भर अनुपान सुंठ पुष्करमूळ भांगी रिंगणीडोली

एकेक वेगळे मूळ करून एकत्र करून त्यांत हे समान पंच धारा मिळवून त्यांत

सुलराजरस मिळवून द्यावे ॥ यमल हिक्का जाय ॥ हुच्चके सा ॥ योग नह रससां

गता जाला ॥ ७८ ॥ श्लोक ॥ रसस्य तुल्य भागेन ताम्रभस्म प्रकल्पयेत् ॥ जंबीर

द्रा रसं मर्द्य दिनांते तत्समुध्दरेत् ॥ पाषाणभेद मत्स्याक्षी द्रवै पिष्ट्वा तु

मर्दयेत् ॥ जलगोलं लेपयेद्धान्य कल्के पाषाणभेदके ॥ मत्स्याक्षाच्च घनं लेप्यं

दत्वा पाताल यंत्रके ॥ शोधये च्चाममात्रं तु रसोयं योगवाहकः ॥ गुंजाद्वयं प्रदातव्यं

हिध्मां वै सर्वश्वासजील्॥ दशमूलं पिबेच्चानु कुलुथ्यंच्च कषायकं ॥ टीका॥

रसभस्म ताम्रभस्म हे सम भाग निंबोच्चे रसांत एक दिवस मर्दुन त्यासमान गंधक

भुकी करून पांधुन्यांत बांधुन भुंडली करून नायीरांच्चे संत्रेनें ६ डालपूर देणें

नंतर पुन्हा खलांत टाकून पांढरफक॥ कोरगोसायीच्चे रसांत त्ते गोळा भिजवून

त्यानंतर कोरगोसायी समूळ वाटून त्या अवषधाच्चे पेंडीवर लेप देऊन लपाताक

यंत्रेनें ४ प्रहर भरासिजवणें॥ मात्रा वाल भर दशमूळ काढा व कुळथाच्चा काढेल ॥२३६५

घावा ममक हुचकी जाय ॥५६॥ आयुर्वेदे ॥ गंधामृत रस ॥ श्लोक ॥ रसगंधक तैलेन

मर्दयेत्वातं रकणं ॥ लतु ओडं बंधयेद्वस्त्रं गंधकाधं च पूर्ववत्॥ नूर्णं वै वेषिका

यंत्रे यावज्जीवती षड्गुणं ॥ अयं गंधामृतानाम्ना रसो हिक्का विनाशकः॥

गुंजत्रयं हिल द्रौ क्षौकषामोयापिबेदनु॥ अम्लाग्नि कुलुथ्यंच्च क्षयमये कृ

विषैर्ज्वैः ॥ निदाग्धिकामलकप्रमाणं हिंगुषणाभ्यां मधुनाच्चयुक्तं ॥ लेहानि

रुश्वासनपीडनं च हिक्काजयां सेषवलप्रहेणा ॥ टिका ॥ शोधिलापारा

गंधकलेलानेमर्दने पाराचेच्चतुर्थांश टंकणक्षार टाकूनमर्दने पांधुन्यति

बांधूनगंधकालपोटली ठेवूनमीयाच्येयंत्रालघडावपुटदेउनमात्रातीन

गुंजप्रमाणगुळवेलाचिरसं ॥ कुलूथाच्याकाढ़ल द्यावे ॥ हिंगरींगणीच्येमुळी

पिपळीसहदेसीद्यावाहुच्चकीजाय ॥ ८० ॥ श्लोक ॥ कुळीरंमधुरंधान्यंयेलक्ष्य ।

शिरीकोलकं ॥ बराविलवकूलं ॥ क्वाथ हिक्काच्छर्दीनिवारणं ॥ विभीतकाद्दामय

विश्वभांर्गीफल ॥ भयाद्विपिरिधिंब शिवांधां ॥ समीकरणेंश्वासक ॥ सरिपुविजे

तुंप्रवृद्धकासप्रबलंच हिक्का ॥ टीका ॥ बेहडानागरमोथासूठभांर्गीपिपळी

हिरडा हे समभागचूर्णपाण्यांत सिजवून सेवावे वांतीश्वास हुच्चकीजाय ॥ ८१ ॥

॥ ग्रंथ॥ श्लोक॥ गंडुषं॥ माधवे॥ श्लोक॥ मयूरपिच्छसंभूतं मधुकंच कणान्वितं॥
ककके स्क संमर्द्य मधुकं सहितामुलं॥ गंडुषं कुरुते क्षिप्रं हिमाशु विनाशनं॥ टीका॥
मोरपिच्छभस्म॥ जेष्टमध॥ पिपळी हे समभाग त्याज खेकडीच्या दरांतले पाणीने॥
काढा करून॥ गुरोळे राखाव॥ सहदाल काढा अनुपानासी द्यावे॥ हिक्का वोती
श्वास कफ जाया॥ ८३॥ श्लोक॥ मधी कर्कटीसलीलं मयूर रसापिंडीका॥ अपा
मार्गस्यक बिजं मधुना योग्यितं द्वियं॥ वांति श्वास कफानांच्य हिक्का नाम्नुपाना॥
टीका॥ जेष्टमध॥ मोरपिच्छभस्म अघाड्याचे कुत्र॥ भोंगुळ्याचे घर॥ खेकडीच्या दरांतल
ले पाणीचे काढ्यांत हे वस्त॥ सिजवून त्यास सहदासी द्यावे॥ हुच्यकी छर्दी
श्वास जाय॥ ८४॥ टंकणक्षार॥ तेजपत्र दालचिनी॥ कोष्ट ल दोडे॥ हे सम
भाग चूर्ण करून सहदेसी द्यावे श्वास हिक्का जाय॥ ८५॥ माधवे मधुशिष्टं

सज्जवसंचूर्णं मणिशिलासमं॥ धूम्रपानगेन हिक्का॥ धूमै वा शिखीपक्षजैः॥

टीका॥ मणशिळ हळद श्रीचंदन अगर हे समभाग चूर्ण करून भाईच्छे सुपांत

भिजवून लेप्ये॥ धूम्रपान करावे हुकेलसु देल च्यिल मेंत अग्नीने घ्यावे हुच्यकावोली

दमजाम॥ ८९॥ माधवे॥ पथ्य॥ श्लोक॥ कचोरं पुष्करं व्योषं मातुलुंगाम्लवेतसं॥

शालीयष्टीकगोधूमयवमुद्गकुलुथ्य भुक्॥ मंदहिध्माश्वासकास पिपासेच्य

विनाशनं॥ टीका॥ कचोरा॥ पुष्करमूळ॥ सूंठ॥ मिरा पेपकी मातिडी आम्लवेतस

जुने धान गहु मुग जव कुळथा हे जे हुच्यकी श्वासास पथ्य घ्यावे॥ ८८॥ यितिश्री॥

निळकंठचरणारविंद तीर्थप्रसादपारावार भोगविहारपारिण निडीमागीडीभगी॥

सत्यप्रदायकाराव्य॥ राम देशिक शिष्योत्तमनमः शिवाय सत्पुत्रपवित्र कविता

चमत्कार वैद्यजन शिरोभुषण नीलकंठ कोट्टारू नामधेय भाणिल॥ चिकित्सा

*पुढले पानावर लिहिले आहे

नुपानंबसुवांवृय॥श्वास कास हिक्का निदान साध्या साध्य चिकित्सानुवांवृया॥

कासश्वासहिक्कानिदानसाध्यासाध्य चिकित्सा नुपान पथ्यापथ्यो नामअ॥

प्रकर्ण॥ ॥ मागिलपानी सुरुकेला भाग ॥ श्लोक॥ व्याघ्रे दुलारभा भांर्गी बिल्व

मज्जा त्रिकंटकैः॥ कषाय मनुपानस्य क्षौद्रे हिक्का॥लिश्वासजीला॥टीका॥रिंगणी

चेमूकी॥ईश्वरीपहाड॥भांर्गी॥ बेलाच्या गीदा॥सखरे मुळ्या हे का॥ढा करून

॥२३८॥

अनुपान सहदासी मिळवून घ्यावे॥ बोली हुच्यकी श्वासजाये॥॥

॥श्रीगुरु॥अविघ्नमस्तु॥ विंशात्ति मेहनिदान महा॥सर्वज्ञं साच्चिदानंदं

लिंगमुर्तिजगद्गुरुं॥व्योमकेशं भवानीशं राजभूषमहं भजे॥१॥श्रीनील

कंठ वंशाब्धिचंद्रमा बसुवांवृयः॥ वक्ष्यामी वृषराजस्य मंहं वैद्याशिरवा

मणिं॥मा॥धवे॥२॥ श्लोक॥ उदके क्षु सुरासांद्र॥सिकता॥शुक्ल॥शीतल॥॥पिष्ट

पिष्टलालालिमुत्रंच्क्षारं हरिद्रक्तं ॥ मांजिष्ठानीलकालसंज्ञावसामज्जा के

मसुरीकं ॥ आस्थिमेहव्यं विंशत्या आख्यवर्णनिलक्षयेत् ॥३॥ उदकमेह ॥१॥

यिक्षुरस२ सुरा३ सांद्र४ ।शीक५ शुक्र६ शीतल७ पीष्ट८ ॥ लाला९॥ बहुमूत्र१०

क्षार११ हरिद्र१२ रक्त१३ मांजिष्ठ१४ नील१५ काल१६ वसा१७ मज्जा१८ मसु

रीका१९ आस्थि२० ऐसे विंशती मेहाचे नाम ॥ स्वच्छं बहुलं शीतं निर्गंधं

मुदकोपमं ॥ ज्ञेयं च्योदक मेहोयं किंचिदाविलिशिच्छिलं ॥ टीका ॥ मुत्र स्वच्छ

रपेहे ॥ पांढरारहे ॥ निर्गंधिरहे ॥ किंचील दुखे ॥ याप्रकारचे उदकमेह समजवें ॥ ८५

यिक्षुमेह ॥ यिक्षुरससमं मूत्रं मधुकं च प्रमेहकं ॥ टीका ॥ ऊसाचे रसाप्रमाणे सहदा

प्रमाणे याप्रकारचे इक्षुमेह ॥ माधवे ॥ श्लोक ॥ सांद्रमेह निदान ॥ सांद्रभवेत्पर्यु

षितं सांद्रमेहलदुच्यत्ते ॥ टीका ॥ केव्हालरी मुत्र पिवळा राहे ॥ आगथोडा असावे

हे सांद्राच्ये लक्षण ॥७॥ सुरामेहनीदान ॥ सूरामेहो सूरातुल्यं मुपर्यस्वच्छ तलधो घनं ॥

मुत्र सुरावानी शेहे पवासरोहे ॥ य ॥ प्रकारस्ये ॥८॥ शीकतामेह ॥ मुत्रानु शीकतामेही

शिकताभा किनी भवेल ॥ टीका ॥ मुत्रांत रवडे पडावे ॥ अरकल अरकर होय ॥ हे शीकता

च्ये मुण ॥९॥ शुक्लमेह ॥ शुक्लाभं शुक्लमिश्रं वा ॥ शुक्लमेह प्रमेहती ॥ शुक्लमेहा सारीखे

पांढरा च्याल मुत्रांत पडे ॥ असे लक्षण ॥१०॥ शीतमेह ॥ शुक्लाभं शुक्लमिश्रं वा

शुक्लमेह प्रमेहती ॥ टीका ॥ पांढरा शुक्ल प्रमाण पडे शीतमेह शीतमेहस्तु बहूशो

मधुरश्चातिशीतलं ॥ टीका ॥ मुत्र उनस्यंत शीतवरावे ॥ ना ते मधुर प्रमाण राव्हा

॥ मधुमेह निदान ॥ मधुमेह मधुतुल्यं मधुनातस्य लक्षणं ॥ मुत्र जो मधा सारीखे

व्हावा ॥ मूत्रास मुंग्या लागाव्या ॥ हे मधुमेह समजेणें ॥१३॥ पिच्छलमेह ॥ श्लोक ॥

स हृष्टरोम पिबेन पिच्छलं बहुलं शीतं ॥ टीका ॥ मुत्रांत तारा नुटावे पडीक प्रमाणें

॥मुत्रशीतळवरेने पांढरासारखा मुत्रच्याव ॥याप्रकारच्ये पीष्टमेह॥१४॥

सांद्रमेह॥श्लोक॥शनैः शनैः स्त्रयोमेहं मंदमंदं प्रमेहती॥कालं तस्य मुत्रं सांद्रालांद्रा मेहस्यलक्षणं॥टीका॥मूत्रस्थीरयाव॥नाही मंदमंदयावे॥ मुंडावा॥फिरजधारायावा॥यालक्षणाच्चीसांद्रमेह॥१५॥ बहुमूत्रमेह॥शोषः स्तापांगकार्श्यं च बहुमूत्रत्वबाभ्रमः॥अस्वास्थ्यं सर्वगात्रेषु मेहोयं बहुमुत्रजं॥ टीका॥शोषाव॥दाहारावा॥पक्षा॥भ्रम॥आळस॥ओगाच्चीनाग॥बहुमूत्र याने॥यालक्षणाच्चीबहुमूत्रसमजावें॥क्षारमेहनिदान॥श्लोक॥गंधवर्णरस स्पर्शक्षारेण कारतोयदि॥टीका॥मूत्रगंध॥प्रमाणेंक्षाराप्रमाणें पांढरा॥याप्रकारच्येक्षारमेह॥१७॥ हरिद्रमेह॥हरिद्रमेवकटीकं हरिद्रसन्निभंजलं॥टीका॥ मुत्रापिवळा॥भीम्रसारखा॥हे हरिद्रमेहसमजणें॥१८॥ रक्तमेह॥श्लोक॥

मिश्रमिषं सलवणं रक्तोच रक्त मेहलं॥ टीका॥ मुत्ररक्ता प्रमाणें मिस्रलवण प्रमाण॥ हे च्यरक्तमेह॥ नीलमेह॥१९॥ श्लोक॥ नीलमेहन नीलाभ्रं कालमेहेमषी निभं॥ टीका॥ नीलवर्णमूत्र रोहे॥ घोर नेत्र नरव जिव्हा कावळ रोहे॥ हे च्य नीलमेह॥२०॥ मंजिष्ठमेह॥ श्लोक॥ मिश्र मंजिष्ठमेहेन मंजिष्ठा सावित्रोपमं॥ टीका॥ मूत्रपाण्य वानीयावे॥ लेव्हाचीरनर च्यालोच्य मंजिष्ठमेह॥२१॥ मज्जामेह॥ श्लोक॥ मज्जाप

भं मज्जामिश्रंच्य मज्जामेह मुहुर्मुहुः॥ वसामेहस्ये चिकित्सार्थं सा च्ये चिकित्सा प्र कारयेत्॥ टीका॥ मज्जामीश्रित मूत्र यावे॥ त्यास वसामेहाची चिकित्सा करावी॥२२॥ वसामेह॥ श्लोक॥ वसामेहे जिसा मिश्रं वसोयं मुत्र या॥ टीका॥ मुत्रजो येरवंडाच्या वासरोहे॥ ढुभ्र येरवंडा प्रमाणे॥२३॥ आस्थिमेह॥ आस्थि मुत्रयिवाजस्त्रं मूत्रं वेगसवाजितं॥ सलस्सील विवध्यं च्य आस्थिमेहस्य

लक्षणं॥ आस्थिमेहास हत्तीच्यामुताप्रमाणे रंगशब्दमुक्त॥ मलमूत्र

बद्धज्वरादि॥ हे १० मेह निदान॥ श्लोक॥ समजणें त्याल साध्यासाध्याप्र॥

मामेहासवर्ज्ये कोणते कोणते॥ श्लोक॥ नवान्नंदधि मद्यं बुगुड धूम्रनिशेव

णात्॥ दोषयर्यात परं मेध: शुक्र मज्जा वसासृज:॥ विंशती मेहा प्रजायंते

दशसाध्यकफो द्भिवा॥ पित्तोद्भवाश्च षट् कष्टसाध्या: असाध्यामारुता

च्चतु:॥ मेहभेदा: प्रवक्ष्यंते निदानं शास्त्र संमितं॥ मेहभेदा: प्रवक्ष्यंते यथा

शास्त्रमुदीरितं॥ टीका॥ साध्यासाध्यं असाध्यश्च क्रमेणांच क्रियागत:॥

टीका॥ नवाअन्नदही॥ दारू सूर॥ गुळ॥ धूम्रपान॥ येणे करून शुक्रमेह॥ मज्जा

मेह॥ आस्थिमेह॥ वसामेह॥ हरिद्रमेह हे विंशती मेहास॥ हे पञ्चमेहने उत्पन्न

करतात॥ २८॥ हे विंशती मेहातून॥ श्लेष्मापासून १० साध्य पित्तापासून ६ कष्टसाध्य

हे काहापासून उत्पत्ती ॥ कोणकोण मेह ॥ कोणकोण पदार्थापासून उत्पन्न झाले सांगते

॥ श्लोक ॥ चत्वारो वातजा मज्जवसाक्षौद्रेभसंज्ञिका: ॥ पित्ताक्षारज मंजिष्ठ

निलीकाला निरक्तजः ॥ लाल्य कृशिकला पिच्छि शुक्र सांद्र शनैः ॥ शीतलं बहु मूत्रत्वं

वसा मेह कफोद्भवा: ॥ टीका ॥ पुर्वी सांगीतले विंशती मेह साध्या साध्य जे

कोणते ॥ मज्जा मेह ॥ १ ॥ वसा मेह ॥ २ ॥ मध्वु मेह ॥ ३ ॥ आस्थि ॥ ४ ॥ हे जीव घेणार

॥ पित्ताचे ६ मेह हे जवरी जिवंत तवरी नजाये ॥ १० ॥ श्लेष्माचे ॥ ते साध्यापि

त्याचे कोणते ॥ क्षार १ हरिद्र २ मंजिष्ठ ३ निलकाळ ४ काळ ५ रक्त मेह ६ ॥ हे

जिवंत तवरी ॥ हे कष्टसाध्य ॥ श्लोक ॥ १० ॥ १० कफाचे ते कोणते ॥ उदक १

पिष्टु २ शीत ३ पिच्छल ४ शुक्र ५ सांद्र ६ सूरा ७ मधु ८ शीतल ९ बहुमूत्र १०

हे कफाचे साध्य ॥ एकून २० मेह समजणे ॥ वात पित्त श्लेष्मा पासून हे उत्पन्न होतात

पृथक् पृथक् सांगतो॥ मेहरोगास उपद्रव सांगते॥ श्लेष्ममेह लक्षण॥ २७॥
श्लोक॥ अविपाको मुखं छर्दी निद्रा कास सपीनसः॥ उपद्रव प्रजायंते
मेहानां कफ संभवः॥ टीका॥ अन्नन पच्चे मास॥ वांती॥ निद्रा॥ खोकला॥
पिनस॥ हे लक्षण श्लेष्म मेहाच्ये॥ चिकित्साकरणे॥ २८॥ पित्तमेह॥ आस्ति
मेहनस्तोदो मूष्ण वदारुणज्वरः॥ दाह मूर्छा भ्रमतृष्णा॥ विस्फेदश्चित्तजमन्मः॥
टीका॥ अस्ती मेह शरीरस्तूजे॥ अंगकढत॥ तीव्रज्वर॥ शरीरा विदाह॥ या
लक्षणाचि पित्तमेह॥ हे कष्ट साध्य॥ २९॥ वातमेह लक्षण॥ श्लोक॥ वातानां जा
मुदावर्तं कंप हृद्या व लालतां॥ शूलमूलं निद्रा नाश॥ कासश्वासश्च जायते॥
मयोत्योपद्रवा रिष्टो मालि भकृति वेदना॥ टीका॥ पीडीतं घोरं प्रमेहातिमेरहं॥
टीका॥ मल मूत्र बध्यत्व॥ आलेड पोटांत अवाज करतो॥ दुखन॥ उदावर्त॥ कंप

वांतीशूळ॥निद्रानाश॥क्रोध॥श्वास॥तृषा॥ज्वरशोभा मुक्त हे लक्षण वाल

मेहाचे॥असाध्य॥३०॥नित्यनाथे मेहपरिक्षा मुत्रपरिक्षा सांगला॥श्लोक॥

वातपित्तकफमेहोपद्रवान मुत्रतो भिमुखतः परिपक्वान्॥पंचसप्तनव भागतः॥

पतिच्यातिरसायं॥टीका॥

क्रमात कलाकिमेंद्रा॥मेह रोगवालेच्ये मुत्र धरून॥भोजून॥खापरांत घालून

त्याचे परिक्षा करणें॥कसे॥तो खापर विस्तवावर ठेवून॥हलके शेकेने

॥२४१॥ जळून देणे॥तें उतरून पहावें॥तें खापरांत काडी टाकून पाहुणे॥चिकट मुळा ॥२४२॥

प्रमाणे तरेच्यरा॥हिलेतर॥तो कढवले तेव्हां त्या मुत्र वजनेत॥पांचवा भाग राहिले

तेव्हां पाहणे॥हे लिहिले प्रमाणें असलेतर तेवात मेह॥त्या वातवाले से हे गुण

मुक्त असलेतर असाध्य॥ते सिजवले मूत्र गुळा प्रमाणें ७ भाग राहिलेतर

जन्मभर न जाय॥नाहीतर मारतप॥ते मुत्र कढविला ९ भाग राहिलेतर श्लेष्म

मेहसमजणें जेश्लेष्म आपलाले लक्षणानें राहत वेघून राहिलें ते साध्य चि

कित्साकरावी ॥ ३१ ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ नित्यनाथे ॥ मूत्रपरिक्षा सांगतात ॥ श्लोक ॥

अतिरक्तमहारोगं ज्वरे हारिद्रवर्णकं ॥ ज्वरे वा मेहरोगे वा असाध्यं बहुमूत्रकं ॥

टीका ॥ अत्यंतरक्त मूत्र जाये ॥ ते महद्रोग समजणें ॥ ज्वरयुक्त मूत्र पिवळा रोहा ज्वर

मेह पिंगट मूत्र हे असाध्य ॥ बहुमूत्र आसा पिंगटवर्ण असे असाध्य ॥ ज्वरयुक्त

हे असाध्य ॥ ३२ ॥ ग्रंथ ॥ सिध्दरसार्णवे ॥ श्लोक ॥ मत्स्यमूत्रे स्थितं तैलं मध्युलार्घ

स्त्रवं सदा ॥ यमेन नियते शीघ्रं पातितः पशुपादिलः ॥ टीका ॥ जो रोगीच्याही

मुत्रांत वर्ते तेला प्रमाणें काजके सारिख वर्ते दिशेल तो असाध्य ॥ ग्रंथ ॥

सिध्दरसार्णवे ॥ श्लोक ॥ असाध्य मेह सांगतात ॥ श्लोक ॥ अकस्मिस्यांग मूत्रं च

तृष्णा मुर्छा भ्रमस्तथा ॥ शुलानि बिलका कंडू मेहा हंति मानवः ॥ टीका ॥

टीका॥ आणि उपद्रव लो॥ रवांडुक॥ वाय बोरहस्तसूजरोह॥ केस तोडगडे

खांडुकव्रण॥ दिपीडाव॥ असाध्य समजेण॥ ३०॥ ग्रंथमाध्यव॥ श्लोक॥ मेहउपद्रव

ओवेगवे पृथकसांगता झाला॥ श्लोक॥ तन्द्रे मंत्वंगलं शोषमाधुर्यमन्येकरपाद

दाहं॥ भविष्यतो मेहगुण स्वरूपं मूत्रेभिध्यावंति पिपिलीकाश्च॥ वृद्धवाग्भमेहा

मधुरासिपिच्छं श्वासश्च कासश्च द्विविधो विकारः॥ टीका॥ शीतळ पदार्थ

प्रियकर असावा॥ गळा जिबहोड सूकून राव्हा॥ तोंड गोड असावा॥ तळहातलव

पाय आग व्हावा॥ त्र्याहे लक्षण मेहाच्ये समजणे॥ ते रोगीस्या मूत्रांतरं दृभगण

राव्हा। मुत्रस्हद् सारीखे॥ त्यारमुंग्यामुत्र लपावात रमुका सारीखे श्वासकास

मुक्त हे दुष मेह म्हणून चिकित्सा न करावा॥ ३८॥ ग्रंथ॥ आ॥ श्विभ्यां॥ मेहोपद्रव

सांगे॥ श्लोक॥ अन्यस्वादुत्टषादाहोदंलानां मलसंचयः॥ देहस्यचिक्कणा

तापिविदाहपाणिपादयोः॥ अभूत्साखिलं मूत्रत्वं मेहलक्षण मुग्रजं॥ टीका॥
रुचीनसे॥ तृषा॥ शरीराचीदाह॥ दाहातमलराव्हा॥ देहवाके॥ शोभाराहे॥
हातपायांचे आगराव्हा॥ मूत्रनीलवर्णराव्हा॥ तेमूत्रदारमदाप्रमाणें॥ यालक्ष
णाच्या मेहजो महान समजणे॥ स्चिकित्सानसे॥ ३६॥ पुज्यपादेन॥ मेहविदिकक
स्फोटकनिदान सांगत॥ मुखे पायुनिमेढ्रंवाहस्तपादतथैवच॥ हृन्मस्तकः॥
पृष्ठवंशपिलकामरणांतकः॥ टीका॥ तोंडास॥ मेंढ्रास॥ हात्पायांस॥ उराल॥
मस्तकाल॥ पृष्ठाच्येठायी मेहवालेस॥ पिटुके ठीकाणी केसतोडफोड॥ आपलाते
गुणाने कोणताही मेहासलक्षणराहिले ते मेह असाध्य समजणे खरे॥ ३७॥
द्विदालस्फोटकनिदान॥ श्लोक॥ पुज्यपाद॥ मुखेवापायुनिमेंढ्रंवाहस्तपादतथैवच॥
हृन्मस्तकः पृष्ठवंशविकामरणांतकः॥ मुखवा॥ शिरहस्तपादमेढ्रपृष्ठ॥ या

स्थळीगडुजालेलोअसाध्या॥३८॥ श्लोक॥ शरारिका पर्पिका कच्छपे जालिनी

तथा॥ पुत्रिणी च मसूराख्यं पल्लवी च विदारिका॥ विद्रधी श्वासवाख्यै तापिविका।

परिकीर्तिता॥ शरावमाकृतिर्द्रुपनिम्नमध्या शराविका॥ गौरसर्षप संस्थानांत

प्रमाणाच्च सर्षपि॥ सदाह कूर्मसंस्थानाल ज्ञेया कच्छपिका बुधैः॥ जालिनीति

प्रमेहाजु मांस शारिसमावृता॥ महत्यल्पाजिल ज्ञेया वोविकाच्चेवि पुत्रिणी॥ टीका॥ प

॥२८४॥ मेहवालेस बहुल प्रकारचे गडु फोड सहित राहिले तर त्तो न जिवे॥ वर्मस्थकी ॥२८४॥

लेन जीवे॥ ने कोणते॥ सांगते॥३९॥ ग्रंथपार्पिका कूर्म हृत पृष्ठ स्थनांसगुद

मुर्ध्निवा॥ सर्व पादकरस्था श्च हृत्ली सत्यं न संशयः॥ टीका॥ उराल॥ पाठीस॥

नाभीस॥ स्थनास मस्तकास॥ केस॥ मानीस॥ गुदास॥ मेंढ्र सहालास

नकहातास बोटास॥ पायास॥ कर्णासि॥ नेत्रास यि चुके टी कणीव्रण

मेहसंबंध असाध्य ॥ ०॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ अन्यस्थानेषु संभवंत्यलूकाग्नि

हरेत्स्थक्का पक्का निहध मदिमानव्रणपसमुपास्येत् ॥ टीका ॥ उर्णी कठीकाणी

जालेतर ॥ परिपक्क झालें तर ॥ जळू लावणें व्रण मेहसंबंधी रक्त काढून ॥ पान्च

पक्व झाडून लावणें ॥ ले व्रण परिपक्क असले तर व्रणाच्या किल्साकरणें ॥ [illegible] ॥

फोड निदान सांगतो ॥ श्लोक ॥ मसूर सर्षपमादि विज्ञेया ममसूरिका ॥ रक्ता

निल स्फोट वृत्ताद्वारुणपाजजनीभवेल् ॥ विदारीकंद रसूला कठिनाच्या विदारिका ॥

विदारिका लक्षण दे जिप्चा इन्ये विद्रधीका बुधै ॥ येतनम[illegible] स्कला मेह लक्षण ॥

गज पुतिका ॥ टीका ॥ मस्तकास ॥ मावास ॥ पाठीस ॥ छरास ॥ ल्यांडास ॥ लिंगेस ॥

गुदास ॥ व्रण ॥ रवांडक ॥ मेहमुळे हे विकार असले तर पानीलके न च न असाध्य

जाणावे ॥ ग्रंथ ॥ आयुर्वेद ॥ मेह असाध्य सांगतो ॥ श्लोक ॥ क्षीणेषु दोषेस्वद

स्वदकृष्णधातुं संदुष्य मेहं कुरुते निलत्वं ॥ स्निग्धं तुल्यं मधुरं सेक्षुरसेन
तुल्यमात्महितं ॥ लव० । लालंच कृष्णवर्णा ॥ ५ ॥ निम्ब सौवरकम्बुकवर्णं प्रमेह
मिसाध्यमितप्रधानः ॥ टीका ॥ श्लोक ॥ पित्तं मेजिष्ठवर्णं च नीलं वा रक्तमिश्रितं ॥
कषायाभं ॥ भवेद्वर्णं पित्तमेहत्व । मिश्रितं ॥ मधुवर्णं भवेन्मूत्रं अथवा घृत
संनिभं ॥ कफप्रदानमेहस्यानसावर्णमिदाहिमाश्चै प्रमेह साध्याश्चाकफ
साध्यं तु पित्तकं ॥ वातं प्रमेहं मुनिभिः असाध्यमिति प्रकीर्तितं ॥ शरादराश्चापि टीका ॥
जालिनी दिनकां जालनी ॥ मसूरिका सर्षपिका पुत्रिणी सविदारिका ॥ वीद्रधीश्च
तिपिटिका ॥ प्रमेहा दशलक्षणा ॥ साध्यमेव मजामंत असाध्यमहमीतिमंत
यथोत्पुपद्रसवाद्रिवत्रालिप्रस्तातिमेतथा ॥ पीरकापीडलग्नां प्रमेहं हंति मानवः ॥
येतप्रमेहं मध्विमेहना मसाध्यसंभाष्य हनुप्रदिष्टा ॥ येच्चाटिकेस्मित

कुंज्याविकारा। भवंति पेश्च ध्रुवं दंति सज्ञा॥ असाध्य साध्या। हे मेहरोगीस
मर्मस्थानाव रक्षण फोड झालेतो असाध्य॥ तेस्थान॥ ठिकानी॥ तेच वद।
ठिकानी॥ कोणाते सांगता झाला॥ ४३॥ श्लोक॥ भ्रुमध्ये मूर्द्धिन्च कंठे च शीर
स्तथा॥ हृदयनाभिमध्येच आसने वृषणेन च॥ गुल्मजंघयोर्कक्षयां पादांगुष्टे
ष्ववास्थिता॥ जत्रुन्य बाहुमूले च मर्मस्थानांच्चतुर्दश॥ टीका॥ भ्रोयामध्यें॥
टाळूवर॥ कंठ॥ डोकइयास॥ उरास॥ नाभीस॥ कंबर॥ नेत्र॥ आंडास॥
लींगास॥ कढवेस॥ घोटीस॥ पाठास अंगुष्टास॥ खिकेवर॥ भुजेवर॥ हे
मर्मस्थान१४ व्रणमेहास वर्ज औषध न देव॥ ४४॥ मज्जाव वसामेहस्य॥
चिकित्सा॥ सूतं वंगं मृतं तुल्यं मृत।भ्रं सूतकं तथा॥ लसुनं सर्व तुल्यं स्यानि
सर्वांगकन्यमर्दयेत्॥ खदिरे भावयिं करस्यानाम्ना मेहकुलांतक:॥ लसुने बहु
मुत्रो भ्रंत देवानानुदापमेल॥ टीका॥ रसभस्म वंग भस्म अभ्रकभस्म

हे समभाग हळीही बरोबर लसन सोले टाकून मर्दुन माला बोराएवढ्या गोळ्या करुन लघुपोळ

भाजून अनुपानासी देणे॥ हे आस्थि॥ धावी॥ वसा मज्जा॥ शमे पथ्य घ्यावे मधु

मेह चिकित्सा॥ श्लोक॥ लोध्रमुस्ताभयातुल्यं कटवलं च जलैः सह॥ क्वाथ

यित्वा पिबेच्चानु मधुना सर्वमेहजित्॥ टीका॥ लोध्र नागरमोथा हिरडे सर्व

॥२४८॥ समभाग काढा करुन त्यांत दालीच्ये बीज टाकून कढुन घ्यावे॥ मधुमेह शमे॥ असाध्य॥

॥२४८॥

अस्ति मेह॥ श्लोक॥ शुद्धसूतं चतुर्भागं सूताब्धं मृतमभ्रकं॥ गंधकं च द्रुमं तुल्यं

मस्तुना मर्दयेद्दिनं॥ गोलकं बुध्येत् द्वात्रिंशत् कर्त्र्यां यंत्रकं पच्येत्॥ मंदाग्निना पच्ये

त्तावद्यावल्लवनुद्धा निर्जि॥ धात्रीफलरसो भावयेत् सप्तधा भावयेल द्रुतं॥

सुसूक्ष्मं चूर्णितं कृत्वा विंशद्वा वात्र कल्पयेत्॥ भागैकं पूर्वचूर्णं च सर्व

क्षीरेण लोलयेत्॥ निष्कद्वयं वरीरवादघृतमध्ये विपाचयेत्॥ सर्वांगशीतं

तयाखादेअस्थेहं पाचितं घृतैः॥ माहिषी क्षीर मधुकं अनुपानं च सर्वदा॥
दध्योदनं घृतं पथ्यं शाक बिंब फलं भवेत्॥ टीका॥ पारा ८ भाग॥ अभ्रक २ भाग।
गंधक ८ भाग हे खलांत चूर्ण करून त्याला ताकाच्ये वरचे पाणी टाकून १ दिवस
मर्दने॥ गोळा चिंधुरात बांधून॥ शिकल्या येल्ले गोमेदाग्नीने १ प्रहरा सिजवून
काढून पुन्हा खलांत चूर्ण करून पिकले अवकेळ्याचे रसांत १ दिवस मर्दुन ते
मात्रा बोरा प्रमाण तुपात सिजवून तुपासी द्यावे॥ पथ्य दही म्हशीचे भात तूप
द्यावे॥ अस्थिमेह झाले हे सांगितले ले मज्जामेह वसामेह मधुमेह अस्थिमेह
हे वातान्चे उत्पन्न हे असाध्य उपद्रव नसले सहामे॥ न जाय॥ त्यास उपद्रव
उत्पन्न झाले तर मृत्यु समजणे॥ ते उपद्रव कोणते॥ ते सांगता झाला॥
वातमेह मुणा॥ ७०॥ श्लोक॥ वातजानां मुदावर्त कंप हृद्ग्रह लोलतां॥ श्ल

मुनिद्रुत। तोषाकासश्वासश्चजायते॥ यथाकोपद्रव॥ तिभ्रमतिभ्रस्तन

वेदना॥ पिटला पीडिता घोरं हंति मेदहं॥ टीका॥ मत्रमूत्रत्व बद्धत्व॥ आतडे

आवाजकरे॥ बद्धत्वेने मळधर होवून मलमूत्र सहित॥ उर्ध्वगति होउन प

कराकण। शीर हे पिडाव॥ श्वासकासकप शूल निद्रा नये॥ सूजतां डावर पाय।

सहातास गोवे॥ अंगास फोड खांडक मुत्रकृच्छ्र विज्वर राहे॥ वसामेह मधुमेह

आस्ति मेह मज्जा है असाध्य समजणे॥ सांगावा है सांगीतले उपद्रव कोणता

कमती असलेतरी असाध्य समजेण॥ क्षारमेहाची चिकित्सा॥ श्लोक॥ मूलशीसस्य

कासीसं येलाज्वालफलं जटा॥ मधुकं मधुयष्टीच्य द्राक्षा दाडीम शर्करा॥ कपुरि

खदिर सारं शल्वावह कंरकारिका॥ आम्लपित्त सलुल्यां शादिनेक लागली द्रव्ये॥

भावये दुली दुर्वेश नागवल्ला दिनं दिनं॥ वरिका बद्रिरींकारोनाम्नाच्ये द्रधमा।

भक्षयेल्लिंबमेहात्तोसर्व मेह कुलांतकं ॥ धात्री पटोल निंबानां कषायंच्यमृता

युतं ॥ सक्षौद्रं पाययेत्स्पनु सर्व मेह प्रणोत्तमे ॥ टीका ॥ रसभस्म शीसभस्म ॥ दोडे

जायफळ वाजयमासी ॥ मोह ॥ जेष्ठबंद ॥ आवककठी ॥ दालचीनी रोकरे ॥

खडीसाखर ॥ कापूर ॥ खावररीच्याडीक ॥ सदाप ॥ भूसीवड ॥ आम्लवेतस

हे समभाग खलात चूर्ण करून ॥ चंद्रज्योतिकंदाच्ये रसांत ॥ ५

नागवेलीच्ये रसांत ॥ मेंढीच्ये दुधांत हे तीन एक एक दिवस मर्दून ॥ बोरा

प्रमाणे मात्रा आवककरी भुईनिंब गुळवेल यांच्ये काढ तद्यावा प्रमेह देहात

जोवर आहे तवरी शमेन जाय ॥ क्षार मेह ॥ २१ ॥ हरिद्रामेह चिकित्सा ॥

श्लोक ॥ शुद्ध सूत मृतं ताम्रं ताम्रभस्मंच हाटकं ॥ हंसपादीरसेनैव

समभागंच खल्वके ॥ दिनेकं मर्दयेत् द्रोवं कांच कुप्यां निवेशयेत् ॥

वालुकायंत्रके च्यैव द्वियामं च विपाचयेत् ॥ स्वांग शीतल मुध्दृत्य गुंजा

मात्र प्रदापयेत् ॥ पत्रा गनील तुल्यानि कषाय मनुपानयेत् ॥ हरिद्रा मेहस्य हंति

सर्वमेह कुलांतकः ॥ टीका ॥ रसभस्म ॥ ताम्रभस्म ॥ ताम्रभस्म ॥ सुवर्णभस्म ॥

हे समभाग खलांत चूर्ण करून त्यात हे सपांदिच्ये रसाने एक दिवस मर्दुन ॥

काच्च कुपीत भरून ॥ वालूकायंत्राने दोन प्रहर सीजवून मंदाग्नीने ॥ स्वांग ॥२४८॥

॥२५८॥

शीतल ने कहाडून मात्रा गुंज प्रमाण अनुपान ॥ नें बाच्चा पाला व फूल व फक

वरिव पाने ॥ आयिसे पाच्यांचे काढसी घावे ॥ जीवाला जर्वि जखा हेल व वरी शोवावे ॥२०५

मेजिप्रमेह ॥ श्लोक ॥ शुध्द सूतं विषं चाक्षा विषगंध्क टंकणं ॥ मल लोहाष्टकं

च्यैव कर्षमात्रं च खल्वके ॥ जंबीरोन्मत्त वाशा ॥ भि त्रिकटु त्रिफलेन तु ॥ मास

मात्रं सुभ्रसेकं मर्दयित्वा तु गोलकं ॥ काच्च कुप्यां निवेश्याथ सप्तवस्त्रमृत्ता

वहीः॥ खंडितं लवणं यंत्रं त्रिदिनं मंदवन्हिना ॥ स्वांगशीतलमुध्धृत्य गुंजा

मात्र प्रदापमेल ॥ आर्द्रकस्यानुपानेन मंजिष्ठी शनकृंतनं ॥ टीका ॥ पारा

अभ्रकभस्म हरतालविरव टंकणक्षार गंधक सूवर्णभस्म चांदीच्याभस्म ॥ ताम्रभस्म

वंगभस्म ॥ शीसभस्म ॥ कांतभस्म ॥ पोलादिभस्म ॥ लोहभस्म हे समभाग

कज्जली करून त्यांत निंबाच्ये रसांत ॥ बोल याच्ये रसांत अडोळसेच्या

त्रिकटू त्रिफला ॥ हे येकायेकाच्ये रसांत प्रहर प्रमाणे मर्दुन वाळवून काचकुपींत

भरून सातवस्त्राने लिंपून मीठाच्ये यंत्रेणे तीनदिवस मंदाग्नीने सिजवून

स्वांगशीत लेने कहाडून गुंजामात्र प्रमाण आर्द्रकात द्यावे मंजिष्ठमेह

सर्वमेह शामे ॥ ध्वी ॥ नीलमेहस्य चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ अमृतला ताम्राभ्रकं तुल्यं धात्री

फलनिजद्रवैः॥ सप्ताहं भावयेत्खल्वे योगोयं हरशंकरी॥ माषमेकं वटी
खादेन्नीलमेहप्रशांतये॥ महानिंबस्य बीजानि पूर्ववत्तंडुलोदकैः॥ सघृतं
पाययेच्छ्वानु असाध्यं साधयेत्क्षणं॥ टीका॥ ताम्रभस्म अभ्रकभस्म हे समभाग
खल करून आवळेच्या रसात ७ दिवस मर्दुन॥ उडदाप्रमाणे मात्रा अनुपान
बकाननिंबबी वाटून तांदळाच्या धुवनेने रस काढून तूपासी मात्रा द्यावी॥ नील
मेह व कालमेह हे दोन्ही याप्यं॥ याप्य म्हणजे जवरी जिवंत तवरी न जाय॥
शमन होय॥ ६२॥ रक्तमेह चिकित्सा॥ रसभस्मं त्रयोभागा भागैकं ताल
भस्मकं॥ ताम्रमभ्रं च लोहं च काशीसं च मणिःशिला॥ एतानि समभागानि॥
खल्वमध्ये विनिक्षेपत्॥ मुसली वाशा निर्गुंडी जयाज्य अग्नीमांद्ययोः॥

विजयाद्रक संमर्ध सप्तान्हं च्याविमर्दयेत्॥ जङ्घोल कुपीकायंत्रे तल्सामंदु लुषाग्निना॥ द्विगुंज भक्षयेन्नित्यं रक्तमेहप्रशांतये॥ निंबबीजकषायेन्च गोलयुक्तं पिबेदनु॥ टीका॥ रसभस्म ३ भाग चांदीचे भस्म १ भाग। अभ्रकभस्म १ भाग लोहभस्म १ भाग। कांतभस्म १ भाग। सीसभस्म आणि शीलाजीत हे समभाग चूर्ण करून बनशींगाडा अडोळसे व निर्गुडीत॥ टाकळीत कोठांबा घिरडेत आद्रकांत इक्षुकेच्या रसांत १ प्रहर खल करून वाळवून कांचकुपीत भरून वालुकायंत्रांने हलक्या आंचेने सिजवून ६ प्रहरनंतर स्वांगशीतल काढून॥ वालभर मात्रा अनुपान नींबाचे बी बोळ्याचे काढ्यासी घावे रक्तमेह जाय॥ मेहजो प्राणनाश करणारा त्या सांगले झाले॥ श्लोक॥ अस्मिन्मेहोनपोस्ते दोमुर्छा वदारुण॥ ज्वरः॥ दाहो तृष्णा भ्रमो मुर्छा विटभेद पित्तजन्मनः॥

॥ टीका॥ कामहिनत्व ॥ पायासमूज ॥ शरीराची आग ॥ दारुणज्वरयावा॥
तृषामुर्छाभ्रिम ॥ पोटांत आग ॥ शोष राहा ॥ हागन ॥ हे पित्तमेहाचे लक्षण॥
यापित्तमेहात ॥ हे अवगुण राहीले ते असाध्य ॥ १७ ॥ श्लेष्ममेह ॥ श्लोक॥
भस्मसूतं मृतं कांतं मुंडी भस्मशिलाजीतुं ॥ शुद्धतार्क्ष्य शिलाव्योषं त्रिफला
कुडीबीजकं ॥ कपित्थ रजनीचूर्णं सम भाव्यं च भृंगिणा ॥ विंश वार शोष्याथ
॥१२८०॥ मधुयुक्तं लिहेत्सदा ॥ निष्क मात्रां हरेन्मेहान मेघ बद्धरसो महान ॥ महा ॥१२८०॥
निंब बीजानि बिल्वं च पित्ता निंच ॥ पल तंदुल तोयेन घृत निष्क द्वयेन च॥
एकीकृत्य पिबेच्चानु हंति मेहं चिरंतनं ॥ टीका॥ रसभस्म लोहभस्म कांत
भस्म शीलाजीत ॥ शोधीत कथील ॥ मणिशील ॥ पिंपळी ॥ सूंठ ॥ मीरे॥
त्रिफळा ॥ तरोट्याचे बी ॥ कौठ वडी ॥ हळद ॥ करीत्याचूर्ण ॥ हे सम भाग

चूर्णकरून माहकेच्येरसाच्ये भावना २० देवून मात्रा गुंजाप्रमाण अनुपान

बकानीच्येबी पावभर तादुग्धाच्ये धुनीत वाटूनबी॥ त्यापाथ्याल सहृदयकून

मात्राघ्यावि नुदकमेहजायाघद॥ मिक्षुमेह चिकित्सा॥ श्लोका॥ पारदाभ्रक

कांतानां नागभस्म समं समं दिनं ब्रम्हरसेन मर्घस्वेधं लस्य कषायकं॥

दिनैकं वालूकायंत्रे वस्त्रे बध्वा लिपाच्येयेल॥ उध्दृत्य चूर्णयि स्वल्वं राजावर्तं

शिलाजितं॥ लाप्यमं ड्रवैक्रांतं तुथ्थं काशीसकैः समैः समपूर्वरसं

कृत्वा सर्व चूर्ण प्रकल्पयेल॥ चंदन पुन्नाग नारीकेलस्य

मुलदं॥ कपिथ्थ रजनी दार्वी चूर्णं सर्वं समं भजेत॥ जंबीरमर्दयेच्यान्हं

द्वियामं वटकीकृतं॥ वेदवेधावटीनाम भक्षण॥ यिक्षुमेहजित॥ मधुधात्री

रसंच्यानुक्षौद्रे क्वाथ गुडूचिका॥ अंकोलस्य तु बिजैकं रात्रौ दाहरसे पिबेत्॥

अभ्रकभस्म॥ रसभस्म॥ कांतभस्म॥ सीसभस्म॥ हे समभाग चूर्ण करून नागिं
बाच्ये रसांत॥ पळसाच्ये रसांत व कांदेंत॥ दोन दिवस मर्दुन॥ पेंड जो चिंकुरांत
गुंडून॥ वालुका यंत्रने १ दिवस सिजवून॥ पुन्हा खलांत चूर्ण करून त्यांत
राजावर्त॥ शिलाजीत॥ कथील॥ मंडुर वैक्रांत॥ हिराकशी॥ कासीस॥
पाहिले पारा भारोभार हे सर्व घेणे॥ नागरमोथी॥ श्रीचंदन॥ सुरपोन्न॥
॥ नारेळ॥ वाळा॥ वेडाहळद॥ आंबेहळद॥ हे समभाग
चूर्ण करून निंबाच्ये रसांत २ प्रहर मर्दुन॥ मात्रा गुंजप्रमाण॥ अनुपान सहद
आवळे पिकल्येच्ये रसांत॥ गुळवेल गोंदनच्ये बीयाच्ये कांदेंत घावे॥ मिद्यु
मेह जाय॥ ६८॥ शीलमेह चिकित्सा॥ पलैकं मूलं नागस्य पलैको वा शदा
भया॥ दार्व्यंचका लपा धात्री अक्षबीजं पलं पलं कलकस्य पदे द्रावै वेळुमाले

मुळोका व्यय ॥ नागेंद्र मुळीकारक्तात्पोलकैः पीत्वा दिमेह जिलुण निशामला

दिनिष्कंचमधुना लेहयेयधनु ॥ टीका ॥ सीसभस्म पावभर ॥ अडोळसापाव १

हिरडापाव ॥ गोवनीच्ये बीपाव ॥ आवककटी पाव ॥ सागरगोटीबीपाव कडुच्ये

रसात मर्दने ॥ ३ दिवस नंतर याच्ये गोळे १०० करून गाईच्ये ताकासी घावे ॥

हळदव मुकवेळच्ये काढ्यांत सहदेसी मात्रा घावी शीतमेहजाय ॥ पिष्टमेह ५

माधव ॥ श्लोक ॥ वंगभस्म मलं सूतं तुल्यां शौद्रं विमर्दयेत ॥ द्विगुंजा वये

नित्यं हंति मेह निरंतरं ॥ टीका ॥ गुंजामूलपिबेत् किं कैः अनुपान प्रशस्यते ॥

टीका ॥ वंगभस्म ॥ रसभस्म हे समभाग खलकरणे त्याला सहदने मर्दुन ॥ गुंजा

च्या गोळ्या लगायीच्ये दुध्यांत घावे ॥ पिष्टमेह जाये ॥ ८८ ॥ शुक्रमेह

चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ पारदाभ्रकयेभस्मं मल लोहाभ्रकं समं ॥ टंकणं च्यैव

मध्वाज्यं भस्मकं सुलनुल्मकं ॥ व्यंदारि राक्षसे पुष्यं दिनं मर्द्यं निरुध्यच्य

मुसायां मुधरे पक्वं दिनेकं लघ्चूर्णयेत् ॥ प्रमेहगजसिंहोयं रसं क्षौद्रैः द्विमाषकं ॥

लिहेच्चानुपिबेत्क्वैः निष्कैकं टंकणं सदा ॥ रसभस्म अभ्रक भस्म सुवर्ण

भस्म ॥ रौप्य भस्म ॥ ताम्र भस्म ॥ सीसभस्म ॥ वंगभस्म ॥ पोलादिभस्म ॥

कांतभस्म ॥ स्वागीभस्म ॥ गोदनच्ये रसांत ॥ माललीच्ये रसात १ दिवस

॥२८२॥ मर्दुन मुसात घालून ॥ भुधरयंत्रेने १ दिवस सिजवून मात्रा पोपटीच्ये ॥२८२॥

दाने येवढे अनुपान ॥ टंकणक्षार लाकांत मिलवून मात्रा द्यावे ॥ शुक्लमेह

जाय ॥ ध्व ॥ सोद्रमेह ॥ श्लोक ॥ धात्रीरसपुंजं च्याथ हरिद्रामाक्षीका

न्वितं ॥ दार्वी मुस्ता देवदारु त्रिफला दारुजैर्द्रवैः ॥ योजयेदनुपानेन

मेहबंधरसो पिबा ॥ पिकले वलीहवद ॥ आंबेहकदा ॥ त्रिफला ॥ देवदार

नागरमोथा ॥ यांच्या काढा करून सहद घालून घ्यावे सांद्रमेह जाय ॥ ८० ॥ सुरा

मेह ॥ श्लोक ॥ मारितं त्रिपुसीसंवाइयं हारिण शृंगकं ॥ कार्पासबीजमरव्याच्य

तुल्यमंको ॥ बीजकं पेषयेत् माहिषीलक्रं दिनेकं तद्वटीकृतं ॥ मासत्रयं वटी

खादेत् मृगमा ॥ क्रमेह जीत ॥ अक्षपादाभयादार्वी कषायमनुपानजित ॥ टीका ॥

वंगभस्म सीसभस्म मृगाशिंगाच्या भस्म ॥ सकीच्ये बीज हे समभाग चूर्ण

करून म्हसीच्ये ताकांत मर्दुन मात्रा दोन वाल ॥ अनुपान ॥ सांगरगोटीच्ये

बीज ॥ ईश्वरपहाड ॥ हीर्डा ॥ आंबेहळद हे समभाग काढा करून मात्रा घ्यावे

सुरामेह जाय ॥ ८१ ॥ शीलमेह ॥ श्लोक ॥ शिलेमेह स्तु बहुशो मधुरं च्यालि

शीलतं ॥ शिलुंजा दापयेत् सुगंगारसमानंद भैरवं ॥ पाठा जीर्णविडंगोय

कषायं॥मधुसंयुतं॥अनुपानं प्रदातव्यं लस्य मेह प्रशांतये॥टीका॥आनंद

भैरव दोन गुंजा भर॥अनुपान ईश्वर पहाड॥वावडींग हे काढा करून त्यांत

सहद मिळवून प्रतिपाक करून द्यावं शीतमेह जाय॥६२॥लालामेहा मृत

सूताभ्र वंगनां तुल्य भागं विपाच्ययेत॥महानिंबस्य पंच्याय चूर्णयोद्यं

पिबेत्समं॥मधुना लेहयेन्माषं लाला मेह प्रशांतये॥टीका॥रसभस्म अभ्रक

भस्म॥वंग भस्म हे समभाग चूर्ण करून सहत्रमुळीच्ये काढेंत मर्दुन उडदा

प्रमाणे मात्रा सहदेसी द्यावं॥लाला मेह जाय॥६३॥बहुमुत्रमेहा स्त्रोक॥

शोषस्तापोंगकाश्यं बहुमुत्रं तृषाभ्रमः॥अस्वास्थ्यं सर्वगात्रेषु मेहोयं

बहुमूत्रजं॥टीका॥शरीर शोषे॥दाह राहे॥भ्रम तृषा मुर्छा पोटांत आग

आकसहे बहुमूत्र लक्षण॥श्लोक॥चिकित्सा॥ मृतं स्थूलं मृतं वंगं मृत

लोहाभ्रकं समं मर्दयेन्मधुनाह्यान्हं रसोयं तारकेश्वरं॥मासमेकं लिहेद्यो हि

बहुमूत्रापमत्तये॥उदुंबरफलं पक्वं चूर्णितं कर्षमात्रकं॥सलेहं मधुना सार्धं

अनुपानं सुखावहं॥मुग्दामलकयूषेण पथ्यं देयं सलक्रमं॥टीका॥रसभस्म॥वंग॥

लोह अभ्रक हे समभाग चूर्ण करून त्याज सहद घालून मर्दुन मात्रा मासाप्रमाण॥

पिकले उंबर दोन पैसे भार सहद मासामात्रा घ्यावी॥ बहुमूत्र महूजात्य॥

पथ्य॥मुग आवळकठी लक्र घ्यावे॥६६॥नित्यनाथीये॥श्लोक॥अंकल्याया:

पुराणानां अंकुशा समभागीकं॥रंभाके रस मुक्तं बाष्पिता कदलीदलै:॥

कृष्णमृत्तिकया लिप्य पुटपाकं विपाचयेत्॥लघुष्क कलकसंमघलेल

मध्ये विनिक्षिपेत॥ कुक्कुटांड प्रमाणं सु भक्षयेन्मधुना सह॥ नूनं मूत्रक्षयो

गेनं मुत्र रोग निहन्ति॥ टीका॥ मोठ्या लखवड्ये डिण्या॥ त्याच्या फुलाचे

कले॥ केळीचे कमळाचे आतले फुल॥ ही तीन सम भाग पेंड करून॥ केळीचे

पानांत गुंडाळून चिंधुर गुंडाळून काळीचि कणमाती लावून पुटदेणें जळेना

॥२५०५॥ ऐसे काढून॥ त्यांत २ भाग उडदाची दाळ भाजून पीठ टाकणे २ भाग जुन्या ॥२५०५॥

गुळ टाकणे॥ रसभस्म समान अकलकारा टाकणे दोन भाग धान्याचा लाह्या

टाकणे चिंचोरेचे साल परस्पर समान टाकणे॥ पील पापडा यहा प्रमाण॥

शंभर लवंग टाकणे॥ एक भाग औषध॥ ला कासीं घावे बहुमूत्र मेह जाय॥ ९९॥

वसुबः॥ बिबे उपाव त्यांत तीन भाग मूळ सोपाचि नींक भाग गंध काढून

मिळवणें॥ त्यांत सस कापूर भाग मीळवून त्यांत गाईचे जुपाजित के

पडेल तो ॥ लोनशेरमुळा बिबे तितुके सर्व मुक्त करून एके ठिकाणी मिळवून

त्यात शेरभर लसूण रकून सिजवणे ॥ जळून देणे ॥ परिपक्व जाली नंतर जितुके

मिळावयाचे तितुके खडीसाखर टाकून ते कुकडीच्ये अंडे प्रमाण गोळे

करून रोज एक खावा ॥ बहुमूत्र मेह जाय ॥ ६७॥ आणि सत्वा सुंठ कमळनीच्ये

फुल वकंद हे चूर्ण करून हे दोन्ही समान गाईच्ये दुधांत सिजवून खडीसाखर

दोहीभार टाकणे द्यावे बहुमूत्र जाय ॥ ६८॥ वंगभस्म ॥ टंकणभस्म ॥ हे

समभाग सह देसी द्यावे ॥ बहुमूत्र जाय ॥ ६९॥ सिद्धरसार्णवे श्लोक ॥

मारितं त्रपुनरवसंहरि मध्वसुगमाकुलं ॥ कापसि वाशीतंतक्रं माहिने च्य प्रमेह

जित ॥ टीका ॥ वंगभस्म ॥ सीसभस्म ॥ कावळीच्या शींगाच्या गंधा ॥ मोठ्या

लरोट्याच्ये बी ॥ देवपान्हाळीच्ये सर्कीच्ये बी ॥ खडीसाखर हे समभाग

तक्रासीघ्यावे ॥ अैमेह व्रणज्जाय ॥ ८० ॥ शुक्लमेहस्चिकित्सा ॥ चिंचुमंदस्य

निर्यासंधात्रीदावेनपिष्टितं ॥ शिलाद्यानुसमायुक्तं शुक्लमेहविनाशनं ॥

टीका ॥ कडीलिंबाचेसाल ॥ आवळकाठी हे सम भाग काढा करून ॥ त्याल

कापुर शिलाजीत १० मासे ॥ दहारोजील शुक्लमेहजाय ॥ ८१ ॥ उदकमेहा

पासून हे दहा श्लेष्ममेह १० साध्य होत ॥ चिकित्साकरावे ॥ मेह शुक्रास धोटर।

मेहास ॥ जमीनीवर पोटरयेल ॥ चिकित्सा ॥ ताल्रक भस्म वंगभस्म ॥

मोठे जरोठेचे बीवफुल वपत्र वसाल वमुके हे समभाग चूर्ण करून खडी

साखर समान टाकून घ्यावे मेहशूक जाय ॥ ८२ ॥ सहस्त्रमुकी गोरखमुक

दोहींचा काढा करून वंगभस्म शीसभस्म वालभर खडीसाखरेसी

घ्यावे॥ डांगी मेहक्षणादि मेह जाय ॥७३॥ मेहक्षणाचीकिल्साबसुनराज:॥
जिरेचिंचीचे पात्रेचे रसांत वंग भस्म घ्यावे ॥ळ॥ळ सकीचे बोंडांचे
रस खडीसाखर सी वंग घ्यावे॥ वेळवाच्या पात्राचे रसांत मिरे
खडीसाखर वंग घ्यावे॥ कांचनाचे रस साखर वंग घ्यावे॥ वडाचे
पारंब्याचा रस॥ कोरसावरीचे डीक॥ पंच्यचारा वंग घ्यावे॥ तीन
मंडळ पथ्य करावे॥ मंडळ शेवावा॥ खडीसाखर॥ फनस फूल॥ त्रा त्रगुंज
जिरे वंग घ्यावे॥ पोटरा पाढाळ॥ चित्रंग॥ भराटी॥ हे लेलांत करून
क्षण खांडकास लावावे॥ पोटांत हे सांगीतांत वंगाचे अनुपान ले
पोटांत घ्यावे क्षणमेहादि जाय॥ हा वीवजुना गुळमर्दुन॥ चित्रंगाच्या

भुकामिळवून भणेस द्यावे ॥ मेहभ्रण जाय ॥ लोनीपारा मर्दुन त्याला विडंगे
पानेच्ये रस टाकून मर्दने ॥ देवपऱ्हायांच्ये रस त्यांत सोपाच्ये नी टाकून भुकापावभर
मर्दने त्यचे मात्रा २० करून येकेक मात्रा बारा प्रमाणे तुपासी द्यावा ॥ मेह
भ्रण जाय ॥ पथ्य अलवण ॥ ७ ॥ कांगेच्ये पात्र्याच्ये रस पळी वाच्या गोंद
खडीसाखर वंगभस्म द्यावे ॥ मेहभ्रण जाय ॥ श्लोक ॥ पुराणशालीगोधूम
॥२८॥ षष्टीजांगलजामिष ॥ पिन्याकं तिलकल्कं नवनीत मुपोदकी ॥ तंडुलीय ॥२८॥
कपचुरांशिवांलिशिग्रुपल्लवं ॥ मुद्गयूष मृणालाख्य त्रीत्रिपयो वत्सकं मधु ॥
औदुंबर फलंजालं अपक्क कदली फलं ॥ रंभाप्रसूनगांभेरी क्षुरशीविंदुकं
तथा कपित्थमेषशृंगीच्य पुष्कर कलकं तथा ॥ कारवल्यं जंबु कणिकाल्लिक्त
वर्णनिला ॥ व्यायाम स्नानमभ्यंगं प्रमेहेषु हितं सदा ॥ टीका ॥ जुनेसांदूळ

तीक्ष्णेन ३ वृष्णा अशनेन ४ गुरुद्रव्येन ॥ परस्त्रीने ६ जागरेने ७

दिवामैथुनेन ॥ ९ आठप्रकारच्या कृच्छ्र लक्षण कोणते ॥ सांगतो ॥ वातानें

मुत्र जो मंद्र दुःखन थेंब थेंब ॥ शुक्ला ॥ त्रिदोषेकडून मुत्रकृच्छ्र जो

असाध्य रक्त मुत्रकृच्छ्र जो रक्त स्त्रवा वा मेंद्रात रक्त भरावा ॥ शर्कराश्मरीस

मूत्रालकंकर पडावे ॥ ह शर्कराअश्मरीमेह ॥ या प्रकारच्या कृच्छ्र निदान विच्यारून

साध्या साध्य समजून चिकित्सा करावी ॥ मुत्रकृच्छ्रास उपद्रव ॥ श्लोक ॥

वातपित्तकफं चिन्हं यदुक्तंच्य पृथक पृथक ॥ लक्षमस्तं भवेद्यस्यासकृच्छ्रं

त्रिपातजः ॥ टीका ॥ मोठा वेगानें यावा ॥ थेंब थेंब यावा ॥ मूत्र होयच्चे वेळेस

मेंद्र दुखावे ॥ पोटांत गडुवावे ॥ पोटात आग राहे ॥ मुत्रा पिवळा आरक्त यावे

लिंग सूजे ॥ अन्नानपचे ॥ वातीरपे ॥ होवां तेवां थेंब पडे मुत्रात तारा पडावाव

आंगसूजे ॥ कमालतोगमूर्छे ॥ या ॥ अनगुणमुक्त कोगलाहीकृच्छ्रात
राहिलेलरत असाध्य समजेणा ॥ मुत्रकृच्छ्रजोयेकाविध दोषेनेराहिलेले
साध्यात्यचिकित्साकरणा ॥ ८३ ॥ ग्रंथ ॥ सिद्धरसार्णवे ॥ श्लोक ॥ प्रयोग
शमयेत्व्याधिंयस्य मन्त्रमुदीरयेत् ॥ नाशो ॥ विशुध्द शुध्दस्तु शमेमन्त्रं
समीरयेत् ॥ टीका ॥ औषधप्रयोगजो ॥ का दोषाच्येसाध्यहोतील ॥ ढ्रंद
मेहकृच्छ्रजो त्यासऔषधव्यावेलर ॥ त्यासजेदुखअस्तनवेउत्पन्नहावे ॥ औषध
नलागे ॥ ॥ एकदोषवालेने ॥ पित्तने ॥ श्लेष्मने ॥ राहिलेत चिकित्साकरावी ॥ द्वंद्वने
॥ औषधनलागे ॥ ॥ त्रिदोषकृच्छ्र असाध्य ॥ चिकित्सान ॥ ॥ ८४ ॥ ग्रंथमाधवे ॥
श्लोक ॥ स्वर्तं सुवर्णवैक्रान्तं म्रतं तुल्यं विमर्दयेत ॥ च्यंडारिराक्षसे द्रावे ॥ ॥
द्विमासांतनगोलकं ॥ शुष्कास्वापच्येभ्योजंकषाग्नौत्समहापुटेण

माषैकं मधुनाद्यं मुत्रकृछ्र अश्मातयं ॥ जयंती वाजायंती नहीकृछ्र

सुतं तंडुलोदकै: ॥ टीका ॥ रसभस्म ॥ सुवर्णभस्म ॥ वैक्रांतभस्म एकभस्म

भाग घेऊन किरन त्यांत ॥ ताल्लिंखाना समूळ रसात वा कोंदंल वमाळतीने

भावना देउन दोन दिवस मर्दने ॥ छायेंत वाळवून मोठा उडीच्या पुट देउन

मात्रा उडदा प्रमाण सहदासी ॥ उअनुपान टाकवीच्चे सात वाटून तांदुळ व

तांदुळाच्चे धूनीत घ्यावे कृछ्र मूत्रमेह जाये ॥ ग्रंथ ॥ शुक्रमेह ॥ मुत्रकृछ्र

कित्सा ॥ रसः पाषाणभेदोत्र रजनी गुड कांजीकैः ॥ अनैशेवानुपानेन मूता

घातास्मरी जनुत ॥ टीका ॥ फांदीतावली झाड समूळ आणून रस काढून

त्यांस हळद ॥ गुळ ॥ लोदकाच्चे धुनीत भिजवून प्यावे शुक्राश्मरी

जाय ॥ वाळ कुंडली कृछ्र ॥ श्लोक ॥ जीता पामार्गकदली पाला शव

कांडकैः॥ दग्धालदभस्म मादाय वस्त्र पुलज्जलैः कुरु॥ जलैः शुष्के तुल्कारं

द्विनिष्कमूत्रकृच्छ्रंजीत्॥ तीळाच्याखार॥ आघाडाखार॥ केळीच्याखार

यवक्षार॥ हे समभाग येकत्र वाटून वस्त्र घालून ले मात्रा दोन वाल

शीके पाण्यासी द्यावी वालकुंडली कृच्छ्र जाय॥ ८७॥ सन्निपात मूत्रकृच्छ्रासी॥

॥२६०॥ श्लोक॥ द्राक्षा शाल्मली यष्टी क्वाथं चंदन संयुतं॥ वैक्रांतभस्म संपीत्वा कृ ॥२६०५

च्छ्रं हंति महोत्कटं॥ टीका॥ मनुका॥ बळा॥ ॥ जेष्ठमध॥ श्री

चंदन॥ याचे काढे करून त्यात॥ वैक्रांत भस्म दोन गुंजा द्यावे सन्निकृच्छ्र मेह

जाय॥ ८८॥ एक दोषे ने जाले ते साध्य॥ द्वंद त्रिदोष सन्निहे असाध्य॥

चिकित्सा॥ श्लोक॥ वंगभस्म॥ विष्णुक्रांत॥ दवीचे धुनीत वाटून त्यात

वंग द्यावे॥ शर्करा जिरे कांसीं द्यावे॥ पसुरा त्यांदुकाचे धनोत द्यावे॥ कोह

केळे पानांचे रस खडीसाखर घालून घ्यावे ॥ देवनरोट्याचे रस ओतन्याचे गंधवंग घ्यावे ॥ उपासी ॥ अनुभवास आणून पाहावे खरे की खोटे ॥ अनुभवावाचून समजणार नाहीं ॥ मुत्रकृच्छ्रे सपथ्य ॥ श्लोक ॥ पटोल मत्स्याक्षि दाधिमेषुक बिंब गुड फलं ॥ कुमारी कुष्मांड त्रपुस मुर्वारु फलं ॥ शीतारंभ पुष्प घृत फणस धात्री फल मुलं ॥ समुद्गाजीवं लोहीम मारिवल कृच्छ्रेषि विहितं ॥ हे पथ्य सहित ॥ अपथ्यः ॥ श्लोक ॥ तिल सर्षप पिण्याकं तैलं च बृहती द्वयं ॥ अम्लं हिंगु लवणं अलपं मत्स्य सूरणे ॥ आमत मद्य विदाहि यन्नं करीरं विशारवा दिकं ॥ पुनर्नवं सलोबलं कृच्छ्रा विशालीत्रशः गार्दिका ॥ हे मुत्रकृच्छ्रेस अपथ्य ॥ ६१ ॥ अश्मरी निदान ॥ श्लोक ॥ वात पित्त कफा निस्रच्चतुर्दश सुजन्मनी ॥ शुक्र मूत्र मलं पित्तं कफ सोढा व्ययेरवलं विस्तीर्णिवाल

मुत्रस्यगंधकृच्छ्राज्वरो रुच्यीः॥नाभिबस्तिभेवक्षेतिसकृदल्पंच

मुत्रितः॥टीका॥ वाताश्मरी॥ पित्ताश्मरी॥श्लेष्माश्मरी॥द्वंदाश्मरी॥

शुक्राश्मरी॥शर्कराश्मरी॥सकलाश्मरी॥वाताश्मरीसमुत्रअल्प॥

पित्ताश्मरीस मुत्रआग व्हावे॥कफाश्मरीसशरीर सुकूनराव्हे॥त्रिदोषा

श्मरी॥अनेक वर्ण दुर्गंधि राव्हे॥ज्वर अरुच्य राव्हे॥शर्कराश्मरीस

मोठ्रासर्व अंगावर रव्हे॥डीकला अश्मरीसवाळूसारिखे व्हावे॥शुक्रा

श्मरीस मुत्रशुभ्र येतनपोटेर खडेपडावे॥हे अश्वीनी रोग होय॥

आश्विनीरोग करसे समजावे लसांगतो॥कास्यालखडे येरोग॥पैसा

नोहः॥६२॥श्लोक॥अश्मरीमहुतिनश्ळक्ष्णमधुवर्णाभवाडीत॥शीलसल्वं

बसुल्वंच — वलानां पित्तजाश्मरी॥टीका॥ येवजो भौरासारिखे

सहदाहपरिखे॥शीतलव्हावे॥गुरुत्वराहावे॥कोचकादिसावयाय्या

प्रकारच्चे पैत्याश्मरीसमजणे॥१३॥ श्लेष्माश्मरी॥श्लोक॥ पांडुवर्णा हरेत्याची॥

गुडसेकमहौ॥ द्विषत्॥ सर्षपप्रत्यय रोगेण॥ जायते॥श्लेष्माश्मरी॥टीका॥

पिंगटवर्णसिर्वा॥श्वासन दुखावे वेदना राहावी॥ या प्रकारच्या श्लेष्माश्मरी॥१५

शुक्राश्मरी॥ शुक्राश्मरीतु महतां जायते॥शुक्रधारणात्॥स्थानाच्युतश्चयः॥

स्तांहिसकं पंशुष्यते निलत्नू॥टीका॥पोटराथेव पडणे॥खोकला॥कंप

या प्रकारच्ची शुक्राश्मरी॥१६॥ शर्कराश्मरी॥श्लोक॥वास्ति रुक

कृच्छ्र स्वयं भुः शुक्रमायारि लियते॥ कास्य पीडा॥ कुक्षी शुलं च्याश्मरी

शर्करायते॥टीका॥गांड दुखावे॥मुत्रयेंवय्यें व पडे॥सूजयावी॥कांती

शुभ्र राव्हा॥आंग भेद राव्हा॥कुशीत शुळावे॥या प्रकारच्ची शर्कराश्मरी॥१७

सिकताश्मरी ॥ मुत्ररोगान्मबाद्ध्वादि पांडु हृत्पीडीता क्रमः ॥ अश्मरीमवयो
धाशुशिकताश्मिरिकान्विताः ॥ टीका ॥ मुत्र हा याज्ये समयी दुखावेष
लषा ॥ वोती ॥ पोटांत आग ॥ शरीर पिंगट रोहे या प्रकारस्ये ॥ या रोगांत
वातपित्तकफादि समजणे ॥ ९७ ॥ अथ श्लोक ॥ मिश्रेर्नु आलमात्रस्य गंध

कृच्छ्रा ज्वरोरुच्यैः ॥ टीका ॥ हे अश्मरी रोग गुण ॥ वातापित्त श्लेष्मजो त्यांत

॥२६२॥

ज्वरभ्रम है मूत्र दुर्गंधि राहिले तर असाध्य सांगितले चिकित्सान ॥ ९८ ॥ माधवे ॥
श्लोक ॥ अश्मरी कच्चीरोद्ध्याय वालस्याआधि के पुच्च ॥ आमये पुलथादोष
मदिमेच्याथच्यारयेत ॥ अश्मरी दारुण व्याधिरंतरः आलिमोमतः ॥ ल
रुणेर्भैषजै व्याधिश्च नृध्यो भेदमाहरेत ॥ तस्यां पुर्वेषु स्त्रेहेषु लेनावित्र
म्रयुक्तत ॥ टीका ॥ हे अश्मरी रोग जो राहिले वाताश्मरी असाच करे ॥

गहु॥६०दिवसपिकलेल्यान॥होडीच्यासर्वेपाक॥कांजीलींबाच्यादेप॥

लेलबाक॥लोनी॥पोयीच्चीभाजी॥कारेगेसाय्याचीभाजी॥पोकळी॥

मनुबाळ॥ ॥खेलमिटी॥चिवडी॥शतरीजी॥ ॥

मुंगनेच्चेभाजी॥मुगगुळवेल॥आवळकठी॥केळीचेकेबळ॥कच्चेकेळ॥

बलुसकरणं॥ ॥टेटूच्येशेंगा॥कवठ॥कारलो॥भोकुमुकाय॥

॥पडोल॥मलकच्चौकूरा॥ ॥कडूपदार्थहे

मेहासहीलकवस्लाहाय्या॥वर्ज मेहास॥गभौक॥दाधिमधुगुडस्वदीसीर

मम्लाम्ल हिंमुलवण लशुन निद्रा सेगमं मद्य मांसं पालिलसर्षपशोठी

नारीकेलं बुपिष्टं फणास बदर कदा मेत नाशानुनर्जः॥टीका॥दहीस्हद

गुळदुधलवणलसण॥संगम॥जुपलीक॥मोहस्या॥सराफ॥मासो॥खूठ

खोबरं॥ बोरा॥ कणसा॥ कद्धा दिवपीव॥ धूम्रपान॥ हे मेहासन बनो॥

चरक॥ मुत्रकृच्छ्र निदान महा॥ श्लोक॥ व्यायाम तीक्ष्ण क्षाराच्य मद्य मत्स्या।

तिशेवनात्॥ अजीर्ण वातवेदा मूत्रकृच्छ्र यदा भवेत्॥ मूत्राग्नि तामवो

पिंडाकव्यान मुत्रयते॥ वहु॥ मद्धो वक्षो वेदनाच्य कृच्छ्र वातादिको भवेत्॥

टीका॥ बहु फिरलेन॥ शरीर पीडेन वसोतेन बहु दिवसाच्चे दुखनेने

व्यथेने निधावा॥ खराफीनो॥ मद्य मासाने॥ आत्ये तरस्त्रीने॥ परस्त्री

संगेने॥ असेत पापाने॥ त्यास एक एकथेंब॥ मोठा मुत्र व्यथेने पोटांत

गडुं व्हावे॥ लिंग शुकरा व्हा॥ त्याच्य ठिकाणी बेंडयावा॥ त्याच्या

खांडूक व्हावा वरणा वरयक॥ वा॥ हे कुच्छ जो बात मुत्रकृच्छ

समजणे॥ ७८॥ ग्रंथ॥ पित्त कृच्छ्र निदान॥ पीत्त संरुकं सम्र रुग्दाहं मूत्र

कृछ्र सपित्तलं ॥ शिकवेहे वगाहेत्नापिबेच्चयसुशीतलं ॥ टीका ॥ पीवळा
वळाल मुत्र भाळवा ॥ लीडकारा हो ॥ जबारपे राहु राहु येवगकावा ॥ या प्रकारचे
पित्तकृच्छ समजेणे ॥ ७९ ॥ ग्रंथ ॥ श्लेष्म कृछ्र निदान ॥ श्लोक ॥ वस्त्यातिंगे
गुरुत्वंच मूत्र वाच्छिल लाकवान् ॥ स्वमदुर्च्च भवेल कृछ्रे मेनस्वेदयंज्ञ्येमूप
टीका ॥ मेंढ्रस्जूजावे ॥ अन्नपच्यन नव्हावा मुत्र लारा प्रमाणे व्हावा ॥ आंग
सुजावा ॥ पेवाली व्हावा ॥ या लक्षणा श्लेष्म कृछ्रची ॥ ८० ॥ शुक्रमूत्र
कृछ्र निदान ॥ श्लोक ॥ आध्मानं वाल शुलाच्च मूत्रासंगकरोतिस्य ॥ अश्मरी
मेहनत्पुर्वं मूत्राघाल मथं हरेल ॥ सशुक्र मूत्रये कुछ्रं लक्षणं चाश्मरी
यथा ॥ टीका ॥ लिंगाल तिडकावा ॥ पाठीसकवारा व्हावा शुकावा नुसन

वारंवार दुःख भरावा ॥ पूर्वोक्त कृच्छ्रातले लक्षण राहे ॥ मुत्र पोटरायावा ॥

सुदकयावा ॥ डागजमीनीवर पोटरा राहे ॥ ६ ॥ शुक्रकृच्छ्र लक्षण ॥ ८१ ॥

माधवा ॥ श्लोक ॥ मुत्रमलत्व रोधो आध्मानं मुरुरुस्वयोः ॥ स्वरूजं

मुत्ररोधस्य कृच्छ्रोयं वालकुंडली ॥ टीका ॥ मूत्र थेबथेब यावे ॥ मोठा व्यथा

थेंबाची ॥ शरीर जकडून राहे ॥ मान दुखावे ॥ ६ ॥ लक्षण वालकुंडली कृच्छ्र

॥२९८॥ समजणे ॥ ८२ ॥ अथ मुत्रकृच्छ्र निदान ॥ श्लोक ॥ अक्षारस्य मूत्रकृच्छ्रनिरू ॥२९८॥

शीतीश्ले ॥ ण्णरवादनात् ॥ वालं ससरक्त स्त्रवली मूत्रापित्तेन दाहकृत्व ॥

कफेन शीतलं सांद्राद न्यो किलसत्रिदोषः ॥ रक्तजं रक्तसंस्त्रादि शुक्रसंसादि

शुक्रजं ॥ अश्माश्मरि आस्लिगत्तो भिन्नासाश्ककेराश्मरी ॥ टीका ॥ मुत्र

कृच्छ्रजे ॥ आठ प्रकाराने उत्पन्न होते ते कोणते ॥ मुत्रावरोध १ माक ॥

ते अश्मरी कोवळा ॥ राहिले तर असाध्य ॥ दिवसो दिवसी वृद्धी झाली ते

असाध्य ॥८६॥ अथ माधव ॥ चिकित्सा ॥ शुद्धसूतं द्विधा गंधं शिखी

तुत्थं रसः पुमान् ॥ श्वेत पुनर्नवा वाशा रसैः श्वेत रसोत्थैः ॥ भावितं त्रिधावै सम्य

मर्द्यं शुष्कं लक्ष्मावसंपुटे ॥ स्वेदये जालिकायंत्रे दिनैकं तु विचूर्णितं

रसः पाषाणभिन्नाम द्विगुंजं चाश्मरीहरं कपोल कर्कटी कुष्मी भूलात्रिशला

शोचितं ॥ कुलत्थ क्वाथ संपिष्टं मनुपान प्रशस्यते ॥ सघृतं गोक्षीरं क्वाथं

रात्रौ तस्यैव प्रसावयेत् ॥ पित्तेन दह्यते वस्तिः पच्यमान इवाग्निना ॥

भल्लातकास्थि सदृशा ॥ रक्तपित्ताशिकताश्मरी ॥ टीका ॥ पारा गंधक हीरा

कशीशो छिले समभाग चूर्ण करून त्याला पोंढरा वस्त्र्याच्ये रसांत व ओव

साच्ये रसोत ॥ पोंढरा पोंधराच्ये रसांत मर्दन ३ दिवस नंतर कांच्य कुपीत

भक्षन॥वालुकामंत्राने मेवाग्नीने ७ दिवसासिजवून स्वांगशीत केने

कह्राडून खलांत मर्दणे॥त्यांत मुंडीच्ये रसांत॥कारलाच्ये कंदाच पखे

कडीच्ये दरांत ते पाणी॥भुयीआवळीयाने ३ दिवस मर्दुन मात्रा दोन

गुंजप्रमाण अनुपान॥कुलुथाच्ये काढंत प्हेलोन मंडळ घ्यावे॥रात्रौ

गाईच्ये दुध्य व तुप त घ्यावे॥यान्हे कडून आरोग्य होयाच्ये।गोडाखिसी

घ्यावलरा॥मुत्रा बरोबर खडे पडते बंद होय॥१००॥पित्ताश्मरी॥श्लोक॥

शिलाजीत रसं द्राक्षा दंति पाषाणभेदकं॥निशा वं ह्य भयातुल्य मासेकं

चाश्मि हरं॥वालान मर्दमात्रं च अनुपान कुमिदंभ वेलफलिलकांडस्या

वैभसं ।।क्षि तै निष्क डवयांपिबेत ।।टीका॥कपुर।शिलाजीत॥सापाच्ये नी

ची मुळी॥मनुका॥दंतीच्ये बीज॥अखर वेल वलीहक दा॥स्त्रिंगब्बी

मुळी पहिरडा हे सम भाग चूर्ण करून मात्रा मासा ४ मा. ०। अनुपानें कूचरस

पिंपळामुळ घालून देणें। पित्ताश्मरीस ॥ अनुपान तिळाच्या क्षार घालून द्यावे ॥ ५

सिकताश्मरीचिकित्सा ॥ लोणी व काकडीचे बी वंग भस्म हे घालून आणि

खडीसाखर खावा घाटीचे रस जिरे वंग भस्म ॥ पित्तास ॥ पुरुषवरी पहाडाच्या

रसवंग भस्म ॥ श्लेष्म ॥ आंगाचे ने दलेल श्मरी रोग पथ्य करावे तो ॥ रोग

वाजापित्त श्लेष्म शुक्र सिकता शर्करा श्मरी दुरहोय गानि ॥ अथ शुक्रा

श्मरी ॥ चिकित्सा ॥ शुद्ध मुळ हिंग धोयावें हे हिकाकिल शुक्राश्मरीस्थीं ॥

श्लोक ॥ येलायिंगु मुळं क्षीरं सर्पीमिश्र मुळं पिबेत् ॥ मुत्रदोष निरुध्यर्थ

शुक्राश्मरीहरं परं ॥ टीका ॥ दोडे हिंग जुपासी शेवावे ॥ शुक्राश्मरी

शमे ॥ ३ ॥ ग्रंथ श्लोक ॥ अस्व दंष्ट्रा मातुलुंगा सौभांजनलं जलं ॥

क्षुद्राश्मरीहरश्रेष्ठंमुत्रकृच्छ्रहरंपरं॥टीका॥गोखरुच्येमुळ्या॥शान
लिवडीच्येबी॥चित्रगा॥जंगलीमुंगनेच्येकंदा॥टेटूच्येबी॥हेसमभाग
चूर्णकरुनखडीसाखरभारोभारटाकूनद्यावेमासा॥प्रमाण॥क्षुद्रा
श्मरीमुत्रकृच्छ्रजाय॥ ॥शर्कराश्मरीचिकित्सा॥श्लोक॥शिग्रुवा
रुणकरेनिशा॥वारीवारस्पासेग्ध्यशर्करानारीकेल॥बुनामिलंलयाकलकंच्य
चलद्रुणं॥क्वाथोवरुणमुलस्यांलक्ककेनच्चसंमुलं॥पिलारिवा
येत्पथ्य:॥शर्कराश्मरीनामापि॥टीका॥सापाच्येनिच्यापाला॥निर्गुडि
हकद॥वाका हेसमभागचुर्णकरुननारकाच्येपान्यानेमर्दुनमास
प्रमाणलूपासीद्यावे॥शर्कराश्मरीजाय॥बहाटा॥चिकित्सा॥
सिकल्ताश्मरी॥विलपाषाणभेदस्यक्षीरासींतुल्यंगेंजलं॥वज्र

१२८०५ ॥१२८०॥

वस्त्याश्मरीहंत्वीसप्तरात्रानुपानतः॥ जंयस्पीवाज्येक्वाथ तंदुलोदक

पानतः॥अश्मरीहंतिनोच्चित्रं मुत्रकृच्छ्र महद्भुतं॥टीका॥ आतांविख॥

पाटरफकसैंधव हे समभाग चुर्णकरून गोमुत्रांत ७ दिवस देणे॥एक

कोंचे मुकीकुडाच्येदुध॥ तांदुळाच्ये धुनीसीघावे॥ सिकताश्मरीजाये॥

नाषके॥ सर्वाश्मरी रोगास पथ्य॥ कुलुथ्थ मुषानिल॥ ह्याशार्कराश्मरी

भेदनः॥जुनीआजुनी कासामुळमेहकृच्छ्याप्रहं॥ह्येश्लोकालसांगितले

मेहकृच्छ्राश्मरीस कुलथा॥ हाउपयोगी समजणे॥छ॥ इतिश्रीनीलकंठ

चरणारविंद तीर्थप्रसादपारावार भोगविहरणपारावर निडिमागिडी

भगिसत्यप्रदासकाराध्य रामदाशीकाशी च्योनमनमःशिवायसत्पुत्र

पवित्र कविताच्चमत्कार वैद्य शिरोभुषणनीलकंठकोष्टारुन्यामध्यस

श्रीलंश्रीबसुवरोकृय॥ इमेहमुत्र कृच्छ्राश्मरीसाध्यासाध्याच्चिकित्सा
नुपान पथ्यापथ्योन्नामनवमप्रकर्णः॥ श्रीगुरुनाथार्पण॥ श्रीसांब
महादेवाबिरुपाक्षंशंकरंपरमेश्वरं॥ देवेशंकरुणापांगंजगदीशंमहं
भजे॥१॥ श्रीनीलकंठवंशाब्धिचंद्रमाबसुवांकृयः॥ वक्ष्यामिवृष
राजीसंमहंवैद्यशिखामणीं॥ माधवनिदानाग्रहणीरोगप्रकर्णः॥
श्लोक॥ अत्याशनाशजीर्णवावेगरोगातिमैथुनात॥ अतिसारे
विरुद्धोतिआहितहतशेवनात्॥३॥ अग्निमांद्यभवेत्तेनग्रहणीसंभवे
न्नृणां॥ सातुपक्वसरक्तंवामुहुर्बद्धंमुहुर्द्रवं॥ जासगर्धस्त्रवतीम
मस्थामात्रस्यंमडबलक्षयं॥ पक्षीरादुरुक्च्च सास्च ग्रहणीपुवत्ति
रूपांप्ष्ट॥ बहुअजारवालेने॥ नपच्य॥ रोसे॥ विरुद्धनेखावातपदार्थ

ने ॥ क्षुधामंद होन ॥ त्यान्हे करून ग्रहणी उत्पन्न ॥ मळ जे होन ॥ वाळूपोले

रासारिखे ॥ बहुल वेळा बसावे शौच्य कुपाल ॥ त्याच्यबल क्षीण व्हाेन ॥

रक्तमिश्रित मळ होन ॥ ग्रहणी उत्पन्न ॥ बद्धत्व ॥ बहुल विलंबजेव

नेन पमळ पाण्यासारीखे मळ व्हावे ॥ त्याच्य ग्रहणी ॥ द ॥ सिद्धरस ॥ वेप

श्लोक ॥ कंठस्य शोष हृत्पीडा तृष्णा कासा विषुचिका ॥ अन्न क्षीण मध्य

मानं भुक्तस्यास्त लक्षणं भवेत् ॥ शिरा द्रावव संशुष्कं शामं शब्द सफे

निलं ॥ संग्रह स्त्राव कृ ॥ सस्वास समजीर्णता ॥ ग्रहणी वालज्या ॥ श्लेष्म

दीपनैस्तु भुपाच्यरेत् ॥ टीका ॥ कंठशोष ॥ उरांत पिडा ॥ तृषा ॥ खा ॥ विषू

चीव्हावी ॥ शरिरन बसो ॥ वा ॥ अन्न न पच्चे ॥ पोटांत आग मस्तकास

जेवल्या मध्यमे ॥ गांड पिरपीर व्हाने ॥ मळ उरक स उरक तहोसेह

लक्षण वाल ग्रहणीच्ये समजणे ॥ अप ग्रंथ ॥ पित्त ग्रहणी ॥ श्लोक ॥ पुत्सं

म्लोग्दारबुक्कंच्यादाहज्वरश्वासतक्लमः॥ अजीर्णपीतनीलाभांपित्ता

धादीतिसद्रवं॥वामये केच्यं येत्वाथा॥पित्तोरथं च्छवाहिका॥मधुरैः

शीतलैः द्रव्यैः॥नातिरुक्षरूपाच्येत॥टीका॥ आंबटटेकराणकांत

आंबटवारावं॥क्षुधाराव्हा॥रवोकळाराव्हा॥शरीरवाळे॥अन्नानपच्चे

पिवके पाणीमकालव्हावा॥हे पित्तग्रहणीचे लक्षण समजणे॥ त्यास

॥२८८॥ गोडपदार्थ॥शीतलोपच्चार द्रव्य॥श्वुलेच शाक॥ पित्तग्रहणीस हितकारक ॥२८९॥

द्रव्य॥शीतलमधुर हितवा॥टा॥श्लेष्मग्रहणी॥श्लोक॥कास्यनीष्ठी

वनं॥छर्दिमधुराजांमरोचिकं॥भिन्नामश्लेष्मानिमिश्रंसायचले

शोफरं गुरु कुष्ठो मधुर नुग्दार पीनसंच कफाधिके॥श्लेष्मके पंच

कर्माणि कर्तव्यं बलवेत्तकः॥बलहिनेन कर्तव्यं दिवसे पाच्यनं हितं

क्षीणधामशरिरस्य दिवसैस्स्नेहसंभुजं॥ कर्तव्यं वैद्यनाथ्येयंरो

रागिणां क्लेशशालये ॥ टीका ॥ २ श्लोकार्थ ॥ शरीर शुष्के ॥ वातीपालोडं

गोळी ॥ अरुचि ॥ ठसपडे ॥ पोट मोठा होय ॥ क्षुधा न ॥ शीकाउनस्यंतप

वलक्षीणत्व ॥ हे पंचग्रहणी समजणे ॥ वात पित्त श्लेष्म ग्रहणी हे तीन

मीळून त्रिदोषयुक्त हे असाध्य समजणे ॥ ६ ॥ आमवात ग्रहणी ॥ श्लोक ॥

सुप्तपरस्य पार्श्वार्त्तीयस्य गलज्वलधार ध्वनी ॥ तंपदीलिघटे यंत्राम

साध्य ग्रहणी गदे ॥ द्वित्रिपंचदशाद्वाह पक्षान्मासेष्ववसरो ॥ आम

व्रत्वंसापि सत्क्षारमिग्धक्षुध्धघनं स्खेलुं ॥ दिवाकोपानिशाशांति

सापित्तोदहकूलभवेत् ॥ ग्रहणी आमवातेन दुःखि किल्साभिषग्वरैः ॥

नेत्र मंद दिसावे ॥ अर्द्ध शरीर न हाले ॥ मक होय पोटात केस आवाज हे

ग्रहणी ३२ दिवसात ४८ दिवसांत न ५ दिवसांत आमपडावे ॥ फेसासारिखे

चिरचिरचिंरपीरवाजे ॥दिवसात्वरेने॥रात्रीस्थिरला॥हेलक्षण
असाध्य॥१०॥आमातिसारनिदान॥श्लेष्माबद्धदुषीकादोषे पृथक्
सर्वेच्चनुविधाग्रहणीलक्षणं॥तस्यचिकित्सासातीसारवः॥टीका॥
वातपित्तश्लेष्म हीतीनपरस्परेभावेनराहावे॥त्यानेकडून॥त्यानेकडून
अग्निमांद्य करूनग्रहणीउत्पन्नकरावा॥ तेग्रहणीप्रकारच्यातें
कोणते॥दोषयुक्तेने व्हावे॥ग्रहण्यातिसारचिकित्साकरावे॥११
वाहूर॥श्लोक॥ग्रहण्याबलमाग्निर्हिलिंच्छापिग्रहणीबलं॥तस्मादत्र
प्रयत्नेनवन्हीभवप्रदीपयेत्॥टीका॥ग्रहणीस अग्निबल॥अग्नि
सेग्रहणीबल॥असलेग्रहणीस अवश्यदीपनकरायाच्यो॥ग्रहणीद्वंद
जो मिळून राहिले तरजववरीदेहत्वरीपर्यंततन जाय समजेणं॥

वातपित्तश्लेष्मा मुक्त ग्रहणीअसाध्य ॥१२॥ शिवत्पसंग्रे हेश्लोक॥

विरुद्धाल्लिभुरा स्निग्ध रुक्षोष्णादशनादिभिः॥ उनाग्निहत्वा तथा

दोषाअतिसार प्रवर्तते ॥टीका॥ मकजे फेसला॥ अपिवका होवे मधीं इ

कासार खारकझागुन आव जदलगांड दुखतयावे॥ हेआम वातातिं

सारसमजणे ॥१५॥ पित्तामातिरनिदान॥श्लोक॥ अरूणं हरितं पीतं

दुष्ट दुर्गंधसंयुतं॥ शुलसंतापदाहं श्च करपादयोः॥ मुर्छास्वेदपिपासा

चेपित्तातीसार लक्षणं॥टीका॥ मकजो लालपिवळा लमींव्यावा दु

र्गंधिरा होइल वांतीपायाच्यीगांडीच्यीनेत्राच्यीआग होवाकामुर्छा

क्षुधारा होण॥ हेलक्षणपित्तामातिसार समजणे॥१६॥ श्लेष्मामातिसार

निदान॥ स्वेदामिश्रं भुरुस्निग्धं शीतलं मंद वेदनं॥ गौरवारुच्चि हृल्ला

सैपुरीषं साध्यंते कफात ॥ टीका ॥ मळ जो पांढरा रक्तमिश्रित झळक

ता व्हावा ॥ मळ शीतळ यावा ॥ रक्त दुखत यावें ॥ नरंयावें ॥ फार दारुन ये ॥

देहा पिंगटरा हे ॥ मुखत्वर होय ॥ अरुचि राहे ॥ उरांत सदोशित होवे ॥ लक्षण

ग्रहण्यातिसार समजणे ॥ १७ ॥ त्रिदोषातिसार निदान ॥ श्लोक ॥ सर्व

॥२६८॥ जः सर्वरूपस्यात् भिषक् ज्यधरिवजर्येत् ॥ टीका ॥ त्रिदोष अतीसारास ॥२६८॥

चिकित्सा न ॥ १८ ॥ सन्निपातातिसारा ॥ श्लोक ॥ अतिसारो हिमायिषं

भवत्व। मास्त्रयं तथा ॥ मंदाग्नी आम संयुक्त पोक्तं स्याल्लंघनं हितं ॥ शुल्केना

वाशसेक। कृंदमये दतिसारतः ॥ टीका ॥ मळ बहु व्हावा ॥ पिरपिटवा जे ॥ पोटांत

आग ॥ शरीर दुखे ॥ लंघन करवावें ज्वर मुक्तान ॥ शुक राहे ॥ पोट फुगावें ॥

हे सन्निपातातिसार समजणें ॥ १९ ॥ शारीये ॥ रक्तातीग्रहणी ॥ श्लोक ॥

रक्तातिसारं कुटजेलस्य पिंडस्य विडवर ॥ दा ॥ कं गुडपाकं चान्त्र

छागपयोहितं ॥ टीका ॥ आसनालून रक्तस्त्रवाव ॥ मकपिंगरपेंडू क्याव ॥

ज्वर आलिहिवूराहोप्टे रक्तातिसार लक्षण ॥ २० ॥ गतहृत्यातिसारांत

असाध्यसांगते ॥ आश्विश्वां ॥ टीका ॥ श्वासः पिपासा क्लेदीस्या दो बज्यं

ज्वरमेवच ॥ यस्यवांन्तरायिंन्हास्ते वय दुस्थं विसजमेल ॥ गहृत्य

तिसांत ॥ श्वासलबावातिसत्वहीनज्वरयुक्तशोभाकुलंज्वरपीक्रा ॥

श्वास ॥ कास ॥ अरोचक ॥ वांती ॥ मुर्छा अतिसारमुक्त असाध्य ॥ २४ ॥

ग्रंथ ॥ ज्वरातीसारशोभोलिश्वयथुर्वातयेक्षये ॥ दुर्बलस्यविशेषेणदाहं

लेकायदेहिनः ॥ हस्तपादांगुलः संधीजस्टलो मूत्रनिग्रह ॥ आध्मानंस

तृषा छर्दी पुरिषस्त्रावीवु ष्णता ॥ विशेषेण नरं कृष्ट्यं तुष्णार्तीसारिणं

सजेत ॥ टीका ॥ ज्वरशोभा शीत ॥ मुत्रबद्धत्व ॥ पोट फुगे ॥ तृषा ॥ मळ

येतानाआग ॥ हात पाय बोट सुजावे ॥ या लक्षणांनी असाध्य ॥ २३ ॥ ग्रंथप

श्लोक ॥ क्षौद्र स्नेह माशीक्षीरं तोय पोयेव मांस कूल ॥ नानावर्णा ॥ क्रोपुलि

चांद्रिकाढ्यं नासिध्यति ॥ टीका ॥ मद्दासारिखे ॥ क्षीरा सारिखे ॥ जुवासा

रिखे ॥ क्षीरासारिखे ॥ रंदासारिखे ॥ घट ॥ दुर्गंधी ॥ काकाया प्रकारचे

वदालीसारासहे लक्षण असाध्य ॥ २७ ॥ चिंतामणी निघंटे ॥ श्लोक ॥

एरंड तैल वर्णश्च मांसं माक्षिकयोस्तथा ॥ स्वरहीनं च दुर्गंध असाध्यमाति

सारयोः ॥ टीका ॥ एरंडेला सारिखे मळ ॥ मासासारिखे लाल ॥ माक्षिका सारखे ॥

हीन बोलने हकूच ॥ दुर्गंधि ॥ मद्दासारिखे ॥ हे असाध्य ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ तत्रा

दीवमनंकार्य लंघनंचयथाबलं लंघनिम्राहितापेयाजलं॥ क्रा॥ विश्वसाधिता॥

टीका॥ अतिसारास प्रथमवमनद्यावे॥ पदुत्व पाहुन लंघन करवावी॥ त्यानंतर

सुंठ्राकून लाककढवून घ्यावा॥ रक्त॥ शा॥ रिराल॥ म्हूण्यातिसारासाचिकित्सा॥

श्लोक॥ वडवाग्निरस सांगीतले॥ मागे लिहिले आहे पहा॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥

मृतसूताभ्रकं गंधं यवक्षारंच टंकणं॥ वचाजयारसमंसर्वंजीवंतीरसंभाजे

द्रवैः॥ सर्जविरैः स्नुहमर्धं शो॥ षयेतंच गोलकं॥ वन्हिमंदशनैस्वेधंयाम

मात्र लोहपात्रके॥ तंसंसाम्यंभाति विषादयाभोचरसस्तथा॥ मर्दये

विजयाद्रावैः शो॥ षयेच्चसप्तधा रसोवज्रकवाटोयं शुष्कार्धं मधुना

लिहेत॥ वन्हिशो॥ ठी॥ विके बिल्वलवणं पेबयेत्समं पिबेदुष्णांबुनास्वानु

वातोधम्रहणीं जयेत॥ टीका॥ रसभस्म॥ अभ्रकभस्म जवक्षार॥ टंकणखार

येरखंड ॥ कुडोच्येदुध ॥ यिंक्रजव हे सम भागा॥ यितुके भार गोंजा॥ हे
चुर्णकरुनमहके चेरसांत॥ निंबाच्ये रसाल मर्दुन पेंडजो पलोह॥ त्रेभाअयान
ठेवूनमंदाग्नीने॥ सिजवून नंतर खलात टाकून रस भस्म समभाग अभ्रकीमिरवे
भाग समभाग ते कोरे सालरी स्थाडीक टाकून मर्दने त्याल मृंगरेच्या रसांत
पडाव मर्दुन लोहपात्रात घासिजवून त्यात सहद मिळवून मात्रा गुंजाप्रमाण

॥२७०॥ अनुपान चित्रांगाच्ये मुकी संठवावडींग बेलाच्या मीठ मीठ हे समभाग पाण्यांत ॥२७०॥

नाकून ते पाणील मात्रा द्यावी बालग्रहणी अतीसर जाय॥ रस॥ संजीव
रस द्यावे॥ ग्रंथ॥ पित्तगृहणीस॥ श्लोक॥ वज्रकपाटरसः॥ श्लोक॥ शुद्ध
सुतं चाभ्रगंधकं मर्दयेत्समं॥ लोहपात्रे घृताभ्यांस्तियामं मृद्वाग्निनापचेत्॥
चालयेल्लोहदंडेन अवालास्यंपिबे भवेत्॥ त्रिदिनं जीरक क्वाथमासेकं भक्षय

भक्षयेत्ततः॥ रसः स्चित्रांगकोनाम ग्रहणीरक्तसंमुलं॥ शामयेदनुपानेन आम

शुलं आवाहिणं॥ टीका॥ शुद्धपारा गंधक अभ्रक भस्म हे सम भाग हे खलांत

मर्दुन लोहपात्रेत जुपराकून हे चूर्ण राकून मंद अग्नीने १ प्रहर रसीजवणे॥ ले

मात्रा माषा बरोबर जिरेच्या काढ्या बरोबर द्यावे॥ पित्तग्रहणीजाय॥ माधवोक्लेष्म

ग्रहणी चिकित्सा॥ श्लोक॥ अर्कलोकेश्वर रस॥ शुद्धसुतं पलं मर्घ अर्क

क्षीरैः दिवावधिः द्विपलं गंधकं चार्द्धं महाशेरवं पलाष्टकं॥ द्विपलं गंधकं

चाय महाशंकपलाष्टकं॥ कुंभे वन्हीरसे र्भाव्यं चोष्यं वेश्यादिनत्रयं॥

मेलये पुलकोपेन सर्वार्धि टंकणं क्षिपेत्॥ अर्कक्षीरैः पुनः खल्वे यामेकं

मर्दये दृढं॥ लल शुष्कं चन विल्येय भांडे रुद्ध्वा पुटे पचेत्॥ चतुर्गुंजामिदं

खादे मरिचाज्येन संमुलं॥ अर्कलोकेश्वरोनाम ग्रहणीरोगनाशनं

दृष्टं दृष्ट्या दत्तं पथ्यं ॥ सिनयासगुडनिशी ॥ टिका ॥ शुद्ध पारा पावभर अर्क
क्षीरात १ प्रहर मर्दुन त्यात २ पाव गंधक टाकून दोन प्रहर मर्दून त्रिकांम
चे काढे नंतर ३ दिवस पुढे देणे मोठ्यानंतर पुन्हा खलात टाकणे त्यात पाव
भर टंकणक्षार टाकून त्यात अर्क क्षीर टाकून १ प्रहर मर्दुन वाळवून त्याचे
डोडी तयार करून वर्तिक कणी झाकून १ प्रहर सिजवणे नंतर त्याची गुंजा
प्रमाण मात्रा अनुपान प्रातःकाळी तुप मीरसी सांयकाळी भांग गुळसी
द्यावी किंवा अथवा भार जुना गुळ नासरी भार भांग मिरे तीन
मासे तुप अथवा भर पथ्य पथ्य दही भात द्यावे ग्रहणी जाय ॥१४॥
सिद्धरसार्णवे ॥ त्रिदोष ग्रहणी लेह ॥ श्लोक ॥ कुटजस्य त्वच ग्राह्यं
पलानां शतमात्रकं ॥ वार्यां चतुर्गुणं स्तोये: पादांशं शस्त्र घालिलंत

आदेयत् पुनः पाच्यं यावल्लेह्य मुदाहृतं ॥ भल्लातक विडंग जु त्रिकटु

त्रिफलाग्निकं वचा ॥ मिंद्रयवं बिल्वयेलामतिविषं लयाश्वसेकं जु पलं

पंचचूर्णितं लेह मिश्रितं ॥ पल षट्कं गुडं योज्यं ॥ किंचिमदुष्णीना।

पक्वेत् ॥ पिंडितं शीतलं कृत्वा मध्वाज्याभ्यां विलोड्येत् ॥ स्निग्ध

भांडे स्थितं लेहं कषाश्वं ग्रहणी हरं ॥ वातश्लेष्माधिकं जोहं पुरश्चात्यं वि

लेह्येत ॥ टीका ॥ कुडयाची साल १० पाव ४० पाव पाणि टाकून पादाव

शेष कढून त्याल काढा मध्ये बरोबर तुप टाकणे भीलावा बलाच्य बीवाव

डींग सूंठ मिरे पिपळी हिरडा बेहडा आवळकठी ॥ चित्रंग ॥ एरंड इंद्रजव

अतिविख वेलाच्या गी देह ॥ येक येक वेगळे वेगळे पाव प्रमाण मुकास्यालेहाल

टाकून त्याल खडीसाखर सहद पावपाव १ पाव टाकून मृद्वाग्नीने

एक प्रहर सीजवून कर्ष प्रमाण मात्रा द्यावी॥ त्रिदोष ग्रहणी अतीसार

जाय॥ ३०॥ आमवात ग्रहणी॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ शुष्ठासुतं समंगंधं

सुताधं मृतमभ्रकं॥ मर्दयेन्मातुलुंगानि चोर्ध्वं वेष्यंच सप्तधा॥ त्रिसुष

॥२८२॥

निलिका मुलं धत्तूरस्यच बीजकं अलेकं सूतलुल्यांश सर्वंला द्विजाद्रवैः॥

स्विलापराजितं कन्या मत्स्याक्षी काकमाचीका॥ आर्द्रकं पर्पटी वन्ही

मुसलीच रुदंतिका॥ क्रमै दिनत्रयं भाव्यं॥ माषमात्रं तु भक्षयेत॥ ग्रहणि

अतिसारो नाम असाध्य साधये क्षणं॥ द्विपलं जिरकं क्वाथ अनुपानंच

पायये त॥ टीका॥ शोधीत पारा गंधक हे समभाग॥ पाऱ्याचे अर्धा भाग

अभ्रकभस्म एकत्र चुर्ण करून भोंलमायफकाच्या काढ्यांत घोटावे मर्दुन थपुर
देणें पुन्हा वाळल्यावर तराकून मर्दिने गांजेच्या रसांत ॥ पांढरा पांगारा लागणार पाठल
कोरगोसायीच्या रसांत कामोनीत ॥ आर्द्रकाल पीतपापडा चित्र गाल बनाहीं
गाऊन ॥ दांतीत हे सर्व तीन दिवस प्रमाण मर्दुन मात्रा उडदा प्रमाण अनुपान जीरे
चे काढ्यांत द्यावे आमातिसार ग्रहणी जाय ॥ ३१ ॥ सर्वातीसार आमग्रहणीस ॥
चिकित्सा ॥ जातीफलं त्रिकटुकं टंकणं रसगंधकं ॥ नियच्चिपथ्य नाभं च मुस्ता
कुटजा चित्रकं ॥ वरा त्वाति विषा चैव या निर्याने दत्वा तु रामठं ॥ सर्व
सन्मर्द्य विजये स्वरसे दिवसत्रयं वल्लप्रमाणं वटकं शोंठी मुखानुपानतः ॥
आमशुलं मतीसारं ग्रहणी चिरंतरं ॥ टीका ॥ एलादाम कुठारायारसः
त्रैलोक्य पुजितं ॥ टीका ॥ जायफळ त्रिकटू खाणी खाक पारा गंधक अफु

इंद्रजवशीसभस्मवचनागमुस्ता।चित्रंगआतिविषवहिंडासैंधवयवक्षार

हिंग हे सर्व समभाग चुर्ण करून गांजाच्या रसांत मर्दन ३ दिवस मर्दुन वल्ल

प्रमाण सुंठीच्या अनुपानांत द्यावे आमातीसार ग्रहणी जाय॥३४॥ आनंदरस॥

श्लोक॥ चरके॥ जातिफलं हिंगुलं सैंधवं च राक्षोटी विषहेम विजंप

सपिप्पलीकं वटकं च कुर्यात् धत्तूर मूलेन रसेन मर्द्य॥ गुंजा प्रमाणा वहिलं निदद्या

आमातीसारं ग्रहणी विकार॥ रसो यमानंदरस प्रसिद्धं॥ टीका॥ जायफळ

हिंगुळ सैंधव कवडीचे भस्म सुंठ अतिविष धोत्र्याचे बीज पिपळी हे समभाग चूर्ण

करून धोत्र्याचे मुळाचे काढे ने ३ मर्दुन मात्रा गुंज प्रमाण दहिसी द्यावे॥

आमशूलातिसार ग्रहणी जाय॥ पुज्यपाद॥ चिरग्रहणीत पाठलक हरितकी

योगः॥ श्लोक॥ पित्तग्रहणी चिकित्सा॥ कपित्थाष्टकं मिश्रातिकफवातोत्तरा

यत् पाठालक्र हरीत व्यापित्त ग्रहणीनाशनं॥टीका॥ पित्तग्रहणीस कापिथा

ष्टक वपाठालक्र हरीतकी खावी आम शुलातिसार ग्रहणीस खाव॥ श्लेष्म ग्रह

णीस अतीसार ग्रहणीस पाठालक्र हरीतकी खावी॥ ग्रहणीस पाठालक्र हरितकी

खावी॥ पाठा करंज मुस्ता ग्नि शंख पुंख पुनर्नवं॥ कृष्णनिंब महानिंब बदरं लशुनं

फ्लेत्॥ पृथक् पल दश द्रोणे जले पादावशेषके॥ दध्नां प्रस्थं घृतप्रस्थं पुनश्चापि

षोडश॥ प्रक्षिप्य मध्यमध्येन पुनश्च तैलाश्च कुडवं द्वयं मुयस्य साधयेत्॥

सुस्नीग्धे तेहमतां मातियवानि क्षय दिप्यकं॥ हिंगु व्योष यव क्षारं द्विपलं

शं सचुर्णितं प्रास मांशो शततः खादे यथावह्नि बलं नरः॥ मेषतन्त्र भयान्हं

ति सर्वत्र ग्रहणीगदं॥ अजीर्ण मिद॥ विष्टभी अतिसारश्चिरंतरं॥ गुल्मशुलो

दरोब्बैलांदुनामिरूाच्चे पीनसानु॥ शोभ पांडुवामयेशोषं विट्बंधामानगो

रवां॥ कोष्टवातादिपवनं ॥ शिलिजा॥ क्षयमप्यनौ॥ टीका॥ ईश्वरीपहाड॥ कानगु॥

करंजा॥ नामिळी॥ मसूराशरवी स्त्रिलिंग॥ मुळीच्चे पळी॥ पुरवी॥ ॥

वसु पोठरा॥ लहाननाये॥ मोठनाये॥ निर्गुडी॥ असन॥ हे प्रत्येक येकेक १० पाव

याच्चे भुकी करून त्यात मण भर पाणी टाकून सिजवणे॥ अष्टांश पाणी घेणे ॥२८४॥

॥२८४॥ गाळून त्यात ४ शेर दहीवले पाणी टाकून हिरडे त्यांत २०० टाकेर टाकने दोशाच्चे॥

सूंठ सत्वा हिरडा भारोभार टाकणे॥ भुकी करून त्यात ४ शेर तुप १ शेर तिळाच्चे

तेल॥ हे तेह पाक सिजवणे॥ सिस्ताना त्यात त्यात॥ दुंकुजवा वोव्याच्या

कोंडा खुरासानी वोवा॥ हिंग सूंठ पिपळी मिरे यवक्षार हे एकेक वेगळे

दोनपाव प्रमाणे भुकी करून सिस्ताना टाकून ले उतरणे॥ निवलेनंतर खोरा

प्रमाणें मात्रा करून घेवावे सायंकाळ मंडळ भर घ्यावें ।। ताकासी
देणें ।। अजीर्णास वन्हि ग्रहणी प्रभामादि अतिसार ग्रहणी बहुत दिवसाचे
जीर्णातिसार उदररोग शरीर पीगंट शुष्कत्व कोष्ठबद्ध यातें अग्नी
वात शीतता क्षय हे सर्व रोग जाय ।। हे चिकित्सा करून अनुभवास आणून
पहावे करावें ।। ३८ ।। आयुर्वेद पित्त ग्रहणीस कपित्थाष्टक ।। श्लोक ।। यवानी
पीपली मुलं चातुर्जातक नागरैः ।। मरिचाग्नि जलाजाजी धान्यसौ
वर्चल शुनैः ।। द्विगुणैः जलदां बष्ठ समं गावल्स कस्यत्ता ।। वृक्षाम्ल
धातकी कृष्णा बिल्व दाडिम दीप्यकैः ।। त्रिगुणी षडगुणी शीतैः कपि
थाष्ट गुणीकृतां चूर्णं अतिसार ग्रहणी क्षय गुल्म गदामयान् ।। कास
श्वास अग्नि मांद्यादि पीनसारोचिकां जयेत् ।। टीका ।। नेवाव पाव पीपळी

मुळा॥१॥ दोडे१ ळवंग१ तेजपत्र१ नागेश्वर१ सुंठ१ मीरे१ चीत्रंग१
वाळा१ जीरेगोड१ धने१ गंधवीड१ हे सर्वे पाव प्रमाण भुके राकणें॥
नागरमोथ्या दुसरी पहाड॥ मंजिष्ठ हे सर्व॥ वावच्छेदु पर राकणें॥ च्यीत्य॥
धावडेच्चे फुळ॥ पीपळी॥ बेलाच्यागीद॥ दाळींबाच्चे राकरे॥ खुरासानी
वोवा॥ हेवालाच्चे तीपर राकणें॥ भुकी करुन त्याल रवडीसारवरायि
तुकेच्च भारो भार राकणें॥ ग्रेतुकच्चे भार कवठाच्या वड्या राकणें
हे चूर्ण करुन सकाळ संध्याकाळ तुपासी म्हणी अतिसारास॥ श्वास
कास म्हणीस सहदासी धावे॥ पित्त म्हणी॥ गुळभवाज म्हणीसर
स्ति श्वास कास कंठरोग॥ मुकव्याधी पीनस क्षयरोग म्हणी सर्वरोग
जाय॥३६॥ सिद्ध विद्याभू॥ म्हण्यवीस्यार चिकित्सा॥ श्लोक॥ सुरभी

पारदहिंगुळचित्रकानगगनभस्मटंकणाजिकान् मगरळबिल्वकपित्थ
कलिंगकान् धनदिमोचकदाडिमजलं ॥जलदशाल्मलीपिच्छयलांशु
मान्यसकळसाम्यमफेनमद्ददं ॥कनकपत्ररसैः परिमर्दयन् ॥ मरिच
मानवटीमधुसंमुतं ॥विनिहरेद् ग्रहणीगदमुल्बणंज्वरसुलातिसृतं
च विषूचिकान् ॥टीका॥ शोधीलापारा गंधक हिंगुळ अभ्रकभस्म॥
चित्रंगस्वामीचीरवाक ॥ जायफळ बच्छनाग ॥ आफूवेलाच्यागोंद॥
कवठाच्यागोंद दाळींबाच्ये येकर ॥ धावड्याचेफुल ॥ काटसावरीच्याडींग॥
नागरमोथा ॥ हे सम भाग भुकीकरून धोत्र्याच्या रसांत मर्दणे नंतर ल मात्रा
मिरेयेवढी सहदासीघावे श्लोकांत सांगितलेले रोग जायात ॥ अथ
ग्रहणीलीसार चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्धसुतं विषंगंधं टंकणं लोहभस्मकं

जातीफलं च वालकं च वराकं चित्रमूलकं ॥ जीरकं नागरं सिंधू स्थूलबीजं

सपिप्पली ॥ भस्म रसं बीज मज्जा मुस्ता न्यानि विषां पृथक् ॥ सप्त

भाग म फेनं च सर्व तुल्य मृताभ्रकं ॥ बब्बूर कषायेण मर्दितं याममात्रकं ॥

बदारास्थी समं खादे वन्ही दीप्तीकरं परं ॥ अनुपान विशेषेण ग्रहणीनां

चिरंतरं ॥ सर्वाजीर्ण प्रशमनं मनुपान समाप्तिकैः ॥ टीका ॥ शुद्ध पारा गंधक

॥१२७८॥ ॥१२७९॥

नाग शोधीले आफु टंकण क्षार लोह भस्म जायफल ॥ बावडें चे फुल ॥ चित्रंग

७ भाग आफु शोधीले चिनुकचे समान अभ्रक भस्म ॥ ह सर्वत्र कज्जली

करून त्यात धोत्र्याचे रसात १ प्रहर मर्दन ॥ मात्रा बोर प्रमाणे सह दासी

देणे ग्रहण्या तीसार ॥ जीर्ण अग्नी मांद्यादि सर्व रोग जाय ॥ हिंगुल

मरिचं गंधं टंकणं विषं ॥ कनकस्य च बीजानी समांशं विजयाद्रवै ॥ मर्दये

याममात्रं तु चणमात्र वटीकृतं ॥ भक्षये ग्रहणी हंति रसः कनकसुंदरः ॥

अग्नीमांद्यं ज्वरं तीव्रं अतीसारं च नाशयेत् ॥ दध्यन्नं दापयेत् पथ्यं ग
व्याज्यं तक्रमेव च ॥ ८१ ॥ टीका ॥ हिंगुळ मीरे नागपीपळी टंकणक्षार ॥ गंधक ॥
धोत्र्याचे बीज ॥ हे समभाग चूर्ण करून भांग्याचे रसांत १ प्रहर मर्दुन चणेप्रमाण
मात्रा सहद्यासी गायीच्ये दुधासी द्यावे जीर्ण अतीसार ग्रहणी जाय ॥ पथ्य
दहीभात गायीचे तक्र द्यावे ॥ ७९ ॥ आयुर्वेदे ॥ ग्रहणीगजकेसरीयोगः ॥ श्लोक ॥
पारदं व्योमगरकं हिंगुळं भूरभीतिच ॥ आयासं टंकणं चैव बूलं । बिजं सतक्रं ॥
व्योषं चित्रकजाजी च वयस्थादग्धभस्म च अजमोदिलि विडंकु बेराक्षत
मैव च ॥ कपित्थ बिल्व ३ ॥ त्मीच्ये येत्तेषां तत्समं तथा ॥ पयेत सर्वमिपेन्च
धत्तूररस मर्दितं ॥ वासरं मर्दितं क कं मरिचस्य प्रमाणकं ॥ माक्षिके
पेषयेल्लेहं शोरसम । न्वितां ज्वरातिसार ग्रहणी गुल्म शूल मजीर्णकं

रक्तातिसारं ज्वरं विषुचीपांडुरोगनुल ॥ दीपनं कुरुते लीघ्रं ग्रहणी
गजकेसरी ॥ टीका ॥ शुद्धपारा गंधक वत्सनाग सवागीरवाक लोहभस्म
अभ्रकभस्म हिंगुक ह्यो लेस्येबी ॥ सापुं जायफल ॥ सूंठ मिरेपीपळी
हिरडा मोठा चित्रक जायफळ सागरगोटीबी ॥ लसनाच्या कांडा ॥ बेवाच्या
कांडा ॥ बेलाच्या गोदा ॥ कोट स्वावरीच्ये डीक ॥ हे सर्व सम भाग चूर्ण करून
त्या ह्यो लेस्ये रसांत १ एक दिवस मर्दन ॥ त्याच्ये मुकेच्य का ढेल १ दिवस मर्दुन
मीरे प्रमाण मात्रा सूंठीच्ये रसात यरंडेल टाकून मात्रा घ्यावे ॥ कोणतास
ग्रहणी अतिसार सर्व जीर्ण रोग अग्निमांद्यादिक ज्यादि सर्व जाय ॥
ग्रहणीगज म्हणजे ग्रहणी रोग विशाळ हाजी विशाळ्या रोगत्यास
केसरी म्हणजे सिंह केवळ त्याहानपराक्रमी बहुतस ग्रहणीरोगास

विशेषअनुपथ्य॥४०॥ प्रतापलंकेश्वर॥ येकेंदुव्यंशानलवार्धिकुंभी

कालेकभागैः क्रमशोध्य मिश्रैः॥ सूताभ्रगंधोषणलोहशंखवन्योत्पलत्र्यापि

धरसेन मर्द्य॥ आर्द्रकस्य जंबीररसेनमर्द्य त्रिभिर्दिनं कादलिक प्रभाव्यं॥

प्रसूतिकापानिलदंतिवाजानुवाक्षां बुनाघोरसुसंन्निपातान्॥ निजा

नुपान निजबुद्धियुक्तं सर्वातिसारग्रहणीविकारान्॥ प्रतापलंकेश्वर

नामधेयो ह्येष प्रयुक्तो गिरिराजपुत्रः ह्येकेन संदोषेण द्वाभ्यांत्रयोमपि

त्रयं॥ त्रिदोषैरपिदोषस्यदलिसप्तविध्योगः॥ टीका॥ वातपित्तश्लेष्म

जो३हे त्रिदोष॥ १ द्वंद ३ असे ७॥ हे जे भेद जो सर्वांच्या ठायी राहतसात्य॥

हे प्रशंसकरून अनुपथ्य घ्यावे॥ लोकोणाते॥ श्लोक॥ प्रयोगशमयेद्व्याधीं

यस्यमन्यमुदीरयेत॥ नाशाविशुद्धशौधैस्तु शमयेन्नसमीरयेत॥

टीका॥ औषध॥ कविध्येदोषासघ्यावा॥ झंद्वजासदेहन्तन रपृथक पृथकरोग
उत्पन्न होवे॥ त्रिदोषासवर्ज्जा॥ हे विचक्षण वैद्यानेसमजून करणें॥ग्रहणी
अतीसारजीर्णासपथ्य॥ श्लोक॥ पटोलकुरजानातिङ्गा॥ गरीकदली
फलं॥ बिल्व दधिच चांगेरी तैलं कैडर्यमोसुकं॥ निद्रा करंडश॥ कंच
कपिथ्यं जुपरीरसं॥ उतीसारे ग्रहण्यांच रंभापुष्पहितं विदुं॥ टीका॥

॥५७८॥ ॥२७८॥

पडोल॥ कुडेच्येशेंग॥ जायफल॥ परिर्य्यांचल॥ ॥ बेलफळ
पिकला॥ पिकलेकेक॥ गुंजाच्येशेंग॥ ॥ तीब्राच्येतेल॥ कानुगुणकरं
जाच्ये। ॥ केद्दूमानुच्यक्रवतीस्याकोल॥ पिकलें कौठ॥
पिन्नीपिसरी॥ सहस्त्रमुखी॥ कंकोल्याकंबल॥ हे ग्रहणीसपथ्य॥ २४॥
इतिश्रीनीलकण्ठरणारविंद तीर्थप्रसाद पाराचार बसुराजीयेविरसीत

ग्रहण्यादि सारसाध्यासाध्य चिकित्सानुपान पथ्यापथ्य विचारो
नाम: ॥ श्री मुकुन्दायार्पणमस्तु ॥
॥ अष्टोदर निदानमहा ॥ शंकरं निर्मलाकारं बालचंद्रकला निधिं ॥ स्थाणुं
मुमापतीं शर्वं भजेहं मल्लिकार्जुनं ॥ १ ॥ श्रीनीलकंठ वंशाब्धि चंद्रमा वसुवां
श्रयः ॥ वक्ष्यामि वृषराज्जीयं अहं वैद्यशिखामणीं ॥ ग्रंथालरे ॥ २ ॥ रिरे
अष्टोदर निदानं ॥ श्लोक ॥ येन स्युष्यातिसर्वांगं जठरे वर्धते भृशं ॥ तदुदरं तं
विजानीयात्तदष्टविधमुच्यते ॥ ३ पटीका ॥ सर्वांग सुकून पोट मोठं व्हावां
हे उदरसंबंध समजणे ॥ आठ प्रकारचे तेको गते ॥ प्लीहदोष समुद्भिन्न
भक्ताच्छिद्रोदरे रपि ॥ भित्र मूर्च्छ मद्यबुद्धांमुदकं धुसमं मदः ॥ नाभी प्लीह
वामपार्श्वे दोषजं दोषलक्षणं ॥ साध्य प्लीहं चैकदोषं शेषत्याज्यं न्नुष्यं ॥

॥टीका॥ वातादिदोषेकडून प्रकोपास पावतात तें लक्षण नाभीच्या खालतें
बध्योदर॥ नाभिस्येवेतीच्छिद्रोदर॥ नाभीच्या डावा बाजुस पत्रीहोदर ना-
भीच्या समान तो जलोदर॥ ह्या सर्वांथी मुख उत्पन्न होय॥ वातपित्तश्ले-
ष्मणतो त्रिदोषउदर॥ हे पाच असाध्य॥ नरकडलीन एक दोषेंचे
साध्य॥ शिघ्रसाधवे॥ उदराणां मलाध्यत्वा बहुशो रेचनं हितं॥
लशुनादि शमेरंडातैलं शस्य प्रशस्यते॥ टीका॥ अष्टोदर जो मल
बध्दाने उत्पन्न॥ त्यासजुलाबसांगितले॥ त्याच्या वैरी लसनयेरंडीच्या
तेलयेणाव॥ वातोदरनिदान॥ श्लोक॥ तत्र वातोदरा शोभा पाणि
पन्नानि कुक्षिषु उदरं वातसंभूतं सर्वथांच कलांगकं॥ मुहुर्मुहुश्चक्लासेन
शुष्ककासस्य लक्षयेत्॥ टीका॥ हातपाय पोट तोंड सूजे॥ आंगसूख

खोकला रा है स्या प्रकारसे वातोदर समजणें ॥ वैद्यग्रंथ ॥ माधवे ॥ पित्तोदर ॥
श्लोक ॥ ज्वरमुर्छातृषादाहकटी कासश्चजायते ॥ भ्रमातिसार द्वदस्य ॥
पित्तोदरस्य लक्षणं ॥ टीका ॥ ज्वर मुर्छा अतिसार ॥ कफ भूक ॥ आंगाल्ये
आग ॥ तृषा ॥ जांभाके ॥ मुत्र बद्ध ॥ या प्रकारसे पित्तोदर ॥ वैद्य श्लेष्मोदर ॥
श्लोक ॥ स्वयथु गौरवं निद्रा कासश्वासश्च पांडुत्वक ॥ वुदरं स्तिमितां स्नि
ग्धं वालस्पर्श कफोदरे ॥ टीका ॥ आंग सूज ॥ शरीर पिंगट ॥ निद्रा न ॥ खो
कला रात्रदिवस ॥ अंगोंन पांडु होयेउ मरे ॥ पोट मोठा न्होव ॥ इतलकावे
या प्रकारसे श्लेष्मोदर समजा ॥ हे तीन वात पित्त श्लेष्मसाध्य ॥ वैद्यग्रंथ
माधवे ॥ श्लोक ॥ त्रिभिर्लक्षणसंयुक्तं सन्निपातोदरं भवेत् ॥ देहश्च पांडुरं मूत्रं

अग्नीदक्षिणमुत्तमं ॥ टीका ॥ वातपित्तश्लेष्मोदरास जितके लक्षण सांगीतले
तितके त्रिदोषसन्निपातोदरे सराहे ॥ शरीर पींगट ॥ मूत्र पिंगट ॥ त्यास डागाव
बोलले मुक्तीमध्ये ॥ ९ ॥ माधव ॥ जलोदर ॥ कुदरं सजलं यस्य यद्दतेश्वयथु
स्तथा ॥ हस्तपादौ कृशावालौ सजलोदरलक्षणं ॥ टीका ॥ पोट वाढे पआंगात
॥२८०॥
पाणी सूज ॥ हात पाय दुखे ॥ याप्रमाणे जलोदर ॥ १० ॥ रत्नाकर ॥ प्लीहोदर ॥ ॥२८०॥
प्लीहानां पृष्ठदेशेच रक्तस्त्रावं च कारयेत ॥ टीका ॥ पृष्ठांतून रक्त काढावे ॥ हे
जलोदर समजणे ॥ ११ ॥ कुर्मोदर ॥ जलकुर्मं हुंतविद्या ॥ स्त्रेष्मवातसमुद्भवं
तस्य कुर्यात्प्रयत्नेन प्लीहरोगचिकित्सकं ॥ टीका ॥ श्लेष्मवातोदरांत जे गुण
ते कुर्मोदरास राहे ॥ प्लीहाच्चे लक्षण राहे ॥ महोदर म्हणे आठ उदराचे साध्या

सांगेल ॥१२॥ श्लोक ॥ प्लीहोदोषैः समुद्दिष्टो बद्धोदं छिद्रोदरं तथापि छिद्र मुद्धर्मेव्वो बद्धदं तुदरं तु समं ततः ॥ नाभीप्लीहे नामपार्श्वे दोषजं दोषलक्षणं ॥ साध्यं प्लीहं चैकदोषं शेषत्साज्यं चतुष्टयं ॥ टीका ॥ वातादि दोषेन क्षोभाय माहाय ते लक्षण ॥ नाभीचरनाले ॥ बेंडाप्रमाणे होऊन फुटे ॥ हे बद्धोदर ॥ नाभिच्वर्लेहावे ते छिद्रोदर ॥ नाभिच्याडाबा बाजुस प्लीहोदर ॥ नाभीसि होयते जलोदर ॥ वातपित्तकफने ते सान्निपातउदर ॥ ६ पाच्व असाध्यप वातपित्तकफादिक येकदोषाचे साध्य ३ असाध्य ५ अयिसे आठ उदर सम जणे ॥ १३ ॥ माधव ॥ चिकित्सा ॥ वातोदरास ॥ श्लोक ॥ शुद्धस्युतं समंगंधं शुद्धसूताकं माक्षिः शिला ॥ तुल्यांशांश्चित्रमूलं च यामद्धं तु रजेद्रवैः जंबीरस्य तथा मर्दं लिप्तोलं स्त्राव संपुटे ॥ कृत्वा बहिर्मनःपिष्टं त्रयो वे तस्य संपुटे

गोधूमपिष्टकाच्छादितलेपनरक्तमृत्तिका॥ विशोषयाद्ये ध्रांते निषधाग्नि
सवालुके॥ क्रमवृद्धाग्निना पाच्य स्वांगशीत मुद्धरेत॥ समांश विषमंत
द्या विषांशं विषतालके॥ ज्वालामुखीद्रवं सर्व भावयित्वा त्रिसप्तधा॥ गुंजा
द्वयं सदा खादेद्वातोदरविनश्यति॥ काकजंघा कषायं च अनुपानं पिबेत्सदा॥
टीका॥ शोधित पारा, गंधक, ताल, कमनशिल हे समभाग चूर्ण करून चित्रं
गाच्ये काढेने १ प्रहर घोटावे, मग रसांत १ निंबाचे रसांत १ प्रहर प्रमाणे मर्दुन
कुपीत भरून कुपीस उडदाचे पीठाने लेपवून वर ते चिकूर लावून॥ वेळवाचे
नळकांड्यात कुपी ठेवून त्याचे भोवताल कनीक लावून त्यावर मृत्तीकेचे चिरकूट
गुंडून वाळवून ते वालुकायंत्रात दोन प्रहर ग्राह्याग्निने सिजवून स्वांगशीत
लेने काढून त्यात भारद्वाज विषमुनाग घालून मर्दन चित्रंगाच्ये काढेने २१

डावमर्दून॥ नंतर वाळवून त्यांत सूंठ मीरे पिंपळी नाभी बरोबर टाकून निंबाचे
रसांत ८ पु डावमर्दुन मात्रा दोन गुंज प्रमाण कांगोचे काढत मात्रा द्यावे वातोदर
जाय॥१४॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ कटुत्रय वचा हिंगु पाठा क्षारं विषद्वयं॥ चव्य
तिक्ता विडंगानी गजाव्हलवण॥ निच्या॥ ग्रंथि बिल्वाज्य मोदं च गण॥ कविशके न्त मतः॥
एतानी समभागानि सूक्ष्मचूर्णानि कारयेत॥ ह्यमेरंड तैलेन तच्चूर्ण बुध्दिमान
नरः॥ बिडालकोदकं तस्मा पिबेद्धा॥ वारिणा॥ वातोदरादिनाशाय सर्वोदर
निहंती च॥ टीका॥ सुंठ मीरे पिंपळी येरवंड हिंग गाई खरीप हाडा काळीच्या चुना
अतिविख॥ चव बच्छनाग पडोळीचे बीवावडींग सातवीचे साल मीठ नागर
मोथी बेलाच्या गीदवो वा अजमोदा हे समभाग चूर्ण करून येरंडेल ते लोन मात्रा
बिडालांड प्रमाण मात्रा द्यावे वातोदर सर्व जाय॥१९॥ पित्तोदर चिकित्सा॥ शुध्द

सुलं द्विधा गंधं विषाभ्र सैंधवं विषं कूष्माजीरे विडंगंच गुडूचीवाशाचित्रकं प

बलाच्यैवक्षारं प्रत्येकं सार्धसाधकं ॥ निर्गुंडीस्वा द्रवैः स्यान्हं बीजपूरवसैर्दिनां

मर्दये लोबम्लसर्वं पित्तोदरं विनाशनं ॥ गुंज द्वयं धृतं लेह्य अनुसाच्यृतिसर्वदा ॥

पलैकं चित्रमुलं तु द्विगोमुत्रच्चतुष्पलैः ॥ पाचयेया वच्छेव ल्कल्के धृतप्रस्थेनयोजयेत् ॥

पलेकं च यवक्षारं क्षिप्तेपक्का वलारयेत् ॥ तत्कषायं पिबेच्चानु स्निग्ध मूर्छान्न

॥२८२॥ भोजयेत् ॥ टीका ॥ शोधिले पारा १ भाग गंधक २ भाग वत्सनाग अभ्रक भस्म सैंधव ॥२८२॥

अजिविरववावडींग कडु जिरे गुळवेल ॥ अडोळसा ॥ बला चित्रंग यवक्षार हे

सर्व सम भाग चूर्ण करून निर्गुडीच्या रसांत एक दिवस मर्दुन ॥ बनशिंगाडे च काढेन

१ दिवस ॥ मायफळाच्या काढेन १ दिवस ॥ मर्दुन दोन गुंजा मात्रा लुपालच्या वाच्ये

तंग पाव ॥ ज ॥ गोमुत्र पावलुप २ शेर ॥ यवक्षार पाव हे कषाय करून दोन गुंजा

मात्रा द्यावे सिन्लोदर जाय ॥१६॥ श्लेष्मोदर ॥ चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं

समं गंधं मृतलोहं शिलाजितं ॥ रसः साम्येन कल्विमरसस्य द्विगुणां विषं ॥ चि

त्रकं त्रिकटुं कुष्टं निर्गुडी मुसलं रजः ॥ अजमोदा विषं ॥ शेन प्रत्येकं प्रकल्पयेत् ॥

पंचांगानिंब क्वाथेन भावनं चैव विंदती ॥ भृंगराज रसः सप्त दत्वा क्षौद्रेण लोहयेत् ॥

भक्षयेद्बदरीमात्रं श्लेष्मोदरनिहंती च ॥ देवदारु वन्हीं मुत्रं कल्कं क्षीरेण पेशयेत् ॥

भोजयेन्मेव दुग्धेन कुलूथेनरसेन च ॥ टीका ॥ शोधिलेपारा ॥ गंधक ॥ लोह भस्म ॥

शिलाजीत ॥ हे सम भाग ॥ नागपारा व्हे दुगुन ॥ सुंठ मीरे पिपली कोष्ठचित्रगा ॥ निर्गुडीप

बनाशिंगाडे ॥ हे कदवोवा हे प्रत्येक एकेक वचुनाग भारोभार सकून चूर्ण करणें ॥

स्वलान ॥ निंब पंचकाल मर्दने ॥ पत्र पुष्प फळ त्वचा मूळ हे पंच काथे काटेव २१

भावना देऊन मात्रा सहदासी अनुपान ॥ देवदार चित्रगाच्या काढ्यान मर्दुन कुळथे

चे काढसी द्यावे श्लेष्मोदर जाय ॥ १७ ॥ सन्निपातोदरा ॥ श्लोक ॥ सद्यक्षारं

यवक्षारं मातुलुंग जा पिप्पली ॥ अजमोदा देवदारु वचा मुस्ता विडंगकं ॥ आरग्वध

स्तथा पंच लवणांच्या चिन्हूर्ण येत ॥ शिग्रु मूलं च यवक्षारं क्षारंच्या चारव्य पाटली ॥ तिल

क्वाथः कोपिता क्षारः क्षारंच्ये नाद मार्गजं ॥ जुक्यांशं मातुलुंगाच्च भावनात्रयभावितो ॥

अर्कक्षीरं त्रिधाभाव्यं आर्द्रकौ दैर्द्र भावकैः ॥ सन्निपातोदरं चैव कर्षिकं बुद्धरापहं ॥

टीका ॥ रव्जीरवार ॥ यवखार ॥ गोठंबी ॥ गजापिपळी ॥ वोवा ॥ मुस्ता ॥ येरवंडु ॥ देव

दार ॥ वावडींग बाहेव्यीसात पंच लवण ॥ जंगली मुगना ॥ मोचरस ॥ शीवनच्या

क्षारातीळाच्या रवार ॥ काचकुहीरीच्या क्षार ॥ आघाडेच्या क्षार ॥ हे सर्व समभाग

चूर्ण करून मायफळाच्या काढ्यात ३ डाव मर्दुन ॥ नागरमोथीच्ये काढ्यात ३ डाव मर्दने ॥

आर्द्रकाच्ये रसात ३ मर्दुन मात्रा कर्षप्रमाण सहदासी द्यावे सन्नीपातोदर जाय ॥

जलोदर चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ स्नुहीक्षिरेण संभिन्नं पिप्पलीचूर्णं भक्षयेत् ॥

सप्ताह शमनं याति चिरज्यात जलोदर ॥ पिपळी मुंडी निवडुंगाचे रवाळ वावडींगाल

क्रमुव्यमुंडेल माठा निवडींग ॥ भिजवून वाळवून दोन गुंजेत दुकळ्यांवर्नीसी
द्यावी जलोदर जाय ॥ १ ॥ चिकित्सा ॥ च्चेदुसूतरसगंधा छौरजनीत्रि
फलाशीवा ॥ अत्सेकंच द्विधा भागस्या त्रिमुर्बजीवदांतिका ॥ अत्सेकंमष्टभागं
स्या देवकीकृत्यचूर्णयेत् ॥ जयंतिस्नुयथोश्रृंगीवन्हीमूलातितैलकं ॥ अत्से
केन क्रमैर्भाव्यंसप्तवारं पृथक पृथक ॥ जलोदरनिहंत्याशु निष्कमुष्णजलं
पिबेत् ॥ विरेच्यनं भवेत्तेन तत्रभुक्तंससैंधवं ॥ विनाते दापयेत्सद्यं वर्जयेत्सततं
जलं ॥ टीका ॥ पारा २ भाग गंधक २ भाग लोखंडाचाक्षार २ भाग त्रिफळा ३ भाग भुयी
आवळा ३ भाग ॥ हे दोन २ भाग ॥ ३ दवंती ॥ जयपाळ ॥ चित्रंग हे येकेक भाग सूंठ
१ भाग मीरे १ पीपळी १ जीरे १ दालचिनी ॥ हे अत्सेक येकयेक भाग ॥ हे सर्व चूर्ण
करून राकुंदीच्ये सात तववपालेल मर्दने निवडिंगाच्ये दुधात मर्दने ॥ नंतर येरंडेलात
मर्दने ॥ महाळुंगाचे रसात मर्दने चित्रंगात मर्दने मर्दने ॥ करंजीदिवस मर्दुन अनुपान

॥२८४॥

।विशेषेण घावे॥जलोदरज्वाया॥२०॥प्लीहोदरचिकित्सा॥श्लोक॥सुतभस्मं

वंगभस्मं पलैकैकं प्रकल्पयेत्॥गंधकंमृतताम्रंच प्रत्येकं चचतुःपलं॥अर्क

क्षीरैर्दिनं मर्द्य सर्वताम्रकलं क्षिपेत॥मद्रालभ्दूधरं पाच्य पुटैकेन प्रकल्पयेत्॥

धृतैर्गुंजद्वयं लेह्यं निष्कं श्वेतपुनर्नवं॥प्लीह गुल्मोदरादीनां नाशयेन्नत्र संशय:॥

पंचांग देवदार्वस्युचुर्णं कर्षद्वितांबुना॥मह्यमंत्रापिबेद्यस्तु प्लीहलस्य करोति

॥२८४॥

किं॥टीका॥रसभस्म१पाव वंगभस्म१पाव गंधक४पाव ताम्रभस्म४पावे हे सर्व

करून त्यात रुईच्ये दुधात एक दिवस मर्दून गोळा भुधर पुटदेने॥मात्रा वाल भर

नुपासी घावे॥देवदारुचे पंचकाल घ्यावे प्लीहोदर जाय॥चिकित्सा॥श्लोक॥

विडंगं दाडिमं कूष्टं निंबत्वक् चंदनं वचा॥कुष्ठ।पाठा देवदारु निशा व्याघ्र

नखं धन्व रेणुकं रोहिणी॥येल॥त्रिवृत प्रत्येक कर्षक॥नेपालं बीजचूर्णं च

दंतीमूलं पलं पलं॥अमृदंडीपलं प्रस्थं दत्तमाज्यं पुरातनं॥पूर्वकल्ककृतं

पाच्यमद्धाग्निनानुपिंडितं॥ भक्षयेद्बदराकारं नित्यं ब्रह्मवटी शुभां॥ चतुष्टय

दरान्याधीन् साध्यासाध्य निहंत्यलं॥ टीका॥ वावडींग॥ ५॥ कोबांचे खुळ॥ कोष्ट

देवदार निंबाच्या साल श्रीगंधये रखंड सुंठ मिरे पीपळी इश्वरी पहाड हळदवा

धाचा नरवकरकी हिरडा। रेणुका॥ दोडे॥ ग॥ ढव वळहे॥ एकेक समभाग चूर्ण करून

जेपाळ दोन भाग दालीचे बीपाव॥ धुरकटरीचे रस ज भाग। जीर्णगुळ भाग यांत

मर्दुन बोरा प्रमाणें अनुपानविशेषेनयाबे दन्नु उदर रोगास जो असेल तो जाय॥ ५॥

अनाहनिदान॥ अनाहमस्तु ग्रमयस सशब्दः क्रुधा निलीनो भमभागरोधान्॥ आपोद

मुक्के जठरे यदिस्या अना। हमायपि सिमद्धलच्या॥ टीका॥ निरुद्ध्यान्नपानेने॥ मल

मुत्रबद्धत्वेन नामुझको पेहाउन आलडे पोटास शूळ व्हावे॥ हेच अनाह समजणे॥ २३॥

श्लोका॥ अदाहेनमुदावर्त विधिना समुपाचरेत॥ ८॥ पिहेनु विशेषेण चूर्णेनाग्निमु

खेनच॥ अनाहन कद्यावर्त अग्निमुखं चुर्ण दियेलू॥ २॥ तेको णते॥ श्लोका॥

श्लोकाः॥ माधवे॥ सर्जक्षारं यवक्षारं भल्लातं गजपिप्पली अजमोदा वचा मुस्ता देव
दारु चित्रकं शठ्ठं॥ पाठा दारु निशा हिंगु धात्री दाडिमकाचकं॥ वृद्धदारु त्रिवृत्वल्ली च
यवानि गिरिकर्ण्यं॥ कचोरं नागरा भार्गीं सूरणं चिंचाम्लवेतसं॥ मंडूरमभया
शोठी जमा॥ गिनककरंजकं॥ आरग्वधस्तथा पंचलवणा॥ स्थविचूर्णयेत्॥ शि
ग्रबमूलं च क्षारं क्षारं क्षारं व्यपाटली॥ तिलकांड: कोकिलाक्ष: क्षारं चैवापमार्गकं
लुज्यांशमा॥ जुलंगानि भावनात्रयभावितं॥ मुस्ताक्वाथः स्तथाभाव्यं॥ मार्द्रकोद्रव
कस्त्रेधा॥ बृहदग्नौ मुखेनाम्ना कफैकमुदरापहं॥ गोरापहं॥ गोमुत्रवसुरापानेवालं
वानेन वापिता॥ असाध्योदरगुल्मं च हंतीसत्यं त्रिदोषजं॥ सकृत्प्लीहोदरं कार्यं
यकृत्प्लीहोमन्नतोदरं॥ वृध्वाधः पार्श्वयोनाभि हेतुद्रूलोदराणी च॥ टीका॥ सज्जी
खार॥ यवक्षार॥ गोंडवी॥ पंचलवण॥ जंगली मुंगना॥ पळसाल॥ शीवनचे
साल॥ हे सालाचे क्षार तिळाचे क्षार॥ रेणुकेचा क्षार॥ कांचकुहीरीचा क्षार॥

हे सर्वसमभाग चूर्णकरून मायफळाच्ये कोटेंत ३ दिवस मुर्दुन बोरा प्रमाणे मात्रा घ्यावे

सर्वउदररोग जाय ॥ २६ ॥ अवान्तरचा ॥ चिकित्सा ॥ गोदुग्धे कदलीपत्रं पिष्ट

मात्तः पुटपच्येत् ॥ तद्रसमेरकपानेन समस्तोदरनाशनं ॥ टीका ॥ गायीच्ये मायजाक

भस्मकरून ॥ सुराने भिजवून ॥ मर्दने ३ प्रहर मर्से पेंड ॥ केळीत ठेवून वर्ते केळी

देवून पुटदेने लभस्म ॥ शिके पाणीसी सन्नीपालास खंकडीच्ये दरातले पाणीसी उल्का

एकसी घ्यावे सर्व उदर सन्नी उदर जाय ॥ २६ ॥ चिकित्सारसंग्रह ॥ श्लोक ॥ कक्षोको

द्रवमुद्गचूर्णकणाकैः ॥ क्षुधोनिलोत्थापहं ॥ रुद्वा वर्तमसो विशोष्य कुरुजे विण्मूत्र

संगतः ॥ हृत्पृष्ठोदरबस्ति मस्तकरुजं श्वासं च कासं ज्वरं ॥ गच्छान्मूर्च्छमसो

हीनून मरुजः कोपादुदावर्तकं ॥ टीका ॥ सावा ॥ कोदो ॥ मुग ॥ जोंधळे हरभरे हे

सर्व भक्षले ने वायु प्रकोपास पावून मलमुत्र बद्ध करून ऊर्ध्वगति होवून अनेक

व्याधि दोषास जिवाता दिश्वास कास क्षयमेह उदर व्रणादि उत्पन्न होवा पच्य ॥

आयुर्वेद॥ अग्नीमुखचूर्ण॥ श्लोक॥ अनाहेनमुदावर्तविधिनासुपाचरेत्॥
ज्ञानुहेतुविशेषेणचूर्णेनाग्निमुखेनच॥ टीका॥ अनाहास उदावर्तासि यद्दास
अग्निमुखचूर्णविशेष॥ हेच्यारमासशोधने रोगजाय॥ २८॥ ग्रंथा॥ श्लोक॥
उदावर्तसमुद्भाव्यं स्वेजगात्रानपारेत्॥ सच्चयेति रेचनस्नेहवस्त्यानसन
कर्मणा॥ टीका॥ उदरावर्तास अंगास लुपजीर्विवा॥ अहो सर्वी च्यागते॥ भेदन
॥२८५॥ वर्ती॥ स्नेहवर्तीलावावे॥ नानाप्रकारच्येमकवुलरे॥ २९॥ भेदनवर्ती॥ श्लोक॥ ॥२८५॥
गोमुत्रलप्तफलरामठदंतिनीभिः॥ कुकुष्टसैंधवबिडैश्चगुडप्रगादैः॥ अंगार
धुमसहितोवर्ती रिपेगुद्रांग्रविटद्रुष्टीद्धिठिकामयघ्नः॥ टीका॥ गेळाचे फळ
दांतीसाळहिंगाच्याफूल॥ कुकुष्टक सैंधव॥ गंधविड॥ भीठ मूळ धुवार हे सम भाग
चूर्णकरून गोमुत्रात मर्दुन तच्चिकूटयास लावून गोंडीच्याछिद्रावर ठेवावे वरून
लंगोटी लावावे॥ एकप्रहर राहिले म्हणजे॥ कुंडलीलवटकहेवून मळ विरोधावेत

वरकवातीनेसाफहोयीलाा३०।। श्लोकाःत्रिवृत्कृष्णहरीतक्यात्रिलिवृःपंच

भागिकः।।गुलीकाबुल्यांशाद्धिर्बंधगदापहाा।गा८ववे॥३ भाग पिंपळीजभाग

मोठाहिरडा८ हे तीन चूर्णकरून लांदनाच्ये घुर्नील भिजवून बारिकमर्दुन गोळी

करूनआसनाच्येछिद्रावर ठेवून लंगोटीला बांधमळ सुतरे।।३१।। अग्निमुख

चूर्णाःचित्रकातिविषाकुष्टं हिंगुसौवर्च्चलंवच्या।।भाग।द्वौपौष्करंभांगीयिवानि

विश्वभेषजं।।यवक्षारंविडंगानीमरिचंग्रंथीशौं।डिकं।।येलानीसमभागानी

सर्वैस्तुल्यहरीतकी।।येतदग्नीमुखंनामचूर्णमग्नीमधोमुखं।।टीका।।शौंडकोष्टं

जलेप्रातःपिबेत्सर्वंघृतेनवा।।अन्नादजनमूनाहज्वरोदावर्तकुंडलीाज्ञर्शा

सीग्रहणीदोषंप्लत्याध्मानंचदारुणं।।हिक्काश्वासंजयत्कासं दिपमेच्चहुताशनं।।

बस्तिहृन्नाभिकोष्टस्थं महांतंदोषसंचयं।।निराहारेक्षिधाच्याजंभस्मीभवति

तत्क्षणात्।। चित्रकअतिविषकोष्ठहिंगसौवर्च्चलवचापिंपळी।।पुष्कर

मुळयवक्षार।।भाग।।ओवासुंठमीरेवावडींगहेसमभागचूर्णकरूनअनुपान

सुंठीच्या काढ्यात जुपाल घ्यावे अग्नी प्रदीप्त होय अजीर्ण जाय योगांतसांगीतलेते

रोग जाय॥३२॥ग्रंथ॥श्लोक॥मुदेवाल विरोधस्तु वस्त्यांत्रुल्याश्च मुत्रला॥

कुरुते विद्रधी पुंसा लस्याद्यारक्त मोक्षणं॥टीका॥गांड दुखावे अल्प मुत्रयावा॥

रक्त पडावा॥हे वाल विद्रधी रोग म्हणावा॥३३॥माधवा॥श्लोक॥रक्ताधिकोऽस्थिलो

वस्ता पित्ताविद्राधि ते क्रिया॥रक्त वा के॥मकहे॥याच्य दुखवा॥हे पीत्त विद्रधी सम

जणे॥३४॥श्लेष्म विद्रधी॥श्लोक॥आध्मानं बंधानिष्यंद छर्दि हिक्का तृषा श्वसनं॥

आमज्वरातिसारश्च विद्रधी मानत्र यो नरः॥टीका॥मलबद्ध होय॥वांती हुचकी

तृषा आमातिसार ज्वर हे लक्षण श्लेष्म विद्रधी समजणे॥३५॥साध्यासाध्य॥

चिकित्सा सारे॥श्लोक॥कोष्ठ बहिर्वा तिरुजः शोभो विद्रधी रुच्यते॥विद्रधी

हन्ति विषमा श्वास राजो भिदेशजः॥टीका॥मुद॥आतापुढे दोष्ठी ठिकानी दुखे॥

सुजरोहे॥ हे विद्रधी॥ त्यास आसनास फोड उत्पन्न॥ बेंबीपासून श्वास
रपिलेला॥ फोड वनाभी शूल श्वास न रोहे ते साध्य समजणे॥ त्यास चिकित्सा॥
माधव॥ वरुण॥ वल्कल क्वाथं पिबेत् क्वाथेन सैंधवं॥ शिग्रु॥ शीत समं हिंगु असाध्यं
विद्रधीं जयेत्॥ क्वाथं शिग्रु त्वच क्वाथ हिंगु सैंधव चूर्णितं॥ संयुक्तं पाययेद्वातैः
विद्रधी रोगमत्युलं॥ टीका॥ कासीस॥ सैंधव॥ हे मुग नाल्पे स्यात्तांल कढवून द्यावे॥
वात विद्रधी जाय॥ ३७॥ श्लोक॥ चिकित्सा॥ चित्रमुलस्य त्वक् क्वाथं महाग्निबलन्व
यवासपाठा॥ मेत्रा पुनर्नवाद्धि शिग्रु बला भूपिलु निर्गुंडयः॥ चव्या पुष्कर वत्सकं
खदिरासन सारिकं॥ शुंठि त्रीफलाअद्वि   जित्रिवृं दंति कल्क॥ क॥ मुल
सहदेवे॥ रड पृथक दहन्यो वा षडे ह्रे मूल कणा यैश्च सर्वमिदं द्वादश द्रोणे शेष
मलस्य पाचयेद्विधिना॥ अष्टांश शेषे लास्मिन नवस्त्रे परिस्त्रलो॥ चूर्णः स्वादे
विशोत्तरं दृशफलं गुडस्य निक्षिपेत् सम्यक कोशामृता कुमारि नालपेन

मधुकराग्नी: ॥पथ्यानां आर्द्रकरजनि पुनर्नव गोलकृताभपिरसं ॥गवांमूत्रं सर्पि

तैलंच पृथक॥ अस्यान्वेलमापवद्धिषक॥ अभयाणां सहस्त्रगोमुत्र ~~सि~~ न्नंत्रं

सर्पि तैलंच पृथक पृथक ॥ स्विन्नाझर्झरीतं आ॥ढ्यशनै: भयोर्वोमधूलिले

पना द्विपस्येन्नू॥ अवतार्य हिंगुशोठीमरीचकण॥नांपृथक त्रिफलीकानांचूर्ण

॥२८८॥ मयो रजस:॥ब दूपलानिलत्रावपेल॥ततस्येनेमधुकन्नस्था:चलुष्कं लव ॥२८८॥

धान्यानिदापयेदक्षं अत्रमहाका कपिनकांतौज्ञांकांरायनेनकथितोयं अभया

रिष्टामममोपालह्यथामुंजाद्य ॥गुंजा पंचानिहं न्यात ॥विविधानिधार

णानि क्ष्रुतानिउनष्टादराणिअनाहक्षयानिवीषमदोषज्वरविद्रधींव्यापि॥

॥टीका॥व्यित्रेगाव्येमुलयाव्येसात ७मण भर ॥कालीच्यिकन ॥यागीरिढूला॥

अडोकसा॥ईश्वरीपहाड॥लसन॥पाढरा वसू॥लाल वसू॥मुगनाबला॥

टें मुनीकाकी ॥ निर्गुडाच्यवा ॥ पुष्करमूळ ॥ इंद्रजव ॥ रवैरसा ॥ ॥ केवडाच्येक
णीस ॥ त्रिफळा ॥ पाठा ॥ ळनमिली ॥ मयुरशिखी ॥ गाढव वेल ॥ पढाली ॥ येरंडीच्या
मुळ्या ॥ पिंपळामूळ ॥ लींवडी ॥ येरंडेल ॥ हे येकेक सहा पलप्रमाणें घेणें ॥ बेल ॥
सांगून ॥ टाकळी ॥ शिबन्नारटू ॥ कोरगासाणी ॥ रिंगणी ॥ डोर्ली ॥ नक्कुपिठा ॥
गोरवरू हे प्रत्येकयेकेक दोन दोन पळ ॥ हे एकत्र बारीक कुटून वस्त्रांत बांधाव्ये
किराणे ॥ मोकळे मुळ्या वनस्पतीच्ये येका गोडोंत १२ मण गोडपाणी विहरीच्ये
टाकून सिजवणे अष्टांश पाणी घेणे गाळून त्यांत गुळ २० पाव ॥ त्यात
फाशी दोडकेच्ये बी गुळवेल ॥ लापसीचे मुळ्या ॥ मोहाच्ये साल ॥ चित्रंग ॥
सोंठ ॥ हिरडा ॥ आर्द्रक ॥ हळद दालचसू ॥ गाईच्ये शेणाच्या रस ॥ गोमुत्र ॥ तुपतेल
प्रत्येक येकेक मिळून सर्व ढवळून च्यार शेर ॥ हिरडे १०० येकेकाच्ये दोन फोडा
घेणें आठों कीनाच्यूर्ण करून त्यामिळविणे ॥ हे पाक्रानें सिजवने ॥ हिंग

पिपळीमिरेंहळीनप्रत्येकपावप्रमाणमिळवणें ॥पोळादिमस्म१६पळ॥सुंठ
१६पळ हें सर्वत्र येकत्र लेह जाल्यानंतर गाडग्यात घेऊनी तोंड सेंदून मा
तीने ॥ ते धान्यराशीत १६ दिवसानंतर ॥ जेवढ्या प्रमाणें दोहीसांजी घ्यावें
सकळरोग येोगात सांगितले तितुके पृथक पृथक लिहिजे तर कागद आरते
पोथीत यितुकेच आहे ॥३८॥ पित्तवृद्धीचिकित्सा ॥ न्यग्रोधस्य त्वचा
चूर्णसमं मंजिष्ठ कषायके ॥ आरग्वधकषायेन निशावन्हीनिकुंभकं ॥ पि
त्तवाभये भयेत्येन पित्तवृद्धी करजादिकं ॥ टीका ॥ वडाच्ये साल ॥ मंजीष्ठ हे दोन
समभाग काढा करून घ्यावा ॥ आणि फेंदृ मानुच्ये साल ॥ ॥
बाहव्यासाल हे कषाय घ्यावे ॥ हळद चित्रंगा समान भाग करून घ्यावी पित्त
वृद्धी जाय ॥३९॥ चिकित्सा ॥ कटुका वत्सकोशीराबूनिंबातिविषाघनं ॥

पद्मा दुरालभा॥ शोंठी वत्सके त्वक् च्चैतद्धनं॥ रक्तपित्तातिसारघ्नं पित्त
विद्रधीनाशनं॥ टीका॥ काळी इंद्रजव वाळा भूयी निंब आंले निरव पिपळी हे सम
भाग काढा करून देने॥ त्याजनागरमोथी॥ आंबेहळद ये ही घ्यावे॥ पीत्तविद्रधीस॥
तेजपत्र दुर्लभा सूंठ कुडे साल॥ मुस्ता हे पाव प्रमाण कषाय घ्यावे पित्तविद्रधीस
॥८०॥ श्लेष्मविद्रधी॥ श्लोक॥ त्रिवृद्दन्तियाग्निशीं धोच्च्यदंति बिल्व कुलुथ्थकं॥
कर्षांशं रसं गोमूत्रे तिळतैलं चतुःपलं॥ पच्य शेषावशेषं तु कफजे शोफणं
हितं॥ टीका॥ पांढरा गाढव वेल॥ काळा गाढव वेल॥ चित्रंग॥ निर्गुंड॥ दंती बेल
कुळथा॥ हे सर्व तीन पैसे भार प्रमाण चूर्ण करून त्यात ४ शेर गोमुत्र॥ १ पाव
तिळाचे तेल घालून तेल दाट होत पावेतो सिजवून तेगाळून ते तेल अंगास मर्दने
श्लेष्मविद्रधी जाय॥ सर्व विद्रधीस॥ श्लोक॥ कुटु बिंबारि मेध्या यांसाध्य मष्ट
गुणे भसी॥ कुडवं ल त्रिध्या धात्री स्वरसं क्षिप्त्वा घृताज पकर्षांशि

कल्कंतं त्रिफलात्रायतीधन्वयासनखं ॥ मुस्ताच्यामलकीवीराजीवंतीचंदनो

त्पलं ॥ पचेदेकत्र संयोज्य तद्घृतं पानतोजयेत् ॥ विद्रधी गुल्म विसर्पी दाह

मेहमेदज्वरां ॥ त्व मुर्छा छर्दि हृद्रोग पित्तस्रग्पित्तकामिलं ॥ टीका ॥ काळाकुम्भी

चक्राच्या रस ८ शेर आवळे पिकलेल्याचे रस १ शेर गायीच्ये दुध १ शेर फाशीदोड

केचेबी ॥ सागुन साल ॥ खुजळी ॥ मुस्ता ॥ आवळकाठी ॥ मनुका ॥ ५

॥२९०॥ श्रीचंदन ॥ कमळनीकाळे ॥ हे येकेक तीन पैशभार चूर्ण करून ते रसांत टाकून ॥२९०॥

सिजवणे ते हपाकेन तुप दरर होये पावेतोनंतर ते तुप दोहीसांजी पैसा

भर घेणे ॥ विद्रधी ॥ गुल्म ॥ विसर्प ॥ दाह ॥ मेह ॥ मदज्वर ॥ छर्दी ॥ हृद्रोग ॥

रक्तकामिल सर्व रोग जाये ॥ ४२ ॥ बुद्दरेसपथ्य ॥ श्लोक ॥ कुलुथवासुबृहती ॥

द्विपटोलं पुनर्नवं ॥ पक्क कुष्मांड कतकमशी हिंगसजीरकं ॥ गव्यालक्र पृच्छि

काशि सुंडिनारंगी बिल्वकं तत्प्लीहाष्टि लोदरा नाहं गुल्मा विद्रधीमिस्त्रीतैः पीक्रा॥
कुलथा॥ पोकळीच्यो भाजी॥ डोरलीच्ये फळ पडोळे रपोट रावरनू रपिकलेकोहळा
सदाफ॥ हिंगु जिरे गायीच्ये ताक॥ बेल नारंगी बल। मुंडी पोन्न॥ हे उदररोगास
पथ्य शारवा॥ हे पथ्येस मिलकरयावा॥ २३॥ अपथ्य॥ निंबध्यान्याक निष्ययाव
शालूकपिष्टं वैकूलं शीत पिंडाकूपिन्याक माषमांसरसंभवं॥ अलांबु माम्ल दाधि
नीकठिं॥ निर्गुरूणीच्य प्लीहाष्टिलोदरा नाहा गुल्मविद्रधीः शत्रवः॥ यीका॥
निंबाच्ये फळ धने पोपट सूरणकंद पिष्टस्वै पाक रताळ तिकाच्ये टप मासखुरा
भोपळा दही सारख्यिंच्यीच्ये आंबट कठोर वस्तासुकद्रव्य हे प्लीह उदरविद्रधी
स अपथ्य॥ २७॥ इती श्रीवसुवराजकविते अष्टोदर गुल्म प्लीह उद्रधीरोग
साध्यासाध्य पथ्यापथ्य विवर्णनं नामये का दशा प्रकर्णः॥ श्रीगुरुनाथार्पणं॥
दाह लक्षण निदान॥ श्रीसांब॥ नीलकंठ महादेवं तारकं करुणार्णवं॥ देवेशं भक्त

मंदाराग्निष्टलिंगमंहजलाभिलाषा॥ दुष्टशब्देन्द्रियमनः स्वरसारतंद्रा। सामान्य

लक्षणमिदं कथितंतु बोस्य ॥ क्षयरोग जो जीव जामागे सरे॥ गळा कंठ जीवरुठ

होनू॥ स्वरूप बिगडून॥ आळपये॥ तोंड वाकवून॥ उदकाच्या अभिलाषपंचेंद्रिय

निःसत्वं मन बिगडून॥ बोलनये॥ वडबड मनातकेर हे जे असाध्य॥ ग्रंथ॥ श्लोक॥

चिकित्सा॥ पुनर्नवी अपामार्गमूलं साजिरकद्वयं॥ तत्र पिष्ट भवेच्चस्तु॥ मुखदोष

प्रशांतये॥ टीका॥ पांढरा वसू अघाडा दोन जीरे हे समभाग चूर्णकरून शोवे मुख

दोष जाय॥ ३॥ तुवरी मागधी मूलं पिचुमंदा द्रकैर्द्रवैः॥ मर्दयित्वा वटी धान्या मुख

दोषप्रशांतये॥ टीका॥ तुरीच्ये मुळ पिंपळामुळ निंबसाल आद्रक समभाग चूर्ण

करून शोषावे॥ मुखदोष शमे॥ ४॥ आयुर्वेद॥ श्लोक॥ खर्जूरयष्टीका॥ क्षीर

वृक्षत्वका पद्मकेसरं॥ धात्री वरुषकं व्याघ्री बलद्वयं चंदनं॥ मांडुकपुष्करा।

श्चैव सर्वलोयं चतुर्गुणं पूर्वविपूषितं रात्रौ। स्थितं मृद्वाजनेन धेः॥ ळाजो

चूर्णांजली पाकं शर्करा मधुसंयुतं॥ तृष्णा दाह हरं पाने जालिपुष्पा थवा शीलाय

मुर्छा दाह भ्रमं हंति दिप्तं मृह मिवांबुना॥ टीका॥ खारिका॥ येष्टीमधू केसरीचे

फुल द्राक्ष कमळणीचे फुल आवळकठी॥ गोडंबी डोळीबळा चंदन फेददमानु

चक्राव फूल सागूनचे साल हे सम भाग चूर्ण करून जहिरोपाणी टाकून पाद शेष

काढा वुतरून गाकून सात धानाच्या लाह्याचे सत्तु घेतले कच्य समपुल्ल मिळवून

सालसहदरवडी सारवरा मिसळून द्यावे॥ मुरवशोष तृषा दाह शमे॥ चिकित्सा॥

श्लोकप द्वात्रिंशत्तिपलैः लाजैः पलैकं वालुकं पव्येत्॥ पादशेषं वस्त्रपुलं लाजा

कस्तुहितामधूयायुक्तं लेह सत्तु हं त्याशु दाह तृष्णा मदात्ययं॥ टीका॥ पा॥ ३२

पळ कुलरू सुडूमा पाव वाकापाव पादशेष काढा गाकून त्यात धानाचे सतू सहद

खडीसारवर टाकून लेह सिजवून बोराप्रमाणे द्यावे मद्यमेवाद्य तृष्णा दाह

शमे ॥६१॥ चिकित्सा॥श्लोक॥ निष्कैकं सैंधवंचूर्णं सुरापात्रंच तुल्यं॥ पिबे

त्सद्यः शमंयाति मद्यपानोद्भितंविदुः॥टीका॥ सेंधव पाव सुराज्यावहेमिळवून

घ्यावे मद्यपानासहित व्हा॥ ७॥ बालमुखतृष्णा॥निदान॥श्लोक॥चिकित्सा॥

दाडिमस्तुगुडं क्षारं मद्यं त्यायाम्लकांजिकैः सघृतेसचुभिः मंदाग्नातः पात्रमस्तो

भवेत्॥टीका॥दहीवरचे पाणीगुळ सहद त्याबुध्याचे बुनीलुपध्यानाचे सत्तुभावः

॥८९८॥ ॥८९८॥

काकीशोवावे॥दाहतृष्णा॥शमे॥८॥ग्रंथ॥श्लोक॥ यवबीजवसत्कानां सैंधवंच

सुवर्च्चलं सजीरजलकंपानं पानात्ययहरंपरं॥टीका॥ कुडेचे दुध सत्तु सेंधव

गव्हबीडजिरे हे समभाग चूर्णकरून पाण्याशी घ्यावे वालदाहतृष्णा॥शमे॥९॥

॥ग्रंथ॥श्लोक॥ कोलादाडिमवृक्षाम्लमातुलुंगद्रवैः पृथक॥ पलैकं हविषाशोंठी

यवानीजीरकं समं॥स्लोक॥ क्षिप्त्वा भवेशास्त्रे वाताबानाशयात्सहं॥पिक॥

दाळींबाच्चींच्या ॥ माय फळयाचे आंबट पाणी ॥ येकेक अत्येक पावपाव घेने ॥
यांचे स्याशी शेवावे ॥ वात मुख तृष्णा दाह शमे ॥ १० ॥ पित्त मुख तृष्णा वमूर्छि
किल्सा ॥ शिता दाडीम खर्जूर द्राक्षा चव्य माक्षकै: ॥ आत्तिचूर्णं जुकषैकं पलमात्रं
तुसक्तुकं ॥ बुदकं मदिराश्चैव आलियोज्यं पलत्रयं ॥ पित्तपानात्ययी मंदा पिबे
च्छांतिमवाप्नुयात् ॥ टीका ॥ खडीसाखर मनुका पिकल्या डाळींब खारिक व चव
विबेचे फुल हे येकेक तीन पैसेभार चूर्ण करून त्यात पावभर सत्तु मिळवून शीके
पाणी शीघ्यावे व सुरापानासी द्यावे ॥ मुखशोष तृष्णा दाह शमे ॥ ११ ॥ ग्रंथ ॥
श्लोक ॥ श ॥ रिवाध्यान्यकं द्राक्षा वालूकं चंदनेसमं ॥ सर्वभक्तो भवेल्लाजा
सर्वलोमच्चजुर्गूणैः ॥ पादशेषं पच्यो त्पित्तैः ससीतं छर्दी जिये ल ॥ गुडपाला ॥
॥ धने द्राक्षा कुतुक गुडमा ॥ वाळा श्रीचंदनं हे सम भाग चूर्ण
करून त्या चूर्णभार सत्तु मिळवून हे अवघे भार पाणी टाकून कषाय

पादावशेष उलकण गाळून त्याल खडीसाखर मिळवून शेवावे श्लेष्मयुक्त शोष जाय ॥१२॥ चिकित्सा ॥ चंदनं सारिवा द्राक्षा मुस्ता खादिरकं समं ॥ सर्वंतु भवेत्तावा द्विरष्टगुणितैः जलैः अर्धशेषं परिस्त्रैव्य शितास्तौ क्रमुलं पिबेत् ॥ छर्दी तृष्णा निहंत्याशु क्षौद्रैर्वा भक्षयेल्लू ॥ अत्यल्पमद्यपानेन योहरोवाहू मादुमयाल्लू ॥ तृष्णा भ्रांति क्लमः शोषा शीतं पानात्ययी भवेत् ॥ मधुरैरवान पानाद्यात्वंध्यनै समुपाचरेत् ॥ टीका ॥ चंदन ॥ १ ॥ रिवा ॥ मुंडपाला ॥ ५

द्राक्षा मुस्ता बोर हे सम भाग चितुकेचे समान सजु ॥ चितुकेच्ये अष्टगुण पाणी टाकून ॥ कढवणे ॥ पादावशेष काढा त्याल खडीसाखर सी द्यावे नाही तर हदासी द्यावी क्षुरापाजावी ॥ श्लेष्म शोष वा हृत्र्ष्णा शामे ५१३५ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ धान्यकं जीरकं केश्यं वुशीरं चंदनं घनं ॥ शीत कपूरकं कुष्टं मधुकंच मृणालकं ॥ पंचवल्क पल्लवानं च धात्री फल वटादिकं ॥ यद्दं

चानुपानेन दाहश्चेत्तीकरं परं ॥१८॥ ॥ हृद्रोगनीदान

॥ हृद्रोगं पंचधा दोषैः पृथक् सर्वैश्च जंतुभीः ॥ वातात्स्यूल हृदये पित्त दाहसमान्वितं ॥ कफ लाले गुरु स्निग्धं सर्व लं सर्वलक्षणं दधाज्जं कृमिसंदुस्यं मद कंडू समान्वितं ॥ टीका ॥ विरुध्य हारेणे ॥ वाताधिक कोपेक हृद्रोग पाच प्रकारचे लको गले ॥ वायुच्ये उर दुखावे ॥ पित्ताच्ये आति दाह करे श्लेष्मात्ची सुस्त पडावे ॥ त्रीदोषच्ये आसवा मु पित्त श्लेष्म गुण हे लीन शहिले ते त्रिदोष हृद्रोग म्हणावा ॥ हे असाध्य समजणें ॥ कृमी करुन जो॥ अंगास कंडु खाव बध्द ज्वर हे ॥ अयिसे पांच हृद्रोग समजणें ॥१९॥ माधवे॥ श्लोक ॥ अत्युष्णामल कषायंच अति स्त्री व्यसनेनच ॥ हृदि चोद्याभ कुर्वंती हृद्रोगं जं प्रवक्षले ॥ मारुता रुदयं मस्य स्फुटिले वा सवेधवा ॥ पित्ता

मुर्छाक्लमः स्वेदः मुखशोष अजायते ॥ श्रमजार्वीर्य मंदाग्नीकफस्त्रावं

कफाधिके ॥ मि॥ त्रिलं द्वंदजं ज्ञेयं सर्वलिंगं त्रिदोषजैः ॥ टीका ॥ तीव्र उष्ण

पदार्थ भक्षलेने ॥ आम्लेने ॥ क्षाम्येण अत्येत स्त्री संगेने ॥ हृदरोग उत्पन्न

होये ॥ वात हृद्रोगास्वुरां लबेंड । सारी खेयावे ॥ पित्ताच्ये वाली मुर्छा

दाहू राहू ॥ धर्म रहे ॥ लोडवाके ॥ हे पित्त समजणे ॥ श्लेष्मा ॥ अनुनिमोध

॥२६०॥ स्वास कफ राहू ॥ द्वंदास दोहीच्ये गुण रहे ॥ लेक्षो ॥ ले ॥ वातपित्त श्लेष्म ॥२६४॥

वात श्लेष्म हे द्वंद रहे ॥ ले द्वंद हृद्रोग समज ॥ त्रीदोष हृद्रोगास त्रयु मि

त्रिल ते असाध्य ॥ ले त्रिदोष समजणे ॥ १८ ॥ ग्रंथ ॥ माधव ॥ पित्त ॥ चिकि

त्सा ॥ श्लोक ॥ शुद्धसूतं विषं गंधं धात्रीफलद्रवैर्दिनं ॥ माद्धिरवर्जूरद्राक्षा।

णां क्वाथेन मर्दयेद्दिनं ॥ पंच सार रसो नाम । भक्षयेन्माषमात्रकं ॥ धात्री

चूर्णसिमत्यानु पित्त हृद्रोगशांतये ॥ टीका ॥ शुद्धपारा गंधक समभाग

खलकरणे॥कज्जलीकरून पिकले आंबकेच्चे रसातलकाढत १ प्रहरमर्दने

त्यातजेष्ठबंदरखारीकमनुकायांच्ये काढल १ दिवस मर्दुना॥मात्रामासा

भरआवककरीखडीसाखरेसीद्यावी पित्तहृद्रोगशमे॥१७॥श्लेष्म

हृद्रोग॥शुद्धसूतंसमंगंधंमृतताम्रं द्वयोसमं॥मर्दयेत्रिफला

द्रावैः॥काकमाच्चीरसेदिनं—१०मात्रंवटिखादेरसोयं हृदयार्णवं॥

काकमाच्चीफलंचैव त्रिफळाफळसंयुतं॥द्वात्रिंशतिफलेतोयैः क्वाथेमष्टाव

शेषकं॥अनुपानपिबेछांते हृद्रोगंकफयोजिते॥टीका॥पारागंधकताम्र

भस्म हे सम भाग कज्जलीकरूनत्याला त्रिफळाच्चे काढेने १ दिवस कालाका

मुनीच्चेरसांत १ दिवस मर्दुन—१०॥प्रमाण॥मात्रा॥अनुपानविशेषेणेद्यावे॥

श्लेष्महृद्रोगजाय॥सर्वहृद्रोगचिकित्सा॥श्लोक॥निष्कत्रयंशुद्धसूतं

निष्कद्वादशगंधकं॥गुंजाबीजंचषाण्णिष्कं निंबबीजंजयोसथा॥

प्रत्येकं निष्कमात्रं तु माषं नेपाळ बीजकं ॥ जयाजंबीरद्रवेनु रनिशायांच्यारये

न्मुरवी ॥ अर्कक्षीरेण सिंधुत्ते लिहेत्वक्षपिदा हृनु ॥ कुडव्यकेत्रापारा ३ भाग

गुंजाच्ये बिज ६ भाग निबोळ्या ३ भाग टाककीच्ये बीज ३ भाग नेपाळ ३ भाग।

हे कज्यली करून त्यांत निंबाच्ये रसांत काळ्याधोत्तरेच्ये रसांत काकामुनीच्ये

रसांत ॥ गांजाच्ये रसांत येकेक दिवस मर्दुन मात्रा ३ गुंज प्रमाण तुपांत घ्यावे

अनुपान हिंग सैंधव व वाळायाच्या रसांत तूप घालून घ्यावे सर्व हृद्रोग रूरु

स्तंभादि त्रिदोषादि स्वासकासादि जाय ॥१९॥ आणि हेच औषधास

अनुपान ॥ गांजा हळद सहद सैंधव वाळ्यांत घ्यावे ॥ सर्व हृद्रोग येकादोषे

चे साध्य ॥ द्विदोष कष्ट साध्य ॥ त्रिदोष असाध्य ॥२०॥ विषूचीनिदान ॥ ❋

स्लोक ॥ पित्तज्वरातिसारंच अलदाह त्रटपानयः ॥ टीका ॥ पित्तविषूचीस ॥

+

ज्वर अतीसार अंतर्दाह तृषा ॥ प्रळापन हे पित्ताच्ये ॥ २२॥ ❋ स्लोक ॥ विविधैर्व्यंजन

✱

मेदवायू क्रिमं शकोपलः ॥ सूचिभिरिव गात्राणि विद्धयेति विषूचिका ॥
लत्र शुल भ्रम नाह कंपस्तंभादयो ॥ नि लात ॥ टीका ॥ वायूने विषूचीस सर्वांग
दुखावे ॥ फरक भलते च ठिकाणी उठावे ॥ पोट दुखे ॥ भ्रम राहे ॥ पोट फुगे ॥ शरीर
कंपे ॥ हे वात विषूचीस समजणें ॥ २१ ॥ पित्त विषुची निदान ॥ श्लोक ॥ चिकित्सा ॥
कफाद्यंगप्रदिगुरुत्वास्यंगेर्ष्ठीवनादयः ॥ विषूच्यां मतिवृद्ध्यायां पार्श्वेदिदाहः
सदुच्यते ॥ सदाहश्वोपद्रवान्येन विवक्षा विधिपाच्येत ॥ टीका ॥ कफाची विषू
चीचे लक्षण समजणे ॥ २३ विषूच्यि उपद्रव लक्षण सांगते ॥ २३ ॥ आयुर्वेदे ॥
श्लोक ॥ शूलं विरेचनं वमन अनाह दप्रलापकं ॥ विषूच्या षट् प्रकारेण मृत्यु
रेव न संशयः ॥ टीका ॥ हे सांगीतले विषूचीके सहे लक्षण राहे हे असाध्य ॥ अथ
माधव ॥ श्लोक ॥ रसना दंत नरवा कृष्णा त्वान यन मज्जन्मेषु अंगुलीक्षयं च ॥
अंगुलि विना शिथिलांगी त्वो मरण कारण भेलतो विषूचिका ॥ जीब दालनाप

होरनेत्रातून पाणी झरे नेत्र न दिशा ॥ कर्ण बधीर त्व ॥ अंग कंप हे विषूचीस

हे अवगुण कोण त्ये हि विषूचीस राहिले ले असाध्य ॥ २८ ॥ ग्रंथ असिध्य रस

विषा ॥ श्लोक ॥ विषूच्यामतिवृध्धायां मस्तुमेयं मुहुर्मुहुः ॥ दध्नं तक्रस्य या

शीघ्रा श्रेयं निवन होत वे ॥ टीका ॥ अधिकही वून विषूचीके साक्षहीन स्व पाणी

वलक्र द्यावी विषूचीशमे ॥ २९ ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ ॥ चंद्र दिनं भाव्या वन

॥२५९॥ सलिलै श्रृंगलोयेनन श्यं ॥ चिंचा पत्रां भसान त्रिकटू मुत्रेन ॥ निवार्णि ॥२५९॥

दपहः ॥ कल्कं शोधिकणानां शिशिर सलिले बध्यमानिश्चकटेप लुंग ॥ ल्ते

व्योषसत्कांहभ फल रजनीत्वं वुनास्या द्विषूच्यां ॥ टीका ॥ सैंधव ॥ वसूरस

नसकरून वोहडावे विषूची जाय ॥ सैंधव त्रिकटू चिंचेचे रसांत वस्य

करून द्यावे ॥ पायांतडागावे ॥ विषूची जाय ॥ सर्व विषूचीस ॥ ग्रंथ ॥ विट

बंध्यातिश्वतलित्वाग्लानिमा रुतमूढता ॥ अजिर्ण लिंगनामन्नं ॥ विष्टंभौ

गौरसंभ्रमः ॥ टीका ॥ मलबद्धहोऊन ॥ अन्न नजीर्णव्हावा ॥ सान्हृकडून ॥
तेनानावेदनाउत्पन्नकरावे ॥ मुर्छायावे ॥ शूकाने ॥ वांतीप्रकुमावे ॥ २४ ॥
दाह ॥ विस्मर ॥ सुजरहे ॥ हागन ॥ हे लक्षणास्ती अजीर्णाची सामान्य ॥ २८ ॥
ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ पेयातिनो भवंत्यावस्था दष्टरोफ० ॥ कुच्यल ॥ आमांशये लक्षीभूत
स्तेननोलकजेस्मृतः ॥ टीका ॥ भोजन झालेते ॥ वांती ॥ आलिसारेना ॥ जेजीर्ण
होयअन्न ॥ याच्यानाम ॥ आलसजीर्णम्हणावा ॥ २९ ॥ विशेषादुर्बलस्याल्प
वन्हीवेगविदारिण ॥ पिडिलंमरुतं नाम्नं श्लेष्म० ॥ कफ्हवं तथा ॥ टीका ॥ वेग
जो अरिन्के लपिसा ॥ निःसंबलवालेसा ॥ क्षुधानसातेसा ॥ वायू आधिकेकडून प
श्लेष्मेकडून अन्नपचन नहोय ॥ ३० ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ आलसं क्षोभितं दोषैः शल्या
ल्पनिवसास्थितं ॥ शुलादिकुरुते ल्लीप्रान ॥ सजासजातिच्यारुवर्जितं ॥ टीका ॥
वातपित्तश्लेष्मेणे अन्नजोप्यकृव्हावे ॥ आलसउत्पन्नकरे ॥ देहशुष्के ॥ वांती

नहोय मळ नहोय ॥ इरूकराहे ॥ ३१ ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ स्रोतसां तेषु तद्वास्तु दोष

मथ्रामव्यधः ॥ यांनेतिर्यक्सरत्सर्वा देह वस्तंभयंतिच ते ॥ टीका ॥ आलकाजीर्ण

जो आमाशास मिळून वात पित्त श्लेष्म शरीरात व्यापून शरीरपीडा करे ॥ ३२ ॥ ग्रंथ ॥

श्लोक ॥ देह का ॥ सकं नामतं सज्जे दां शुकारिणं ॥ विरुध्द्याध्यशनाजीर्ण शालिनो

विषलक्षणं ॥ टीका ॥ विरुध्द्या वर जेवनेने ॥ विरुध्द्य खाल्लेतर ॥ अजीर्ण झाले

तेंच मरण समजणे ॥ ३३ ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ तेच देह काल अजीर्ण म्हणावा ॥

श्लोक ॥ आमदोषं महाघोरं वर्जयेत् विषसंज्ञिकं विरूपां शुकारित्वा विरुध्द्यो

पक्रमात्ततः ॥ टीका ॥ विरुध्द्या जपानेने आमांश युक्त जो असाध्य समज

णे ॥ त्रिदोष युक्त अजीर्ण जो देहापेक्षा ॥ बलवत्तर राहे पतं असाध्य समजणे हे

अजीर्णास ॥ कंटकर रसच्यांगले ॥ लंघन च्यांगले ॥ पोट शेकून ॥ वातीस धावे ॥

संजीवर स द्यावे ॥ ध्यानेश्वर रस ॥ अग्नीकुमार ॥ हे मंदाग्नी अजीर्णास सर्व

विषूचिकेस च्या गते ध्यावे ॥ म॥ कोणत्या रोगास च्या गले हे अनुपान्य ॥ अग्नीमुख

चूर्ण ॥ ३७ ॥ ग्रंथ चिंतामणी ग्रंथे ॥ श्लोक ॥ धूमे विधूमे विस्रब्धे रसशोषं च तु विधा ॥

धूमं विधूमं विस्रब्धं जृंभणं च रसशोषं ॥ टीका ॥ हे च्यार अजीर्ण पोटीत रब म्हणताल

॥ ३८ ॥ श्लोक ॥ धुमज्वालीचे लक्षण ॥ कुडर दुर्गंधी मावे ॥ विधूमास ओकरे करयावे ॥

विस्रब्धेस आंग दुखावे ॥ रसशोषे समस्तक दुखे ॥ त्यास चिकित्सा ॥ ३९ ॥ श्लोक ॥

धूमे च वमनं कुर्या विधूमे च पयः पिबेत ॥ विस्रब्ध पार्श्वदाहं स्या रसशोषं च

निद्रला ॥ टीका ॥ धूमास वांतीस ध्यावे ॥ विधूमास दुधकढल पाणी घ्यावे ॥ वि

स्रब्धेस पायांस डागावे ॥ रसशोषास च्यां ॥ तो निद्रा करावे हे अनुपाव समज ॥

॥ ३० ॥ चिंतामणी ग्रंथे ॥ श्लोक ॥ अनाह शुभ्रम कं मोहाति सारज्वर त्वर रप्रलापः प

छर्दि शिशोदां गुरुश्वासिध्वां लिंग ॥ विषूचीध्व निलानुजानु ॥ टीका ॥ पोट फुगेल

शुकावे ॥ भ्रम ॥ दाह ॥ पव्वेन ॥ ज्वर तोंड शोषण बडबडावे वांतीने घाम सूटे ॥

शरीर दुखावे ॥ कामवासना जल आधिकाने ॥ हे वाला जीर्ण समजणे ॥ ३८ ॥

श्लोक॥ विष्टंवा वमनं॥ भ्रांती कद्गार: पुतिगंधज:॥ मुखशोषस्य लक्षणार्ति

वाजजीर्णस्य लक्षणं॥ टीका॥ आंग सूजावे॥ वांती भ्रम रहे॥ मुखशोष॥ तृषा

कप॥ ज्वर हे लक्षण वाताजीर्णाचे समजणें॥ ४९॥ माधव॥ पित्ताजीर्ण

निदान॥ श्लोक॥ रेचनं जठर: शूलो वमनं च मुहुर्मुहु:॥ हस्तपादादिपीडं च

पीत्ताजीर्णस्य लक्षणं॥ टीका॥ पोटकात्रे॥ शूल॥ वांती व्हावे॥ पोटके दुखे

हात पाय वोढे॥ हे पित्ताजीर्ण समज॥ ५०॥ अथ॥ श्लेष्माजीर्णनिदान॥ श्लोक॥

॥२९८॥ ॥२९८॥

वाती भ्रम मुहु: स्वेदो जडत्वा शौल्य ला क्लम:॥ कोष्टे वजायले दाहं कफजीर्णस्य

लक्षणं॥ टीका॥ वांती॥ भ्रम घर्म॥ जडत्व॥ शैल्य॥ अंग गल्या लक्षण हे कफा

जीर्ण समजणे॥ ५१॥ माधवे द्वंद्वाजीर्णनिदान॥ श्लोक॥ अनाह शूल भ्रम कंप

मोह दाह तिसार ज्वर तृष्णा ताप:॥ [illegible] दोषाशोकांग गुरुत्व हेतु लिंग विषूची

च्या निला निलासु॥ टीका॥ पोटातआग॥ वोली॥ भ्रम॥ शूल॥ कंपा मोह

दाह अतिसार ज्वर क्षुधा॥ आलापन॥ घर्म॥ गुरुत्व होनं॥ लिंगशूल॥
विषूची॥ शरीर दुःख०॥ हे ॥ जीर्ण समजणें॥ ज्व२॥ असाध्य माधवे॥
वाताजीर्ण चिकित्सा॥ श्लोक॥ लवणं कांजिकं चैव॥ गुडजंबीर पल्लवं॥
पिबेदजीर्णशांत्यर्थं वज्रक्षारं यथा जलैः॥ निंबकासुक तैलेन मर्दनं च
प्रशस्यते॥ टीका॥ लवण॥ लादंकाचे चुनीवुक निंबाचे डीऱ्या वाटून पाणी
घावे वाताजीर्ण जाय॥ ज्व३॥ निबाचे बीचे तैल॥ कुसूम तैल हे
अंगास मर्दावे॥ ज्व३॥ पित्ताजीर्ण॥ चिकित्सा॥ श्लोक॥ जालाजा चूर्ण मुक्तांश
पथ्यं देयं भ्रमलतः॥ जालीफलेन संपूर्णं द्विगुंज पर्पटीरसं पीबे
सितातलतोयेन पित्ताजीर्ण प्रशांतये॥ टीका॥ पथ्यान्नसत्तु सहद जाय
फल पित्तपापडेचे रसलाकांत घावे॥ पित्ताजीर्ण शमे॥ ज्व॥ श्लोक॥

पथ्यापलत्रयंचूर्णं त्रिकटूच्चफलत्रयं॥पलैकं पिप्पलीमूलं लवंगेलापत्र
कं पृथक॥कर्षाज्यचूर्णितं योज्यं पंचविंशत्पलैर्गुडैः॥पलार्धवटिका।
खादेत्सर्वजीर्णप्रशांतये॥टीका॥हिरडा १ पाव सुंठ मिरे पिंपळी ३ पाव
पिंपळामूळ १ पाव दालचिनी दीड तुळा॥तोडे दीड तुळा॥गुळ २६ पाव
एकत्र घोटून पाव प्रमाण॥खावावे सर्वजीर्ण नाश॥माधवोक्तो ह्यर्थ
शुद्धसूतं समं गंधं प्रशालिनि प्क त्र्यंत्र्यंशं॥मरिचं सर्वतुल्यं च कंटकार्या
फलद्रवैः॥मर्दयेद्भावयेत्तेन भावनाश्चैकविंशति॥देयं गुंजद्वयं खादे
सर्वाजीर्णप्रशांतये॥विषूचिकां निहंत्याशु रसोऽयं रसकंटकैः॥टीका॥
रसभस्म गंधक हे समभाग पिंपळी दोही समान खलात करून त्यात
रिंगणीच्ये फळाच्ये रसांत २१ भावना मर्दुन २१ गुंजभर गुळाच्या रसान

धावो सर्वजीर्णशमे लीनमहीनेशेवा वेणजध्वप भैरवकल्पे ॥ श्लोक॥
द्विपलं गंधकं द्रावनिद्रावनानिक्षिपेत् ॥ पारदं पलमानेन घृतशुल्वा
मानि पुनः ॥ खल्वे मध्ये च समीश्रं पञ्चांगं रसानिक्षीपेत् ॥ ततो वि
चूर्णं मल्लेन निक्षिप्यायसपात्रके ॥ चूल्याग्नितल्पयल्नेन निक्षिप्याय
सपात्रके ॥ जायते ॥ मृदुला कल्वयं पात्रमात्रं द्विजं बतैः ॥ रसं सम्यक
भजाल ॥ ये शीतल खल्वमध्यतः ॥ भावयेत् च कालोत्थं कषायैः आम्ल
वेतसैः ॥ भावना खलु दातव्यं पञ्चाश भाभिता तथा ॥ मर्दनं कृत्वा
चूर्णं निमलसैन सह मेकयेत् ॥ तदर्धं कृष्णलवणं सर्वतुल्यं मरीचकैः ॥
सप्तधा भावयेत् पश्चात् पंचाक्षारवारिणा ॥ ततो विशोष्य संवेश्य कुप्पी
काजठरे क्षिपेत् ॥ अस्य त अस्य त गुरुमासानि गुरुभोज्यौन्यनेकशः ॥
जिविल्वा कंठपर्यंतं चतुर्वल्लमिदं रसं ॥ करवा मूलक सहितं पिबे

तदनुपानतः॥ क्षीप्रंजीर्यन्ते भुक्तं आयासे दिपनंपुनः॥ रसक्रव्यादिनामा

नामप्रकारंदानभेगवेसिद्धरक्षादिवालंस्यभूरिमानिक्रियस्यच॥ दिनाष

मासमासाद्याभैरवानंदयोगिनां कुर्यादीपन वृध्धीस्यहंतिस्यौल्य

निर्बहण लघुहरा मुलानि शूलाहरा॥ गुल्मप्लीहाविनाशानोग्रहणीको

विध्वंशिनः॥ ग्रेयसे॥ वातांग्राधि महोदरादिहरणं क्रव्यादिनोनामरसं॥

॥३००॥

॥३००॥

कुडुद्रमकणाय मरिच्यांश्चत्वारिकं॥ कुडुवत्रयंक्रुशारादिहरणंक्रव्यादि

नामरस॥ कुडुद्रुमकणाय। मरिचाश्चत्वारिकं॥ कुडूत्रयंक्रुशानो॥

सैंधवंकुडुवंहरीतक्यः॥ बिश्वौषधः सौवर्चलं बिडाकानांपृथक

द्विकुडूपंच॥ अष्टशतानिरालिकुच्येः॥ द्विसासांद्रा। यथाभावेद्विपचेत॥

आम्लवेतसनामोयंप्लीहाजीर्णाग्निमांद्यशूलहरां॥ टीका॥ शोधीता

गंधक २ पारा पाव ताम्रभस्म नाग लोहभस्म हे पावपाव चूर्ण करून
लोहपात्रांत ठेवून ॥ वर्ते लोहपात्र झाकणें ॥ अग्नीपुट मृदु करून ॥ त्यांत
निंबाच्या रसयकून रसमणभर टाकून रसजीरतवरी सिजवून खलांत
मर्दने ॥ पंचकोलकाढा मर्दन ॥ पंचकोल कोणते ॥ पिंपळी पिंपळामूळ चव
चित्रक सूंठ हे लोक प्रमाण काढा मर्दने ॥ आम्ले वेल सात मर्दने हे
भावना ३० देवून त्यांत टंकणक्षार याचे भारोभार टाकून लिंबूकेचे
अर्धभाग सौवर्चल टाकणे हे सर्व समान मीरे टाकून कज्जली करून त्यांत
सालेच्या खारीत ७ भावना द्यावे ॥ वाकवने ॥ क्रव्यादि रस ३ गुंज तक्रांत
सैंधव हे जेवताना वेळेस पाहिले पाच घास त्यांत घ्यावे ॥ अजीर्ण अग्नी
मांद्य स्थौल्य रोग शूल गुल्म प्लीहा ग्रहणी उदर ग्रंथी महोदरादि सर्व शमे ॥ ७० ॥
माधवे ॥ अग्नीमांद्य चिकित्सा ॥ श्लोक ॥ आमाना शिरसो जाड्ये

स्तौमिस्यं छर्दी रोचनं ॥ आत्रस्य लेप्य वेवर्णी स्वर दिपेन मांध्यजं ॥ टीका ॥ पोटांत
उसाग ॥ शरिवाधा ॥ जडत्व कंपवातीअरुचिसर्वांगदुखे दिपनरोहेहे
अग्नीमांद्य समजणे ॥ ८८ ॥ चि ॥ श्लोक ॥ शुद्ध सूतं समं गंधं त्रिक्षारं
पटुपंचकं ॥ दशांकं तुल्य तुल्यांश भज्यला रजतानवा ॥ द्वशानां तुल्य भा
वनां तस्यार्धं शिग्रुमूलकं ॥ तत्सर्वं विजये द्रावैः शिग्रस्चित्रक भृंगिकैः
द्रवै द्रवै दिनं मर्द्य रुध्वा भांडं पचेल्लघु: ॥ दीपनाग्नीकुमारोयं शुध्द
यावत्समुद्धरेत ॥ सप्तधार्द्रकद्रावैर्भावये चूर्णये भिषक ॥ दिपनाग्नी
चयामैकं निष्केकं मधुनालिहेत ॥ प्राति कर्ष गुडं शोंठी मनुष्याद्याग्निदिपनं
टीका ॥ पारा गंधक त्रिक्षारा पांचलवण ॥ मोठा बला ॥ टंकणखार शिवन ॥
॥ कोलपोंजा ॥ ॥ नक्कपोंजा ॥ ॥ रिंगणी डोराळी
पोहरावसूरान मुग मनुवाळ ॥ ५ ॥ दिवा ॥ मुगबेल ॥ फे दूधु मुंडा ५

मुगनेच्या मुळ्या गोजेच्या रसात मर्दने ।। भुंगना वाचित्रं गात मर्दने ।।
अकुलकादेल ।। याच्ये रसात येकेक दिवस मर्दने ।। वाळवून कूपील भरून
मातकापड करून वालुकायंत्रेने १ प्रहर गाढाग्नीने सीजवून स्वांगशी
तलेने काढून मात्रा वल्ल प्रमाण सहदासी द्यावे ।। आणि सुंठ मुकासी
द्यावे ।। हे अनुपध्य कुपीतून काढून खलात टाकून आद्रकात ७ पुटप
दिवस मर्दुन अनुपानासी द्यावे सर्व अग्नीमांद्य जाय ।। आयुर्वेदि ।।
श्लोक ।। मूल सूतं शुद्ध गंधं अजमोद फल त्रयं ।। सर्जक्षारं यवक्षारं
वन्ही जीरकं सैंधवं सौवर्चल विडं गानी सामुद्र त्रिकुटं समं विषमुष्टी
समं चूर्णं जंबीराम्लेन मर्दयेत् ।। मरिच्यं चवटी खादे वन्हीमांद्यं प्रशां
तये ।। पथ्या शुंठी गुडं च्या अनुपलार्धं भक्षयेत सदा ।। अग्नि तुंडावटी खादे
सर्वरोग कुलांतक: ।। टीका ।। रसभस्म गंधक दोघांच्या कोंडा त्रिफला यवक्षार

सज्जीखार सौवर्चल लवण सैंधव समुद्र लवण। सूंठ मीरे पिपळी

चित्रंग जिरे वावडींग हे समभाग चूर्ण करून। मिळू केच्य भारकुचलेच्ये

बीज हे भुका करून निंबाच्ये रसांत १ दिवस मर्दुन मात्रा मिरे प्रमाण

अनुपान सूंठ हिरडा गुळासी द्यावे॥ अग्नीमांद्य जीर्ण सर्व जाय॥८०॥

॥३०२॥ ग्रंथ श्लोक॥ त्रिक्षारं पंच लवणं मरिच्ये पंचकोलकं॥ अजमोदं तथा ॥३०२॥

हिंगु मातुलुंग ~~द्रवैस्समंस्त~~ कोलदाडिमलोयेवान मर्दितं गोळकीकृतं

कर्षार्धं भक्षयेन्नित्यं सप्ताहं वन्हीदीप्तये॥ टीका॥ सज्जीखार यवक्षार॥

पंचलवण मिरे पिपळी॥ पीपळामूळ चव चित्रंग सूंठ ओवा हिंग हे समभाग

चूर्ण करून मायफळात व बोरात व दाळींबाच्ये रसात मर्दुन मात्रा रानबोरा

प्रमाण द्यावे अग्निमांद्यादि सर्व रोग शमे॥ ८१॥ ग्रंथ श्लोक॥ मृततान्त्र

कणातुल्यं चूर्णं क्षौद्रेणमिश्रितं ॥ निष्कार्धं भक्षयेनित्यं क्षुद्वन्हीअदीपयेत् ॥
वसुनागताम्र भस्मपिंपळीसमभाग। चूर्णकरून सहदासमर्दुनमात्राअधेला
भारद्यावेअग्नीमांद्य शामे ॥ ग्रंथ ॥ श्लोक ॥ आर्द्रकस्यरसंक्षौद्रं पलमात्रंपिबेद्बुः ॥
यदिषपलमासानीसद्यो भवतीपावक: ॥ टिका ॥ आर्द्रकपावसहदपावहे

॥303॥ मर्दुनदोहीवेळा द्यावे अग्निमांद्य शामे ॥ ८३ ॥ इतीश्रीनीळकंठवसुनराजे ॥ ॥303॥

दाहतृष्णा हृद्रोगविषूच्यादिअजीर्णअग्नीमांद्यादिसाध्यासाध्यपथ्या
पथ्यनिदानचिकित्सायां द्वादशप्रकर्णः ॥ ।

[OrderDescription]
,CREATED=17.10.19 10:02
,TRANSFERRED=2019/10/17 at 11:27:28
,PAGES=606
,TYPE=STD
,NAME=S0002055
,Book Name=M-616-VASUVRAJ
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF

FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF

FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF

FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF

FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF

FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF

FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF

FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF

FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF

FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF

FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF

FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF

FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,FILE288=00000288.TIF
,FILE289=00000289.TIF
,FILE290=00000290.TIF

FILE291=00000291.TIF
,FILE292=00000292.TIF
,FILE293=00000293.TIF
,FILE294=00000294.TIF
,FILE295=00000295.TIF
,FILE296=00000296.TIF
,FILE297=00000297.TIF
,FILE298=00000298.TIF
,FILE299=00000299.TIF
,FILE300=00000300.TIF
,FILE301=00000301.TIF
,FILE302=00000302.TIF
,FILE303=00000303.TIF
,FILE304=00000304.TIF
,FILE305=00000305.TIF
,FILE306=00000306.TIF
,FILE307=00000307.TIF
,FILE308=00000308.TIF
,FILE309=00000309.TIF
,FILE310=00000310.TIF
,FILE311=00000311.TIF
,FILE312=00000312.TIF
,FILE313=00000313.TIF

FILE314=00000314.TIF
,FILE315=00000315.TIF
,FILE316=00000316.TIF
,FILE317=00000317.TIF
,FILE318=00000318.TIF
,FILE319=00000319.TIF
,FILE320=00000320.TIF
,FILE321=00000321.TIF
,FILE322=00000322.TIF
,FILE323=00000323.TIF
,FILE324=00000324.TIF
,FILE325=00000325.TIF
,FILE326=00000326.TIF
,FILE327=00000327.TIF
,FILE328=00000328.TIF
,FILE329=00000329.TIF
,FILE330=00000330.TIF
,FILE331=00000331.TIF
,FILE332=00000332.TIF
,FILE333=00000333.TIF
,FILE334=00000334.TIF
,FILE335=00000335.TIF
,FILE336=00000336.TIF

FILE337=00000337.TIF
,FILE338=00000338.TIF
,FILE339=00000339.TIF
,FILE340=00000340.TIF
,FILE341=00000341.TIF
,FILE342=00000342.TIF
,FILE343=00000343.TIF
,FILE344=00000344.TIF
,FILE345=00000345.TIF
,FILE346=00000346.TIF
,FILE347=00000347.TIF
,FILE348=00000348.TIF
,FILE349=00000349.TIF
,FILE350=00000350.TIF
,FILE351=00000351.TIF
,FILE352=00000352.TIF
,FILE353=00000353.TIF
,FILE354=00000354.TIF
,FILE355=00000355.TIF
,FILE356=00000356.TIF
,FILE357=00000357.TIF
,FILE358=00000358.TIF
,FILE359=00000359.TIF

FILE360=00000360.TIF
,FILE361=00000361.TIF
,FILE362=00000362.TIF
,FILE363=00000363.TIF
,FILE364=00000364.TIF
,FILE365=00000365.TIF
,FILE366=00000366.TIF
,FILE367=00000367.TIF
,FILE368=00000368.TIF
,FILE369=00000369.TIF
,FILE370=00000370.TIF
,FILE371=00000371.TIF
,FILE372=00000372.TIF
,FILE373=00000373.TIF
,FILE374=00000374.TIF
,FILE375=00000375.TIF
,FILE376=00000376.TIF
,FILE377=00000377.TIF
,FILE378=00000378.TIF
,FILE379=00000379.TIF
,FILE380=00000380.TIF
,FILE381=00000381.TIF
,FILE382=00000382.TIF

FILE383=00000383.TIF
,FILE384=00000384.TIF
,FILE385=00000385.TIF
,FILE386=00000386.TIF
,FILE387=00000387.TIF
,FILE388=00000388.TIF
,FILE389=00000389.TIF
,FILE390=00000390.TIF
,FILE391=00000391.TIF
,FILE392=00000392.TIF
,FILE393=00000393.TIF
,FILE394=00000394.TIF
,FILE395=00000395.TIF
,FILE396=00000396.TIF
,FILE397=00000397.TIF
,FILE398=00000398.TIF
,FILE399=00000399.TIF
,FILE400=00000400.TIF
,FILE401=00000401.TIF
,FILE402=00000402.TIF
,FILE403=00000403.TIF
,FILE404=00000404.TIF
,FILE405=00000405.TIF

FILE406=00000406.TIF
,FILE407=00000407.TIF
,FILE408=00000408.TIF
,FILE409=00000409.TIF
,FILE410=00000410.TIF
,FILE411=00000411.TIF
,FILE412=00000412.TIF
,FILE413=00000413.TIF
,FILE414=00000414.TIF
,FILE415=00000415.TIF
,FILE416=00000416.TIF
,FILE417=00000417.TIF
,FILE418=00000418.TIF
,FILE419=00000419.TIF
,FILE420=00000420.TIF
,FILE421=00000421.TIF
,FILE422=00000422.TIF
,FILE423=00000423.TIF
,FILE424=00000424.TIF
,FILE425=00000425.TIF
,FILE426=00000426.TIF
,FILE427=00000427.TIF
,FILE428=00000428.TIF

FILE429=00000429.TIF
,FILE430=00000430.TIF
,FILE431=00000431.TIF
,FILE432=00000432.TIF
,FILE433=00000433.TIF
,FILE434=00000434.TIF
,FILE435=00000435.TIF
,FILE436=00000436.TIF
,FILE437=00000437.TIF
,FILE438=00000438.TIF
,FILE439=00000439.TIF
,FILE440=00000440.TIF
,FILE441=00000441.TIF
,FILE442=00000442.TIF
,FILE443=00000443.TIF
,FILE444=00000444.TIF
,FILE445=00000445.TIF
,FILE446=00000446.TIF
,FILE447=00000447.TIF
,FILE448=00000448.TIF
,FILE449=00000449.TIF
,FILE450=00000450.TIF
,FILE451=00000451.TIF

FILE452=00000452.TIF
,FILE453=00000453.TIF
,FILE454=00000454.TIF
,FILE455=00000455.TIF
,FILE456=00000456.TIF
,FILE457=00000457.TIF
,FILE458=00000458.TIF
,FILE459=00000459.TIF
,FILE460=00000460.TIF
,FILE461=00000461.TIF
,FILE462=00000462.TIF
,FILE463=00000463.TIF
,FILE464=00000464.TIF
,FILE465=00000465.TIF
,FILE466=00000466.TIF
,FILE467=00000467.TIF
,FILE468=00000468.TIF
,FILE469=00000469.TIF
,FILE470=00000470.TIF
,FILE471=00000471.TIF
,FILE472=00000472.TIF
,FILE473=00000473.TIF
,FILE474=00000474.TIF

FILE475=00000475.TIF
,FILE476=00000476.TIF
,FILE477=00000477.TIF
,FILE478=00000478.TIF
,FILE479=00000479.TIF
,FILE480=00000480.TIF
,FILE481=00000481.TIF
,FILE482=00000482.TIF
,FILE483=00000483.TIF
,FILE484=00000484.TIF
,FILE485=00000485.TIF
,FILE486=00000486.TIF
,FILE487=00000487.TIF
,FILE488=00000488.TIF
,FILE489=00000489.TIF
,FILE490=00000490.TIF
,FILE491=00000491.TIF
,FILE492=00000492.TIF
,FILE493=00000493.TIF
,FILE494=00000494.TIF
,FILE495=00000495.TIF
,FILE496=00000496.TIF
,FILE497=00000497.TIF

FILE498=00000498.TIF
,FILE499=00000499.TIF
,FILE500=00000500.TIF
,FILE501=00000501.TIF
,FILE502=00000502.TIF
,FILE503=00000503.TIF
,FILE504=00000504.TIF
,FILE505=00000505.TIF
,FILE506=00000506.TIF
,FILE507=00000507.TIF
,FILE508=00000508.TIF
,FILE509=00000509.TIF
,FILE510=00000510.TIF
,FILE511=00000511.TIF
,FILE512=00000512.TIF
,FILE513=00000513.TIF
,FILE514=00000514.TIF
,FILE515=00000515.TIF
,FILE516=00000516.TIF
,FILE517=00000517.TIF
,FILE518=00000518.TIF
,FILE519=00000519.TIF
,FILE520=00000520.TIF

FILE521=00000521.TIF
,FILE522=00000522.TIF
,FILE523=00000523.TIF
,FILE524=00000524.TIF
,FILE525=00000525.TIF
,FILE526=00000526.TIF
,FILE527=00000527.TIF
,FILE528=00000528.TIF
,FILE529=00000529.TIF
,FILE530=00000530.TIF
,FILE531=00000531.TIF
,FILE532=00000532.TIF
,FILE533=00000533.TIF
,FILE534=00000534.TIF
,FILE535=00000535.TIF
,FILE536=00000536.TIF
,FILE537=00000537.TIF
,FILE538=00000538.TIF
,FILE539=00000539.TIF
,FILE540=00000540.TIF
,FILE541=00000541.TIF
,FILE542=00000542.TIF
,FILE543=00000543.TIF

FILE544=00000544.TIF
,FILE545=00000545.TIF
,FILE546=00000546.TIF
,FILE547=00000547.TIF
,FILE548=00000548.TIF
,FILE549=00000549.TIF
,FILE550=00000550.TIF
,FILE551=00000551.TIF
,FILE552=00000552.TIF
,FILE553=00000553.TIF
,FILE554=00000554.TIF
,FILE555=00000555.TIF
,FILE556=00000556.TIF
,FILE557=00000557.TIF
,FILE558=00000558.TIF
,FILE559=00000559.TIF
,FILE560=00000560.TIF
,FILE561=00000561.TIF
,FILE562=00000562.TIF
,FILE563=00000563.TIF
,FILE564=00000564.TIF
,FILE565=00000565.TIF
,FILE566=00000566.TIF

FILE567=00000567.TIF
,FILE568=00000568.TIF
,FILE569=00000569.TIF
,FILE570=00000570.TIF
,FILE571=00000571.TIF
,FILE572=00000572.TIF
,FILE573=00000573.TIF
,FILE574=00000574.TIF
,FILE575=00000575.TIF
,FILE576=00000576.TIF
,FILE577=00000577.TIF
,FILE578=00000578.TIF
,FILE579=00000579.TIF
,FILE580=00000580.TIF
,FILE581=00000581.TIF
,FILE582=00000582.TIF
,FILE583=00000583.TIF
,FILE584=00000584.TIF
,FILE585=00000585.TIF
,FILE586=00000586.TIF
,FILE587=00000587.TIF
,FILE588=00000588.TIF
,FILE589=00000589.TIF

FILE590=00000590.TIF
,FILE591=00000591.TIF
,FILE592=00000592.TIF
,FILE593=00000593.TIF
,FILE594=00000594.TIF
,FILE595=00000595.TIF
,FILE596=00000596.TIF
,FILE597=00000597.TIF
,FILE598=00000598.TIF
,FILE599=00000599.TIF
,FILE600=00000600.TIF
,FILE601=00000601.TIF
,FILE602=00000602.TIF
,FILE603=00000603.TIF
,FILE604=00000604.TIF
,FILE605=00000605.TIF
,FILE606=00000606.TIF
,